

A MAGYAR NEMZETI SZÉPRŐL

— A MAGYAR GÉNIUSZ ESZTÉTIKÁJA —

IRTA

DR. PEKÁR KÁROLY

(210 KÉPPEL)

MÁSODIK KIADÁS.

BUDAPEST

KIADJA A „MODERN TUDOMÁNY“ CÍMŰ VÁLLALAT

1907

DR. PEKÁR KÁROLYTÓL MEGJELENT:

Az aesthetikai érzések psychológiája. (A kir. m. Tudomány-Egyetem által jutalmazott pályamunkából.) Különlenyomat a Philosophiai Szemléből. Budapest, Pallas, 1891.

Le Dantee új elmélete az életről. Különlenyomat az Atheneumból. Budapest, Hornyánszky Viktor kiadásában, 1896.

Positiv Aesthetika. Physiologiai és psychologiai aesthetika. A Magyar Tudományos Akadémia és a m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium támogatásával. 1898-ban a Magyar Tudományos Akadémia a Marczibányi mellékjutalommal tüntette ki. A m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium az összes középiskoláknak beszerzésre (1898) ajánlotta. Megjelent a szerző kiadásában, Budapest, Hornyánszky Viktor könyvsajtóján, 1897. Ára 8 korona, kötve 10 korona.

Darwin és Spencer. Kép az emberi gondolkodás történetéből. Különlenyomat a Magyar Filozófiai Társaság közleményeiből. 1902.

A filozófia története. Az emberi gondolkodás története. Budapest, Athenaeum, 1902. Ára 6 korona, kötve 8 korona.

Spencer Herbert életrajza, a „Spencer Herbert filozófiájának kivonata“ című műben, Budapest, Politzer, 12 korona.

Modern világfelfogásunk és az ember világhelyzete. Uránia-könyvtár. Budapest, 1905. Ára 50 fillér.

A könyvről Különlenyomat a Magyar Könyvészetből. Budapest, 1905.

II

Históriás ének a kenyérmezei viadalról 1568-ból. Kéziratból közzétéve. Különlenyomat a VII. ker. külső m. kir. állami Főgimnázium Értesítőjéből. Budapest, 1905.

Ostwald általános érdekű előadásai. Különkiadás az Urániából. Arcképpel. Budapest, 1906. Ára 1 korona.

A magyar díszítő motívumokról. A műipar iránt érdeklődő nagyközönség számára. Külön kiadás az Iparvédelemből. Budapest, 1906. Ára 1 korona 80 fillér.

A MAGYAR NEMZETI SZÉPRŐL.

A MODERN TUDOMÁNY

CÍMŰ VÁLLALAT
NAGYOBB KIADVÁNYAI

1.

A MAGYAR NEMZETI SZÉPRŐL

IRTA
DR. PEKÁR KÁROLY

BUDAPEST
KIADJA A „MODERN TUDOMÁNY“ CÍMŰ VÁLLALAT
1907

A MAGYAR NEMZETI SZÉPRŐL

— A MAGYAR GÉNIUSZ ESZTÉTIKÁJA —

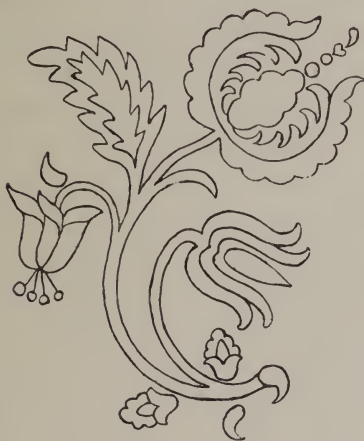
(NEMZETI VONÁSOK MŰVÉSZETÜNKBEN, ZENÉNK-
BEN, KÖLTÉSZETÜNKBEN, IRODALMUNKBAN)

IRTA

DR. PEKÁR KÁROLY

(210 KÉPPSEL)

MÁSODIK KIADÁS

BUDAPEST

KIADJA A „MODERN TUDOMÁNY“ CÍMŰ VÁLLALAT
1907

Aki nemcsak belém oltá e nemzeti motívumok különös szeretetét, hanem annyi, még részben kiaknázatlan anyagot is halmozott fel számomra, megboldogult *id. Pekár Károlynak*, életemet vezérlő nemes emlékének ajánlom szerető hálával ezt a könyvet.

A Positív Aesthetika
szerzője.

ELŐSZÓ.

POSITIV AESTHETIKA című munkám elején a fizioiogiiai és pszichologiai kutatás mellett, melynek ott feldolgozását adtam, a néprajzi és történeti kutatást jelöltem meg a pozitív esztétika másik ágául. Ennek általános feldolgozása azonban egyrészt annyira tágkörű, másrészt a magyar géniusz esztétikai alkotásainak iyetén vizsgálata természetszerűleg annyira közelebből érdekel mindnyájunkat, hogy az előbbi munkámban adott fizioiogiiai és pszichologiai kutatás után azonnal elhatároztam a magyar géniusz esztétikai alkotásainak, vagyis röviden szólva, a *Magyar nemzeti szép*-nek iyetén feldolgozását, melynek első megfogalmazása még előbb történt. Ez alapgondolat megfogalmazása a maga nagy perspektívájával az ifjúság messze kilátást adó merész bérceire visz vissza s azóta vagy két évtizeden keresztül elkisért e gondolat.

A jelen munka merőben *pszichologiai* tanulmány. A magyar nép pszichológiája az esztétikai tevékenység terén. A *Magyar nemzeti szép* rövid cím tehát a „magyar lélek esztétikai tevékenységének pszichológiáját“ hivatva jelezni. A mai *induktív pszichologia* elvei szerint készülvén, a régi frázisok helyett így a tények egész tömege halmozódott fel. A felhalmo-

dott anyagot fáradságos indukcióval feldolgozva, azután többször átdolgoztam élőszóval is népszerű előadásokon, írásban is népszerű hirlapi közleményekben. A végleges átdolgozással már 1902 tavaszán elkészültem Lőcsén. 1902 július havában már benyújtottam az „Athenaeum“-hoz, s midőn minden elismerő bírálat¹ mellett — sajnos — sem ott, sem másutt megfelelően illusztrálva kiadatni sok fáradozás után sem sikerült, tekintettel a mű tárgyára, a szerző hazafias kötelességének ismerte, hogy áldozatokat hozzon s amennyire lehet, gazdagon illusztrálva, mert csak így felelhet meg céljának, a munkát kiadja. Most már a Magyar Közönség támogatását kéri, nem mondva egyebet, mint azt: támogassuk e munkát, azért, ami benne van, a miről szól, becsüljük meg ezeket a dolgokat, ismerjük meg s becsüljük meg ezeket a motivumokat, nemzeti génuszunk esztétikai alkotásainak e fő sajátságait, ezeket az igazi nemzeti, faji kincseket!

A munka itt tehát — a VI. fejezet némi bővítéseit kivéve — változatlanul jelenik meg 1902-ben megírt végleges alakjában. Legyen ez mentsége az azóta elért némely újabb eredményekkel szemben; viszont azonban kéziratban több helyen forogván, a pszichológiai hatások természeti törvényénél fogva szükségképen hatása eddig is érvényesülhetett.

Jelen munka felöleli az összes magyar nemzeti szép motívumokat úgy a magyar jellemből, mint a műalkotásokból összegyűjtve és feldolgozva, amennyire ily terjedelmű munkában lehetséges. Mint ilyen

¹ „Magas színvonalú irodalmi mű . . . a legnagyobb mértékben sajnálatos volna, ha ezen gyönyörű eszmén felépült könyv napvilágot nem látna stb.“ (Athenaeum bírálata.)

tehát *minden magyar ember érdeklődésére számot tart-hat*, amennyiben oly nemzeti motívumokról szól, melyeket megismernünk úgyszólván kötelességünk.

Először kísérlem meg itt tehát szükségképen nemzeti jellemünk teljes és tudományos képét adni, legalább egy bizonyos irányban, a művészi, költői, irodalmi tevékenység terén. Az eddigi elszórt apróbb megjegyzések és inkább csak irodalmi érdekű észre-vételek után nem valami könnyű feladat vala kitűzött célo-mhoz jutni.

A mi magyar nemzeti szép motívumra akadtunk, igaz lélekkel összehordtuk e könyvben s ezért jó lélekkel ajánlhatjuk a nagy közönség kezébe tájékoz-tatóul olyasmikről, amiket minden magyar embernek ismernie úgyszólván kötelessége, különösen egyrészt fenkölt szellemű hölgyvilágunknak a régi himzések motívumai, meg egyáltalán a lakásbeli tárgyak diszi-tése miatt, másrészt a magyar turistáknak az egyes vidékeknek ily szempontból fontos látnivalóit illető-leg, de az alkotó művészberek kezébe is, akik a jövő alkotásait szövögető ábrándjuk közepette tán nem egy támasztó pontot, megindító lökést, vagy gondolat-mozdító eszmét találhatnak e könyvecske lapjain.

Végül kedves kötelességet kell teljesítenem, mikor méltóságos *dr. Hampel József* udvari tanácsos úrnak, tudomány-egyetemi tanárnak, a Magyar Nemzeti Mú-zeum régiségi osztálya igazgató-örének, *Spányi Béla* festőművész úrnak s a „*Magyar Iparművészet*“ igen tisztelt Szerkesztőségének igaz és hálás köszönetet mondok a munka számára, az ügy érdekében telje-sen díjtalanul, a legnagyobb készséggel átengedett különféle felvételek sajtólapjaiért.

Iparkodtunk a magyar nemzeti szép motívumokat

illetőleg összegyűjteni minden jellemzőt s most már annak, ami magyar építésben, ornamentikában, kőben, fában, vasban és anyagban, bútorban és ruhában, szoborban és festményben, faragott és írott képben, táncban és zenében, költészetben, irodalomban, igaz magyar szeretetével ajánlja a *Magyar nemzeti szép e könyvét*, mely a nemzeti ízlést hivatva van ápolni, terjeszteni, ahol kell, öntudatra ébreszteni,

Budapesten, 1906 nyarán,

a Positiv Aesthetika
szerzője.

TARTALOM JEGYZÉK.

	Oldal
Bevezetés	1
I. Az Alföld, a magyarság lakóhelye	9
II. Magyar jellemvonások a képzetműködésekben, a gondolkodásban	45
III. A magyar érzés	62
IV. Az akaratműködések. A magyar jellem	72
V. Magyar építésmotívumok. Magyar ház	99
VI. Magyar diszító művészet. Sajtás. Székely kapu	128
VII. Népviselet. Bútorzat. Edényművesség. Vasalások, vasművesség	185
VIII. Magyar ötvösség	207
IX. Képfaragás, szobrászat, egyéb plasztikai művészet	225
X. Festészet	254
XI. A magyar tánc, a magyar zene, a magyar nóta	317
XII. Költészet, nyelv, irodalom, színművészet	393

A MAGYAR NEMZETI SZÉPRŐL.

BEVEZETÉS.

Én is azzal kezdeném, amivel régebben a pszichológiában szokták: ha bepillantathatnék a nyájas közönség lelki világába... Mert sietek előre bocsátani, jelen kis munkánk tisztán pszichologiai lesz. A pszichologia körébe fog tartozni, lévén az egész esztétika csak alkalmazott pszichologia. Mai tudományos meggyőződésünk szerint legalább ennek kell tekintenünk. Ha esztétikai jelenségeket írunk le, ha esztétikai törvényeket adunk, akkor csak a lelki élet törvényeit adjuk, ezeknek nyilvánulását ismertetjük.

Nos régebben azzal szokták kezdeni a pszichológiában: ha bepillantathatnánk az egyesek lelki világába. Én is azzal kezdem: ha bepillantathatnék a nyájas közönség lelki világába... Kis munkánknak címe: *A magyar nemzeti szépről*, két nagyon ellentétes érzést keltett fel bizonyára benne. A cím elvont volta — sajnos — sokakat egyrészt elrettenthet, míg a benne levő *szép* és *nemzeti* szavak másrészt sajtáságos varázss-

szerű sugalattal vannak mindenkire, ami már maga különös vonzalmat gyakorol. A cím: *A magyar nemzeti szépről*, első hallásra talán kissé furcsa, de hát alig fejezhetjük ki ezt másképp, úgy hogy mégis ilyen szabatosak s rövidek maradjunk. Mielőtt tárgyunkat megkezdzenők, tisztában kell lennünk ezzel a címmel. Iparkodni fogunk tőlünk telhetőleg megmagyarázni: mit értsünk rajta.

Címünk a szépről, a szép jelenségeiről szól. Csak-hogy a szépet nagyon sokan próbálták meghatározni, de hát úgy jártak vele, mint a gyermek, aki, ha a nap besüt a szobába, meg akarja fogni a napfényt, és nem bírja. Úgy képzeljük, hogy a szép a tárgyakban van, vagy hogy a tárgyakkal szorosabban van összekapcsolva, mint ahogy tényleg van, pedig nagy része nem a tárgyakban, hanem bennünk, felfogásunkban van.

Ha valamit szépeknek találunk, az lehet esetleg olyan, hogy mások nem találják annak. S ebben nemcsak egyéni különbségeket állapíthatunk meg. Vegyük pl. a vad népeket (sioux-indiánokat stb.), akik a rikitó színeket szeretik, különösen a vöröset. A műveltebb népeknél a különböző finomabb színárnyékatok iránt fejlődött ki az érzék, egyáltalán nem a rikitó színek iránt, melyekkel szemben ellenszenvvel viseltetünk. Mert ha valamire azt mondjuk: rikitó, el is ítéljük, különösen egyes, népies diszitéseket.

A zene a vad népeknél roppant monoton, csak néhány hangból áll az egész, s igen lármás, ahogy

például a fővárosi állatkertben lehetett tapasztalni, ha ilyen vad törzsek ott voltak: milyen éktelen láрма az ő multságuk, zenéjük. Ezzel szemben a művelt osztálynál minél nagyobb hangterjedelmet találunk, minél több skálából, hangszerből álló zenét, ahol a hangterjedelem egészen a tizenhatodik számú légrézgésektől a legmagasabbig tart s nem a láрма, hanem a finomság, az átmenetek, az árnyalatok a fők.

Hogy mennyire egyéni a szép, nemcsak itt látjuk, de olyan esetből is, ahol hiányok vannak az érzéki felfogásban, pl. azoknál, a kiket régebben színvakoknak, manapság helyesebben szintévesztőknek neveznek, akik a zöld és vörös szint egynek látják. Ilyenek aránylag többen vannak, mintsem gondolnók. Ezek, ha erdőbe mennek, a lombot és a fa kérgét egyszerűnek: vörösbarnának látják. Hogy ilyenek sokan vannak, azt a vasuti statisztika mutatta ki, ahol a piros és fehér jelzőtárcsa közt különbséget kell tenni s ahol végzetes szerencsétlenséget okozhat e tévedés. Itt tehát a külszolgálatra rendelt egyéneket orvosi vizsgálat alá vetik a színes látás fogyatékosága tekintetében s ép ez mutatta ki ezeknek bizonyos százalékarányát. Látjuk, hogy egyénenként is, s mint fennebb láttuk, egyes fajoknál, népeknél is különböző a szép a színes érzésben.

De ezek rendellenes hiányok, fogyatékoságok. Ne gondoljuk, hogy a rendes, normális határokon belül nem léteznek megfelelő fogyatékoságok viszont más

irányban megfelelő nagyobb fejlettséggel. Így a színek iránt érzékenyebb tehetség esetleg kevesebb hajlamot mutat a zene iránt és fordítva. Az ily különféle lelki típusok természetesen mást és mást fognak szépnek, szebbnek találni s e szerint ugyanazt a műalkotást is máskép és máskép fogják élvezni. Látjuk tehát, hogy egyéneként mennyire különböző lehet már most maga a szép s ennek megítélése, élvezése.

A művészetek körében, pl. az építő művészet diszitő részében, az ornamentikában, az egyiptomiaktól, assziroktól kezdve napjainkig érdekes, hogy mily különböző elemeket találtak az illető népek szépnek. Az egyiptomiaknál a lótuszvirág, a tülevelű virág és a papirusznád voltak az ornamentika főmotivumai. Ezekből kerekedtek ki az oszlopfaj-díszítések, továbbá a párkányzatok futódíszítményei. Ezek mellett fontos ornamentikai elem volt náluk a karvalyszárnyú napkorong, a felkelő nap jelképe és a szent scarabaeusbogár, amelyet szárnyakkal ábrázoltak s az örök élet jelképeinek tartották.

Ha meg az asszirokat tekintjük, ott találjuk a széles, kövér palmettát, melyet Indiában is megtalálunk, mely erősen különbözik a görög karcsú palmettától; továbbá az aranyvirágot, chrysanthème-et, mind a kettőt nagyon kedvelt párkánydísznek használták, ép úgy harmadik kedvelt virágukat, a lótuszt, mely náluk az egyiptominál sokkal hosszabb. Jellemző még rájuk a szárnyas emberfejű bika, oroszlán és az emberfejű sas.

Az indiai ornamentikára jellemző, hogy csupa virág s mint florális diszitmény oly gazdag, akárcsak Indiának buja növényzete. Jellemző az indiai pálmaág, amelyeket az ú. n. kasmiri sálakon láthatunk, és az indiai, szintén széles, de az asszíriaitól mégis különböző palmetta, amelyre vizsgálódásaink folyamán még ismételten rá fogunk térni.

A perzsa ornamentika is főképp virágokból áll. Jellemző pávaszemes virágait, rózsáit, szegfüit újra fogjuk látni, bár bizonyos mértékben megváltozott alakban a mi ornamentikánkban.

A sínai ornamentikát jellemzi a teavirág, a sárkány, a szent ló, a Fô kutyája, a Fong-Hoangnak nevezett madár és a sínai meander. A japáni is virágdiszitmény, jellemzi főképp a szegfü.

A görög ornamentikát első sorban jellemzi a görög palmetta, mely sokkal karesúbb az eddigieknél és a kettős csigavonalos görbe, melyet állítólag a loncvirág kacskaringóiból stilizáltak volna, s mely csigavonalból az ágak mindig mint érintő görbék indulnak ki és végre az akantusz-levél, melyet első alkalmazója állítólag egy sirkő körül látott kinőni s onnan vette mintául. Úgy a palmetta, mint a kettős csigavonal és az akantusz gazdag és a lehető legszebb kifejlesztésre jutott a görög szellemben. Jellemző azonban még az ú. n. tojásdisz, ez az annyiszor előforduló párkányzat, úgyszintén a szivpárkányzat, a csatornadisz, a gyöngysordisz, a hajfonadék, a szalagfonadék és az annyira

gyakori s ezért *à la Grecque*-nek is nevezett meander minden alakjában, kezdve az egyszerű habmeandertől, mely a tenger hullámvázának stilizálása.

Érdekes pl., hogy a régi festett görög edényeken e habmeandert csakis alul találjuk, mintegy éreztetve a diszitmény ábrázolásának eredetét. míg az utánczóké e tényt már nem tartották tiszteletben. E habmeanderek legeredetibb alakját a régi egyiptomiaknál találjuk meg, ahogy ők az egyszerű párhuzamos cik-cak vonalakkal a vizet ábrázolták. Meandereket különben majdnem minden nép ornamentikájában találunk. Érdekesekek a mexikói fazekakon talált amerikai meanderek, amelyek nagyon hasonlítanak a görögökre; különösen szépek a yucatanai meanderek.

Az arab és mór ornamentikára jellemző az a kápráztatóan bonyolult szalagfonadékkal körített salamoni csillag és a szalagdisz közé vegyülő sűrű levélfonadék, honnan az arabeszk nevét is kapta. Ép oly jellemző még a mór palmetta, a mór meander, az arábiai toll-disz és a mór csigavonalas toll-disz.

A reneszánsz idejében lép fel a felelevenített görög motívumok mellett a csigavonalas lécfonadék és a groteszknek nevezett csigavonalas virághonadék.

Láttuk a különféle ornamentikákat, s míg az egyik népnél ezek voltak a főmotívumai, addig azok helyében más népnél másokat találtunk. Az ilyesmi az illető népnek, nemzetnek, kornak jellemző szép-motívuma. Hogy mennyire mást és mást találunk az egyes fajok

szépnek, gondoljunk csak — hogy más térről is vegyünk példát — a magyar nótára. Valami angol, vagy amerikai bizonyára nem fogja azt annak hallani, aminek mi. Neki is szép lehet, de nekünk szebb, neki meg szebb az övé. Ép úgy a sinai sárkányt, a Fő kutyáját bizonyára mi nem fogjuk olyan szépnek tartani és nem fogjuk olyan vallásos áhitattal tekinteni, mint ők.

De ha a költészet köréből veszünk példát, ott is ezt találjuk. Arany János hőséről azt mondja: Mint komor *bikáé*, olyan a járása. A perzsa költő Rusztemet *elefánthoz* hasonlítja, pilten-nek, elefánttestűnek nevezi. Nekünk ez nem lesz olyan szép, mint a bikához való hasonlítás, ami bizonyos imponáló energiát fejez ki az alföldi pusztán élő nép előtt; az elefánt inkább a lomhaság jelképe nálunk. És bizonyára nem lesz egyforma a hatása a két hasonlatnak, mikor Arany János azt mondja: „Mint komor bikáé, olyan a járása“ és mikor a perzsa költő azt mondja: „Mint ádáz elefánt ordít szakadatlan“. Az utóbbi inkább mosolyt csal ajkunkra.

Vagy pedig a görög költő, Homér, Héra isten-asszonyról azt mondja, hogy *ökörszemű*. Ez nálunk visszatetszést fog kelteni, de az ó-görög felfogás szerint a nagy szem, ökörszem a nyugodt, parancsoló lelki fölényt fejezi ki. Íme, ami nekik szép, az nekünk nem szép. Itt az éles példa tehát e tekintetben, ami nemcsak azt mutatja, hogy más volt a szép a görögöknél, mint nálunk, hanem egyáltalában, ami ott szép, az nálunk visszatetsző, sőt ellenkező benyomást szül.

Ép ily furcsa hatása lesz ránk a mexikóiak ifjúság-istenének, Teckalipulának, akit rút, bozontos alaknak ábrázolnak. Mi más a belvederi Apollo! Ép oly visszás hatása lesz az indusok sokfejű és sokkarú istenének. Az egyiptomi macska- és bikakultusz egészen érthetetlen előttünk az első hallásra. Az egyiptomiak a halált madárfejű embernek képzelték. Az ilyen ábrázolások is rendkívül jellemzők és különfélék lehetnek.

Azt hiszem, sikerült megértetni: mennyire relativ dolog az, amit szépnek nevezünk. Nagy különbségek vannak e tekintetben egyének, népfajok, népek, kulturális csoportok szerint. Most már természetesnek fog látszani, hogy ez nálunk is élesen megkülönböztethető, hogy vannak olyan motivumok, amelyeket szépnek találunk, amelyek más népeknél mások. Ezek a nemzeti jellemmel többé-kevésbé szoros összefüggésben vannak s ezeket értjük a *magyar nemzeti szép* összefoglaló cím alatt.

I.

Az Alföld, a magyarság lakóhelye.

A fajunkra nézve jellemző szép motívumokról óhajtunk szólni. Hogyan lehet már most ezeket osztályozni? Az osztályozásnak kétféle módja lehetséges: a pszichológiai és azután a művészeti ágak szerint. A pszichológiai osztályozás sorra fogja venni a pszichológiai jelenségeket és a gondolkodás, érzés vagy az akaratműködéseket meghatározó jellem terén kutatja fajunknak mi a szép, szemben más nemzeteknek, fajoknak ezen a téren más szép tényezőivel? A művészeti ágak szerint való osztályozás pedig: az építészet, ornamentika, szobrászat, festészet, zene, költészet szerint. Először rövid áttekintését szeretném adni a pszichológiai osztályozásnak s azután a különféle művészeti ágak szerint áttekinteni a magyar nemzeti szép motívumokat.

Első sorban tehát a pszichológiai elemzéshez fogunk fordulni. A modern pszichológiának egyik igen érdekes ága a *nép-pszichológia* vagy a hogyan a franciáknál szokásosabb elnevezéssel jelölik meg e tudományágat: az egyes népfajták pszichológiája, a *race-pszichológia*. Csakhogy e téren még édes-kevés történt. A néme-

teknél *Wundt* tárgyalja az általános nép-pszichologia kérdéseit vastkos kötetekben. A franciáknál meg legutóbb *Fouillée* adott érdekes kísérletet a francia nép pszichológiájára vonatkozólag.¹

A következőkben *a magyar nép pszichológiájának* rövid feldolgozását óhajtanók megkísérteni, természetesen amennyire eddigi adataink alapján ez egyáltalán lehetséges. Tárgyunk tehát a *magyar lélek* a maga jellemző megnyilatkozásaiban, ez a kollektív lélek épp a fajt jellemző sajátos vonásaival.

Mielőtt az első kutató lépést tennők ez irányban, az általános pszichológiának egyik fontos igazságát, egyik elemi tényét kell újból magunk elé idéznünk. Régen ismert pszichologiai igazság ugyanis s így itt is, e pszichologiai elemzésnél is, első sorban ezt kell tekintetbe vennünk, hogy egész lelki világunk minden érzéki elemét, adatát — jöllehet első pillanatra talán nem is így látszik — mind kívülről kapjuk. Már a józan angol gondolkodó, *Locke* megmondta, hogy „semmi sincs értelmünkben, ami ne lett volna előbb érzékeinkben“. Igen, összes benyomásainkat kívülről kapjuk s ezekből építjük fel azután egész lelki világunkat. *Sollier* francia kutató még azt is kimutatta, hogy külső benyomások nélkül felindulásaink sincsenek, hogy tehát még felindulásaink, indulataink, érzelmi állapotaink is mult benyomásokkal kapcsolatban épülnek fel lelki világunk sajátos jelenség-szövedékében.

Összes benyomásainkat tehát kívülről kapjuk s ezekből építjük fel egész lelki világunkat. Természetes most már, ha valaki más környezetben van, más benyomásokat nyer s egész lelki világa más lesz. Az

¹ *Fouillée*: „Psychologie de peuple français 1898“.

alföldi magyar nép nem sokat tud az elefántról s mikor a híres perzsa költő kedvelt hősét, Rusztémet hatalmas elefánthoz hasonlítja, ez nem fog megfelelő visszhangra találni népünk fiainál, sőt valószínűleg visszatetszést fog szülni, holott a haragvó Toldit „komor birká”-hoz hasonlító Arany verse meg fogja találni az utat lelkük mélyéhez és visszhangzani fog benne.

Ha tehát a magyar lélekről, a magyar jellemről akarunk szólni s ha igazán behatóan akarjuk vizsgálni az itt feltoluló kérdéseket, nekünk is első sorban azt kell szemügyre vennünk: milyen a *magyar föld*, ahol a magyar nép él, milyen ez a természeti környezet, mely a magyar léleknek nemcsak eredeti benyomásait adta, hanem amely rá állandóan és szükségképpen, bizonyos kikerülhetetlen természeti kényszerűséggel rá állandóan hatással van.

Vessünk csak egy futólagos pillantást Magyarország térképére s mindjárt látjuk, hogy nagyjában síkság, a felsőmagyarországi és az erdélyi hegyvidék kivételével. S tekintetbe véve azt az ethnográfiai tényt, hogy a magyarság éppen a síkságon lakik, a hegyvidéknek fajunk pszichológiájának meghatározásában alig tulajdoníthatunk fontosságot.

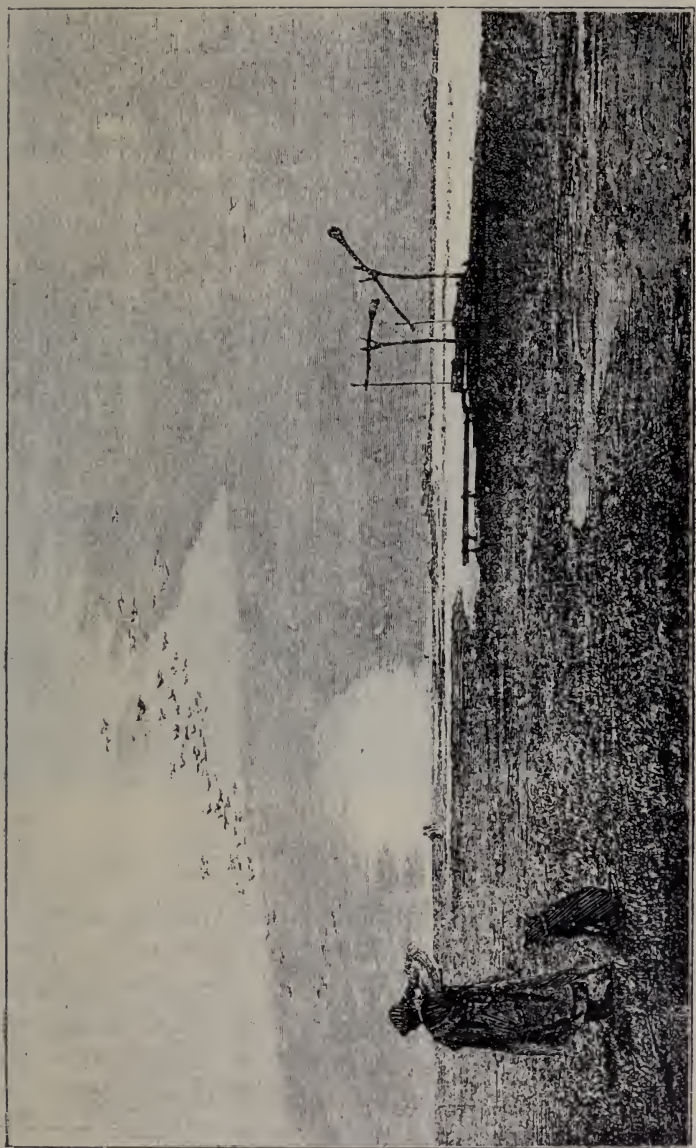
Ha ugyanis a különféle vidék-típusokat tekintjük, így első sorban a felvidéket, úgy találjuk, hogy bármily szeszélyesen szépek is bércei, különösen a Magas-Tátra vidékén, itt-ott hófoltos kékelő csúcaival és a turistáknak bármily kellemes legyen is, mikor azonban azokat a benyomásokat kutatjuk, melyek fajunkra hatnak: a magyar nép zöme az Alföldön lakván, az ily vidék-típus szóba nem jöhet. Népies nemzeti költészetünkben is tényleg nem igen szerepel. leg-

feljebb csak pusztá nevével, a „Tátra“, a „Kárpátok“ hegysége. Petőfinek ugyan van róla egy szép hasonlata: „A Kárpát vagy (t. i. kedvese), s én ott a felhő s mennydörgéssel ostromlom szived“. Csak újabb és nem is népiesen nemzeti költészetünk énekelte meg többszörösen a Tátra-vidék szépségeit, mint ahogy Bartóknak „Kárpáti emlékek“ című kötetében látjuk.

Annál jellemzőbb azonban a következő két vidék-typus: a balatoni dombvidék, de leginkább az Alföld, az Alföld a maga egyenességével, szélességével, tág méreteivel, ahol a szemnek szabadon esik tekintete végesvéig. Ez olyan képzeteket fejleszt ki az emberben, amelyek hatása a magyar fajban nagyon meglátszik s meg volt e hatása nem is csupán abban az ezer évben, amit itt töltöttünk, hanem már az azelőtti lakóhelyeken is. Ős időktől kezdve olyan helyt lakván, megszoktuk a síkságot és hogy tág, szabad a kilátásunk.

Ezek a jellemvonások művészetünkben, irodalmunkban sok helyen meglátszanak: a pusztá a maga világával, az Alföld állat- és növényvilágával megérzik egész művészetünkön s költészetünkön. „Az arany kalászszal ékes rónaság“, a vetés, a virágok, a mérsékelt földöv időjárásbeli viszonyait tükröztetik vissza. Költészetünkön nagyon meglátszik: hogyan változik rendszeren a négy évszak. Nem mindenütt változik ez így. A régi egyiptomiak teljes joggal csak három évszakot különböztettek meg; a kezdő szak az *áradás* évszaka volt, a *sza*, a második a *retés* évszaka, a *pre* és az *aratás* ideje, a *sze-mu*.

A négy évszagnak rendszeres váltakozása: a természetet új életre ébresztő, a „mezőket zóditó“, virágo-

1. Az alföldi puszta. Roskovics Ignáctól.

kat fakasztó tavasz, kikelet; a gabonát érlelő, forró, perzselő nyár a maga aranysárgára érlelt kalásztengerével, délibábjával, rekkenő hőségével; a gyümölcsöt, szőlőt érlelő ősz, a szüret idejével, a fák levelének lehullásával, a mindent elborító szomorú novemberi köddel, mely a természet elmulását, vagy álombamerülését példázza; a kemény, csikorgós havú,

2. Alföldi tél. Ujváry Ignáctól.

zuzmarás tél jellemző egész lelki világunkra s hatását látjuk egész költészetünkön.

Minden évszakhoz nemcsak megfelelő képzeteket kapcsol állandóan a nép gondolatvilága, hanem megfelelő hangulatot is. A tavasz, a kikelet, az öröm, az új életre ébredés, az erőtől duzzadó élet, a virulás örömének hangulatát kelti, kapcsolódik a szerelem vidám hangulataival úgy, ahogy a nyár is. A régi

kuruc énekekben a télen szünetelt hadviselés újra megkezdésével volt kapcsolatos a tavasz jötte. Az ősz ellenben a bánat, a szomorúság hangulataival kapcsolódik. A levélhullás, a madarak elköltözése végtelenül bánatos hangulatokat esal a nép lelkébe:

Száll a madár, hull a levél, itt az ősz

Kell-e bánatosabb, szomorúbb melódia? A sárga levél, amely lehull s annyi és annyi párhuzamot szolgáltatott az elmulás lehangoló gondolatára, ezzel szorosan össze-

3. Tájkép. Spányi Bélától.

függ. A Szepességen például hol a sárga levél? Az a néhány lombos fa nem igen gyakorol nagyobb hatást, s amennyire részemről az ottani tót népköltészetbe belepillantottam, nem is találunk ott ilyesmit, — hanem a rideg telet, azt emlegetik és abból ki is jut nekik a felvidéken. Ilyen különbségeket hoz létre a különféle vidék-típus.

Ily benyomások hatottak már őseinkre is. Őseink is a mocsaras puszták lakói voltak, a legújabb kuta-

tások is erre mutatnak s ezt nem győzzük itt eléggé hangsúlyozni. A mocsaras pusztaságok e népe vándorlásaiban így mindig halász- és vadászsákmányban gazdag helyet keresett. Így jutott a Meótisz ingoványai közé is, mint a csodaszarvas ismeretes mondája ezt fent is tartotta. Ujabban Jankó oda értelmezi e monda történeti tartalmát, hogy a húnok a szarvasdiszű sisakos alánokat követték így a krimiai mocsaras pusztaságokra.

Mikor a mai hazába jutottak, akkor sem állapodtak meg a hegyvidékben, hanem a mocsaras Alföldre szállának. Az Alföld sok helyen még ma is mocsaras, de kimutathatólag sokkal mocsarasabb volt. Csak egy pillantást vessünk régebbi történeti térképre pl. Magyarország 1606-ban Acsádytól, vagy Magyarország Mátyás király halálakor s rögtön meggyőződhetünk e tényről. A Tisza, a legmagyarabb folyó egész lefolyásában mocsaras volt, nagyrészt még ma is, a Duna alföldi útja is ilyen volt, a Dráva, Száva, a Túrnak nevezett Berettyó, a Kőrös, a Béga, a Temes, a Duna-Tisza köze, a békési alföld, a temesi alföld, sőt a Fertő körüli kis magyar alföld és a Hanság, a Balaton környéke, a Sárret mind egy mocsár.

E tekintetben érdekes az az újabb tudományos felfogás, hogy az Alföld valamikor víz alatt volt és a víz visszahuzódása lassan történhetett s jellemző Czirbusz szerint,¹ hogy a lápok, mocsarak nem a középén, hanem az Alföld szélein maradtak meg, és hogy a Tisza-Duna szabályozás s efféle kulturális munkálatok előtt sokkal több volt a láp; néhol aztán maig megmaradt.

¹ Czirbusz Géza dr.: „A Nagy magyar alföld keletkezése“. Földr. Közl. 1900. III—IV. f.

4. Tiszaparti füzes alkonyatkor. Mészöly Gézától.

És csakugyan e tekintetben nagyon érdekes adatokra akadunk, ha az alföldi városok, községek monográfiákban feldolgozott történetén végig tekintünk. Vessünk csak egy pillantást Szabolcsmegyére. Nyiregyháza úgyszólván mocsarak közé épült. Ma is azért legkeskenyebb a közepén, míg az „alvég“ és a „felvég“ is sokkal szélesebb, mert délnyugati és északkeleti oldalán két hatalmas mocsár terült el s az alvéget a felvéggel csak keskeny dombhát kötötte össze, ezen

5. Tájkép. Spányi Bélától.

épült a Nyírség Egyháza. Innen a város neve. Egész építkezését, utcáinak irányát épp e két mocsár a „Bujtos“, a mai Széchenyi-liget és a mai „Ér“ a mellette levő kertekkel s még a felvégen található kisebb mocsarak, a nagy és kis „sirák“, a „csinca“ szabták meg.

Vagy vessünk egy pillantást a mai Nagy-Kálló, a kállai vár régi egykorú német térképére. Csupa mocsár-

víz (Morast) veszi körül mind a négy oldalról, kivéve a feltöltött bejárót.

Kis-Várda is eredetileg óriási láp szomszédságában épült. Valamikor egész vidéke tele volt láppal, ingovánnyal, mocsárral, melyből csak itt-ott emelkedett ki egy-egy dombhát. Az őslakóknak szinte foglalniok kellett a földeket.

Jól jellemzi az ily vidéket Kállay András „végnélküli nádasaival, halastavaival, a darvak, a gödé-

6. Tájkép. Spányi Bélától.

nyek, hattyúk és a kócsagok ez őstanyáival, a magas árvizek által ide-oda hányt és vetett *úszólápjai*val, amelyekre nézve a tulajdonjogot a szél változatos szeszélye gyakran kérdésessé teszi, birtoklásukat pedig ideig-óráig csak kicövekelés, vagy kikötés biztosítja.¹

¹ Kállay András Előszava a „Magyarország Vármegyéi és városai“. V. kötet.: „Szabolcs vármegyé“ -hez A többi adatok is e kötetből.

Nagyon érdekes és tanulságos adatokat találunk erre nézve épp a szabolcsmegyei régi, ősi dülőnevek

7. Tájkép. Spányi Bélától.

közt. A dülőnevek tudvalevőleg érdekes letéteményesei sokszor rég elmúlt állapotoknak. Így a szepesi német-ség nyomát sok, ma már egészen tót vidéken ezek

8. Tájkép. Spányi Bélától.

tartották fenn. Így Szabolcsban a mai jó, kövér szántó-földek nevei mutatják, hogy valaha mocsarak, lápok.

tavak voltak ott. Ilyenek például: Tice-láp, Úr-tava, Ecse-tava, Szörény-tava, Vilom-érhát, Tacsá-tó, Csánalos-tó, Józsa-kátyú stb.

De nemcsak jelen lakóhelyünk multja mutat erre, hanem más érdekes nyomok is és pedig a néprajzi kutatás terén. Amint ugyanis kimutatták, hogy pusztai

9. Az esedi láp.

nép voltunk, kiderült az is, hogy mocsaras helyen sokáig laktunk, s így az ú. n. *pákász* élet, mocsári halász-élet, — mely ősfoglalkozás tanulmányozásával Herman Ottó¹ behatóan foglalkozott — s ennek különféle szerszámai rendkívül fejlettek nálunk. Amint újab-

¹ *Herman Ottó*: „A magyar halászat könyve“. 2 kötet. Budapest, 1887.

ban kiváló ethnográfusunk, Jankó¹ kimutatta a Káma, Ural-, Volga- és a Kaspi-tó bezárta vidékre viszen vissza e halászszerzők eredete.

Itt a hazában sokkal virágzóbb lehetett régebben a halász-élet, a pákász-élet. A biharmegyei Komádi-ban (Nagyvárad közelében) még szól a hagyomány, hogy cigánynyal tartott több vármegyére szóló nagy multság volt a csikászat, mint Herman Ottó megírta szép könyvében. Természetesen több volt akkor a mocsár, a láp.

A fentebbi elmélet értelmében a Fertőt s a Balatont is úgy foghatjuk fel, mint a lassú lecsapolódás

10. Árvizi kép. Mészöly Gézától.

maradékait. Maga a Fertő is, a név mocsarat jelent, hasonló név a Sárréthez, de a szláv Balaton is ugyanazt: „sárosat“ jelent. Épp úgy, ahogy a láp, a mocsár-

¹ *Jankó János dr. a Zichy Jenő gróf harmadik utazásában: „A magyar halászat eredete“.* Budapest—Lipese, 1890. I—II. köt.

vidék, a tiszai füzesek, a Balatonvidék is jellemző magyar vidéktypus. E lápok emlékeinek nyoma maradt egész művészetünkön, költészetünkön. Bemutatunk itt egy párat ezekből az Alföldre oly jellemző mocsaras, vizes tájképekből, több közülök tájképfestészetünk java alkotásai közé tartozik, mi már magában is elég jellemző. Az Alföldről adott első képünk is ilyen mocsaras, vizes kép s az itt adott egész sorozat java-része az. Még a Csonka-toronyról adott utolsó képünkön (12.) is ott a mocsár.

Az állatvilág, a helyi fauna is jellemző egész fel-fogásunkra s így költészetünkre. Gondoljunk csak a

11. Balatoni part. Mészöly Gézától.

népdaloknak „pej paripám“, „fakó lovam“ stb. sok-féle kifejezésére; milyen gazdag jelzői vannak a nótaszerzőnek arra, hogyan fejezze ki kedvelt lova színét.

zeket a benyomásokat az Alföld adja a maga nagy-szerű méneseivel. Az állatvilág többi tagjai is szere-pelnek: „Cserebogár, sárga cserebogár“, „Káka tövén

költ a ruca" stb. Különösen érdekes a madarak gazdag és kedvelt szerepeltetése népköltészetünkben.

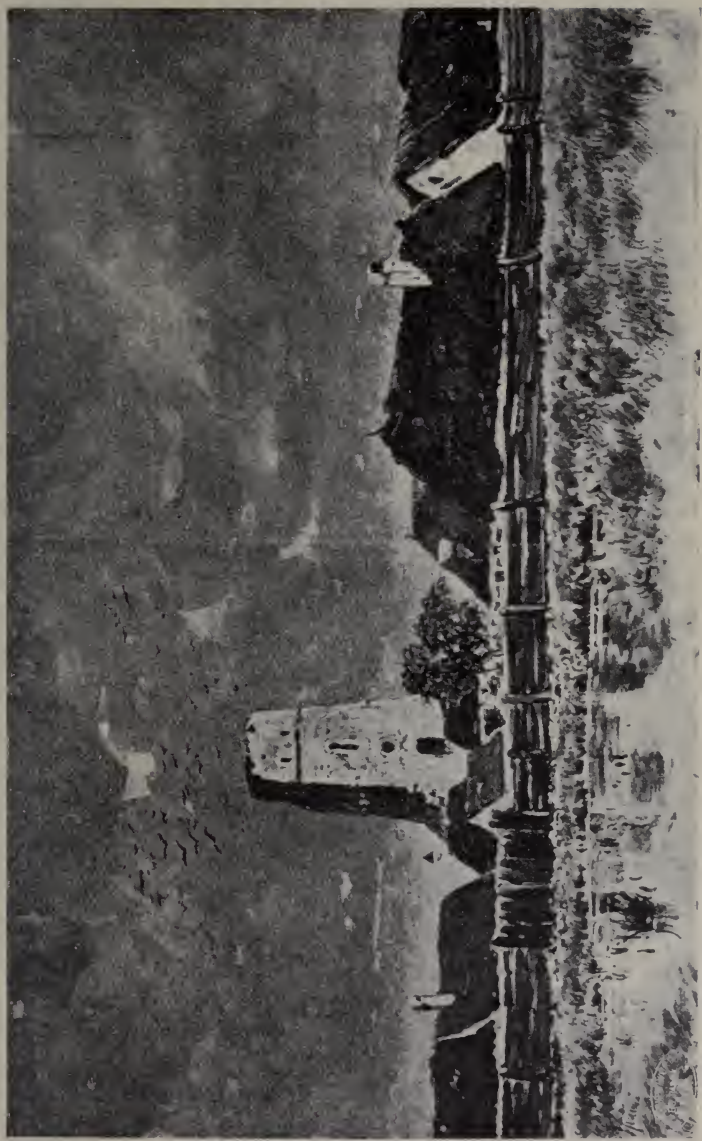
Népünk legkedveltebb madarai: a gólya, daru, vadruca, maga a nemes kócsag is, éppen a lápok madarai. Ez nem véletlennek a dolga, hanem éppen a nagy magyar Alföldnek nagyon mocsaras volta az előbbi korokban az oka. Ezért mondja egyik legkedveltebb nótánk:

Káka tövén költ a ruca,
Jó földben terem a búza . . .

s e két sorával élesen jellemzi a buzatermelő Alföldet, melyet helyenként lápok borítanak.

De különösen érdekes a darumadár a magyar népköltészetben. Pedig a daru ma már úgyszólván kihalt. Idővel majd csak a népköltészetben találjuk nyomát: mit tartott róla a nép, milyen okosnak tartotta. Mert feljegyezték róluk, hogyha csoportban vannak, maguk közül mindig őrt állítanak; ez pedig, hogy el ne aludják, féllábon állva a másik lábával kövecskét tart, hogyha elalszik, kiejti a kövecskét s e zajra újra felébred. És népköltészetünk sokszorosan megőrizte az okos madár emlékét, jóllehet már-már kikapott. De a hagyomány mindig tovább fentartja az eltűnt, az elmúlt dolgokat.

Hazai madárvilágunk nagyon sok tekintetben hatott a nép képzeletvilágára s jellemző és maradandó nyomokat hagyott költészetén is. A nép képzeletében saját életével szoros kapcsolatban látja a madarak életét. És itt megint a természeti viszonyoknak erős hatását láthatjuk a gondolatvilágra, népünk egész gondolkodására. A madarak ősi vándorlása melegebb hazába s örömet szerző visszatérésük tavasszal, sok nótának adta alaphangját. Sok nóta beszél arról, hogy

12. A esonka torony. Spányi Bélától.

„visszajött a vándor madár“, „visszatért a fészkre“ stb. Látni fogjuk, hogy ebben a nép az otthon, a hazai föld szeretetét látja.

Chernel István „Magyarország madarai“ című nagy munkájában sorra vevén hazánk madárvilágának tagjait, érdekesen terjeszkedik ki a nép képzeletében, dalaiban való szerepükre is. Mi csak röviden érintjük a legjellemzőbb madarak ilyenét szerepét, jobbra az ő nyomán.

A daruról szoltunk. A darunak nemesak okosságát ismerik, hanem szépségét is. Ez a daliás, a délceg madár. Azért hordja tollát a nép fia a süvege mellett. „Daruszörű“-nek hívja a vasderes lovat. Mint Chernel összeállította, a közmondásokban is bőven szerepel: Hirét hallotta, mint cigány a darutojásnak; Görbén hordja nyakát, mint a daru; Nagyon darvadozunk; Tekereg, mint őszszel a daru; Ő is látott darut; Láss darut! Ime, mennyi közmondásban él a már úgyszólván kihalt madár. A darvak őszi vándorlását V betűben az ős hangulatához kötötték. Így énekel róluk Petőfi is:

Fejem felett az őszi légen át
Vándordaruid V betűje szállt.

Még jobban kiegészítette ezt az őszi hangulatot a darvaknak őszszel szokásos méla kurrogása, amely igazán „szép a magyar fülnek“, mikor messziről panaszosan krúgatnak. Azért mondja a nóta: „Magasan repül a daru, szépen szól“. Vagy a költőnél: „A levegő-
eget darvak hasították, magasan repültek“. Vagy Tompánál:

Mégis szebb az, ha rónák s tavak felett
Átvonuló daru egyet-egyet krúgat.

A darvak táncáról is tud népünk. Látjuk, hogy ez a madár nagyon befészkelte magát a magyarság lelki világába. A nép fia pörge kalapjához, süvegéhez

lengő bodros darutollat hordott, ahogy a nemesek kalpagjához a kócsagforgó, a sastoll, vagy a kerecsenyszárny illett.

Nem kevésbé kedves madara népünknek a gólya. A régi falusi házak kéménytetejének hagyományos lakója a vidáman kelepelgető gólya madár.

13. Tájkép. Spányi Bélától.

Máskor meg féllábát fölhúzva mélázva tekint szét s jellemző kiegészítő része ilyenkor a jellemzően magyar melankólikus mocsaras tájnak. Így szól róla Petőfi hasonlata is:

Hegyen ülök, búsan nézek le róla,
Mint a boglya tetejéről a gólya.

A gólya különben igazán a *nép madara*, legalább régebben, mikor még mocsarasabb volt az Alföld, a magyar parasztgazda házikójának elmaradhatatlan ékessége volt a kémény tetejében fészkelő gólyacsalád. Így beszél róla Petőfi is, mint a nép madaráról:

Kis házikókra száll lelkem, mint a gólya,
S egyszerű nótákat kerepöl le róla.

Gólya és fecske a nyár búcsúztatója és a tavasz hirdetője. A gólya visszatérése nemcsak népdalt sugalmazott, hanem Tompa több versét is; az egyikben így énekel:

Visszatér ez elveszett mult,
Visszatér a régi fecske,
Úgy illik a boldog kunyhó
Kéményébe nagy fecsegve.

Egyik legszebb hazafias allegóriánkat, Tompának „A gólyához” című versét is a gólya madár vándorlása és az akkori politikai viszonyok sugallták.

A nép általában hajlandó a vándor madarak tavaszi visszatérésében a hazaszeretetet, az „otthon” szeretetének a megnyilatkozását látni. Azért mondja a nóta oly szépen:

Késő őszszel száll a fecske messzire,
De tavasszal újra megjő fészki-
Messze eljár hegyen, völgyön és sikon,
Hej! de mégis azt csevegi: jobb itthon.

Éppen a lápok, a mocsaras vidék madarai azok, amelyek legjobban befészkeltek magukat a magyar nép lelki világába. Ismételten hangsúlyozzuk, hogy mily jellemző népünk természeti környezetére vonatkozólag a régi, ó-zamatú nóta: „Káka tövén költ a ruca”. Nem lehetetlen, hogy ez a nóta a híres bihari, talán a komádi csikászaton termett, melynek emlékét

oly szépen írja le Herman Ottó a „Magyar halászat könyvében“. De amily jellemző az első sora, ép olyan a második, mikor a búzatermő jó Alföldet festi.

Nagyon kedvelt madara népünknek a villás farkú, villámröptű, vigan csicsergő fecske. Éppen kitünő röpte, gyorsasága folytán hirtívő, postás madara lett népünknek. Rája bizza üzenetét a nép fia. Számtalan nóta kezdődik így: Vidd el fecske, vidd el az én leveletem; Fecském, fecském, édes fecském, vidd el az én levelecském; vagy a székely népballada:

Fecskécském, fecskécském,
Vidd el a levelem
Gyöngyvári Jánosnak,
Kedves galambomnak.

Ha ágyában éred,
Tedd a vánkosára,
Ha sétálva éred,
Tedd a jobb vállára.

Vagy egy másik:

Madárka, madárka,
Csicsergő madárka,
Vidd el az én leveletem
Szép Magyarországba.

Ide tartozik a „Repülj fecském“ című annyira ismert nóta is.

Meg aztán a fecskére jól is rá lehet bízni az édes titkot, mert népünk azt tartja, hogy a fecske hűséges, megbízható levélvivő, aki a titkot nem fecsegi ki, aki befogja a száját, ha kell, míg pl. a rigó „ki-fütyörészi“ a titkot.

Chernel¹ szépen feltünteti a sok közmondással,

¹ Chernel István: „Magyarország madarai, különös tekintettel gazdasági jelentőségükre“.

hogy a fecske mennyire fontos tagja népünk képzeletvilágának: Annyi, mint őszkor a fecske. Elmegy őszszel a fecske, de őtet a veréb nem követi. Hirmondó fecske tavaszt énekel. Idővel a fecske még házadra szállhat (annyi mint: szerencsés lehetsz). Nem sirat egy fecskét egy nyár. Nekiszokott, mint fecske a repdeséshez. Nyári szállásért meg nem telet veled a fecske (annyi mint: a háladatosságnak is van határa). Leghangosabb deákságú a fecske. Csacsog, mint a fecske. Ritka, mint a fecske a kalitkában.

A fecske különben is meghitt barátja népünknek: „Eresz alatt fészkel a fecske“, Szálldogál a fecske“. Elköltözése szomorú őszi hangulattal kapcsolatos. „Száll a madár, hull a levél, itt az ősz“, „Késő ősszel száll a fecske messzire“, „Fecske madár útnak indul, a szép nyár is őszre vál“.

Viszont visszaérkezése tavasz hirdetője. Az első fecske látása különös jelentéssel kapcsolatos: „Fecskét látok, szeplőt hányok“. Az első fecskepár látásából is jósol a leány.

Ezek voltak népünk legnépszerűbb madarai. Kedves madara azonban még a *pacsirta*, mely ép úgy odatartozik az Alföld világába, mint a daru, meg a gólya és a fecske. A „kis pacsirta“, a kikelet enyhébb nap-sugarában vig énekkel pár után néz. Énekét „a magasba fúrja“ s „hallgat leesőben“. Ő is a tavasznak hirmondója, s így énekel a költő róla:

Kis pacsirta, ég madara
Száll fölöttem, zeng a dala,
Párja vígan száll elébe,
Le-lecsapja a fészkébe.

Nagyon kedves madara népünknek még a *galamb* és különösen a vadgalamb, a „bús gerlice“, „gerle“,

„bús gilice madárka“. A nép, mikor a szerelem boldogságára keres képet, a bűgő gerléhez fordul:

Gerlice a búzát
A párjának hordja,
Mint a lányt a legény
Csókjával itatja.

Érdekesnek tartom itt megjegyezni, hogy a régi görög felfogás is a szerelem madarának tekintette a galambot. Vénusz szekerét galambok húzzák. Egészen más a keresztény felfogás, mely a hűség, ártatlanság, a szentlélek jelképeül tekintette.

A párjavesztett gerlice fájdalma a szerelmi bánat, a vesztett boldogság kifejezője népünknel. Így találjuk régi népies poétánknál, Gyöngyösinél a „Poraiból megéledett Főnix“ című, Keményről szóló epikai munkájában.

Én vagyok egy bús gerlice,
A ki párját elvesztette.

A legbánatosabb hangulatok kifejezője lesz ilyenkor: Monostori zöld erdőben sírva fakadt egy vadgalamb...

Hogy milyen szomorú az ő éneke és hogy hat a nép fiára, jellemzően mondja a nóta:

Amott egy nagy cserfa zöldül,
Tetejében vadgalamb ül;
Ott ül, ott ül, oly búsan szól,
Hogy a levél hull az ágról.

Hozzájárul az erdő visszhangzó csendje, mely a magányos vadgalamb bűgását még szomorúbbá teszi.

Kedves madara népünknek a *fülemile* is, a tiszta szerelem madara.

Ó, hogy fülemile
Madár nem lehetek,
Kis kertedbe, rózsám,
Fészket nem verhetek.

A szerelmi bánat kifejezője is:

Fülemile nem hiába kesereg,
Fáj a szívnek, ha megcsalja, kit szeret.

Olykor levélvivő is a fülemile, mint a kesergő szerelem madara:

. . . Odajött egy fülemile danolni,
Hozott nekem körme között levelet,
A' van benne, hogy a rózsám nem szeret.

Ritkábban találkozunk a mindig szomorú üzenetet vivő, vagy gyászt jelentő *hollóval*. Egyik régi nótánkban is így halljuk:

Amott kerekedik egy fekete felbő,
Abban tollázkodik egy fekete holló.
Szállj le holló, szállj le . . .
Üzenjek apámnak és édes anyámnak
Jegybeli mátkámnak.
Repülj udvarára, szállj le ablakára.
Ha kérdi: hogy vagyok,
Mondjad, hogy rab vagyok.

Ez a legszebb és legrégebbi rabénekiünk.

Nem hagyhatom szó nélkül a *turul* madarat. Mai szerepe nem látszik oly ősinek, mint hisszük, még a neve sem. A szó valószínűleg *kurul*-nak ejtendő, s eredeti török szó, amely *karoly*, *karvaly* néven ismeretes nyelvünkben. Így a *karvaly* volna a nemzeti madár, mint az erő, a hatalom kifejezője. Csak véletlen találkozásul jegyzem meg, hogy a régi egyiptomiak Napistenének jelképe a *karvalyszárnyú napkorong* volt.

Láttuk tehát, hogy az Alföld a maga sajátos állat-, különösen madárvilágával milyen gazdag benyomásokat, képzeteket szuggerált, azaz keltett fel népiünk lelki világában. Vessünk egy rövid pillantást most a növényvilágra.

Itt első sorban az acélos *búza*, az „aranykalász“, az „élet“ a jellemző. Az „aranykalással ékes róna-

ság"-ról dalol az Alföld énekes fia. Elkeseredésében is úgy kiált fel:

Miért nem termettem búzának!
Aratás van, most levágnának.

Ez a legfőbb; emellett a növények közül minden más eltörpül jelentőségére nézve az Alföld fiának lelkében, kivéve a virágokat. Amily jellemző például a régi egyiptomiak lelki világára a lótusz és a papirusz, olyan nálunk az aranykalász. Amint az egyiptomi ornamentika a lótuszt és a papiruszt használta fel, úgy az alföldi ornamentikában megtaláljuk a kalászsokat is. Az alföldi hímzéseken az ősi motívumok mellett jellemzően lép föl a kalászdisz.

A kalászdíszhez hasonlóan megtaláljuk az ornamentikánkban a *dohánylevelet*, akár hímzéseken, akár a zsinórdíszítés vitézkötéseiben.

A fák közül kedvelt fája népünknek a *cserfa* és jellemző disz a cser-ág.

Az Alföld fája tulajdonképen az *akácfa*. Manapság csakugyan rászolgált már erre a névre. Költészetünk azonban azt mutatja, hogy még nem férközött be eléggé a néplelekbe, hiszen tudvalevőleg nem ősi növénye az Alföldnek, csak úgy került ide idegenből. Alig akad nóta, mely róla szólna.

Tépegetem az akácfa-levelet,
Azt kérdezem: szeret-e, vagy nem szeret?
Azt susogja minden egyes falevél
Téged szeret, érted dobog, érted él.

Ez is műdalnak látszik. De a műköltészet sem nagyon emlegeti. Igen szépen szól róla Szabolicska, mikor hazavágyódik a tiszaháti falucskába, ahol

„Bólingató akácfa-lombok
Vernék ki a ritmust körülem“.

Sokkal jobban befészkelte magát alföldi népünk lelki világába az *eperfa*. Minden udvarnak úgyszólván elmaradhatatlan ékessége a „vén eperfa“. Legény, leány ha elbúcsúzik hazulról, a vén eperfától külön búcsúzik el a nótában, s ha mások ellene törnek, a vén eperfa igaz barátja marad mindig.

„Isten veled, vén eperfa,
Boldogságom fejfája“

— mondja a nóta, mintegy az utolsó szóval éreztetve, mit hagy itt a búcsúzó.

Kedvelt disze népünknek a puszták jellemző növénye, mely az egész pontuszi növényterületet jellemzi: az *árvaleányhaj*, a júniusban virágzó *Stipa pennata*. „Ott fészkel a bús árvalányhaj“, mondja Petőfi Alföldünkről. Délibábos Alföldünknek e jellemző fűféléje talán sehol sincs annyi változatban, mint nálunk. Jó leírását adja Hanusz „A Nagy-Magyar-Alföld“-ről írt találó jellemképeiben:¹ „A *Stipa pennata* a sikot kedveli, s mint büszke kócsagforgó úgy bocsátja 31 cm. hosszú kalászait hatalmas bugában és hasonlíthatatlan szép tekintetet ad a tájnak, amidőn az árvaleányhaj-óceán felülete a szellők hatása alatt reng s a legfölségesebb hullámzást mutatja.“ Árvalányhajjal disziti pörge kalapját a nép fia.

A *virágok* közül kedvelt virág a rózsa, az ifjúság, a szerelem virága. Kedvelt virág az aranyvirág, vagy Katalin-virág, a művelt osztályok Margit-virágja, chrysanthème-je; továbbá a szegfű; a liliom, a tisztaság, ártatlanság jelképe. A szép székely nóta a fiatal leány koporsójáról azt mondja:

¹ *Hanusz István*: „A Nagymagyar-Alföld földrajzi jellemképekben“. Kecskemét.

Liliommal festették a koporsót,
Olyan fényes, olyan sárig azér volt.

Kedvelt virág a szagos viola, mint a nóta mondja,
hogy mit ültessenek a sírjára, hogy a nevét

Kiviritja valaha
Piros rózsza, viola.

A hűség és a bánat virága a rozmaring. Annak a
fentemlitett fiatal székelyleánynak is

Rozmaringot ültettek a sírjára,
Úgy zokogott alatta a babája.

Jellemző képe a nép lelki világának a „zöld erdő“. A „zöld“ jelzőnek itt tisztán szuggesztív, azt a kellemes szint felkeltő szerepe van, mert tulajdonképpen pleonazmus.

Ha az Alföld állat- és növényvilágához, s az évszakok változásaihoz, amelyekről már szövegtünk, még

14. Háborgó Balaton. Valentiny Jánostól.

hozzá vesszük a különféle *légköri változások* képeit, mint a balatonvidéki *vihart*, a *háborgó Balaton* képét, vagy az alföldi *zivatar*, az égiháború színjátékát a kék levegőégben, a dörgést, az istennyila cikázását, vagy a *délibáb* tündérmeséit, mikor a forró levegő hullámozása felemeli a tájat, ringó, szürke tengerét öntve alája, vagy messzelevő tündérvárosokat mutat, akkor körülbelül fogalmat alkottunk magunknak nagyjában arról a természeti környezetről, mely a magyar ember otthona, s amelyeknek benyomásaival telik meg a magyar lélek ezer év óta.

Mindehhez hozzá kell még vennünk azonban magát az *embert* és *alkotásait*. Első sorban tehát a magyar *fajt*, mint olyat.

Tudvalevő dolog, hogy a magyar erős vegyülnépe. „Az ismeretes világnak a legeslegtarkább vegyülnépe“ — mondja joggal Vámbéry.¹ Mostani hazájában is eleinte a népvándorlás állandó sodrának torkában lévén, később és ma is a legkülönbféle fajok érintkezés- és kereskedésterületén élve szükségképen oly hatalmas vegyülésen ment át, hogy az eredeti ősi magyar jellemvonások a fizikumban legalább nem igen találhatók fel.

Annál maradandóbbak azonban az erkölcsi, a szellemi jellemvonások, mint később erről bőven lesz alkalmunk meggyőződnie, úgy, hogy a mai nemzeti jellem még mindig bőven emlékeztet ázsiai rokonainkra. Igazat kell adnunk Vámbérynek, mikor ezeket mondja: „A test meghal, de a szellem él és az erkölcsi életben nyilvánuló szellem tényleg a magyar nép egész élete

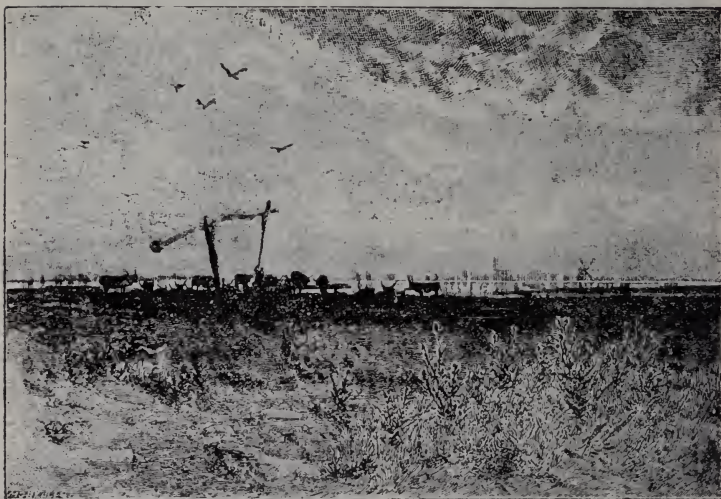
¹ *Vámbéry Ármin*: „A magyarság keletkezése és gyarapodása“. Budapest, Franklin-társ., 1895.

15. Viharos idő a Hortobágyon. Pataky Lászlótól.

és gondolkodása módjában ki is tűnik, jóllehet erkölcsi életének ugor s török alapvonásait etikai életében pogány-szláv, keresztény, germán s egyéb műveltségű hatások érték¹.

Most itt azonban inkább a fizikuma érdekel bennünket, mert hiszen az Alföldön ránk ható különféle

16. A déli báb.

képekről, benyomásokról számolunk itt be s ezek közt az ott élő magyar nép külső megjelenéséről is.

Hogy oly nagy fokban vegyüléknép a magyar, már abból következik *testi kiválósága, szépsége*. Ahol erős vegyülés folyik a különféle fajok között, ahol gyakoriak a nagyon ellentétes fajok kereszteződései,

¹ Vámbéry Ármin: „A magyarság keletkezése és gyarapodása”. Budapest, Franklin-társ., 1895.

17. Kinn a pusztán. Wágner Sándortól.

ott a természetes kiválogatódás, ép a nemi kiválogatódás vastörvényénél fogva mindig a kiváló, előnyös tulajdonságok fentartását és mind nagyobb fokban való kifejlődését fogjuk találni.

A magyar, igenis, testileg *kiváló* és *szép* faj. Első szempillantásra feltűnik ez az idegeneknek. De ha nyugat felől, például Párisból jövünk keletnek s úgy érkezünk ide, ahol oly erős a különféle népfajok keveredése, magunk is tapasztalhatjuk, főleg a franciával, de a többiekkel szemben is, ide keletre érve, mennyivel fejlettebb alakokat, teltebb, plasztikusabb és ép ezért szebb idomokat találunk itt.

Vámbéry szerint nincsen kétség, hogy Európában Magyarországon van a legszebb emberfaj. Felemlíti, hogy már évszázadokkal ezelőtt ezt dalolta a német költő: „Schöne Leiber fand in Ungarn ich, doch Geist nur am Rhein“.¹

Közelebbit a fizikumra bajos mondani, mert egyrészt ép az erős vegyülés sokat elmoshatott az eredeti jellemvonásokból és nagyon különfélekévé módosíthatta, de másrészt ami állandó is esetleg megmaradt, annak kikutatása kezdetén vagyunk csak. Jankó Jánosé az érdem, hogy pontos embermérő kutatásokat indított meg nálunk s végzett is már egyes vidékeken, csak hogy mindez adatok ilyenén értékesítésétől még messze vagyunk.

Annyit azonban a fizikumra nézve mégis mondhatunk, hogy az alföldi magyar határozottan *barna*. Fekete is sok akad. A szőke a legkevesebb s így határozottan idegen elem hatása.

¹ *Vámbéry Ármán*: „A magyarság keletkezése és gyarapodása“ Budapest, Franklin-társ., 1895.

18. Szénagyűjtés. Greguss Jánostól.

Nem magas, inkább középtermetű, zömök, telt idomokkal, pompás és szívós izomzattal. Megjelenése, mozgása könnyed, ügyes, fürge, mint a régi lovasnép őseié. Ha tettezre kerül a dolog, akkor is fürge, eleven, de különben, ha nincs határozott, elhalaszthatatlanul kiszabott dolga, az ázsiai lustaság tartja vasnál erősebb bilincseiben. Mindamellettt hideg, komoly barna külseje alatt épen nem oly nyugodt természet lakik, mint ahogy kívülről látszik. De erről majd az erkölcsi jellemvonásoknál.

Látván itt a magyar faj fizikumát, most már oda kell képzelnünk ezt az embert alkotásaival együtt a már ismertetett alföldi környezetbe. A magyar földet ki kell egészítenünk a magyar népelet jeleneteivel, így a pásztorélet, a pusztai, tanyai falusi élet különféle képeivel. A gulyás életet és a csikós életet minden hosszú leírásnál találóbban festi Petőfi két szaka:

Délibábos ég alatt kolompol
Kis-Kúnságnak száz kövér gulyája;
Deleléskor hosszú gémű kútnál
Széles vályu kettős ága várja.

Méneseznek nyargaló futása
Zúg a szélben, körmeik dobognak,
S a csikósok kurjantása hallik,
S pattogása hangos ostoroknak.

A régi alföldi élet kiegészítője volt a betyárélet, melyet Petőfi szintén oly röviden találóan jellemez:

A tanyákon túl a puszta mélyén
Áll magányos, dől kíményű csárda:
Látogatják a szomjas betyárok,
Kecskemétre menvén a vásárba.

Hozzá kell venni mindezekhez az ember alkotásait, a falvakat, tanyákat, a nádfedelű házakat. És mily

jellemző a nádfedelű ház a kéménye tetején kelepelt gólyával! A jellemző alföldi táj, a mocsarak, lápok nádjával, máskor gyékényével fedve s tetejében a lápok jellemző madara. Az újabb zsupfedél szintén jellemző az Alföldre, de egyszersmind a mocsarak lassankint való eltűnéséről beszél a folyamszabályozás és földalagsövezés folytán.

A ház belsejét is hozzá kell képzelnünk, a jel-

A Könyves Kálmán jogosításával.

19. Az Alföld. Lotz Károlytól.

lemző búbos kemencével, a festett tálással, a karos lócával, a tulipános ládával, a tornyos nyoszolyákkal.

Jellemző kiegészítő része az alföldi rónaságnak a távolból felesillannó falutorony mellett a gémes kút, a hosszú ágason köszöngető koloncos gémmel, melyen a kútostor függ a vederrel a káva felett.

Ép oly elmaradhatatlan az Alföld képéhez a csárda. Az Alföld énekes fia, Petőfi is ép „A csárda romjai” című versében adta voltakép az Alföld himnuszát.

Ő sose szerette a tagadhatatlanul szebb felvidéket, a hegyek változatos koszorújával, a természeti szépségek mellett a régi nagyság váromladékaival, miket az Alföld ép a török pusztítás folytán nem mutathat fel. Mindamellett Petőfi, noha többször bejárta, hisz Sáros-Gömör- Nográdmegyékben igazán gyönyörű tájakat barangolt be, nem szerette a felvidéket, lehet, hogy idegenajkú népe miatt. Viszont az Alföldet tekintette csak a magyar faj otthonának s ebben igaza is volt.¹ Még valami oka volt, amiért ő az Alföldet oly végtelenül szerette, benne látta a szabadságnak, mely lelke vezérgondolata volt, igazi hazáját, amint ezt ép az Alföld himnuszában *A csárda romjai*-ban is énekli. szűk neki az Felföld:

Pusztá, pusztá, te vagy a szabadság képe,
És, szabadság, te vagy lelkem istensége!

És a pusztá e különös szeretete ősi, keleti vonás, mert tudjuk, hogy őseinknek is pusztá volt mindig a hazájuk s a keleti népköltészetnek is igazi hazája a pusztá. Az ősök e pusztaszeretete szól Petőfi lantjáról is.

¹ *Szigetvári Iván*: „Petőfi költészete“. Egyet. Philol. Közl. 1901. okt. 614—630. l.

II.

Magyar jellemvonások a képzetműködésekben, a gondolkodásban.

Végig szemléltük az Alföldet a maga faunájával és flórájával, végig tekintettük azt a sajátos természeti környezetet, amely népünk fiában kora ifjúságától kezdve számtalan benyomást, képet kelt fel, s amely természeti környezet folytonos szuggesztiójának számtalan tényét láttuk lelki világában, különösen költészetében, amely minket leginkább érdekel.

De nemcsak képeket, benyomásokat hozott létre ez a természeti környezet, hanem megfelelő kapcsolatokat is fejlesztett ki az egyes képek, képzetek között, s ezekből kerekedett ki a nép gondolkodásának sok állandósult kapcsolata.

Így mindenekelőtt lakóhelyéhez, az Alföldhöz, a „végtelen rónához“ hozzákapcsolja az otthon fogalmát, amely megint egész kis képzetkörrel kapcsolatos, melynek alaphangja, alapigazsága, hogyha mindenütt is jó, de legjobb otthon, mint a nóta is mondja:

„Hej, de szive csak azt mondja: jobb otthon.“

Ősi jellemvonás ez. A magyar a puszták lakója volt mindig. Így rajong érte Petőfi is, s lantjának

szavában a magyar faj több, mint ezer éves pusztaszeretete szól.

De nemcsak ez kapcsolódik az Alföld képéhez. Hozzákapcsolódik a szabad, tágas kilátás, a *szabadság* képzete. Ezért éneкли az Alföld szilaj lelkületű dalos fia:

Lenn az Alföld tengersík vidékin
Ott vagyok hon, ott az én világom:
Börtönéből szabadult sas lelkem,
Ha a rónák végtelenjét látom.

Rajongással nevezi a pusztát a „szabadság képé”-nek és a szabadságot „lelke istenségének”. És mind-ebben ő a magyar faj tipikus képviselője. Mint a történeti hagyomány mutatja, sohasem szerette fajunk a hegyvidéket. Ide Etelköz pusztaságairól került, ahova a Dontövi pusztaságokról, Lebediából jött volt s még régebben a Volgamenti rónaságokon tanyázott.

Az Alföld is ilyen rónaság. A „szabadság földje”. Bizonyos mértékben hozzájárulnak az *egyenesség*, *őszinteség* képzetei. „Mint a róna, lelkem útja egyenes” — zengi Petőfi. Mindezek egyszersmind népünk sajátságai is, s így mondja a nóta:

Az Alföldnek sík mezején,
Ott terem a magyar legény . . .
Ott *szabadon* fú a szél is,
Igazabban ver a szív is.

Ez a nóta ép az Alföldet és népünk sajátságait jellemzi.

Jellemzően kapcsolódik az Alföld végtelenszerű képéhez a *délibáb*, mely a valóság meséje mintegy s mely szebbé teszi az egyszerű tiszta valóságot. Így beszél Petőfi mindnyájunk nevében az Alföldről,

Melynek fölötte lenge délibáb.
Enyelgve üz tündérvjátékokat . . .

A „puszták szép tündérleányá“-nak mondja s úgy énekel az Alföldről:

Fölötte lánfol a nap, az égnek ifja,
Lánfol, mert kebelét a szerelem vívja;
Szeretője, aki epedve néz rája,
Déliab, a puszták szép tündérleánya.

Ime mily szép képzetkapcsolások megindítója lesz az ismeretes légköri tünetény.

Még az Alföldnek prózai leírása is Hunfalvitól költőivé válik, mikor a délibábról beszél.

Külön képzetkör középpontjaivá válnak az Alföld folyóvizei, így különösen a Duna és a Tisza. Főleg a Tisza, ez a forrásától torkolatáig magyar folyó, mely hazánkban születik, s hazánkban is hal meg, lényeges tagja az alföldi nép gondolatkörének. Ezért szerette Petőfi is s ezért énekelte meg szeszélyességét leíró verseinek egyik remekében. A kanyargós, szöke Tisza és veszedelmes árvizei kitörülhetetlenül élnek a nép képzetében, akár a tiszaparti füzesek tájképi hangulata, mely annyi mélázó nótában ismerhető fel s újabb tájképfestőink közt is oly mély, a magyar föld belsejéből kelő érzelmi hatás forrásává vált.

A hajózás képzetköre is főleg a Tiszával kapcsolatos, így szerepel a sajkás, a révész, a tiszaparti halászegény, a halászlé. A háborgó viz kifejezője a Balaton, mely híres erről a tulajdonságáról, „úgy háborgok, mintha volnék a Balaton“ — zengi Petőfi. „Hullámzó Balaton“-ról mesél a nóta, mely elragadja a szegény halászegembert. Mind e képekben semmi része a tengernek, nem szerepel a magyar ember képzetvilágában. Jellemző is ezért Petőfi kifejezése: „Csendes tenger rónaságán“, tehát még akkor is a rónaságra gondol.

Hasonló állandósult kapcsolatok a négy évszak változásai. Amily jellemző ez reánk, ép oly jellemző állandósult kapcsolat volt a régi egyiptomiak lelki világában a már említett három évszak. Amily szokatlan lett volna nekik a mi négy évszakunk, ép oly szokatlan volna nekünk az ő három évszakuk. Az évszakokhoz sok mindent hozzákapcsol a nép gondolatvilága, amint ezekre már fennebb is rámutattunk.

Ily állandósult kapcsolatok aztán a madarak őszi vándorlása, tavaszi visszajötte, az egyes madarak különféle szerepe, jelentése a népköltészetben, hasonlóan az egyes virágok, a zöld erdő szerepe, melyeket részletesebben áttekintettünk volt.

Ez azonban nem elég. Nemcsak a természeti környezet adta benyomásokból épült föl népünk lelki világa; mindezekhez régi babonáknak, hiedelmeknek, ősi mitológiai maradványoknak, emlékeknek egész tömege kapcsolódik. Ezt a másikat tényezőzt a szuggeráló természeti környezettel szemben egy szóval *hagyomány*-nak fogjuk nevezni. Lelki világunknak elemeit tehát ez a kettő fogja adni: *a ránk ható természeti környezet és az őseinkről ránk szakadt, neveléssel, tanulással belénk oltott hagyomány.*

És e tekintetben megint az Alföld, az ország szive az a hely, ahol a folytonos népkeveredés aránylag legkevésbé hatott változtatólag közre, ahol az ősi jellemvonások leginkább maradtak fenn, ahol a tiszta magyarság ma is leginkább kereshető.¹

Így tehát nemcsak a mi Alföldünknek, ennek a

¹ Itt keresi a tiszta magyarság jellemvonásait *Winkler* Henrik, boroszlói egyetemi tanár is, aki valósággal rajong az Alföldért: *Die Magyaren und ihre alte Kultur*, Breslau, 1901.

szuggesztív természeti környezetnek benyomásaival kell számolnunk. Más elemek is tekintetbe veendők itt, amelyeket máshonnan hoztunk ide s a melyeknek egynémelyike mesés régiségű multba sejtet vissza-pillantást.

Csak néhány ily ősi kapcsolatra fogok itt kiterjeszkedni, melyeket a hagyomány, ha gyengült, ha változott alakban is, évezredekben át fentartott.

Már az eddig említett különös szeretete is a pusztának, mint otthonnak, az ősi életviszonyokkal szorosán kapcsolatos s így ez is ide sorolható.

A régi magyarok ősvallásából alig maradt valaminck; csak következtetni lehet reá. De annyi maradt, hogy pl. ma is beszélünk a „magyarok csillagá“-ról, s hogy a régiékek ezalatt a Jupitert értették; és rájöttek, hogy a régi szkiták mondái úgy származtatják le saját népüket, hogy legrégebbi ősiük a Jupiterről jött volna le Földünkre. A szanszkritban ugyanis a Jupiter csillagot Mongol-nak hívják s a valószínűleg mongolból átvett legenda szerint ennek a fajnak az ősapja valami égi összeütközés alkalmával ebből a csillagból szállt a Földre, hogy azon a világoralmat átvegye. Így írja le ezt Zaya Akmal „Hindu legendák“ cím alatt.¹ Ő ugyan nem emlékszik meg itt a magyarok csillagáról, pedig ez szemmeláthatólag ugyanaz.

Vámbéry² szerint a régi magyaroknál kétféle vallás honosult meg. Az egyik a természeti vallás, vagyis *Okan*, *Ukan* imádása, ki a legfőbb, legbölcsebb lény, a világegyetem teremtője volt, s kinek neve az *ok*, *uk*

¹ A „Budapesti Napló“ egyik tárcájában.

² *Vámbéry Ármán*: „A magyarság keletkezése és gyarapodása“. Budapest, Franklin-társulat, 1895.

alapszóból való, mely azt jelentette: érteni, tudni, hallani. Hozzátehetjük részünkről, hogy ennek emléke maradhatott fenn a magyar *ok* szóban, mely így eredetileg a mindenek okát jelenthette, de egyben értelmét is jelentette.¹

Emellett elterjedt volt köztük a parszizmus, a tűz imádása. Vámbéry szerint a perzsa *izdan*-ból származott a magyar *isten* szó. A samán vallás, a tűzimádás nyomai még a keresztény korszakban is soká megmaradtak, mikor erdőkben, patakok mellett áldozni szoktak, főleg fehér lovat. Hiszen Szent László királynak egyik rendelete is tiltja az ily áldozásokat kint a szabadban, a berkekben.² Vámbéry a harang, a dob szóban a samán vallás szertartási eszközeinek a nyomát látja, sőt a Szent-Gellért-legendában említett *bacha* szóban a samán pap régi török nevét, a baksát látja.

De más is van ilyen. Huszka szerint az asszír szentfa hagyományával volna kapcsolatban az a pálmalevél, mely mint diszitő elem hasonló szerepében maig is él nemzetünk egy részénél, pedig ezt onnan Ázsiából kellett hoznunk, ahol vagy a szomszédnépekkel közösen használtuk, vagy azoktól átvettük. Íme mit beszél ez a kis pálma-levél s milyen messze vezet vissza a története!

Épen a hagyomány adatairól mondhatjuk, hogy roppant szívósak. Ez a szuggesztiók egyik leghatalmasabbika. Sokkal hatalmasabban működik késő századok, sőt ezredek után, mint a természeti környezet helyi szuggesztiója. Csak nézzük meg ornamentikánkat

¹ Dr. Pekár Károly: „Az oki összefüggés pszichológiai eredetéről“. Uránia, 1905 jún.—aug.

² „Juxta puteos, ad arbores, ad fontes et lapides.“

s látni fogjuk, hogy az ősi jellemvonások mellett mily nehezen és mily kevésbé foglalt helyet például a kalászdísz. Az őseinktől ránk szakadt szuggesztív tényezők a hagyomány különféle alakjaiban, megszilárdítva a hit, a mithosz ereje által, sokkal biztosabban érvényesülnek, mint a jelen szuggesztíói. Nem hiába hangoztatták sokan, hogy nincs nagyobb zsarnok a világon, mint a hagyomány. Ezekről nem tudunk szabadulni. A felvilágosodásnak, tudományos haladásnak is legnagyobb akadályai. Véres harcokat, háborúkat és kivégzéseket hoztak létre. Gondoljunk csak a különféle vallásháborúkra!

Itt természetesen csak egynéhány ilyen régi hagyományra mutathatunk rá. Különbön is nem sok maradt belőlük. De ez a tény is csak szívósságukat mutatja, mert hiszen a keresztény vallás fölvétele után a keresztény papok mindent kiirtottak, ami az ősi pogány vallásra vonatkozott. Ősi pogány vallásunknak e néhány nyoma is ép a hagyomány rendkívüli szívósságáról tesz tanúságot. Szóltunk a magyarok csillagáról, ősvallásunk egyéb hagyományföslányairól és a régi szent fáról, a pálmáról. Ez a szent fa fenmaradt a székely kapukat díszítő „istenfá“ ban, amelyet a család védőfájának, a porta, a telek szent fájának tekinthettek, ahogy ezt Huszka valószínűvé teszi. Becsmérlése, szidása tehát a szent fának, a családnak megsértése volt. Így a mai székely káromkodás: „az istenfádat!“, ily értelmű volna. Ősi értelméből valami megmaradt, noha a kifejezés hitregebeli alapja egészen elmódosodott.

Sokszor ilyen egy-egy kifejezésben akadunk rá ősi mithológiánk egyes emlékeire. Ilyen kifejezés „*az istenfádat*“, káromkodáshoz hasonló: „*az íz egyen meg!*“ A finben „*Hiz*“ ördögöt jelent. Talán régi mithologiai

alakokkal van tehát itt dolgunk, melyből csak a szó maradt meg, de értelme elveszett. Munkácsi ugyan árja kölcsönvételnek, még pedig perzsának tartja, de akkor is régi hazájából hozta ide a magyar.

Régi vándorlásainkra visznek vissza *erkölcs*, *erő*, *ipa*, *ildom*, *érdem* szavaink, melyeket Munkácsi Bernát hún nyelvemlékeknek tart.¹ Mind e szavak, igék nagyon jellemzőek is a hún felfogásra, életnézetre.

Ide tartoznék az „*istennyila*“ kifejezés, amely szintén valami mithologiai felfogásra látszik utalni, mely a napisten nyilairól szólhatott.

Hasonló kifejezés a „hadak útja“, amely a szép tiszta éjszakákon fejünk fölött tündöklő tejútnak ősi elnevezése s a hagyomány állítólag az elköltözött régi hősök mennyei vándorlását köti hozzá. Érdekes a *se híre*, *se hamva* kifejezés, mely Vámbéry szerint a holttestek elégetésének emlékét tartotta fenn.²

Az örült szóban pedig a török öür-ül, magyarul ör-ül maradt volna fenn, mely ige a samán dervis lelkesültségében táncoló forgását, keringését jelölte, míg nem önkivületi állapotba jutott. Az öür ugyanis keringőt, kerülőt jelentett. Innen a magyar *ör*, aki körüljárja a táborn.

Még érdekesebb *bálvány* szavunk, mely eredetileg hőst jelentett: *palvan* a perzsa pahlván-ból (=oldalvédő eredetileg) s később a hősök sirjára került kőképeket jelentette az ismeretes áldozati serleget tartó alakokkal.³

¹ „Hún nyelvemlékek szókincsünkben“. Ethnographia, 1901. 9. 396–404. l.

² Vámbéry Ármán: „A magyarság keletkezése és gyarapodása“. Budapest, Franklin-társulat, 1895.

³ Ugyanott.

Az „egyház“, az „ünnepe“ és a „megülték“ szavaknak — amelyek eredetileg így hangozhattak: igr-ház, igr-nap, igrlettek — alapszava: az „igr“ is valami mithologiai jelentésű szó lehetett.

Megmaradt valami a szarvas különös tiszteletéből is. Szent állata lehetett őseinknek. A régi hindu regékben is szerepel a csodaszarvas, csakhogy többnyire a reá vadászó hős vesztét okozza, míg nálunk jóra vezérel. Így vezeti Hunort és Magort az új haza földjére, a Meótság ingoványába. A váci templom alapításakor Márk krónikája szerint, a Géza királynak megjelenő csodaszarvas mutatja meg az építendő templom helyét.

Régi mithológiánk foszlányos emlékeiről szólva, meg kell emlékeznünk a Szent-Iván tüzeréről, amely ősi pogány szokás alig-alig maradt meg még néhány vidéken. A tűznek ez a kultusza a Napistennek szólhatott, mikor nyáron a legmagasabban jár. Ilyenkor Szent-Iván előestéjén tüzet raktak, a tüzet körül táncolták hagyományos ének kíséretében és átugrották. Ma ez a hagyomány úgyszólván kinalóban.

Sok régi hagyománytöredéket találhatunk még a kuruzslásokban, varázsigékben, a különféle néphit- és népszokásokban. Sajátságos, hogy a legősibb hagyományok a leghívebben maradtak vissza főleg a *halotti*, a *temetkezési szokásokban*, amint ezt Munkácsi¹ nálunk is igen szépen kimutatta. Sok ily hagyománytöredék emlékeztet a vogul, osztják, cseremis népeknél találtakra. E halotti szokásokhoz ép a halál megfoghatatlan, érthetetlen volta miatt a nép bizonyos babonás félelemmel rendkívül szívesen ragaszkodik, míg például

¹ *Munkácsi Bernát*: „Adalékok a magyar halotti szokások pogány hagyományaihoz“. *Ethnographia*. 1900. márc. 97—111.

a lakodalmi szokások már nem oly változhatatlanul szállnak át további nemzedékekre.

E halotti kultusszal kapcsolatos hagyományok vezérgondolata az, hogy a halottat ellenségüknek tartják, aki árthat az élőknek, akinek minden kívánságát meg kell tenni, akivel jó lábon kell lenni, mert különben megrontja az élöket. Ez, mint Munkácsi kimutatta, a rokon népeknél is megvan. Winkler ez ősi vonásból akarná magyarázni Petőfi, Jókai képzeletének egyes sajátos alkotásait, mikor a halott megbántóit nemzedékeken át üldözi, velük szemben érvényesíti jogait.¹

De nemesak ősvallásunkból maradtak ily hagyományok, hanem ősi életmódunkból is, bár nagyon kevés. A pákásznak csúcsos nádkunyhója, mint Herman Ottó leírja a Magyar Halászat Könyvében, közel áll a finn kótá-hoz, amely azonban fenyőrudakból készült. Hogy régen sátrak alatt élő nomád nép voltunk, annak nyoma látható talán e kifejezésben: „fölszedi a sátorfáját“, azaz összeszedi a cókmókját.

Nagy szerepe lesz az etikai és erkölcsi hagyományoknak ép úgy, mint a vallási hagyományoknak. Így pl. a férfi és nő viszonyára, a családi életre vonatkozó felfogásban bizonyára lehet ősi elemekre akadnunk, melyek még a keleti, az ázsiai jellemvonásokból magyarázhatók. Vámbéry szerint, mint a mai ázsiai török nomád népeknél, a régi magyaroknál is a nő helyzetét illetőleg ritka *erkölcsi tisztaságnak* kellett lenni s a nő *különös tiszteletét*, az iránta való *gyöngédséget* fejezik ki az elnevezések is. A magyar ember eredetileg a férfit jelentette, s a törökben, mint

¹ *Heinrich Winkler*: „Die Magyaren und ihre alte Kultur“ Breslau, 1901.

emger dolgozót vesződőt jelent, szemben az *asszony*-nyal, mely régiesen *akhszin*, a török ak-szun, mely fehérszínűt, tehát a munkában le nem *sültet*, naptól nem barnítottat jelent. *Ak-bašlik*-nak, fehérfejűnek is nevezik e nomád törökök az asszonyt és az aggastyánt. A magyar agg szót is innen eredettnek mondja Vámbéry.¹ Részünkről hozzátehetjük, hogy e kifejezésekkel egészen rokon a *fehérnép*, *fehércseléd* elnevezés. E kifejezésekben ép úgy, mint az asszony szóban, tehát régi, még Ázsiából hozott emlékeket kell látnunk.

A nő állásáról a magyar faj felfogásában szépen, noha talán túl ideálisan ír Madách. Kiemeli, hogy a nőnek nálunk a családi életben sokkal több joga volt és van, mint az általános európai felfogásban. Felhozza erre a „feleség“ elnevezést. A férj a neje fölött, mint ő mondja, sohasem gyakorolt gyámi hatalmat, sőt a leány épen férjhezmenetelével lett önjogúvá, férjét pedig csak természetes meghatalmazottjának tekintették. „Egészen az Anjouk koráig, midőn a feudalizmus hazánkba is bejött, a fiú- és leánygyermek egyenlően osztozott. S az a méltó állás, amit törvényeink az özvegynek biztosítanak, — még férje politikai jogának gyakorlását is reá ruházza, — tanuskodik a lovagias nemzetnek kortársait sokban túlszárnyaló tiszta felfogásáról a nő nemesebb állása felől. Fel is mutatott aztán a magyar történet oly sok jeles nőt, amilyenre bármely nemzet büszke lehet, nem kölcsönözött férfitulajdonok, hanem valódi női erényeik miatt.“

Míg tehát a magyar felfogás egyrészt több jogot

¹ *Vámbéry Ármin*: „A magyarság keletkezése és gyarapodása“. Budapest, Franklin-társulat, 1895.

tulajdonit a nőnek, őt egyenlő félnek tekintve, akinek csak vagyoni meghatalmazottja a férj, addig viszont az is jellemző, hogy az igazi magyar felfogás szerint a férj az asszonyt „anyjukom“-nak szólítja és tegezi, de az asszony őt „édes uram“-nak szólítja és magázza. Ez is inkább olyan apa és gyermek közti viszony kifejezője.

A megszólítás e különbségének magyarázatát talán még a keleti családi életben kell keresnünk. Ugyancsak családi életünknek keleti eredetében és tisztaságában kell keresnünk annak is okát, hogy a Don Juan-tipust, melyre pedig majdnem minden irodalom mutat példát, nálunk nem találjuk képviselve.¹

Viszont a fenti jellemvonásokat érdekesen egészítik ki Pekár Gyulának „Don Juan“ című könyvében ez irányban található adatok, Beöthy Zsolttól a népköltészetből, a népeletből. Az alföldi legény nem hódol a nőnek, épen nem szentimentális, csak annyira szenvedélyes, amennyire méltósága épen megengedi. A fő jellemvonása, amiről már Csokonay is beszél, az az „ázsiai majesztás“, nem engedi ezt. Ő az „úr“, ő „elveszi“ az „eladó“ leányt, s ő a felesége ura! Meg is veri a feleségét, s az asszony hajlandó ezt szerelmi bizonyítéknak tekinteni. E méltósága nem engedi, hogy megálázza magát, hogy a nő apródjául tekintse magát, hogy Madonnát lásson benne. Udvariassága is önérzetes. Táncban sem megy felkérni a leányt, hanem középen megáll s onnan int neki.

Szerelmében is nem a nő személye, hanem a *saját maga úri érzése* érdekli. *Feleségében* saját magát tiszteli, mert kiegészítő részévé vált az ő önérzetének. Társaságban is inkább szeret politizálni, adomázgatni

¹ Pekár Gyula: „Don Juan“. Budapest, Athenaeum, 1899.

s az asszonyokat már a fekete kávénál szívesen kiküldik. Helyesen találja Pekár Gyula ebben a magyar társaság, igazi szalonélet hiányát s a régi polygamikus basa-ösztön nyomát látja mindebben. Így jöhet létre az oly párhuzam, mit találóan idéz:

Szép asszonynak, jónak
A jól járó lónak
Kár megöregedni . . .

Viszont érzelő ellágyulást a nővel szemben népköltészetünkben alig találunk s azt is inkább olyan vidékeken, ahol ezt már a szlávság, oláhság hatásának tudhatjuk be.

Ősi polygamikus hajlamaira idézi:

Nem kell nékem sok szerető,
Ha nem is több, legyen kettő . . .

Másutt meg „három csillag“-ról szólva három szeretőt is említ, majd a Göncöl szekere hét csillagjáról szólva, hetet. Afféle „basáskodó úri természet“, mondja a Don Juan írója. Az elhagyott szerelmes sem keresi magában a hibát. Nem esik kétségbe, nem veszi életét. Elkáromkodja magát s átkozza a sorsot. Jellemző a hűtelennel szemben való ily úri viselkedés: „visszaadom a gyűrűdet“, — „köszönöm a szívedet . . .“¹

Ez ősi hagyományokat s különféle képzetkapcsolatokat kiegészítik a történeti fejlődés újabb kapcsolatai. Ilyenek például, hogy fajunk a nyugati kereszténység állandó védelmező paizsa volt Kelettel szemben. Oly találóan éneкли régi nagy poétánk Gyarmathi Balassi Bálint:

Óh, én édes hazám, te jó Magyarország,
Ki kereszténységnek visced paizsát . . .

¹ Pekár Gyula: „Don Juan“. Budapest, Athenaeum, 1899. 299—305. lap.

S óh mennyi vérbe került hazánk e világszerepe!

Érdekesen jellemző képzetkapcsolat régi hadakozó eleinknél, hogy a „vitézlő oskola“, a hadviselés megkezdését a „mezőket zöldítő“ tavasszal kötik össze. Ekkor indulnak harcba.

A némettel folytatott százados küzdelmek a németgyűlölet jellemző kapcsolatait fejlesztették ki. Innen a „német eb“ kapcsolat. Innen a jellemző „Ne higyj magyar a németnek“ kuruc vers:

Ne higyj magyar a németnek,
Akármivel hitegethet,
Hogyha ad is oly levelet,
Mint a kerek köpönyeged,
S pecsétet nyom olyat rája,
Mint a holdnak karimája,
Ninesen abban semmi virtus,
Verje meg a Jézus Krisztus.

Úgy remélgeti a küzdő kuruc, hogy hős vezérei alatt a hazát „a német ebtől valahára megmenti“. A ma újra divatosná lett régi szép kuruc dal pedig melancholikusan zengi:

Rajtunk török dúlt, rajtunk tatár járt . . .
Ez az istentelen német annyi kárt tett már,
Hozzá képest, hogy mit sem tett, sem török, sem tatár.

E jellemző kapcsolatokat százados életharcok fejlesztették az idegen s elnyomásunkra törekvő fajjal szemben.

Amint láttuk tehát, nemcsak újabb adatokat, hanem újabb képzetkapcsolatokat is találtunk a hagyomány vizsgálatánál. Hasonlókat fogunk találni, ha most ezeknek a képzeteknek, amelyeket tehát részben a természeti környezet, részben a hagyomány szolgáltatott, kifejező jelrendszerét: a nyelvet, s ennek külön szépségeit, a verselést tekintjük.

Két nyelvnek a kifejezései nemcsak abban különböznek egymástól, hogy az egyik pl. magyar, a másik meg angol, hanem mindegyiknek sajátos színe, illata van, amely lefordíthatatlan. Ezt éppen a hozzá tapadó egyéb kapcsolások, hagyományok okozzák. Ilyen kifejezés például az angolban a „*loaf of bread*“, vagy „*the dawn of life*“; vagy például a magyarban „*élete derekán*“, „*élete estején*“.

Sokszor egy-egy kifejezés érdekesen beszél a múlt-ról, valóságos adalék a faj történetéhez. Így például tudjuk, hogy a magyar kiválóan *lovas* nép volt. Ezen jött mai hazájába, ezen kalandozott. Jellemző magyar kifejezésnek kell tartanunk, tehát ezeket *lóhalálban*: *jöttem, lóhátról beszél*.

Ilyen kifejezésnek kell tekintenünk a következőt is: *felszedi a sátorfáját*. Régi hagyomány él benne. Őseink sátrakban laktak mint afféle igazi nomád nép s itt letelepedvén is még soká idegenkedtek a kőépületektől.

A nyelv sajátos kifejezéseivel kapcsolatban szólnunk kell az *átviteles* nyelvhasználatról: a *képes beszédről*. Már az egyszerű mindennapi nyelvben is nélkülözhetetlen egyes átviteles szóhasználat, úgynevezett metafora, mikor a szót nem szószerint kell értenem, hanem csak hasonlatkép, átvitelesen. Ily hétköznapi metafora: villámgyorsan, nyílsebesen, sasszemű. Sokkal nagyobb szerepét találjuk azonban e metaforáknak s velük együtt a hasonlatoknak, hisz a metafora csak egy szóba rövidített hasonlat, egyáltalán a képes beszédnek a szépprózai, de különösen a költői nyelvben.

Már most a képes beszéd különféle kapcsolatait, hasonlatait nagy részben az illető környezetből veszi a költői nyelv. Így költészetünk nemcsak jellemző benyomásait nyeri a magyar föld és népelet képeiből,

hanem hasonlatait, költői képeit is innen fogja kapni. Hogy csak egy éles példával világítsam meg a mondotakat, vessünk össze néhány, a világirodalomban egymástól jó távol álló hasonlatot. A Sah-Námé költője hősét, Rusztemet elefánthoz hasonlítja, elefánttestűnek (pilten) mondja. Ezt magyar költő nem fogja mondani. Amily jellemző a perzsa költő elefántos hasonlata Rusztemre, oly jellemző a magyar énekes, Arany János hasonlata Toldiról, mikor azt mondja:

Mint komor bikáé, olyan a járása . . .

Ép ily jellemző hasonlat, mikor Arany János a késő kor fiának fejében a hős, erős Toldinak feltűnő emlékezetét úgy festi:

Mintha pásztortűz ég őszi éjszakákon,
Messziről lobogva tenger pusztaságon,
Toldi Miklós képe úgy lobog fel nékem,
Majd kilenc-tíz emberöltő régiségben.

Most nem tekintve, hogy e hasonlat mily találóan, igazán gyönyörűen festi pszichológiai szempontból a felidéződő emlékképeket „képe úgy lobog fel nékem“ kifejezésével, csak azt nézzük, hogy igazi, *jellemzően alföldi hasonlat*. Egyike e tekintetben a legszebb hasonlatoknak Arany Jánosnál. Nemesak benyomásainkat szedjük tehát a magyar föld és nép képeiből, hanem *hasonlatainknak is ez a főforrása*.

Még jellemzőbb ősi ritmikánk, amit Ázsiából hoztunk s amit a nyájas olvasó is nagyon jól ismer. A négyes ütemek, azok a négyes ütemek, amiket a magyar nótában hallunk és dalolunk, s amelyeknek choriambikus lejtése annyira hozzáillik a cigány vonójának járásához, pl.: „Búza közé száll a dalos pacsirta“, vagy: „Húzd rá cigány stb. Azok a négyes ütemek, amelyekre a csárdásban is járunk.

Ez a négyes ütemekben való haladása ritmikus beszédünknek fajunk ősi sajátosságaihoz tartozik. Megvan a rokon népeknél. Nemcsak a versben látjuk ezt, meglátszik ez az egyszerű beszédben is. Különösen a szóképzés és szóösszetételnél, de leginkább az ikerszavak használatában, mint: dirib-darab, irka-firka, amelyeknek legtöbbje érezteti a négyes ütemet. A legtöbb összetételben a nyelv öntudatlanul beleadta, éreztetni akarta a nemzeti ritmust. Ilyen összetételek: csillaghintő (alkonyatkor), csillagirtó (sötétség), világdúló, világbiró, világverő, világirtó. Ezek különben is olyan jellemző összetételek, hogy fordításuk nagy fáradsággal jár vagy szinte lehetetlen.

Még a gondolatok fonásában is, a magyar népies költészetre nézve annyira jellemző gondolat-ritmusban, ezekben a bokor-kifejezésekben, amelyek rendszeren többször fejezve ki máskép és máskép ismétlik ugyanazt a gondolatot némi fokozással, érezhetjük az ősi ritmust. Így pl.:

Megunta két lábam már a követ nyomni,
 Megunta két kezem már a láncot húzni,
 Megunta két fülem tenger mormogását,
 Vadgalamb zúgását.

Az ilyen gondolatfonás közös, ismételt elemek alapján nagyon jellemző a költészetbeli magyar nemzeti szépre.

A képzetműködések vizsgálatát kiegészíthetjük még azzal, hogy a nagyon elvont gondolkodás iránt bizonyos ellenszenvet találunk a magyar fajban. Innen a magyar szellem eredeti idegenkedése a német filozófiával szemben. — S most áttérhetünk az érzésekre.

III.

A magyar érzés.

A magyar érzést első sorban jellemzi a hazafiasság. Más népek költészetét nem jellemzi annyira, mint a miénket. Ennek okát természetesen a történeti fejlődésben kell keresnünk. Nemzetünknek századokon át folytatott élethalálharca az oka ennek. Úgyszólván folyton küzdenie kellett az idegen népek ocaánjában, hogy magát föntarthassa. Régi ének zengi ezt már:

Gondolkodjál szegény magyar, végre hová lész,
Ez a világ, ki mintegy tenger, téged elemészt . . .

E küzdelmek hatalmasan kifejlesztették a faji érzést, a fajszeretetet, s ez egész költészetünkre jellemző, mely első sorban hazafias volt.

Ez a hazafias vonás annyira feltűnő, hogy idegenek is rögtön észreveszik, pl. Walter Crane, az angol festő, mikor Budapesten járt s alig látott néhány magyar díszítést, azt írta róluk, hogy jellemző rájuk a hazafias irány, „a karakterisztikus magyar érzés ott van mindenben és uralkodik, elhatalmasodik az összes befolyásokon“. S ez érvényes egész művészetünkre, költészetünkre, irodalmunkra.

Csak a hazafias allegóriákra kell céloznom, amelyek kedvelt szavaltadarabok: Vörösmarty (Az elhagyott anya, Lengyel anya, Élő szobor), Petőfi (A ledőlt szobor), Tompa (A gólyához, A madár fiaihoz, Új Simeon), Arany (Ráchel siralma), Vajda (A virrasztók, Luzitán-dal) megfelelő verseire, és látható, mennyire jellemző vonás ez.

De egyáltalán egész nemzeti irodalmunknak, úgy mű-, mint népköltészetünknek legszembeötlőbb jellemvonása a *hazafias érzés*, a *hazaszeretet*. Nincs az a nemzet a világon, melynek költészete annyira hazafias és a nemzeti élettal, politikával annyira összefüggő volna, mint a magyaré. Műköltészetünk legszebb alkotásai jórészen idevalók s a Thököli-Rákóczi-korszak, vagy forradalom költészete a legkiválóbb ily terméket hozta létre.

A hazafias érzés megnyilatkozása a szegény bujdosó kurucok énekeiben igazán megható. Vagy tekintsük a forradalom költészetét, a műköltészetben főképp Petőfinél. A haza jóléte, szabadsága a fő. De ugyanezt találjuk a népköltészetben. Találóa jellemző e tekintetben a „Szabolcsi önkéntesek dala“. E nóta egy strófája ékebben beszél minden hosszú fejtegetésnél arról, hogy mi a magyar érzésnek a haza:

Lányok, lányok, maradjatok pártába,
 Igaz magyar nem szoríthat karjába,
 Ki itt marad, nem érdemel,
 Aki elmegy, annak nem kell
 Feleség.

El is ment egy szálig a szabolcsi nemesség, ahogy a másik akkor is dalolt nóta mondotta, hogy

Mindnyájunknak el kell menni . . .

A legnépszerűbb és legkiválóbb költői termékeink is mutatják ezt. A magyar faj százados küzdelmeiben találjuk ennek okát. Küzd a kín, besenyő, a tatár, a török, a német ellen. A tatár és török végigdúlja. Ami elpusztítható, mindent elpusztít a török az Alföldön, az embereket rabszijra fűzi s úgy adja el rabszolgáknak. Egész községek pusztultak így el az Alföldön. Utána a német ellen, a beolvasztó törekvések ellen küzd alkotmányáért, szabadságáért, nemzeti önállóságáért, életéért.

Ezekre a zivataros századokra néz vissza s úgy kéri Isten áldását a Himnusz, ezért hirdeti a Szózat, hogy

Hazádnak rendületlenül
Légy híve óh magyar.

A küzdő faj lelke szól belőle a sok idegen faj közepett:

A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely,
Áldjon, vagy verjen sors keze,
Itt élned s halnod kell.

Más faj nem ezt tartja. A tótnak például „Mindeniütt jó, de legjobb otthon“.¹

Legkedvesebb indulónk, a Rákóczi, az elmúlt hazafias küzdelmek siralma. A „Fel-fel vitézek a csatára“ is a haza védelméről szól. Erre hív fel a nemzeti dal Talpra magyar-ja a forradalom lángszavú énekesének gyújtó nyelvén. A Kossuth-nóta is erről beszél és sok más. A híres Vasmegyei nóta is ilyen. Dallama még régibb s mint Martinovics-nóta, Martinovics Ignác, magyar vértanú halála után keletkezett.

Hatalmas kifejezése ez uralkodó érzésnek, mikor

¹ Všadzi je dobre, domo je naj lepšije.

Zrinyi a költő odakiáltja a „kutyafejű tatár“-hoz, a törökhöz, ahhoz „a dühös Sárkány“-hoz: „Ne bánts a' Magyarat!“¹ Párosul itt a hazafias érzéssel az az erő, mely szintén egyike a főbb nemzeti jellemvonásoknak.

Ez az érzés hozta létre a némettel folytatott százados küzdelmekben azt az erős német-gyűlöletet, mely a török-gyűlölet helyébe lépett. A török gyűlölet legfelölőbb kifejezése, ha egy pillantást vetünk az e századokban keletkezett címerekre. Nagyon sokon szerepel a véres török fej, vagy kézben, vagy kardélen, kard hegyén. Visszavisz ez az akkori magyarság érzelmi világának legmélyére. E jellemző török-gyűlölet helyébe lép a német-gyűlölet, a százados fajfentartó küzdelmek hatása alatt. Innen a „német eb“ kifejezés eredete. Reméli a nemzeti érzés Thökölivel, majd Rákóczival, hogy a hazát

. . . a német ebtől valahára megmenti.

Nem hisz a németnek, akárhogy hitegeti:

Ne higyj magyar a németnek,
 Akárhogy is hitegethet,
 Hogyha ád is oly levelet,
 Mint a kerek köpönyeged,
 Pecsétet nyom olyat rája,
 Mint a holdnak karimája,
 Nincsen abban semmi virtus,
 Verje meg a Jézus Krisztus.

A „Mégis huncut a német“-ben is ugyanez az érzés szólal meg.

Mondottuk, hogy e hazafias érzéssel kapcsolatos az erő, a nemzeti, vagy az egyéni akaraterő imponáló

¹ *Gr. Zrinyi Miklós*: „Ne bánts a' Magyarat. A török áfium ellen való orvosság“.

érzése, a *nemzeti*, az *egyéni büszkeség* sajátos érzése. A magyar maga-magát tartja legkülönbnek környezetében, s ehhez őseinek imponáló hősi vitézsége, dicsősége szoktatta volt, mely zászlói alá tömörítette a különféle fajokat, kik ott védelmet találtak s azután dicsőítőivé váltak.

Viszont a melancholia úgyszólván hiányzik az igazi magyar jellemből, ép úgy a német érzelgősség. Találóképpen tekintetben Szabolcska versikéje „Salzburgi csapásokban“, mikor a szerető és vetélytársról ezeket mondja:

Ha ez a csárda a Tisza partján volna:
Arról a leányról kevesebb szó folyna,
Az is, ami folyna, tudom másként folyna,
S idebent azóta
Csak egy legény volna!

Jellemző azonban a magyar érzésre az, amit jól mond az ismeretes mondás: *sírva vigad a magyar*. Vigságában is ott a bánat. Nótájában is ez termi legszébb virágait. Nem hiába szól a nóta:

Szomorú a magyar nóta
Háromszáz esztendő óta.

Érdekes Winkler tapasztalata: „Ebben is iker-testvére a finn ember a magyarnak s a megegyezés úgyszólván szembeötlök, ha mind a két országot bejárja valaki“.¹ Vámbéry határozottan ázsiai, török jellemvonásnak tartja ez uralkodó borongós, bánatos, panaszos érzést. Az ázsiai török zene is ebben rokon a magyarral.² Úgy látszik, ez általános uralaltáji, ázsiai

¹ *Winkler Henrik*: „Die Magyaren und ihre alte Kultur“. Breslau, 1901.

² *Vámbéry Ármin*: „A magyarság keletkezése és gyarapodása“. Budapest, Franklin-társulat, 1895.

jellemvonás. Mind erre még a déloroszországi s közép-ázsiai népek zenéjének s így kedélyéletének tudományos felkutatása fog több világosságot vethetni.

A sírva vigadás már átvezet a következő jellemző vonására a magyar érzésnek, a *humorra*. Ez nyilvánul találóan Kisfaludy Károly vig novelláiban; Vörösmartynak, a különben annyira komoly, ünnepies költőnek két kitűnő versében: a „Peti fiam“-ban és a „Gábor diák“-ban. Petőfinél sokszor kitűnő humort találunk, így például „Orbán“, „Ambrus gazda“, „Furesa történet“, „Szomjas ember tünődése“, „A jó tanító“ című verseiben. Finom humor uralkodik Arany János „Bolond Istók“-jában.

Népköltészetünkben még inkább fellelhetjük a humort. Hiszen ha helyesen határozzák meg a humort „mosolynak könnyek között“, akkor a magyar ember nótája is humoros menetű. Kezdi a bánatos, zokogó lassúval, úgy csap át a vidám, ujjongó frissbe. Ez a sírva vigadás.

A magyar nép humora főleg *anekdotázásra* való, bőven termő hajlamában nyilatkozik. Anekdotáinkat először Jókai szedte össze, most Tóth Béla gyűjtötte össze „Anekdotakincs“ címen öt kötetben.

A népies humor kiváló talaja a *katonaelet*, melyben gazdagon terem a *katonahumor*. Hogy csak egyet említsünk: az első tűzben fejt ide-oda kapkodó legénynek azt mondja a káplár: „Ne kapkodd, öcsém, a fejed, mert bele találsz ütni egy golyóbisba“. A katonahumor kitűnő irodalmi feldolgozása Garay „Obsitos“-a, „Vitéz Háy János“-ában külön efféle typust örökített meg.

Különösen a székely-góbék nevezetesek jóízű humorukról. Már ezek az elnevezések is: lófő-székely, góbé

önként felidézük bennünk e jellemvonást, annyira kapcsolatos velük. Sok jóízű história forrása ez a székely góbék között. A zamatos székely humor kiegészítő része a székely furfang; csak így jöhetnek létre azok a góbéhistoriák, azok a különös, kacskaringós észjárású góbéságok.¹ Ez a kacskaringós góbé észjárás, melyben ikerrészt tart a székely *humor* és a székely furfang, jellemző vonás fajunkra.

Kitünő humorra akadunk főleg a székely, de különben a magyar népmesékben is, így Kriza Vadrózsáiban, például az „Apám lakodalma“ címűben és másokban.

Arany László a népmeséket három csoportra osztja. A harmadik csoportban Furcsaságok címén ép a tréfás meséket foglalva össze, egész jellemrajzát adja a magyar *néphumornak* finom érzéssel és éles ítéllettel vevén észre a nagyrészt nemzetközi meseanyagnak, ahogy Katona megállapítja, sajátyszerű *nemzeti színzöldését*.²

Régi népies költészetünkben is megvolt a humor. Hatásosan, sokszor valóban megható finomsággal nyilatkozik a Thaly Kálmán összegyűjtötte kuruc versekben:

Rongyos az dolmányom, ki van az oldalom,
Az sok folttul ugyan nehéz az nadrágom,
Hátam lapockáját veri az kalpagom,
Sáros köpenyegem is alig függ nyakamon . . .

Vagy:

Csak úgy dohányozom, amidőn éhezek,
Úgy a többivel majd én is kitelelek.

¹ Péterfi Tamás „Góbéságok“ rajz-kötete sok jellemző vonást tüntet fel e tekintetben.

² Arany László: „Magyar népmeséinkről“. Székfoglaló a Kisfaludy-társaságban. 1867 május 29. Évlapok. IV. Pest, 1870., 108—191. lap.

A humor *íroniája* meghatóan nyilatkozik Mikes Kelemennek Rodostóban írt naplószerű leveleiben, ki így irodalmunk első humoristájának tekinthető:

„Olyan jó kedvünk van, hogy majd meghalunk búban“,

„Úgy szeretem már Rodostót, hogy el nem felejt-hetem Zágont“.

„Oly örömben vagyok új lakásomon, hogy csak-nem megszakad a szívem Zágonért“.

Régibb irodalmunkban különben kevés humoros feljegyzés maradt. Legalább Imre Sándor könyve így tanuskodik.¹

Újabb irodalmunkban jóízű humor található Pákh Albert *Humoros életképei*-ben, a par excellence humorista Sipulusznál, Rákosi Viktornál, továbbá Mikszáth Kálmánnál, kinek derült jókedve finom humorával az angol irodalomban is helyet talált s újabban Eötvös Károlynál. Népies derült humor ömlik el Gárdonyi Géza humoros munkáin, főleg a Göre Gábor könyvein. Poétáink közül Endrődinél találunk néhol egészséges humorra, de inkább prózájában.

A humor kifejezését képzőművészetünkben is megtaláljuk. Egyik legegészségesebb kifejezője művészetünkben Jankó János volt humoros képeivel: *Cigány kínálja a lovát*, *Pulykatolvaj* képeivel, de különösen sikerült és népszerű karikatúráival. Az újabbak közt Vastagh György képein akadunk egészséges humorra; így például „*No ne izéljen*“ című képén. Ép úgy Peske némely gyermekképén is.

Arany Jánosnál még a *kétségbeesés humorát*, a

¹ Imre Sándor: „A néphumor a magyar irodalomban“.

„Galgenhumort“ is megtaláljuk a „Nagyidai cigányok“-ban. Maga mondja:

Ki gondolt arra, hogy van benne eszme,
Cigányfölötti érzés-valami,
De Pucheim kardja szivemnek szögezve,
Félig se mertem azt kimondani!

S aztán tovább:

Ott volt a végszapás Világoson . . .

Mindebből kitetszik, hogy ez a humor a forradalom utáni szomorú idők kétségbeesett kacaja volt, mint ő maga is mondja:

S oly küzdelemre, mely világcsoda,
Kétségb'esett kacaj lön Nagyida.

A részletekben, a mű meséjében és alakjaiban kitünő humor rejlik.

Magát ezt a kétségbeesés humorát is ő maga jellemzi, találóan:

És akkor engem oly érzés fogott el,
A szőlőgazda is az egyszeri
Magánkívül s örjöngve kacagott fel
Látván, hogy szőlejét a jég veri.
Dorongot hirtelen ő is kapott fel,
Paskolni kezdi, hullván könyei
No, hát no! így kiált fel én Uram Isten,
Csak rajta: hadd lám, mire megyünk ketten.

Nem található meg azonban a magyar jellemben az úgynevezett heinei humor, amint Gyulai nevezte, mikor tudniillik komoly érzéssel adunk elő valamit a váratlanul tréfás befejezésig, mely így válik csattanóvá. A magyar jellem egyenessége, úgy látszik, kizárja az ily humort.

A humorról kapcsolatban tartjuk helyén valónak felemlíteni a *gúnyt*, mely aránylag ritkán található.

Érdekes nyilatkozása a népnél egyes községbeliek Abdera-, Schilda-szerű kigúnyolása:

Kecskeméten az ürgét röptében meglőtték,
Nagy-Lédecen a létrát keresztbe cepelték,
Rátótiak a rákot szabónak megtették,
Hetényen a rókát farkasnak nevelték.

Vagy a gúnyolódó nóta:

Az abonyi legények
Jaj de szípek szegények,
Egyik süket, moásik vak,
Neki megy a moásiknak.

A reformáció után megindult nagy hitvitázó irodalomban volt kelete a gúnynak, az elnyomott e fegyverének az erősebbel szemben.

Ide tartoznának a népi tréfák, rikkantások is, vagy az úgynevezett szóhabarlatok, mikor sok értelmetlen dolgot hadar össze, úgy végezve: aki eztet én utánam elmondja, egy pint bor az áldomása . . . stb.

A tulajdonképeni *komikus* véna is megtalálható a magyar érzésben, de aránylag ritkábban. Kisfaludy, Szigligeti, Csiky vigjátékai e véna legjobb termékei. Kiváló terméke azonban a magyar érzés komikus vénájának Petőfitől *A helység kalapácsa*, mely a költő legvigabb alkotása s benne a komikum vegyül a gúnynal, a szatirával, mert e gyakran félreértett mű volta-kép irodalmi szatira a Petőfi előtt főleg az elbeszélő művekben divott, mesterkéltségek, cikornyás, érzékenyen kikacsaringózott, kicifrázott írásmód ellen, melyet nevetségessé tesz s ép a korcsmai verekedés és a pathetikus-epikus előadás, a tárgy és hang között levő nagy ellentétben rejlik komikuma. Hasonló alkotás Arany *Elveszett alkotmánya*, melyben még több gúny vegyül a komikus hangba.

IV.

Az akaratműködések. A magyar jellem.

Tovább tekintve a magyar géniuszt, az akaratműködések szempontjából első sorban jellemző az erő, az energia. Egész irodalmunkat elejétől kezdve különösen jellemzi az erő, a nemzeti energia nyilatkozása. Ez az erő a fennebb hangsúlyozott faji érzéssel kapcsolódva nyilatkozik meg legnagyobb költőinkben: Zrinyiben, Katonában, Berzsenyiben, Petőfiben stb.

Ez kiáltatja oda Zrinyivel a törökkel szemben: Ne bántsд a Magyart! Ez szól a tragikum fenségével Katona darabos nyelvén. Ez dörög Berzsenyi ajkáról-Romlásnak indult hajdan erős magyar . . . Ez szól Petőfi hazafias, forradalmi, politikai dalaiból. Ez az erő dörög Kossuth szónoklataiban, kiálványjaiban, ez iratja vele a szabadságharc idején a harangokból öntött ágyúkra Zrinyi jelszavát: „Ne bántsд a magyart!”

Ez munkált politikai életünk legnagyobbjaiban is. Ez dolgozott Bocskayban, Thököliben, Rákócziiban. Ez kiáltott oda oly törhetetlen elszántsággal a trespedő, elszunnyadó nemzet lelkiismeretéhez Széchenyi Istvánban, akit találóan nevezett Endrődi „a magáról

megfelekedezett nemzet felébredt, eleven lelkiismeretének".¹ Ez dörög Kossuth ajkáról ragyogó szónoki nyelven és előadásban feltartóztatlanul, noha egyenesen Széchenyi látományainak véres napjaihoz vezet.

Ennek a törhetetlen, meg nem alkuvó magyar jellemerőnek kiváló tipikus példánya a tiszaháti, zempléni, szabolcsi, hajdúmegyei faj. Annak idején ezekből került ki a hajdúság. Városaik megannyi hajdúfészekek voltak. Soha nem engedve, soha nem hátrálva küzdöttek a lelkiismeret és a magyar haza szabadságáért. Az erdélyi fejedelmek, majd Bocskay, Thököli, Rákóczi eszméinek, hadi népeinek hagyományos főfészkei voltak ezek, a soha meg nem alkuvó, a soha meg nem hajló nemzeti erő főbátyjai. Ezekkel nem bír a török, jóllehet a török dúlások után 1715-beli összeírásnál nyolcvan falu teljesen néptelen, pusztá volt ép a török dúlástól.² Ezekkel nem birt német. A nemzeti törekvések végső menedéke, *biztosítéka mindig ez a felső-tiszai kálomista magyar faj volt.*

A nemzetfentartó, szabadságvédő harcok utójátékaiképp maradtak fenn a küzdelem elmúltával mintegy a hajdúvilág maradékai: a betyárvilág. Főleg a szabolcsi fajban ez az erő bizonyos daccal is párosult olykor, s e tekintetben jellemző adat, hogy a múlt század utolsó éveiben ott kifejlődött véres szociálista mozgalmak alkalmával a zsellér-gazdák egy-némelyike nyílt mellet mutatott oda a csendőrnek, még

¹ *Endrődi Sándor*: „Századunk magyar irodalma képekben“. Budapest, Athenaeum, 1900.

² *Szabolcs vármegye*: „Magyarország Vármegyéi, Városai“ vállalatban.

biztatva, hogy „csak jól célozzon csendőr úr, itt az igazság!“

Ugyanolyan nyilatkozása ez az erőnek, mint a közmondásos „Ki a legény a csárdában!“

E daccal párosult erő nyilatkozik a „nyakas kálomista“-ban. Mindazonáltal e nyakasság, e végletekig menő, meg nem alkuvó erő, nem engedés, eléggé meg nem becsülhető nemzetfentartó tulajdonsága volt különben, mint látni fogjuk, kevésbé élelmes fajunknak.

Ennek a magyart jellemző erőnek néha váratlan, még a legnyugodtabb lelki állapotot is megszakító kitöréseit értjük a *szilajság* alatt, mely ép oly jellemző. Lassú táncunk után a kitörő, szilaj erőt a friss képviseli.

Ezzel a nemzeti erővel azonban általában bizonyos *józan*ság, *okosság* is kapcsolatos. Hogy ez az erő, ez a vasakarát mit tehet, ezzel főleg a szabolcsi fajban, jó példája Egri Bálint, ki már meglelt ember korában magától megtanult írni, olvasni, mert, hogy „mástól röstelte“ s aztán öreg korában megírta szülőföldjének, Szent Mihály falvának történetét.¹

Ez a jellemző józan erő, határozottság, természet szerint kizárja az elvont gondolkodás kedvelését. Azért mondják a filozófiát német tudománynak, mert az elméleti, elvont gondolkodás mesterei, a németek fejlesztették ki. Ezért oly ellenszenves a magyarnak s ezért volt oly soká népszerűtlen hazánkban a filozófia. A németnek való, azt mondták, nem a magyarnak. Ugyancsak az elvont gondolkodás nem kedvelésével függ össze, hogy a könyvet általában nem igen sze-

¹ Szabolcs vármegye: „Magyarország Vármegyéi, Városai“ vállalatban.

reti a nép. Már Arany János megzengte *De gustibus* című humoros versében:

Magyar Miska olyan ember,
Hogy a könyvet nem szereti,
Csak azt hányja, csak azt veti:
Minek a könyv? Kell is neki.

Hogy mennyire józan energiát mutat a magyar jellem e tekintetben, érdekesen vethetjük össze a tót, szláv és orosz népköltéssel a magyart. A tót, orosz népdalokban megvan a melancholia. A magyarban nincs. A tót népdalok szépen festik, hogy milyen gyorsan tünt el az ifjúság s igen szép gondolatsort kelt föl a mélabús hangulat „az elmúlt időkről“. (Ej boli csaszi, boli . . .). Egyik orosz népdal az ifjúság „tűnő éveiről“, „boldog napjairól“ azt dalolja, hogy úgy elszűntek, mint „a tavaszi hullámok“. A magyarban nincs, legfeljebb tán egy népdal, mely az ifjúság eltűnéséről beszél: „Mikor én még legény voltam“. Ez ismert nótában van bizony fájdalmas visszaemlékezés, de melancholia nélkül; az erő, a nyugodtság megmaradt itt is.

Ez az erő, józanság, természet szerint *megóvja sok túlzástól, sok szertelenségtől, főleg a német érzékösségtől*. Nem is találunk ilyesmit sohasem a népdalokban, de a magyar paraszt legény egész jellemében, felfogásában sem. Találón jellemzi Arany *Magyar Misi* versében:

Ha megcsalja Magyar Misit hű szeretője,
Nem bolond, hogy érte magát a vízbe ölje:
„Verje meg a három isten“, csak ezt kívánja,
Káromkodik nagy bújában egyet utána.

Kikáromkodja magát derekasan s azzal megkönnyeb-
bül a szíve-lelke. Jellemző pszichológiai megfigyelés.

A kellemetlen lelki állapot reflexszerű folytatása és lefolyása a káromkodás s ezzel jórészt meg is szűnik.

Ha meg — nem szünhetik meg, akkor cselekvésre ösztönzi, de minden *habozás, ingadozás* nélkül, mert mindez nem magyar jellemvonás, hanem főleg a szláv népek tulajdonsága. Nagyszerűen jellemzi e tekintetben Jókai talán legkitünőbb alkotásában, a *Sárga rózsza* című regényében a két egymással párbajra kerülő paraszt legényt. Semmi habozás, semmi ingadozás, semmi teketória. Ép ily kiválóan jellemző Szabolcska *Salzburgi csapszékben* című kis verse:

Szerető vetélytárs egymásra ismernek,
Egymásra ismernek, de tenni nem mernek,

Ha ez a csárda a Tisza partján volna:
Arról a leányról kevesebb szó folyna,
Az is ami folyna, tudom másképp folyna,
S idebent azóta csak egy legény volna.

E *józanság*, mint bizonyos bölcs belátás, gyakorlati bölcsesség jellemünk főtulajdonságával, az erővel szorosan összefüggő jellemvonás.

E természetes ész, elmeélességet Vámbéry¹ szintén keleti jellemvonásnak tartja. Szerinte, míg a nyugatit kitartó munkabírás, addig a keletit magasabb fokú természetes ész jellemzi. Még beszédbeli ügyességében is hasonlít a magyar paraszt az ázsiai természethez. Vámbéry idézi itt a XIII. századbéli rimés krónikást: „Sok ékes beszédet lehetett hallani, amihez a magyarok ugyancsak értenek“. Másrészt mint vegyülék népben fejlődhetett ki a magyarban az elmesség, beszédbeli ügyesség.²

¹ *Vámbéry Ármin*: „A magyarság keletkezése és gyarapodása“. Budapest, Franklin-Társulat, 1895. 382. l.

² U. o.

Ez a józanság, ami minden erőszakos túlzástól megóvjja fajunkat, így nagyon áldásos jellemvonás. Ez az, ami sohasem fogja befogadni fajunkban a német szubjektív ideálista iskola: Fichte, Schelling, Hegel metafizikai túlzásait, merényleteit a józan észszel szemben.

Ha nem is a józan észnek a mesterkélt tisztelete s a velejáró ritka előadásbeli világosság ez, ami a franciát jellemzi, annál inkább jellemez azonban minket a *természetes* józanság és tiszta egyszerű, gyakorlati belátásból folyó természetes világosság az előadásban.

Ez a természetes *világosság* az előadásban igazi, ősi sajátsága fajunknak. E tekintetben éppen csak a francia szellemmel hasonlítható össze egész Európában, melynek tudvalevőleg különös kiváltsága az előadásbeli világosság. Nyelvünk nem érte el a világosságnak azt a különös, tiszta fokát, mely valóságos kiváltsága a francia nyelvnek, az igaz, de azért egész irodalmunkban, költészetünkben uralkodó jellemvonás. Ezt a bizonyos józan világosságot, tiszta szabályszerűséget megtaláljuk e tekintetben ép legjellemzőbb költőnkénél, Arany Jánosnál. Csak vegyük Toldiját. Az egész oly világos, józan, kimért beosztású, hogy a nép fia is megérti s viszont mit sem lehetne belőle elhagyni, de felesleges is volna hozzátenni. Ez a józansággal párosult világosság ősi sajátsága fajunknak, mint pusztai népnek. Az Alföld sajátságos környezetével csak fentartotta és fejlesztette ezt. A végtelennek tetsző, éles, tiszta világitású rónaság *a mindent felölelő, mindennel számolni tudó józan, világos gondolkodásnak, a biztos, józan ítéletnek, e jellemzően magyar észjárásnak* igazi, természeti otthona s örökös forrása.

Ez a józan felfogás egész lényével a valóságon, *e világon csüng*, nem vágyódik más, ismeretlen régiókba. Ez így kiválóan megfelel a magyar érzés fővonásának, a haza, a puszta szeretetének. Az érzés erősíti a felfogást s viszont a felfogás józansága, realizmusa növeli az érzést.

Ez a józanság okozza, hogy vallási kérdésekben oly türelmes fajunk. Ha a kereszténység fölvétele nem is ment oly könnyen, mint némely történetírónk állítja, még sem voltak oly fanatikus öldöklések s a későbbi középkorban sem oly babonás mészárlások és vér-fürdők nálunk, mint másutt.

Ennek a józanságnak, még a vallási kérdésekben is, kell betudnunk a reformáció gyors elterjedését hazánkban. A középkornak a földi életet teljesen megvető s a túlvilágért rajongó nem természetes felfogása alapján véve mindig idegenszerű maradt népünk zöménél. Annál kedvezőbben fogadták, e jellemük józanságának is megfelelő, józanabb visszahatást a vallási kérdések terén: a reformációt.

Innen a reformációnak feltűnő gyors elterjedése hazánkban az akkori viszonyokhoz képest. Luther föllépése után már vagy nyolc évre (1524-ben) a budai udvar heves katolikus és protestáns hitviták színhelye. Találón mondja Riedl: „a reformáció százada általán józan, mint a magyar nép maga; innen nagy hatása a magyar népre. E részben csak egyetlenegy korszak mérkőzhetik vele: a XIX. század, midőn a nemzeti demokratikus eszmék tódulnak be a magyar szellemi életbe.¹

¹ *Riedl Frigyes*: „A magyar irodalom főirányai“. Olcsó Könyvtár. Franklin-Társulat, 1896.

Ez a józanság az a jellemvonás fajunkban, mely nem tudja befogadni a német spekulatív filozófia túlzásait, de annál könnyebben teszi magáévá az újabb, józan, pozitív irányú felfogást.

A magyar józanságnak, bölcse belátásnak egyik különös fejleményét kell látnunk a székely góbék kacskaringós észjárásában, *a székely furfangban*. Merőben elüt a nyílt, világos, egyenes magyar észjárástól és ha a magyart, mint pusztai népet jellemzi ez, akkor — úgy vélekedünk — van jogunk feltenni, hogy a székely furfangnál nem ősi, pusztai jellemvonással állunk szemben, hanem az új lakóhelyen, a hegyvidéken, a görbe országban fejlődött ki e jellemvonás. Az a székely pátria, a görbe ország zezzugos völgyeivel, az forrása, szülőházája e cikcacos, girbegurba észjárásnak, amit székely furfang néven ismerünk. Ez a székely kacskaringós észjárás, párosulva az eredeti zamatú székely humorral, hozza létre azokat a különös, agyafúrt, furfangos észjárású, jóízű székely históriákat, melyeket góbéságoknak szokás nevezni.

De ez nem igazi magyar, nem pusztai jellemvonás. A magyart első sorban jellemző erővel is ellentétben áll. Az erő mozgásában nehézkes, egyenes; a furfangos ravasz, agyafúrt kacskaringós észjárás nem az erő jellemző sajátysága.

Az erővel, a józansággal jár együtt kifejezőképpen az a bizonyos *komolyság, méltóság*, melyről híres a magyar jellem. Már Csokonai is ázsiai majesztást emleget. Vámbéry meg méltán hasonlítja össze a török népek hasonló jellemvonásával a magyar paraszt arcának vonásaiban tükröződő, nem hideg, hanem önérzetes, nyugodt komolyságot, méltóságot. Ha a mi

paraszt emberünket nézem, mondja, amint tanácsot ül, vagy pedig előljárója előtt megáll, önkénytelenül turkomán őszszakalú, vagy a kis-ázsiai török ötlik szemembe, akinek vonásai szint' azt a mélységes komolyságot, belsejének nyugalmát és méltóságát árulják el és akinek erkölcsi fogalmai szerint a pajzán-ság csak az asszonynak és éretlen, ennél fogva értelmetlen ifjúnak való, a férfiút pedig csak nyugodtság, jellemének szilárdsága és higgadsága jellemzi. Úgy látszik, mintha ősi hazájok pusztaságának zordon természetete adta volna meg az ural-altájiaknak e jellemvonást, mert valamennyi török közös tulajdonsága.¹ Hozzátehetnők talán érzésüknek említett uralkodó búsongó, panaszos hangulatát is, mely eredeti zenéjük ősi sajátsága s ennek a faji alaphangulatnak is része lehet a faji jellemben.

E komolysággal és méltósággal együtt jár bizonyos magáról meg nem feledkező *előkelő viselkedés*, bizonyos *illendőség*. Mindenkinek megadja a magáét, de viszont megköveteli, hogy őt is tiszteletben tartsák. Ezért mondja róla Arany János:

Máskülönben áldott ember, a légynek se vét,
De ne próbáld kisebbíteni a becsületét.

Ez is ázsiai vonás s Vámbéry a török közmondással veti össze „Aki engem tisztel, annak szolgája vagyok, aki nem tisztel, annak szultánja vagyok“.²

E jellemvonásával szorosan összefügg s mintegy ezt kiegészíti *büszkesége*, bizonyos arisztokratikus büsz-

¹ Vámbéry Ármán: „A magyarság keletkezése és gyarapodása“. Budapest, Franklin-Társulat, 1895. 381. l.

² U. o. 383. l.

keség. Ez is ázsiai s pusztai jellemvonás. És pedig nemcsak ahogy a késő kor költője mondja:

Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak,
hanem igazán az ázsiai szabad pusztaságokról hozott
büszkeség ez, ahogy Vámbéry veti össze a turkomán
közmondással „Nálunk nincsen fejedelem, mindannyian
fejedelmek vagyunk“.¹

Még „Ki a legény a csárdában?“ a magyar erő
büszkesége e jellemzően túláradó kifejezésének is
párját találta Vámbéry e turkomán kifejezésben „Uva
padsati kim dir?“ (Ki a pusztaság fejedelme?)² Ezt
a jellemvonását, az egyéniség e felbuzduló szabad
érzését jól jellemzi Arany János *Magyar Misi*-jében:

„Ki a legény a csárdában!“ Misi felkiált,
Szereti ő mutogatni erejét s magát . . .

Ily érzés, ily természet nem ismerheti a szolgál-
lelkűséget. Ez érzésnek ősi forrása a *személyes vitézség*,
bátorság, *ügyesség*, melyet ép a pusztai harcok nomád
élet fejlesztett ki benne összes társai közt legnagyobb
fokban.³ Csakis így tudott államot alkotni s mint ilyen
megállani a népvándorlás legjobban zajló forgatában,
a régi Pannoniában, hol a rómaiak ereje megdőlt, a
görögöké is, hol a hunok, az avarok elpusztultak. Itt
e népviharok legerősebb sodrában megállt, mint valami
gránittömeg.

Ezzel az erővel szorosan össze látszik függni a
magyar jellem másik alapvonása, az új viszonyokkal

¹ Vámbéry Ármán: „A magyarság keletkezése és gyarapó-
dása“. Budapest, Franklin-társulat, 1895. 383. l.

² U. o.

³ Beöthy Zsolt: „A magyar irodalom kis-tükre. Budapest,
Athenaeum, 1896, I. fejezet.

szemben való nehézkes és lassú alkalmazkodása : feltűnő *konzervatív* jellege, mely közmondásszerű. Bizonyos tekintetben az erővel együtt jár ez a nehézkesség, ez a lelki mozgékonytság hiánya, a régi formákhoz való erős ragaszkodás, a konzervativizmus.

Már a középkori német költő is ezt mondja róluk :

Si wi groz ist Ungerlant,
Doch ist uns das wol bekennt,
Ein Unger trit nicht einen trit
Uz seinem ungerischen sit.¹

Csak így volt lehetséges, hogy Ázsiából hozott hagyományokat évezredek át megtartott, hozzá még épen vallási hagyományokat is, melyeket pedig a keresztény vallás teljesen kiirtani iparkodott.

Winkler például kiemeli, hogy a ruházatban is a magyarok sokkal jobban őrizték meg az ősi ugor jellemvonásokat, mint a finnek.² Az ősi hit maradványaiból, a szellemekben, hazajáró lelkekben és különféle varázslatokban való hitből nagyon sok megmaradt ; Winkler szinte kétesnek tartja, vajjon az alföldi magyart mondhatjuk-e teljes joggal kereszténynek. E vallási hagyományok, főleg a halotti kultuszt illetők, mint láttuk, sajtáságosan meg is egyeznek a rokon népekéivel. És noha a keresztény vallás hívei mindent megtettek, hogy a pogány hagyományokat kiirtsák, vagy legalább az új kultuszhoz való átalakításával kivetkőztessék pogány mivoltából, mégis mennyi minden maradt fenn, mit csak az újabb, mélyebbre ható etnográfiai vizsgálatok képesek fölszínre hozni. Össze-

¹ *Pauler Gyula* : „A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt“. Budapest, M. T. Akadémia, 1900.

² *Heinrich Winkler* : „Die Magyaren und ihre alte Kultur“. Breslau, 1901.

vetésüket pedig a rokon népek hasonló hagyományaival Munkácsy kezdte meg eredményes kísérletében ép azon a téren, hol a hagyomány legszivósabb volt, hol fajunk sajátos konzervativizmusa legélesebben ötlük fel, a halotti szokásoknál.¹

Egész politikai jogtörténetünk ez erős konzervativizmusról tanuskodik. E tekintetben szerencsénkre oly kedvező képet nyújt államéletünk fejlődése, hogy Európában csak az angollal vethető össze, ahogy tényleg gyakran össze is hasonlították a két állam fejlődését e tekintetben. Ahogy ott, úgy nálunk is lassan, konzervativ módon halad a fejlődés. Minden új eszme, ige csak akkor ölt testet, ha teljesen megérelődött erre. Az intézmények így szinte észrevétlenül alakulnak át, újulnak meg. A régiek válnak mintegy újakká, folyton módosítva, alakítva. Ezzel ellentétben más országokban gyakran tapasztalhattuk az erőszakos újításokat, mikor a régit teljesen elvetették s merőben új intézményeket tettek, vagy legalább akartak tenni helyükbe, mert bizony az ily radikális kísérletek vajmi ritkán valósulnak meg oly merev radikálizmussal, ahogyan tervezték volt.

Igy e konzervativizmus nemcsak nagyon jellemző, hanem egyszersmind nagyon jótékony jellemvonása fajunknak, mert ősei hagyományainak megőrzésére, politikai történetében ősi jogainak fentartására sarkalta s így közvetve létét is biztosította.

Még fontosabbá lesz előttünk e szerepe, ha arra gondolunk, hogy mily környezetben élt fajunk. Ha e nemzet minden újításnak oly gyors készséggel ment

¹ *Munkácsy Bernát*: „Adalékok a magyar halotti szokások pogány hagyományaihoz“. *Ethnographia*, 1900 márc. 97—111. l.

volna neki, akkor aligha tarthatta volna meg önállóságát, különösen azokban az időkben, mikor rendszeres kísérletek történtek alkotmánya, ősi szokásai megváltoztatására, részben társadalmi, részben politikai úton egyenesen a célból, hogy társadalmilag is, politikailag is beleolvasszák a szomszédos államegységbe. Hogy e nemzet mégis megmaradt önálló nemzetnek, hogy e beolvasztás nemcsak hogy nem sikerült, hanem a nemzet szabadságát is meg tudta őrizni, annak oka ép ez erős konzervativizmusban rejlik, hogy elég szívósan ragaszkodott ősi alkotmányához, ősi jogaihoz, ősi szokásaihoz. Sőt itt is úgy találjuk, mint a hazafias érzésnél, hogy mentől nagyobb volt a veszedelem, annál nagyobb fokra hágott úgy a hazafias érzés, mint ez a sajátos konzervativizmus, szívós ragaszkodás a régihez. Ha mindezt tekintetbe vesszük, nem tudjuk eléggé kiemelni, mily jótékony jellemvonása fajunknak sajátos konzervativizmusa, *szívós ragaszkodása a régi, megszokott formákhoz.*

Ez azonban az éremnek csak egyik, a szebbik oldala. Ha ily óriási fontosságúak e jellemvonás jótékony hatásai, viszont megvannak káros hatásai is. Ha ugyanis ebből a szempontból tekintjük most újból a politikai fejlődést, az egész államélet fejlődését, első helyen kell felemlitenünk a *maradiságot*, a jövővel való nemtörődést. Közmondásos ez a jövővel való nemtörődése a magyar típusznak. Petőfi is ezt ostorozza első sorban több más jellemvonással együtt a magyar nemesről rajzolt satirikus képben:

Mit törődöm a hazával?
 A hazának száz bajával?
Majd elmúlnak a bajok.
 Én magyar nemes vagyok.

S így pipázza el az életét „ősi joggal, ősi házban“. Pató Pálban külön erre a jövővel való nemtörődésre rajzolt jellemző társadalmi alakot Petőfi: „*Ejh, rá-érünk arra még!*“ visszacsengő sora a költeménynek nemcsak Pató Pál úr egyszerű szavajárása, hanem jellemző, lelke mélyéből fakadó szava a magyar népnek, a magyar fajnak, akár csak a *Majd elmúlnak a bajok*. Ugyane jellemvonást kitűnően ábrázolja Baksay Sándor uramegyik elbeszélésében, mikor az úgynevezett *Mineka* és *Már megint* megyei pártok csendéletét festi. Minek is törődjünk a holnappal!

Ha a túlságos konzervativizmus káros politikai és társadalmi hatása a maradiság, viszont az általános felfogást tekintve a konzervativizmussal szintén szorosan összefüggni látszik még a magyar *fatalizmus*. Ez az általános *megnyugvás, nemtörődömség*. Mint keleti népet jellemez ez is. Ahogy az ifjúság eltűnése nem keltett föl benne melanchólikus, érzelgős hangulatokat, ez a nyugodt, józan energia ép úgy megnyugszik a jövendők kérdéseivel szemben is, és nem gyötri őt az emésztő kétség, vagy tépelődés. E vonást ellentétül például az orosz jellemben megint megtaláljuk. A tépelődés Hamlet-alakjai jellemzően feltalálhatók az orosz típuszban. Az a tépelődés, mely a tett halála, s mely teljes tétlenségre kárhoztat, jellemző az orosz nihilistákra. Ezzel szemben népünknek jellemző nyugodt energiája, ahogy megnyugvással tekint a multra, nyugodtan néz a jövő szemébe, mert mint az ő szavajárása tartja: „valahogyan csak lesz, sehogyan még nem volt“.

E fatalizmussal, e nemtörődömséggel függ össze *vallásbeli türelmessége* is. A régi magyarok maguk több-féle vallásnak hódoltak s mint a természeti vallás hívei sohasem voltak rabjai a vallási rajongás fana-

tizmusának. Ezért terjedt a kereszténység is aránylag könnyen köztük, s a keresztények fanatikus lemészárlásáról nem szól semmi történeti nyom.

Hogy természetesen még sem ment az elkeresztényítés oly könnyen, annak okait szépen fejtette ki Vámbéry.¹ Maga a szertartás mind nem kárpótolta a samán pap titokzatos viselkedését és a berek, a hegyszakadék fenséges csendjét. A Megváltó szenvedései, keresztre feszítéséről szóló tanítások sem feleltek meg természetének, mikor ő az erőt, a bátorságot sokkal többre tartotta a türelemnél, szenvedésnél. A kard éle, a hadi szerencse volt az ő fővágya s a keresztény papok kérő viselkedése csak visszatetszést szülhetett benne. Mindamellet fanatikus méészárlásokról nem szólhatunk. Türeelmes volt a kereszténység iránt is csak úgy, mint minden vallással szemben. Ez ősi jellemvonás ugyan később módosult, de a mai magyar típusznak is egyik kiváló józan jellemvonása maradt a vallásbeli türelmesség.

E fatalizmussal, e nemtörődömséggel szorosan összefügg még a *nehézkesség*, az új formákhoz való *alkalmazkodás hiánya*. Ez is oly negatív oldala a konzervatív alapjellemvonásnak, mint a maradiság. Ha ugyanis új formákról, új viszonyokról van szó, éppen a régiekhez való szívós ragaszkodása folytán nehézkes fajunk az alkalmazkodásban. Így találóan említi fel Winkler, mennyire nehézkes az alföldi paraszt a mesterségben, a kereskedésben, ha arról a szó, hogy új úton járjon, új irányt vegyen, új viszonyokat aknázzon ki.²

¹ Vámbéry Ármín: „A magyarság keletkezése és gyarapodása“. Budapest, Franklin-társulat, 1895.

² Heinrich Winkler: „Die Magyaren und ihre alte Kultur, Breslau, 1901.

A magyar kritikát is, legalább Gyulai kritikáját, aki mégis legkiválóbb képviselője volt, első sorban a fennebb említett magyar józanság, kellő mérték jellemzi, de ezzel együtt megvan az a rossz oldala is, ami a magyar jellemnek is sajátása, az új viszonyokhoz való alkalmazkodás nehézkessége, hiánya. Ebben Gyulai is nehézkes, alkalmazkodása sokszor teljesen hiányzik. Mindebben azonban kiváló képviselője a magyar típusnak. Érdemeiben, hibáiban, jó és rossz tulajdonságaiban igazi magyar jellem, még szenvedélyességében is. A kritika legmagyarabb képviselője volt.

Az alkalmazkodás e hiányával, vagy nehézkességével szorosan összefügg *a vállalkozó szellem hiánya*. Ez bizony talán legnagyobb hátránya alapjában véve oly áldásos konzervatív jellemvonásunknak. Winkler is azt mondja, erről köteteket lehetne írni. Már a boldog fatalista megnyugvás a jelen állapotokkal, mely ép maradivá teszi, elejét veszi minden vállalkozásnak. Természetesen könnyű aztán kifogást találni a részletekben, mint ahogy Petőfi magyar nemese is teszi, mondván:

Tán a tudománynak éljek?
A tudósok mind szegények.

Majdnem ugyanazt mondja Arany János Magyar Misiről:

Esze is van neki annyi, mint akár kinek,
Tanulhatott volna ő, de gondolá: minek?

Ha e fatalista megnyugvást, maradi nemtörődömséget és a vállalkozó szellem e hiányát ép az új formákhoz való alkalmazkodás nehézkessége folytán mind figyelembe vesszük, akkor látjuk csak, mily elszánt küzdelmet kellett mindezekkel szegény Széchenynek vívnia, hogy felzavarja társadalmi, politikai

téren a tespedő, semmivel sem törődő, tétlen nemzetet a XIX. század elején.

Mind e jellemvonásokkal összefügg még az az úgynevezett keleti lustaság, helyesebben a *munkaszeretet hiánya*, hogy csak akkor dolgozik, mikor kénytelen vele. Jellemző példa e tekintetben Pákh Albert humoros szómagyarázata, ki a magyar tevékenységet a tevéből származtatta. Winkler találóan emeli ki, hogy míg például a német dolgozik belső szükségből is, addig, bár elismeri rendkívül munkabíró voltát a magyarnak, mégis úgy tapasztalta, hogy csak akkor dolgozik, ha kénytelen s ezt legtöbbször maga is bevallja.¹

Szinte majdnem ugyanazokkal a szavakkal mondja Arany János:²

Mint sebez tűz, a kezében a munka úgy halad,
De henyélni jobban szeret barna hús alatt;
Nem is azért dolgozik ő, hogy talán szeret:
Csak azér, hogy ne bántsa a lelkiösmeret.

S humorosan emliti rá rögtön e példát:

Katonának háborúba menni vágya nincs,
De ha egyszer belekapott, bizony párja sincs,
„Hadnagy uram!“ így kiált fel magyar Miskásan:
„Vágjuk le mind s menjünk haza, kérem alássan“.

Jellemzően mondja Petőfi magyar nemese is, természetesen a szatira lencséjén keresztül nézve túlzottan torzított képben:

Munkátlanság csak az élet.
Van életem, mert henyélek.

Arany László jellemzése is találó a Hunok harcában, mikor a mai világban, mikor a verseny hevében min-

¹ *Heinrich Winkler*: „Die Magyaren und ihre alte Kultur“. Breslau, 1901.

² *Arany János*: „Magyar Misi“.

denki „farag-fúr, kalapál, fut-fárad“, a magyar fajról — azt mondja:

Ha veszély nincs rajtad, ha tatár nem kerget,
Bizony a gyors tettvágy most sem igen sürget,
Verseny heve nem bánt, szorgalom nem sarkal . . .

Ezért biztatja ő faját a Hunok harcában, fogja meg azt az új fegyvert, a munkát s lásson hozzá isten igazába, akkor mitől sem félhet fajunk a fajok élet-halálharcában.

Érdekesen veti össze e tekintetben Winkler a magyar parasztot a finn paraszttal. Szerinte a finn paraszt ugyan valamivel tevékenyebb, de ép oly nagy a lelki megnyugvása, elégedettsége, ha megvan a szükséges, s akkor nem is vágyik ki saját szűk világából. Erős a ragaszkodás mind a kettőnél a megszokott életformákhoz.

Viszont, amint a fentebbi megfigyelésekből is látjuk, nagyon *munkabíró* és *szívós tetterejű*, ha tisztán látható, kitűzött s elérhető célja van. Ezt okvetlenül ki kell emelnünk, különben a keleti lustaság alatt ismeretett jellemvonás nagyon egyoldalú és hiányos volna. A *munkabírá*s kiváló magyar tulajdonság, az eredeti jellemző lelki erővel van kapcsolatban. Katonaságnál, mezei munkásoknál mindig megerősítette a tapasztalat, hogy a magyar ezredek, a magyar munkások birtak legtöbbet.

Az előbbi jellemvonásokkal szervesen összefüggő vonás a magyar jellem *egyenessége*. Igazi pusztai jellemvonás. A nyílt, áttekinthető, egyenes rónaság oltja ezt a pusztai fiába. Oltotta évezredekkel ezelőtt az ázsiai, oroszországi pusztaságokon, s oltja most az alföldi rónaságon. Az egész magyar faj szól Petőfi ajkán:

Egyenes vagyok, mint a róna.

Egyenességével összefügg *becsületessége*, gyanakodás nélkül való *egyeneslelkűsége*. Féltekeny is erre, meg ne próbálja valaki becsületét kisebbitni, mint Arany is mondja.¹ De másrészt ez a jellemvonás szorosán összefügg a magyart jellemző erő alkalmazkodásbeli nehézkességével, hiányával. A ravaszsághoz, kétszínűséghez, alattomosághoz, melyek az egyenesség ellentétei, az új formákkal szemben bizonyos alkalmazkodásbeli ügyesség kell, ami inkább a gyöngébb fajok szellemi tulajdonságaihoz látszik tartozni.

Amint az erővel és a pusztai étellel függ össze a már említett *büszkeség*, ez az ázsiai majesztás, ez a keleti büszkeség, ép úgy összefügg vele a következő sokkal fontosabb és jellemzőbb vonása, *szabadságszeretete, függetlenségének érzete*. Összefügg ez az erő egyenességével, mert a szolgálai csúszás-mászás éppen nem az egyenes, hanem a kétszínű, az alattomos eljárás, melyre a minket annyira jellemző erő nem képes. De összefügg a szabad, pusztai étellel is, mert az Alföld igazán a szabadság hazája: Nem hiába mondja Petőfi:

Pusztá, pusztá, te vagy a szabadság képe!

És, szabadság, te vagy lelkem istensége.

(A csárda romjai.)

A magyar fajt jellemezte vele. A régi ázsiai nomád nép pusztá- és szabadságszeretete lép fel itt ezer év múlva. A pusztá- és szabadságszeretet, mely ma is megvan e vándor életet élő turkománoknál. Nekünk sincs eredeti szavunk a házra s ez jellemző e tekintetben. Őseink nemez-sátraikban laktak s mint Vámbéry mondja, irtóztak az itt talált köépületektől.

¹ Arany János: „Magyar Misi“.

A nomád ember Vámbéry szerint, nem bírja a bezártság tudatát elviselni. Neki tömlőc a ház. A nomádok az alájok rendelt városi lakosokat a vakondok esűf névvel illetik, akár ahogy Petőfi használja *A rab* című költeményében e szót. A törökben a ház *tim* gyökérszavából képződött a pokol, a tömlőc kifejezés. Hozzátehetjük, hogy maga a magyar tömlőc, mely még a halotti beszéd idejében *timnuc* volt, nem lehetetlen, hogy e régi *tim* tövet tartotta fenn.

Petőfi e két sora ez ősi pusztai szabadságszeretetet fejezi ki. De egész ezredéves történetünk tanuskodik róla. Épp e szabadságszeretettel tudtak itt államot alkotni. Ez hódította és olvasztotta be az idegeneket. Ez volt az a különös vonzó erő, mely idevarázssolt minden fajbelit s a *hungarus* név alatt szabadságot s dicsőséget élvezett annyiféle nemzetiség. A magyar hozta a pusztai szabadságszeretetet Európába. S a későbbi történet folyamán mennyi vér folyt azután is a harcmezőn és kivégzéseknél szabadságunkért, függetlenségünkért: A Bocskay, Thököli-Rákóczi harcok, a forradalom egész vértengert áldozott a szabadságnak, a függetlenségnek.

Érdekes, hogy *a rab*, *a solga* szó is szláv, mintegy emléke annak a sok szláv rabszolgának, akiket a magyarok pásztoroknak, kézműveseknek használtak.

Winkler is ezt a szabadságszeretetet oly fontos jellemvonásnak tartja, e tekintetben, úgy mondja, áthidalhatatlan űr választja el a szláv természetet a magyartól. S amilyen ellentétet látott itt, szakasztott oly viszonyokat talált az oroszok és a finnek közt. De az összes rokon ugor népeknél ilyen önérzetes, független viselkedést tapasztaltak. Ahlquist írja, hogy a „vogulok még magasabbrangú idegenekkel szemben

is szabadon, önérzetesen viselkednek, akár csak az alföldi magyar, sohasem csúsznak-másznak orosz módra a mindenható tisztviselő előtt“. A vojtyákokról pedig Buch mondja: „Viselkedésük, amennyire én láttam, független; nyoma sincs náluk annak a szertelen alázatnak, melyet az oroszoknál látni, kivált nyugati tartományokban“. Winkler, mint Simonyi írja, épp az ugor népeknek e független természetéből, szabadságszeretetéből magyarázza, hogy a rajtuk uralkodó oroszok századok óta alig tudták kis részüket magukba olvasztani.¹

Már ismertetett nagyfokú becsületessége is azt diktálja, hogy ha minden is pusztul, de a becsület maradjon meg. Inkább meghalni, de becsülettel és még inkább, ha a haza becsülete forog szóban, mert akkor e jellemvonás páratlanul erőssé válik, kapcsolódva a másik ismertetett jellemző elsőrangú érzéssel: a hazaszere-tettel. Ezért szól oly féktelen elemi erővel a forradalom lángszavú énekese:

Sehonnai bitang ember,
Ki hogy ha kell, halni nem mer,
Kinek drágább rongy élete,
Mint a haza becsülete.

Német megfigyelő² írja: „Az alföldi magyarnak becsületos, gyanútlan egyenes lelküisége jóformán páratlan“.

Érdekes, hogy az egyenesség és becsületesség nemcsak pusztai jellemvonás, hanem faji jellemvonás

¹ *Heinrich Winkler*: „Die Magyaren und ihre alte Kultur“. Breslau, 1901. Az idézések: *Simonyi*: „Művelődésünk ősi elemei“. Akadémiai Értesítő, 1901 március.

² *Heinrich Winkler*: „Die Magyaren und ihre alte Kultur“. Breslau, 1901.

is, amennyiben a rokon népeknél is feltalálható. Winkler szerint hasonló egyenes és becsületes jelleme van az összes finn-ugor népeknek s ez annál feltünőbb ott, ahol az élelmes oroszok közt laknak s így gyakran prédájukká lesznek épp gyanútlan őszinteségük miatt. „Az ellentét e tekintetben olyan erős, hogy az ember egész más világrészben gondolja magát, ha Oroszországból Finnországba érkezik“.

Messze kiható faji jellemvonásokkal és különbségekkel állunk itt szemben, mert részüinkről a német megfigyelő szavaikhoz rögtön hozzátehetjük, hogy ahogy a finn-ugor nép prédája lesz így az élelmes orosz környezetnek, úgy túlságosan szíves, vendégszerető fajunkat is kizsákmányolja, kifosztja sokszor az élelmes környezet. A régi udvarházak, nemesi kuriák vendégszeretete mesébe illett, a vendéglátás szivességéről egész legendák szólnak. De nézzük meg most. A régi tulajdonos családok kifosztva birtokaikból. A régi udvarházakban új, idegen elem.

Különösen szomorú e látvány a felvidéken, főleg a mesés Vág völgyében. De épp úgy, sőt talán feltünőbben Szabolcsmegyében. Az ottani véres szocialista mozgalmaknak mélyen rejlő oka is ez volt. Épp a mi józan kálomista népüinkből váltak a legveszedelmesebb szocialisták. Egyenesen kimondták, hogy a zsidó földbirtokos kizsákmányolja őket. E szocialista mozgalmak voltaképp a kevésbé élelmes, de nemesebb gondolkodású faj harca volt az élelmes s így nyakába vergődött fajjal szemben.

Önkéntelenül felmerül a kérdés, lesz-e ez az új élelmes elem, lesz-e oly nemzetfentartó erős elem, amilyen a régi volt. Mert ha vendégeskedni is szeretett és tudott, ha nem is volt élelmes, de erő, hatalmas

lelki erő volt ama régi nemzetfentartó elem jellemében. E tekintetben találónan hasonlíthatjuk a sziklához a magyar jellemet: ezért nem tud hajolni, engedni benne az egyenesség. Nem tud élelmes lenni.

Simonyi¹ azokban a közmondásokban is, melyek az élelmes németet sokszor huncutnak, szélhámosnak mondják, az élelmes némettel szemben hátrányban álló magyar paraszt helyzetét látja megörökítve.

Mindenesetre az egyenesség és becsületesség jellemvonásaival szorosán összefügg az *élelmisség hiánya*. A fajok életküzdelmében pedig ez erősen *érezhető hiány*. Nyilvánvaló, hogy ideális jellemvonások az egyenesség és becsületesség, míg az élelmisség sokkal realisabb valami. De a fajok létharca nem is azt nézi: mi az ideális, mi nem. Kérlelhetetlenül, könyörtelenül kimustrálja a fajokat az életrevaló és a nem életrevaló jellemvonások szerint. Már pedig tagadhatatlan, hogy az élelmisség ugyancsak életrevaló jellemvonás. Szolgáljon ez egyszersmind örök intelmül az élet harcában.

Találónan jellemezte e tekintetben is fajunkat Tóth Kálmán „Magyar Miskája“-ban, kinek erős, egyenes jellemével szemben mire sem juthat az ember, de ha jóindulatára appellál, ha vendégszeretetét kéri ki az ember, még az ingét is odaadja.

Még érdekesebb Arany Jánosnak bizonyos szerető humorral írt jellemzése „Magyar Misi“-ben. Egyeneslelkűsége, becsületessége mellett élelmisség hiányát és különös jószívűséget is egy rövidke szakban találónan állítja elénk:

¹ *Simonyi Zsigmond*: „A magyar művelődés ősi elemei“. Akadémiai Értesítő. 1901 március.

Egy az, a mit szíve érez s amit szája mond :
 Rászedi őt, megcsalja őt akármí bolond ;
 Agyonütne, ha elvinnél tőle egy kovát :
 De egy szóért odaadja legszebbik lovát.

Az előbbiekkal összefügg közmondásos *jó szíve. lélekbeli szivessége, vendégszeretete*. Az előbbi német ismertető hasonlóan páratlannak mondja a magyar „keresetlen őszinte kedvességét és szivességét, melylyel még az idegenek öröme és baja iránt is részvételt van. Kedvesebb, részvevőbb embereket keleti és délkeleti Európában utaztamban sehol sem találtam“. De megeskik, hogy nem csekély szivességeket látszólag teljes részvétlenséggel, sőt mogorva ábrázattal tesznek az emberek.¹

A régi magyar udvarházak méltán híres vendégszeretetről, s a napokig, hetekig tartó vendéglátásokról egész legendák maradtak fenn. Ez volt, láttuk, gazdáik pusztulásának egyik oka. Különösen híresek voltak a biharmegyei, szabolcsmegyei, meg a hegyaljai vendégeskedések a régi világban. Biharmegyében a messze földre ismert csikászatok, Szabolcsban napokig tartó agarászatok a nyíri buckákon, a nyíri homokban, a hegyalján meg a napokig tartó szüreti mulatságok, a mádi bálok.

E páratlan vendégszeretet kapcsolódva a többi említett jellemvonásokkal, az élelmesség hiányával, a szinte naiv bizalmú egyenességgel, becsületességgel, mint amelyek mind igen nemes és ideális jellemvonások, de a fajok életharcában épen nem alkalmas fegyverek, nem életrevaló jellemvonások juttatták

¹ *Heinrich Winkler* : „Die Magyaren und ihre alte Kultur“. Breslau, 1901. Az idézetek mind *Simonyi Zsigmond* értekezéséből : „A magyar művelődés ősi elemei“.

a nemzetfentartó régi elemet mai keserves helyzetébe, mondhatnók, kiszolgáltatták az élelmesebb fajoknak. Hozzájárult még a magyar nemtörődömség, a keleties lustaság s főleg az új elem élelmes 100%-os szivesége a szükség idején. Így történt például főleg Szabolcs megyében, hol a véres szocialista küzdelmek fajok harca volt: a nemes faj harca a nyakába ült élelmesebb új elemmel szemben.

Ezekkel szemben csak két, már fennebb ismertetett jellemvonása fajunknak adhat némi vigasztalást és bizalmat. Az egyik az erő, mely nem enged, mely nem hajlik, nem alakul át, a másik az erős konzervativizmus, mely az átalakításoknak ép úgy útját állja. E kettőben, főleg az utóbbiban rejlik fajunk, nemzetünk annyit hangoztatott beolvasztó ereje. Maga nem enged, nem alakul át, hanem a maga formájára alakítja a többit, asszimilálja, beolvasztja. Ám úgy legyen!

Segíteni fogja mindebben még az a hatalmas, mindent átfogó érzés, mely ősi tulajdona a puszták fiának, a pusztá, az alföld rajongó szeretete, a mai magyarnál a hazaszeretet. E mélységes rajongó érzés igézve hat az idegenekre, akik az Alföld világába kerülnek. Ném a nyilvános szónoklatokra és bőven puffogatott honhazafi-féle frázisokra gondolunk, hanem arra a mélységes, hatalmas, igézetes, csodás rajongásra, melynek neve hazaszeretet. Ennek a haza élete, jóléte az első, enélkül nincs számára jólét, sem élet, sem szerelem. Így mentek el a forradalom idején a nóta szaván:

Mindnyájunknak el kell menni

mindnyájan, ki felesége ölelő karjaiból, gyermekei köréből, ki arája mellől, ki a leányok vig társaságából, mert szívükből szólt a nóta, mely a földi boldogság

legédesebbjét, a szerelmet mellékesnek tekintette, ha a hazáról volt szó:

Lányok, lányok maradjatok pártába,
Igaz magyar nem szoríthat karjába,
Ki itt marad, nem érdemel,
Aki elmegy, annak nem kell

Feleség.

Az az érzés, mely ilyesmire képes: lemondani a legdrágábról és harcba menni és meghalni a hazáért, amely történetünk lapjain is annyi igéző példát hagyott, az megigézi az idegent és segítheti az átalakulást, a beolvasztást. Ám hadd lobogjon ennek az érzésnek lángja s nézzük el, ha néha túlzásokba esap.

Annál inkább remélhetjük ezt, mert ha most az összes lelki működéseken áttekintünk s a különféle képzet-, érzés- és akaratműködések relativ arányát keressük a magyar jellemben, akkor oda jutunk, hogy noha bizonyos józanság mindig uralkodni látszik a magyar jellemben, mégis az *érzések túlsúlya* jellemzi fajunkat, ez a magyar *szenvedélyessége*. Úgy látszik, itt a lelki jellemvonások is bizonyos keveredésre utalnak a fajok közt. Míg a józanság, nyugodt belátás inkább ugor vonásnak látszik, addig e szenvedélyesség délvidéki, török tulajdonság. Egész fajunk nagy arányú török keveredésre mutat az ugor elemek mellett. A nyelv grammatikai szerkezete ugor, igen erős török szókinsátvétellel. De különben is a nyelv nem irányadó a fajra. A fajban is azonban erős keveredések nyomait kell látnunk.

Az érzések e túlsúlya, e szenvedélyesség, mikor e tekintetben ép a hazafias érzés első sorban jellem, remélnünk engedi a magyar jellem alaptulajdonosságával, az erővel kapcsolatban, hogy akármily áram-

latok jöjjenek, akármily viharok zúgjanak keresztül, akármily erővel sodorva tova sok-mindent, ez az érzés, ez a faj, nemzetfentartó érzés a magyar jellem erejével gránittömegképpen fog megállani a fajok harcában, sőt köréje fogja sodorni az áradat az önként is oda csoportosuló gyöngébb összetartású, újabb elemeket.

De mindig el fog kelni Arany Lászlónk intelme, ki a Hunok harcában saját, szeretett édes fáját úgy buzdítja a munkára, ha ez, t. i. a munka, lesz oly fegyvere jövődjének, amilyen multjának a kard volt, akkor mi sem bírhat vele, tehát fogjuk meg a munka végét!

V.

Magyar építésmotívumok. Magyar ház.

Az eddigiekben végig tekintettük röviden a magyar faj egész lelki világát és ez általános pszichológiai rész után most az egyes művészeti ágak szerint kalauzolás végig, nyájas olvasóm, a magyar nemzeti szép birodalmában.

Az *építőművészettel* hamar végezhetünk. Mikor az építőművészet történetéről beszélnek minálunk, rendszeren nem is mondják azt, hogy: a magyar építőművészet története, hanem az általános hivatalos kifejezés, hogy: az építőművészet története Magyarországon. Mert az csakugyan nem magyar építőművészet története, legalább a maga nagy általánosságában, hanem az építőművészet története nálunk. Általában elég számban látjuk képviselve a különféle építésmódokat, stílusokat. Mindazáltal az építészet terén külön magyar stílust, melyre nemzetünk rányomta volna sajátos bélyegét, a mult fejlődés, egy rövidebb és eddig nem ismert ágát kivéve, nem mutat fel. Azért általában helyes a kifejezés: az építőművészet története Magyarországon és nem: a magyar építőművészet története.

Ha már most végig tekintünk rajta, megtaláljuk az összes európai stílusok fejlődését nálunk is. Igaz, hogy mindig vagy száz évvel később járunk a fejlődésben. Megtaláljuk az ó-keresztény, bazilika-stílustól kezdve a román, csúcsíves, barokk s rokokó stílusnak nálunk is a képviselőit. De egyszerűen csak képviselőit és ritkán találunk benne némi csekély magyar motívumot, nemzeti jellemvonást.

Az ó-keresztény építkezéseknél (XI. század) helyi,

20. A jáki templom.

magyar sajáttság a *négy saroktornyos magyar bazilika*. Ilyen volt a székesfehérvári, nagyváradi, pécsi, kalocsai. Már Henszlmann úgy magyarázza, hogy ez a római tábor (castrum) alakjából származott.

A román izlés szintén képviselve volt nálunk. Első legrégebbi alakja az úgynevezett rózsaleveles alak. A négyszögletű csarnokot mind a négy oldaláról rózsalevél alakban apsziszerű építmény bővítik ki, kereszt

formájára. Ilyen a szepességi haraszi templom. E rózsaleveles alakot jellemzően magyarnak tartották,¹ de behatóbb megfigyelés után nyilván való, hogy erre csak a kényszerűség vitte rá az illetőket, amennyiben régi őrtornyokat így alakítottak át templomokká. A haraszi templommal is ez az eset. Ha magyar vonásnak is vesszük, csak a kényszerűség eredménye.

Román izlésű templomaink (XII.—XIII. század) kiválóbb példája a jáki templom, melynek kapuja

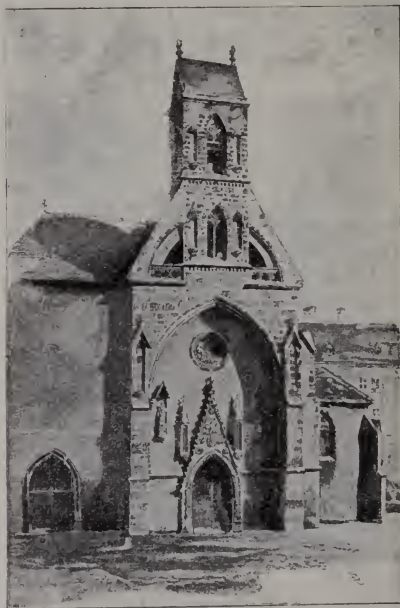

21. A kassai Erzsébet-dom.

valóságos aranykapu, olyan szép román izlésű portále tizenhárom természetes nagyságú, faragott alakjával a kapu feletti fülkesorban. E méltán országos hírű apátsági templomot 1256-ban szentelték föl. Kiválóbbak még a zsámbéki, lébényi, kisbényi, kaplonyi, deáki.

¹ *Dr. Pasteiner Gyula: Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország: V. k.*

börzsönyi és horpácsi. Egyike a legrégebbeknek a XI. századból való nyitra-divéki templom. Ez a stílus nálunk egyszerű, nyugodt alakban jelenik meg. Jellemzők legföljebb magyar szempontból azok a félköríves párkánydíszítések, amelyek másutt is megvannak, de közelebbről jellemzőbb sajátság nálunk, mint külföldön.

22. A kassai Szt-Mihály kápolna.

A csúcsíves építészet¹ (XIII—XIV. század) már a tatárjárás után elég szépen találjuk képviselve.

¹ Következétesen mindenütt a *csúcsíves* szót használjuk, mert — s e körülményre itt külön felhívjuk a közönség szíves figyelmét — a „gótikus“ elnevezés alapján helytelen, a németeknek tulajdonítván e stílust, mely pedig eredetében teljesen

Legszebb példája a kassai szent-Erzsébet-dóm, melynek alapítását a hagyomány Erzsébet királynéra, Nagy Lajos anyjára viszi vissza. Gyönyörű csücsíves faragással gazdagon elborított északi kapuja igazi csücsíves aranykapunk. Különösen megemlítendő itt az ugyancsak kassai, sajátosan magyar homlokzatú szent Mihály-kápolna ép a dóm közelében. Kiváló példái még a bártfai városháza, a lőcsei szent-Jakab-temp-

23. A bártfai városháza erkélye.

lom, s koronázó székesegyházunk, a budavári, szépen helyreállított Nagy-Boldogasszony-temploma, helytelenül Mátyás-templom, s a szintén igen ügyesen, a középkori jellegzetes festés-módjára s a művészi kép-

francia, mint a történeti emlékek tanúsítják. Innen van, hogy csak a franciáknak van rá eredeti külön szavuk: *ogive*, mely csücsívet jelent. A „gótikus“ inkább gúnynév lehetett, melyet az olaszok adtak később a franciákat utánzó németeknek. *Dr. Pekár Károly.*

zelet gazdagságával restaurált csütörtökhelyi kettős kápolna, e csúcsíves kis ékszerszerű épület és a vajdahunyadi vár.

E különféle építésmódok Nyugatról később kerül-
vén hozzánk, aránylag oly gyorsan váltogatták fel egymást minálunk, hogy voltaképidő sem volt ahhoz, hogy egyik-másik igazán nemzetivé, magyarrá válhasson. Innen van az a jelenség is, hogy alig honosodott meg nálunk, máris divatját multa az egyik építésmód, mindjárt az újabb másokra tértek át, úgy

24. Budavári Nagy-Boldogasszony temploma.

hogy például a Szepességen sok helyen megfigyelhetjük a különféle stílusok történetét egyugyanazon az épületen. A talán legrégebbi szepességi kőtemplomban, például a ménhárdiban, igaz, hogy elrejtve, a torony alatti rész homályában s újabban még el is deszkázva, szép román oszlopokra akadunk, aztán lapos csúcsívre, mint a korai csúcsíves építés jelére, maga az egész templom csúcsíves, a különálló harangláb magyar

25. A budavári Nagy-Boldogasszony templom belseje.

reneszánsz stílusú, az egész templom meg erős barokk átalakításokat mutat. Kőbe írt története az egymást felvált építésmódjainknak.

A reneszánsz stílust (XV.—XVI. század) is képviselve találjuk, különösen kastélyokkal, pl. Bethlen grófok keresdi kastélya. Egyik legnagyobbika a reneszánsz izlésű várkastélyoknak a Vág közelében emelkedő nagybittsei várkastély. A várakból mindinkább

az alattuk épülő kastélyokba húzódik a „völgyben ülő kor“. Eleinte még várszerűek e kastélyok saroktoronyokkal. Később azonban a négy saroktorony mindinkább már csak megszokott díszül szerepel a feleslegessé lett védelem hagyományaképen. Ilyen a zborói Rákóczi-kastély, a nagysárosi, a detrekőváraljai kastély.

Itt azonban valósággal külön iskola gyanánt kell megkülönböztetnünk a „felsőmagyarországi reneszánsz

26. A esütörtökhelyi csúcsíves kápolna.

építészetet“, mely bizonyos helyi jelleget nyert s melynek jellemző alakjait a felsőmagyarországi városok harang- (campanile) és templomtornyain, kastélyain és lakóházain találjuk. Az összes idegen stílusok közül talán ez fejlődött ki legsajátosabban nálunk. Szép példája a löcsei városháza harangtornya, mely mint a tiszta reneszánsz építészeti példája szerepelt az ezredéves kiállításon is. E XVI. századbeli felsőma-

gyarországi reneszánsz építésünk felkutatása és a figyelem ráirányítása Divald Kornél érdeme.¹

Ez a jellemzően külön kifejlődött felsőmagyarországi reneszánsz stílus eredetileg sokban összevág a régi Lengyelországban kifejlődött reneszánsz építésmóddal, melyet például Krakóban (Sukenicá-nak nevezett posztócsarnok), Posenben (városháza), Kulmban (városháza) s vidéki úri kastélyokon találunk.² Olasz mesterek hozták Velencéből Lengyelországba is, a lengyel kastélyok építői aztán Felső-Magyarországba

27. A vajdahunyadi vár.

is. Csak így juthattak oly keleti motívumok is ez építésmóddal ide, amelyeket Velencében is megtalálunk például az E' Cadoro palotán.

De ez építésmód itt minálunk annyira sajátos iskolává fejlődött, oly változatos s eredeti fejlődésnek indult, hogy most, mikor magyar stílust keresnek az

¹ Divald Kornél: *A felsőmagyarországi reneszánszépitészet* Budapest, Pátria, 1900.

² A. Essenwein: *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale der Stadt Krakau*. Leipzig, 1869. Luszczykiewicz László. *Galicia építészete*. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen.

építészetben, bizony kár, hogy ezt a felsőmagyarországi reneszánszot úgyszólván teljesen elhanyagolják. A nemrég épült lőcsei törvényszéki palotán látunk végre efféle homlokzatot, de csak mint kiszakított darabot, hozzá nem illő oldal felett s ép úgy hozzá nem illő tető alatt, sőt meglehetősen kiforgatva a korona-ormózat jellemző formáiból is, épen nem a formák szépségére s kedvező hatására. Amit a régi formákból felelevenített, az is inkább lengyel (poseni városháza), mint magyar minták utánzata.

Jellemzi e, bizonyos fokig magyarnak nevezhető reneszánsz stílust a sajátos velencei arkádsor, melyet

28. A sárospataki Rákóczi-vár (eredetileg négy saroktoronnyal).

például a lőcsei főtér sok XVI. s XVII. századbeli, kívülről egész egyszerű magánház udvarában meglepve találunk meg a maga eredeti szépségében. Az utca felőli s földszinten használt arkádokat már rendszerint beépítették bolthelyiségeknek. De megmaradt például

Zsolnán, mi sajátos régi szint ad e kis város főterének. Besztercebányán, Kassán („Lőcsei ház“) is találunk ilyen XVI. századbeli arkádos épületeket. Középületeken, mint például a lőcsei városházán az emelet is ilyen s így kettős arkád-sorral állunk szemben. E

29. A lőcsei városháza.

városháza, úgy látszik, tisztán olasz minták után készült s egyike az első nagyobb reneszánsz emlékeinknek.¹

Jellemzi továbbá sajátos fedélszerkezete. A fedelet köröskörül magas, külön ormokkal diszített oromfal veszi körül, úgy hogy a tulajdonképeni fedél így eltűnik a néző szemei előtt, mert elrejtí a magas oromfal. A fedél maga nyeregalakú, úgy hogy két lejtője az épület közepe felé tölcéséresedik s itt a felső emelet magasságában van csak, míg az oromfal mentén éri legmagasabb részét. Az esővizgyűjtő csatorna azután az oromfal egyik nyílásán vezet ki s messze kiöklelő díszes csatornaszájon önti le az esővizet.

¹ Demkő Kálmán: *Lőcse története*. I. rész. Lőcse, 1897. — Steinhauz László: *A lőcsei városház*. Építő Ipar, 1898.

Érdekes, hogy már a csúcsíves épületeknél is, hogy kezdik e hatalmas attikaszerű oromfalakat alkalmazni, mikor már kezd a reneszánsz mód lábra kapni. E tekintetben találó példa ép a lőcsei szt.-Jakab-templom északi előcsarnoka mellett levő szent-György-kápolna feletti, keletre néző hatalmas oromfal, fülkeszerű, de csúcsíves tagozódással, mindenképpen a

30. A szinnyi templom Sáros megyében. Divald után.

reneszánszmód hatását kell benne látnunk a különben még teljesen csúcsíves módban épült templomon. Hasonló érdekes példára akadtunk a boroszlói városházán.

E nagy oromfalak elterjedését, mint Divald mondja, legjobban elősegíthették aztán a Felvidéken gyakran egész városokat elhamvasztó tűzvészek, melyek ellen a fatetőt teljesen körülfogó, hatalmas oromfal védel-

met nyújtott s így hamar megkedvelhették. A Felvidéken, amely különben is a török hódoltságtól ment maradt, inkább fejlődhetett ki az építőművészet. Így már a csúcsíves építészetnek is legszebb, legtöbb emlékeit itt találjuk. De a reneszánsz építészet itt sok tekintetben eredeti jelleget öltött, úgy hogy külön beszélhetünk felsőmagyarországi reneszánszépítészetről.

A fedélszerkezet után jellemzi még s talán legfeljebb e felsőmagyarországi reneszánsz építésmódot

31. A késmárki thököly-vár bástyatornya a rajta jól látható indaszerű szgrafittó-diszítéssel.

a magas oromfal, mondjuk, *koronapárkányzat*, melyet külön kell itt kiemelni, mint egészen sajátos és jellemző építészeti motívumot, amelynek a reneszánsz olasz hatása alatt kellett hozzájuk jutnia s itt aztán külön nagyobb arányokban, freskókkal festett fülkesorral megtoldva kifejlődni. A felvidéken ezt még inkább megkedvelhették, mert még erősebb védelem volt a gyakori tüzesetek alkalmával.

Felvidéki épületeinken ugyanis főleg, amelyek a Thököli-Rákóci-korszakból valók, különös alakú tetőpár-

kányzatot, falcsipkézetet találunk, mely a lövőrése falcsipkézetre emlékeztet s amelyeket ép sajátos alakjuk miatt joggal koronacsipkézetnek, koronapárkányzatnak

32. A késmárki aranytorony. Divald után.

neveztünk. Ilyet láthatunk Lőcsén a Thurzó-házon, Késmárkon a Thököli-váron, Eperjesen a Rákóci-házon, ugyancsak Sárosban a fricsi kastélyon, mely gazdagon kifejlődött s freskókkal festett fülkesort is mutat a

koronapárkányzat alatt, sőt falusi templomok tornyán is, mint a színnyein Sárosban, s a görgőin, jamnikin Szepes megyében. Ez a sajátos falcsipkézet határozottan jellemző motívum e korszakra, s érdekes, hogy honnan jöhetett ez a reneszánsz alkalmával. Ily koronacsipkézetet találunk Kairóban, Ahmed Ibn-Tulun mecsetének falán. A tuluni mecset e koronacsipkézete a velencei hajós nép útján terjedhetett el, mert Velencében is feltaláljuk az E' Cadoro palota falának tete-

33. A friesi kastély. Divald után.

jén. Onnan kellett a mi felsőmagyarországi építkezésünkbe kerülnie. E koronacsipkézet így ha nem is volt merőben eredeti nemzeti, de sajátosan jellemző motívuma lett építészetünknek.

E koronacsipkézet fokozatos kifejlődését érdekesen tanulmányozhatjuk ugyanis az egyes emlékeken, ahogy Divald ezt szépen kifejtette. A legelső alak a szepességi harangtornyokon látható, vagy például az e tekintetben emlékeink közt első helyen álló, de — sajnos — nagyon megromlott Thököli-váron.

E különálló harangtornyok építését egyrészt a XVI. századdal felkapott divat tette szükségessé, amennyiben ekkor kezd szokásba jönni az ily óriási harangok öntése, másrészt az a körülmény, hogy a felvidékünkön amúgy is gyakran dúló tűzvész alaposan megrongálta az úgy is könnyed szerkezetű csúcsíves tornyokat. Így építik e különálló erős harangtornyokat s mind az új építésmód, a reneszánsz stílusában. Ezeken lép fel e sajátos koronacsipkézet.

Igaz, hogy a legtöbbről a festés már lekopott, vagy pedig újabb meszelés eltakarta, de eredetileg e sajátos koronacsipkézet maga is tele volt, sőt alatta a torony jó része is még csupa *szgrafitto* volt. Így látjuk azt épen az említett Thököli-vár bástyatornyán, vagy a harangtornyok egyik legrégebbjén, a késmárkin. A késmárki tornyon a szgrafitto maga már bizonyos fülkeszerű tagozódást mutat a koronacsipkézet alatt, míg a Thököli-váron finoman folyékony reneszánsz indák szövedéke látható.

Későbbi fejlődés, mikor a koronapárkányzatot valószínűs fülkesor egészíti, ki alulról s az egész oromfal ekkor is csupa szgrafitto, a fülkében természetesen külön alakokat ábrázol e vakolatba karcolt festés. Az ilyesmi nagyon diszes és szép lehetett, tekintve azt, hogy ha e szgrafittók több helyen fent is maradtak, de a sok aranyozás teljesen lekopott, pedig a színek közt ahol ma fakó folt maradt csak, sok volt az arany. Ez az oka, hogy például a késmárki nép ma is aranytoronynak nevezi a harangtornyot.

Már most ilyen teljes fülkesoros koronacsipkézetet, magas oromfalat találunk főleg, Sárosban, templomokon; egyike a legelsőeknek a szinnyi templom, továbbá kastélyokon, városi házakon. A legszebb a

friesi kastély, melynek vagy másfélszáz fülkéje közül sok igen épen megmaradt. A sok történeti, mithológiai alak közt magyar történeti alakokat is találunk, így Hunyadi Jánost, Lászlót s Mátyás királyt. Festőjük nagyon ügyesen járt el; a sok alak tartása, állása igen változatos, sohasem ismételte önmagát. A fülke-ívek közeinek mezeit s a koronaacsipkézetet virágdisz fedi, melyekben a magyar motívumokat is képviselve találjuk. Igazán kár, hogy e pompás plasztikai és festés-hatású fülkesoros, koronaacsipkézetes oromfalak.

34. A friesi kastély koronaacsipkézetű fülkesorából. Divald után.

arkád-soraikkal együtt: e felsőmagyarországi reneszánsz építésmód abban maradt s hogy jelenünkben sem elevenítette fel még senki megfelelően méltó alakban.

Mélyebben összefüggött ugyanis e sajátos építésmód a magyar étellel s művészi jellemvonásokkal. Divald Kornél,¹ akinek érdeme, hogy ez építésmódot

¹ *Divald Kornél: A felsőmagyarországi reneszánszépítészet.* Budapest, Pátria, 1900.

rendszeresen felkutatta, szépen fejti ki egyrészt, hogy ép a mohácsi vész hatása alatt s a törökök elönyomulása következtében mind több, majd java az alföldi tehetős magyarnak a felvidékre kerül, s a felvidék német polgársága bármennyire begombolkozottan viselkedik eleinte e jövevényekkel szemben, úgy hogy az országgyűlés közbelépésére van szükség a földönfutóvá lett magyarok befogadásának szorgalmazására, mégis ekkor magyarosodik meg lassacskán a felvidék nagy része, így Besztercebánya, Kassa, Eperjes, csak a Szepesség nem, de érzületében, viseletében, érzésében ez is magyarrá válik. A magyar *viselet* ekkor lett itt a felvidéken általánossá.

De másrészt ugyesen fejti ki Divald,¹ hogy a magyar viselet, ízlés s az ugyanekkor ily körülmények közt neki lendülő s virulásra kapó felsőmagyarországi reneszánsz építésmód bizonyos rokon vonásokat mutatott s ez mozdíthatta ép elő az új építésmód általános elterjedését s megkedvelését. Amint az egykorú viselet minden részét a szövetnek rárakott díszszel ékesítette, úgy e reneszánsz stílusban is a díszítő elem volt a fő, mindent elborított a szgrafittó, melynek tarka, aranyos egésze a csipkéhez hasonló hatással volt, de maguk az oromvégződések, a koronacsipkázat is a magyar ruha csipkevégződéseire nagyon emlékeztetnek s mindenesetre megfelelt így e stílus az akkori felvidéki magyarossá vált nép s az odatódult magyarság viseletének, ízlésnek s így népszerűvé lehetett s lett is.

Magában e koronacsipkázatban is nagy változatos-

¹ *Divald Kornél: A felsőmagyarországi reneszánszépítészet.* Budapest, Pátia, 1900.

ságot mutat a magyar reneszánsz építésmód, kezdve a legegyszerűbbtől, mint amelyet a szepeskáptalani templom két tornyán találunk, a leggazdagabbig, amilyen az említett fricsi kastélyé. Liliomalakú ormozatokat is találunk például a szepességi jamniki templomon; ilyen lehetett Sárosban a felsősebesi templom tornya, ahogy Divald Kornél¹ értesít, hogy pár évvel ezelőtt még fennállott s „olybá tűnt fel a távoból, mint valami, a falu felett kimagasló óriási lilium“. Mi már hiába kerestük.

Vessük csak össze egy kicsit a régi magyar viselet nehéz aranyhímes virág- s girland-beborította, aranyrojtos, a női ruháknál csipkékézetben végződő ruhadarabok esztétikai hatását e tarka szgrafittó virág s inda diszével, sok aranyával ellepett fülkesoros, korona-csipkézetes oromzatú kastély-, városi ház-, vagy toronyfalakat, melyeknek művészi hatását sokszor az alsó arkádsorok megfelelő tagozása fokozza s bizonyára feltűnő lesz e kétféle művészi, esztétikai hatás sok rokon vonása, általános közös jellege. Ami pedig közös benne, a sok csipkézet, rojtozat, a tarka virág- s indadisz, a sok aranyékesség, az *magyar fejlemény, magyar művészi sajátosság*.

Azokból a Velencéből s jobbára lengyel közvetítéssel hozott egyszerű koronacsipkézetekből minálunk fejlődött ki az a hatalmas fülkesoros, koronacsipkézetes oromfal, mondjuk, ez a *koronaoromfal* szeszélyes s a magyar ruha rojtozatára, csipkézetére emlékeztető ormozatával s ugyancsak a magyar ruha tenyéryi üres posztót sem hagyó nehéz aranyhímes

¹ Divald Kornél: *A felsőmagyarországi reneszánszépitészet*. Budapest, Pátria, 1900.

s virág- s girlanddiszes felületeinek hatására emlékeztető, tarka, aranyos, mindent elborító szgrafittóival. Ahogy Arany János a ruháról mondja: Dolmányán a szabó parasztot nem hagyott, úgy járt itt el az oromfallal a szgrafittó-festő.

Álljunk meg itt egy pillanatra, én édes, nyájas olvasóm, hogy ne feledjük el ez igazán magyar esztétikai benyomásokat s hogy méltán sajnálkozhassunk, hogy ezek eltűntek a magyar nemzet életéből s hogy ma is, mikor a különösségek lázas, mindenben újdonságot kereső hajhászása annyi mindenféle szecessziónak csúfolt s bizony nem egyszer minden józan, egészséges művészi felfogástól szecedáló építésformákat eszel ki s utánoz lázasan építkező magyar fővárosunkban, akkor ez igazi régi magyar ízlés belsejéből fakadt s a Thököli-Rákóczi-kor hazafias szellemével szinte egybeforrt magyar reneszánsz, arkádos, tarka virágos s girlanddíszű, arannyal ékes, káprázatos szgrafittóival borított fülkesoros, szeszélyes, osmóscsipkézettű, koronaoromfalas épületek modern mását sehol sem találjuk.

Hol az az építő lángelménk, ki késik ilyet a késő ivadéknak, a mai magyarságnak, mely bizonyos különös vonzalommal fordul ép a kuruc kor felé s áhitattal időz fajunk függetlenségéért, szabadságáért oly törhetetlenül nemes eszményiséggel küzdő e korbeli nagyfiaink emlékeinél, ennek a mai magyarságnak szeme elé varázsolni ez érdekes s hazafias kornak annyira magyar s annyira igazán szép kastélyait?

Az a csupa pávaszemes virág borította, villaszerű épület, mellyel egyik építészünk próbálkozott a külső Andrassy-út körül elterülő kertek egyikében, csak érdekes modern kísérlet, de e magyar reneszánsz

felevenítésével felvehetnők bizonyos tekintetben ábrándos kísérletezések helyett a történeti fejlődés fonalát. Igaz, hogy bizonyos nehézségekkel járna, így például, talán első sorban a szgrafittó-technika manapság ismeretlen volta. De előbb-utóbb fel fogja eleveníteni ezt valamelyik, a mult szellemétől, a Thököli-Rákóczi-kor hazafias érzésvilágától s magyaros építőízlésétől,

35. A „Thurzó-ház“ Lőcsén régi alakjában.

megilletett építő lángelménk. Ez a jövő egyik tartozása a mult fejlődés szépségeivel, nemzeti magyar motívumaival, *magyaros szépségeivel* szemben.

Pompás alkotása lehetett e stílusnak a késmárki Thököli-vár: kastély és kápolna. Az egykorúak nem győzik magasztalni nemcsak külsejét, hanem belső diszitéseit, sőt kincseit is. Sajnos, mindebből alig maradt

valami. A kincseket a császári udvar 16 társzekerem szállíttatta Bécsbe. A többi dísz, ékesség meg elkallódott, elpusztult. Csak a kápolna maradt meg épen s az egyik bástyatornyon látható még a szgrafittó s a koronacsipkázat.

Még legjobban a fricsi kastély őrizte meg e magyaros stílus emlékét, de itt is a kastély maga sok átalakításon esett át. Képzünkön látható ablakai mind újak. A jellemző koronaoromfal azonban még meglehetősen állapotban maradt fenn.

Hasonló szerkezetű oromfalak aztán a Szepességen is divatba jöttek, de a legtöbbit a barok s későbbi korban átalakították. Épen megmaradt a Thurzóház, mely eredeti csúcsíves épületnek illetően átalakítása. A keskenyebb része, úgy látszik, torony volt eredetileg. A teljes fülkesoros koronacsipkázat, mely itt csigavonalas díszrel kapcsolatos, csak a többi részén találjuk.

A lőesei harangláb is, mely a felsőmagyarországi reneszánsz építés egyik legnemesebb alkotása, valószínűleg ily oromfalas tetőzetű volt, de később rakhatták reá a mostani manzárdfedelelet. Nemes arányai miatt méltóan szerepelt az ezredéves kiállítás történelmi csoportjában a magyar reneszánsz bemutatására.

Jellemzőnek vehetjük még építésünk történetében a megtört fedelű és félköríves, tornácos tornyokat is, mely még az egyszerű fatemplomok tornyából látszik származni. Ez a *magyar tornácos torony*.

Talán a felsőmagyarországi reneszánsz építészetből fejlődött ki, vagy ennek hatása alatt az egyszerű házból, az úgynevezett kuriális stílus, a nemesi kuriák jellemző alakja, megtört, megkettőzött nyeregfüdélel s középre keresztbe tett háromszögű, nagy oromfalas

előrésszel, ambitussal. Ezt a kuriális stílust az Alföldön is megtaláljuk, például igen gazdagon képviselve Szabolcsban; ilyen „a magyar nábob“ háza Kótajon s Czóbel Imre kuriája Anarcon.

A barokk stílt is képviselve találjuk (XVII—XVIII. század). Kiváló példája a korai baroknak az eperjesi Klobusitzky-ház, a későbbinek a budapesti szerb orthodox templom.

Érdekes példája a lőcsei Kossuth-utcai minorita

36. Csáky Vidor gróf háza Lőcsén („Thurzó-ház“). Gróf István stilszerűen új szgrafitto-díszítésével.

kolostor és templom is. Az építészeti dísz jellemzően barokk, még az ajtóvasalások is. A templom belsejében pedig gazdag barokk faragású padokat találunk. Kiválóan impozáns példája barokk építésünknek Trencsénmegyében, a Vág közelében, kisebb lejtős dombon álló Zsigmondháza kastély, így nevezve építtetője Balassa Zsigmond nevééről. Hatalmas, udvari oldalán

kettős arkádsorral ékes palota. A barok építészet legkiválóbb emlékei a nagyszombati templom, a trencsényi kegyesrendi templom, a váci székesegyház, a kassai jezsuita templom, az egri liceum, melynek mennyezetét a híres Krakker János festette, a premontréi prépostság épülete Jászón, melynek könyvtára mennyezetét szintén Krakker festette, továbbá a pozsonyi primási palota, a volt Grassalkovich-féle palota, az Eszterházy-palota.

Nagyon érdekesek azok az épületek, melyek felső-magyarországi reneszánsz építésmódunk átmenetét mutatják a barokra. Ilyen a lőcsei, a XVII. században

37. A m.-gyerőmonostori templom tornya. Edvi-Illés Aladár vízfestménye után.

messze földön ismert Spilinger orvos-családé, a mai Hermann-ház, melynek homlokzata ilyen, udvara azonban még reneszánsz, híresek kőtornácának szírens tritonfejekből s indákból szerkesztett kovácsoltvas-mellvédői, melyeket már Henszlmann is magasztalással emleget. Kapuja ivében is ily régi szép vasmunkát találunk. Ilyen átmeneti alak a magyar reneszánsz s a barok közt az eperjesi Kerényi-ház, vagy ugyancsak ott a Lerner-ház. Mindezekben a lőcsei Hermannházon s az említett eperjesi házakon a fülkesoros koronatorozaton megjelenik már a barokra jellemző s Babel

francia építésztől származó kagylódísz, a csipkázat körvonala maga barok vonalakat vesz fel s a fülkesor is barok jelleget ölt.

Egyike a szebb rokokó-emlékeknek a Szepességen a márkusfalvi Máriaassy-kastély, melynek nemesebb rokokó díszel bőven ékesített falait még, úgy látszik, legalább az átalakításokon, szintén ilyen magyar reneszánsz koronacsipkázatú oromfal szegte volt be. De még szebb s egyike e legszebb, nem nagy, de igazán kedves rokokó emlékeinknek az ugyane kastély parkjában észak fele eldugva különálló rokokó palota. Annyira eldugva áll a nagy kastély háta mögötti kertben ez építészeti ékszer, e rokokó palota, hogy a legtöbb kutató figyelmét is kikerüli Nemes díszítéseivel s emeleti tánctermeinek pompás rokokó boltozatával, festményeivel afféle kis Trianon.

Szép rokokó stukkó-díszet találunk az iglói XVI. szepesi város takarékpénztára épület homlokzatán s a löcsei főgimnázium mostani I. osztályának, e hajdani refectorium-terem mennyezetén.

A nép építészeténél különösen az Alföld és a székelység építkezése érdekel bennünket. A nép építészete az egyszerű ház. Erre nézve azonban olyan ellentétes nézetek uralkodnak, hogy nehéz eligazodni. Herman Ottó, Jankó, Szinte, Huszka felfogása nagyon különféle. Azért ezekre a részletekre bajos volna itt kiterjeszkednem. Herman az alföldi házat a teljes cserényből származtatja, a kuriálisat a finn kotából, rudakból összerótt kerek alapú, kúpos kunyhóból. Dr. Jankó János a székely házat egyenesen felnémet stílusú háznak tartja; az alföldit pedig a török szállásból, kotából magyarázza, amely szláv kézen át jutott hozzánk. E tekintetben éles polemia folyt ket-

tejük között. Herman iparkodik inkább mindent hazai fejlődésnek tekinteni, vagy a nyelvrokonoktól származtatni; ép így hazai fejlődésnek tekintti Szinte Gábor.¹ Ezzel szemben Huszka² visszaviszi a székely házat a perzsák kapcsán egészen az őszittyák építkezésére.

Mindenesetre jellemző a székely házra nézve Huszka véleménye. Két szoba között a konyha, előtte — tehát a ház hosszoldalának közepén — a *nyitott eresz*, melyet nem fal, hanem csak rács zár el. Huszka szerint az ilyesmi nem oldható meg a mai életviszonyokkal, és Keletre utal, ahol a fényűző rácsozást Kelet háremélete tette szükségessé. A nyitott eresznek e keleti életét a perzsáknál most is megtaláljuk. Azonban a légjellemzőbbnek Huszka a székely kaput tartja, miről részletesebben az ornamentikánál fogunk szólni.

A német házkutatók feje, Henning egyetemi tanár, a kapunak azt a formáját, mely a székely kapunak is alapját képezi, kétségtelenül germánnak tartja; s Bünker és Meitzen, az erdélyi szász házak német kutatói, a székely házat a felnémet házalakok közé sorlandónak tartják. Így mindebben még sok a nyílt kérdés. Maga a székely ház és kapu mai alakjában mindenesetre jellemző székely sajáttság.

Az építészettel végeztünk. A felsőmagyarországi reneszánsz építésmódot, a kuriális stílust, a székely házat és kaput kivéve, nem találtunk nemzeti vonásokat, mert nem volt rá idő a történeti fejlődésben. Akadálya volt egyrészt a törökkel folytatott százados

¹ Szinte Gábor: „A székely ház“. Ethnographia, 1900. 7. 101—112. l.

² Huszka József: „Székely ház.“ Budapest, 1895.

harc s a török hódoltság pusztításai. Ez, ami volt, azt is elseperte, de sok vidéken egyáltalán nem engedte kifejlődni. A fegyverek közt hallgatnak a múzsák s talán leginkább érvényes e mondás az építőművészetre. Másrészt azonban másik akadálya az volt a fejlődésnek, hogy minden vagy száz évvel később jutott hozzánk Nyugatról s így az egyik építésmód még nem is válhatott gyökeresen magyarrá, mikor már divatját kezdte mulni a lassankint lábrakapó újabb izlés elterjedésével szemben. Kivétel e tekintetben csak a Felső-Magyarországon kifejlődött reneszánszépítésünk volt.

Viszont ennél a fejlődést szerencsésen előmozdító körülményeknek kell betudnunk ép a török világot, mely ide, e felvidékre zúdította a tehetősebb magyarságot, arra a vidékre, mely a lengyeleknek elzálogosított részek útján közvetlen érintkezésbe jutott a lengyel reneszánszépítés divatával. Az idekerült magyarság már most nemcsak megmagyarosította ekkor felvidékünk nagy részét, hanem a magyar viseletet, diszitő művészetet, izlést is elterjesztette. Ennek a magyar viseletnek, diszitő művészetnek, izlésnek s a lengyel reneszánszépítésmódnak szerencsés kölcsönhatásából állott elő az új stílus, a magyar reneszánszépítésmód — pazar diszű, gazdagon aranyos, virágdiszes, szgrafittókkal telt hatalmas koronaoromfalával.

Mint mondtuk, e régi építésmódunkat, e magyar nemzeti kincset a mult divata lassan elvetette, később nem értette és — sajnos — a jelen meg meg nem találta, fel nem használta.

Helyette azonban új, magyar építésmód van alakulóban más elemekből, más alapon fejlesztve. Amit a történeti fejlődésben nem véltek megtalálhatni, mert

nem ismerték, azt az alapot népies ornamentikában keresték. Ebből akarják — mondhatni — egész elméleti úton kifejleszteni az új, nemzeti építésmód formáit. S ez irányban forrongást látunk az egész vonalon. Amit Lechner kísérelt meg először az Iparművészeti Társulat palotáján, amit részben a párizsi világkiállításon próbálgattak oly szerencsésen Jámbor Lajos és Bálint Gyula, s amit oly ügyesen annyi leleménnyel valósított meg Hauszmann tanár az új királyi várpalota belső berendezésében, díszítésében, sőt a külső vasmunkákon is, mutatja, hogy ily népiesen magyar építészeti stíl van kialakulóban.

Annyi bizonyos, hogy a nemzeti dekoratív jellemvonások, a népi ornamentika ősi sajátosságai ez irányban is, építészetiileg is érvényesíthetők. Ismételjük e tekintetben, a belső díszítés dolgában zseniális ügyességgel járt el Hauszmann tanár, amit sohasem tudtak elképzelni, hisz egyenesen plasztikailag hasznavehetetlennek mondták a magyar ornamentikát hivatalosan illetékes helyről még nem is olyan nagyon régen, ő építészeti dísznek, vasműves dísznek, faragott fadísznek egyaránt pompás plasztikai hatással alkalmazta. Ez a jövő egyik útja! Mindezt azonban csak az ornamentika részletes vizsgálata után érthetjük meg majd teljesen.

De a másik útja a történeti fejlődés elhagyott fonalának felvétele volna ott, ahol az egymás után hozzánk is átjött idegen stílusok közül végre az egyik magyarrá is tudott fejlődni a szó szoros értelmében, úgy hogy alkotásai már nem csupán csak azért voltak magyarok, mert itt e hazában jöttek létre, hanem bárhol építenének is így, magyarnak kellene mondanunk, mert magyar jellemvonásokat tüntet fel s ez

a magyar reneszánsz a felsőmagyarországi reneszánsz arkádsoraival, sajátos eldugott fedélszerkezetével s tarka-aranyos, virágosszgrafittó-fedte, fülkesoroskorona-esipkézetű, igazán művészi hatású oromfalaival. Ez volna a jövő másik útja, egyelőre azonban csak a jövő tartozása a mult iránt.

VI.

Magyar diszító művészet. Sujtás. Székely kapu.

Ha a magyaros diszítésmódot, a magyar ornamentikát csak futólag is szemügyre vesszük, első tekintetre látható, hogy ornamentikánk *florális* jellegű, azaz főleg virágdiszítményekből áll. E felötlő jellemvonást idegen ember is rögtön észreveszi. Így találta a híres angol rajzoló művész, Walter Crane is, mikor itt járt, jellemzőnek a virágdiszítményben nyilvánuló gazdagságot ornamentikánkban.

Már régebben észrevették, hogy a magyar ornamentika mint virágdiszítés közel áll az *indiai* és *perzsa*

38. Ezüst és vörös selyemhímzésű párnahaj. Rosznáky Jenőné tulajdona (M. Iparművészet).

ornamentikához. Ezt a szakember szeme azonnal észreveszi. Ugyancsak Walter Crane ugyanakkor ezt is kiemelte, mint jellemző tulajdonságot, hogy ornamentikánk emlékeztet a perzsa és indus diszítésekre.

Különösen régi himzéseken, kendősarkokon, párnahajvégeken, templomi terítőkön láthatjuk ezeket a

39. Színes selyemmel himzett terítőszegély Sárpatokról (Sáros-megye). XVII—XVIII. század. Divald után.

tipikus magyar virágokat. Az első ily irányú gyűjtés *Pulszky* Károly érdeme.¹ E tipikus magyar virágoknak közepén mindig valami érthetetlen szivalakot vagy magot találni. Szakemberek is voltak, akik eleinte talán ép ezért nem sokba vették, lenézték, nem találták elég fejlettnak és egyáltalán fejleszthetőnek. Lám pedig, amint a későbbi fejlődés és jelenlegi iparművészetünk megmutatta, ép fordítva áll a dolog.

Pulszky után *Huszka* érdeme, hogy összeszedte mindazt, amit talált: régi terítőkön, párnahajvégeken,

¹ *Dr. Pulszky Károly: A magyar háziipar diszitményei.* Szövegét a vallás- és közoktatásiügyi m. kir. miniszter meghagyásából írta —. A kromolitográfiai táblákat készítette Fischbach Frigyes. Budapest, 1878. (Acta nova Musei Nationalis Hungarici Tomus II.)

kendőszéleken vagy kendősarkon, összeszedte, amit a székely kapukon és — ahol az ősi hagyomány legeredetibb alakjában látszott nyilvánulni — a cifra szűrőkön, subákon és ködmönökön talált. Ez ősi ruhadarabokon maradtak meg leginkább ezek a díszítések s ezek — ami már bizonyára túlmerész következtetés — szerinte visszavinnének a történelem derengő vilá-

40. Úrasztalaterítő sarokdíszítése a köpeci (Háromszékmegye) templomban. Huszka után.

gánál három-négyezer évre, még pediglen Ázsia szívébe. Huszkanak érdeme, hogy *Magyar díszítő stíl*¹ és később *Magyar Ornamentika*² című munkájában

¹ Huszka József: *Magyar díszítő stíl*. Budapest, 1880.

² Huszka József: *A magyar ornamentika*. Támogatva a közokt. és a keresk. minisztériumtól. 1898. Budapest, Pátria, 25 K.

felkutatta, összegyűjtötte mind e motívumokat, sőt a rájuk vonatkozó történelmi nyomokat is felkutatta, amennyire egyáltalán lehetséges s amennyire visszamehetünk a régmúlt idők homályába. Mi is főleg az ő nyomán fogjuk ezeket ismertetni.

Az ornamentikánkban használt virágokat sorban fogjuk közelebbről szemügyre venni. Számuk több százra tehető. Ha pedig osztályozni akarjuk őket, — mint Huszka mondja, mindjárt olyanul kell kezdenünk,

41. Színes himzésű szűr Sághy György, budapesti mestertől. Huszka után.

ami nem is virág, hanem *pávatoll*, mert ez a leggyakoribb és legjellemzőbb. Nos az a nagyon sok érthetetlen virág-alak, melynek közepén szivalakot, magot vélték látni, igen egyszerűen megmagyarázható a pávatollból. Az az érthetetlen középrésze a virágnak, a magyar ornamentika leggyakoribb, legjellemzőbb virágainak, az a *pávaszem*, tudniillik a pávatoll szeme. De azért nem mondják ezt pávatollnak, virágnak hívják, *pávaszemes*, vagy egyszerűen csak *szemes*—

virágnak. Így beszél a nép *szemes tulipán-ról*, *pávaszemes rózsá-ról* stb. A virágoknak ez a szeme eredetileg a pávaszemre vezet vissza. A pávaszem közepe ugyanis tudvalevőleg szivalakú, ez a magva s ezt a szépszinű közepét veszik körül az apró pelyhek, mint valami fodrok. Egyes magyar virágalakokon a fodrokat is megtaláljuk. Egyes alakokban ugyanis egész hiven lemásolva találjuk a pávatollat. Máskor meg csak a közepét, a *szemet* találjuk meg egyedül. Más-

42. Szűcsmesterek diszítései: pávaszemesvirágok. Huszka után.

kor megint az egész tollat. Ismét máskor — és ez nagyon jellemző érdekes alak — a szélső tollrészek elmaradnak, vagy csipkéessé lesznek, így jelezve mintegy a toll lekopását. És ez utóbbi alak valóban nagyon gyakori. Bizonyos előszeretettel alkalmazták ezt a sajátságos alakot elődeink. A régi nehéz selyemhímzések szemes virágai úgyszólván majdnem mind ily *csipkézettészélű pávaszemvariációk*. A pávatoll szivalakú közepe nemcsak a tulajdonképeni, úgynevezett páva-

szemes virágokon, hanem azután egészen más virágokon, is feltalálható, ilyen például a *pávaszemes rózsza*. Mindenesetre ez a leggyakoribb és legfőbb motívum nemzeti ornamentikánkban.

A *cifra szűrökön, hímzett subákon, ködmőkökön* láthatni a legtisztább pávatollszemeket. Ezeken maradtak meg legjobban az ősi, eredeti alakok. Természetes

43. Subahímzések. Szemes rózsza és aranyvirág. Huszka után.

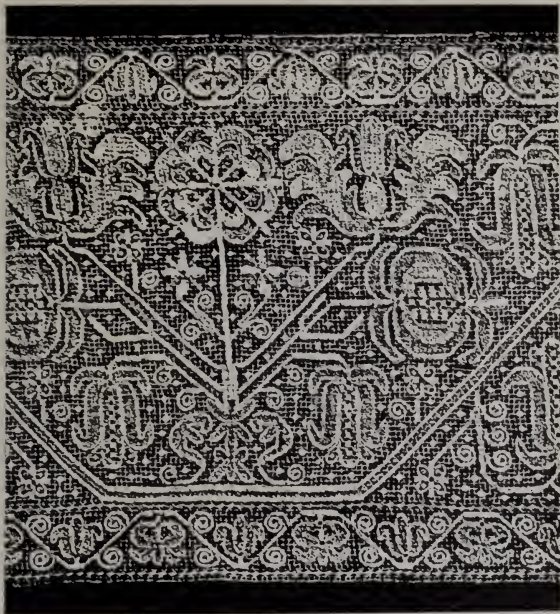
is. A paraszt ember öntudatlanul ragaszkodik ahhoz, amit apja, öregapja, dédapja viselt. Nem is tartják szűrnek, ha nincs rajta pávatoll, már tudniillik pávaszemes virág és — a magyar címer. Igaza van Huszknak, mikor azt mondja, hogy a magyar ornamentika legtisztább forrásaként a nép ősi diszruháját, a *cifra szűrt és hímzett subát* tekinthetjük. Ezek a ruhadara-

bok itthon készülnek. Magyar szücs és szürszabó készítette, kik a nép fiaiból teltek ki s itt tanulták az ősi szabást.

Himzéseken gyakran találhatók olyan jellemző vonalak és fényes pontok, melyek mintegy a toll ragyogását, tündöklését tükröztetik vissza. Igen érdekesek az ilyen pávaszemes virágalakok, melyek némileg a csillogó pávatoll fényjátékát iparkodnak elének varázsolni. Kézimunkákon általában finomabb, vékonyabb a pávaszemes virág rajza, mint a szűrőkön: a rajz természetszerűen alkalmazkodik az anyag technikájához, hozzásimul s így is kell annak lenni minden esetben a diszitő művészet terén. Különösen szépek a Felvidéken, Szepes, Gömör, Sáros vármegyékben s a Székelyföldön fenmaradt XVII. századbeli nehéz arany- és selyemhimzések, rendesen zöld vagy vörös selyemszállal. Rég elporladt gyöngéd tündérujjak munkáit csodáljuk e pompás párnahajvégeken, vagy terítő-, kendőszegélydiszítéseken vagy sarokkitöltésen. A csa-

44. Fent himzés cifra szűrőről. Lent bőrhimzések Homoród-
Almás vidékéről (Udvarhely-m.) Huszka után.

45. Varrott csipke lenfonalból (Iparművészeti Múzeum).
Művészi Ipar után.

ládoknál ily párnahajvégek maradtak fenn, a templomokban meg Úrasztala-terítők.

Faragásokon is megtaláljuk a pávatollat, így a székely kapukon. Ilyenkor a toll ábrázolása vastag, széles (a 62. kép alsó bal sarkában).

Fazekakon is megtaláljuk a pávaszemes virágokat, így különösen például a süvetei, gömörmegei fazekakon.

Sőt templomdiszítésekén is, így például a mezőcsáthi templom kórusának színes diszitményein is.¹

A pávaszemet mindenféle virággal elegyítették,

¹ Huszka József: *A mezőcsáthi kórus*. Magyar Iparművészet. 1897. júl. 20—25. l.

sőt a szürdiszítésekben a palmettához hasonló alakot is láthatunk. De ez nem az a szent asszir palmetta, a görög palmettához sincs semmi köze, hanem egy-

46. Arany és vörös selyemhímzésű szemes rózsza (1881. orsz. nőiparkiállítás). Huszka után.

szerűen tolldisziből, pávatollból készített palmetta. A két ékitmény-forma véletlenül találkozott össze.

Huszka szerint a honfoglaláskori sirleletek művé-

47. Süvetei fazékmustrák (M. Iparművészet).

szeti maradványain: érclemezekben, boglárokon, csüngőkön, fityegőkön is abban a jellemző szív-alakban a pávatoll-szemet láthatjuk. Igaz azonban, hogy mind-

ehhez még sok szó fér. Jónevű régészünk, Hampel József¹ ugyanis azt állítja, hogy a honfoglalók ékszerein nincs pávatollszem, hogy e szasszanida izlésű diszitással későbbi ornamentikánk kapcsolatba nem hozható. A Hampel-féle iskola a reneszánsz virágos ornamentikájával hozná kapcsolatba a hazai ornamentikát, csakhogy e reneszánsz ornamentikában is keleti motívumok érvényesültek, amelyek megint csak keletre utalnak s épenséggel nem zárják ki, hogy mi nemcsak a közvetett forrásból, a velenceiből, hanem már

48. Fazekas-mustra. Tervezte Gróh István (M. Iparművészet).

előbb is a közvetetlen keleti forrásból meritettünk volna ornamentika dolgában.

Annyi bizonyos, hogy e jellemző szivalakra visszatérve, ezt a rokon népeknél is megtaláljuk és a sírleletek egyszersmind egész útvonalát adják őseink vándorlásának. Ezeket követve így mindinkább keletre jutunk vissza, fokról-fokra, ahogy a történelem is tanítja: a régi Etelközbe, Lebediába, vissza Nagy-Magyarországba, Baszkardiába és még tovább, egé-

¹ Hampel József: *A régi hazai ornamentikáról*. Magyar Iparművészet, 1899. máj. 98—105. l.

szen Ázsia közepéig, a mai Kabulig, a pamiri fennföldre. És ha már most a történelem ez adatait nézzük, ahogy Huszka értesít, azt kell feltételeznünk, hogy ott akkor, valamikor régen, szkitanépek laktak, akik közé mi is tartozhattunk. Tudjuk, hogy ezek bekalandozták Ázsiát, Perzsiától Egyiptomig, és ezekből kerültek ki a Szasszanidák, egyik uralkodó dinasztia Perzsiában. S ezek alatt természetszerűleg beoltódott a szkitaizlés Perzsiába. A ruhaviselet, melyből a mente fejlődött, a kabát, amit a népvándorlás hozott Európába, mind onnan származik. A szkita művelődés általában

49. Szivalakos boglár, a honfoglalás korából.

elterjedt Perzsiában s íme ez volna az oka — amint Huszka így valószínűnek véli — hogy a nálunk annyira kedvelt pávaszemés virágokat a perzsa diszítésekben is feltaláljuk. Már mondtunk volt, hogy eddig is feltűnt, hogy a perzsa diszítések a magyarokkal rokonok. Hallottuk, hogy idegenek, mint ahogy például Walter Crane-nek rögtön felötlik a magyar himzéseknek rokonsága a perzsa és indus himzésekkel. Most szinte látni véljük az utat, hova vihetnek vissza e motívumok közös forrásukkal. Csakhogy mindez már inkább csak sejtésszámba mehet, annyira hiányos a történelmi összefüggés.

Érdekesnek tartom itt felemlíteni, hogy egy hindu ember, Zaya Akmal, *Hindu legendák a magyarok eredetéről*¹ címen azt írja, hogy mikor magyar földre ért utazásai közben, régi mitoszok és legendák jutottak eszébe diákéveiből, midőn „hindu és perzsa könyveiben egy középázsiai vitéz népről olvasgatott, mely a történelem bizonyos szakában nyomtalanul eltűnt onnan az Aráltó mellől“. Mikor a „festői régi magyar viseletben“ gyönyörködött, azok a „mitikus képek“ jutot-

50. Baloldalt s középen *perzsa* diszítések, szemes virágok, különösen emlékeztet a pávaszemre a 3. és 4., középen a szegfű is erősen emlékeztet a magyar szegfűre. Jobboldalt az *indiai* palmettákat nézve, akáresak az istenfát látnók. A mustrák Racinet alaktanából.

tak eszébe. „melyekben a perzsák régi ellenségeiket, a turáni harcosokat ábrázolták, akikkel évszázadokon át annyit hadakoztak“. „Annyira meglepett — úgy mond — a magyar viseletnek a régi perzsa fólián-

¹ Budapesti Napló.

sokban foglalt festményeken ábrázolt turáni viselettel való hasonlósága, hogy valami sajtószerű örömmel kiálték fel magamban: hisz ez az a nép, mely a mi ázsiai legendáinkban, véres csatározásai közepette olyan egyszerre eltűnt történelmünk színpadjáról.“ E mongol, szkita népek közé tartozhattak a magyarok ősei is, mert nyelvünk ugyan finn-ugor, de fajilag inkább a török csoportba tartozunk. Azt is felemlíti ez az író, hogy a Hindukus hegységnek, mely épp ott Ázsia közepén emelkedik, neve „indusok temetője“-t jelenti s hogy a szanszkrit „mongol“ szó a Jupiter csillag neve, mert e nép a vallási hagyomány szerint valami égi összeütközés alkalmával onnan lejött ősapától származtatja magát. Tudvalevő dolog pedig, hogy ugyanez a csillag a „magyarok csillaga“. E turániak ellen építette volna az akkor uralkodó sinai császár Tsin-Hoang-Ti az oly híressé vált óriási sinai falat. A Sinába legtöbbször betört törzs a madjadj volt, melyben írónk a magyar név elferdített alakját véli látni. Összefüggésbe hozza a „turán“ szót Tura, Turkeve, Mezőtúr helyneveinkkel, s végül a magyarokban örömmel üdvözli az annyi keleti eposzban emlegetett hősök utódait.

Íme e perzsa és kínai forrásból fakadó érdekes nyomok is Ázsia szívébe visznek vissza, még a viseletre nézve is, a viselettel pedig együttjárt mindig valamelyes díszítő művészet is. Ide viszen vissza tehát minden nyom: Ázsia szívébe. De térjünk vissza a pávatollmotivumhoz.

Ennek a pávatollnak, ha ily általános motívum, és — mint Huszka tartja — ily általános lehetett a régi turániaknál már jóval Kr. sz. előtt, akkor szerintem valami vallásos jellegének kellett lennie. Tény-

leg kimutatható, hogy Indiában a régi vallási felfogásban s ennek könyveiben, a Védákban, a páva, az Indra a Napisten. Innen Huszka azt következteti, hogy a többi, középázsiai népeknél is meglelt volna a pávakultusz. E szerint a pávatoll tehát épp oly szimbólum lett volna, mint az egyiptomiaknál a szárnyas napkorong.¹ Innen volna már most, mint diszító elemnek az az általánossága, hogy oly számos alakban feltaláljuk s innen volna az is, hogy feltaláljuk az indiai s a perzsa ornamentikában is.

Mai ornamentikánkban számtalan alakban található fel a pávaszem, igen sokféleképen stilizálva. Mai iparművészetünk, mely oly örvendetes fellendülésnek indult, mindenütt alkalmazza, sőt — amit régebbi szakemberek egyenesen lehetetlennek tartottak — plasztikus alakban is. Így igen szépen alkalmazta a pávaszemes virágokat plasztikailag Hauszmann Alajos műegyetemi tanár a budai királyi várpalota mennyezetdíszítéseiben. Egész pávaszemvirágos koszorúkat találunk itt. Valóban ékes cáfolata ez annak, hogy a magyar virágok plasztikailag nem alkalmazhatók, fel nem használhatók. Ugyancsak Hauszmann tanár terve szerint készült a budai királyi vár vasrácsos kapuja, amelyen megint nagyon ügyesen stilizálva, a kovácsolt vas vékonyabb, karesőbb formákkal dolgozó sajátos technikájához idomítva találjuk a pompás pávaszemes virágokat.

Mint sikdiszítményt talán legszebben alkalmazta Várdai Szilárd, a budapesti rajztanárképző-intézet tanára, a magyar államvasutak királyi sátorán. E

¹ Hampel ugyan e szimbolikus jelentését is kétségbe vonja a pávatollnak. *M. Iparművészet.*

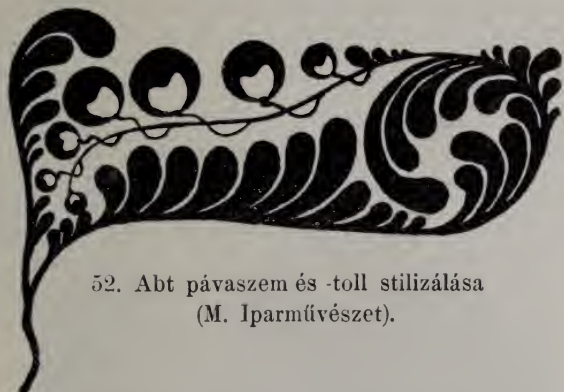
hatalmas nyolcszögű sátor (szélessége 12, magassága 15 m) ornamentika dolgában fényesen sikerült és a színes ornamentikában valóságos diadala az ősi pávaszemes virágoknak. Ugyancsak ilyen disztíményeket találunk a bennelevő bútorzaton: baldachinos kereveten és karosszékeken, úgyszintén a hatalmas, koronából stilizált villamos csilláron is megtaláljuk a pávaszemes virágokat. Csak igazat adhatunk a „Magyar

51. A budai kir. várpalota mennyezetdíszítései. Hauszmann Alajos tanár terve.

Iparművészet“ szerkesztőjének, mikor azt írja, hogy Várdai e sátorral oly nemzeti zamatú és előkelő művészi alkotást létesített, amely egyöntetőségében, eredetiségében és izlésességében párját ritkítja. Mint Hauszmann stukkó pávaszemes virágai, úgy e Várdai-féle sátor magyar virágai is a magyar disztí művészet legszebb alkotásai közé tartoznak, az igazán magyaros, nemzeti szép motívumoknak kiváló képviselői.

Ez az alapmotívum, a pávaszemés virág igen jól felhasználható, különféleképen alakítható, a különféle technikához igen simulékony, könnyen idomítható

52. Abt pávaszem és -toll stilizálása
(M. Iparművészet).

diszítő elemnek bizonyult ép újabb iparművészetünkben. A magyar ornamentika egyébiránt ép florális voltánál fogva különben is nagyon használható a modern, ily irányú, virágot kedvelő művészeti áram-

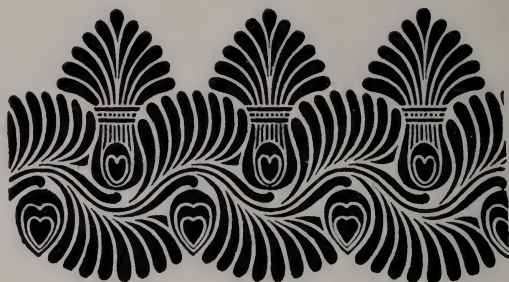

53. M. J. rajza (M. Iparművészet).

latban, mikor mindig újabb, eredeti formák után áhítoznak.

Nemcsak magát a pávatoll szemét virágokkal elegyítve, virágként kezelve, hanem magát a tolldísz

is igen ügyesen használja fel iparművészetünk. Magának az iparművészeti folyóiratnak¹ borítéklapján is ilyen pávatolldíszít láttunk egy időben ügyes és rendkívül termékeny stilizálónktól, Hortitól, az iparrajziskola tanárától, de másoktól is. Manapság kereteket, igen szép abroszokat, gyönyörű Zsolnay-féle majolika-tárgyakat, eozin vázákat, opalescens üvegmozaikot (Roth Miksa), könyvfedeleket (Dávidházy Kálmán debreceni könyvkötő), kovácsolt vasmunkákat (Jungfer Gyula), égetett díszítésű bútorokat láthatunk ügyesen

54. Pávaszemes magyar palmettás fali musta. Tervezte Gróh István.

stilizált pávaszemes virágokkal, sőt egyszerű hirdetések díszítésén is megtaláljuk. Becsüljük meg, édes olvasóm, ez alapmotívumot, nemcsak azért, mert nagyon hajlékony, simulékony, nagyon megfelel a modern művészi áramlatnak, mely főleg változatosan stilizálható virágdíszít keres, hanem főleg mert a *mienk, nemzeti tulajdonunk* és oly ősi díszítő motívum, amilyenel egy modern nemzet sem dicsekedhetik.

¹ E folyóiratot (*Magyar Iparművészet*) különben igen ajánlhatjuk mindenkinek. Évi 10 kor. tagsági díj fejében kaphatja, sőt ezért az Iparművészeti Társulat kiállításait ingyen látogathatja, s résztvesz az iparművészeti tárgyak kisorsolásában.

55. Mozaik-disz. Tervezte Roth Miksa (M. Iparművészet).

Az eddigiekben ornamentikánk alapmotívumát vet-
tük szemügyre: a pávatollat, illetve a pávaszemet,
melynek ősisége, kultusza az ázsiai népeknél több ezer

56. Kovácsolt vasrács pávaszemes virágokkal Marton Lajos és
Fiától, Pozsony (M. Iparművészet).

évre mutat vissza a történelemnek sejtelmesen derengő fényénél s amely úgyszólván az összes virágokkal összeelegyedve, *nemzeti ornamentikánk egységét, vezérmotívumát* adja. Láttuk már, mily gazdag és szerencsés felhasználásra és alkalmazásra talált modern iparművészetünk terén. Azt is láttuk, hogy eredete

57. Ellenző, Györgyi Géza tervezte. Himezte Konderth Mária (M. Iparművészet).

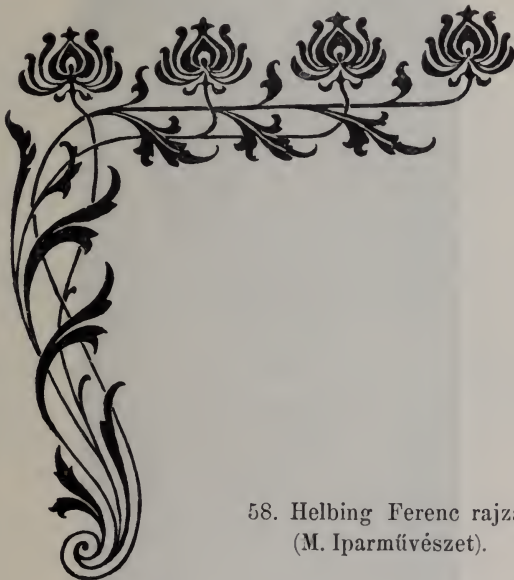
messze, Ázsia közepébe visz vissza, a történelem előtti idők homályába.

Nézzük most ornamentikánk egyéb főmotívumait, hiszen az összes több, mint százra menő virágot úgy is fölösleges mind átvennünk.

Kedvelt és valószínűleg szintén nagyon régi, ősi motívum az *aranyvirág*, a chrysanthème. Népünk

Katalinvirágnak is hívja, nádravirágnak is, a műveltebb osztály a nemzetközi Margitvirág névvel (marguerite) említi.

Ez is ősi alak, az assziroknál, a Szasszanidáknál is előfordul, sőt a sinaiaknál is megtaláljuk. Ősiségére nézve ugyan nem látszik oly általános hagyománynak, mint a pávaszem, de régisége valószínű. Mellette szól Huszka szerint az a tény, hogy a székely

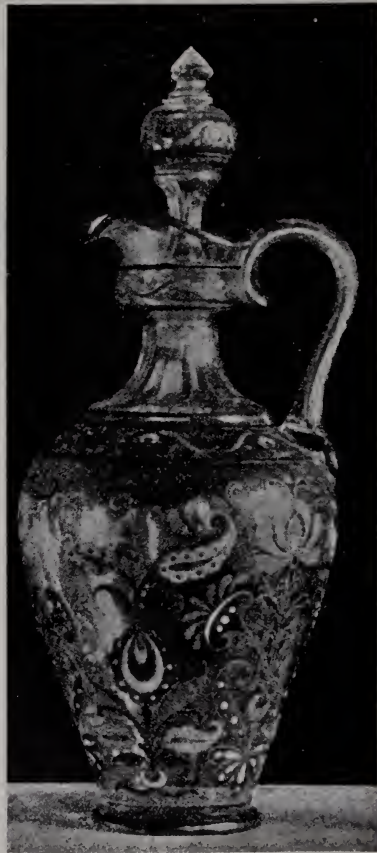

58. Helbing Ferenc rajza
(M. Iparművészet).

kapukon is megtaláljuk a régi szent fával, az „istenfával“, a pálmafával együtt és pedig oly alakban, akárcsak az assziroknál a régi festett téglákon a kujuncsiki vagy khorszabadi palota kapuzatán. Így szépen látjuk Kápolnás oláh faluban (Udvarhelymegye) a mult századbeli székely kapukon. Helyesen mondja Huszka, a *Székely Ház*-ról írván, hogy a mult században élt székely nem másolhatott a jelen században

kiásott ninivei romokról. Itt tehát sokkal régibb fejlődéssel kell szemben állnunk.

Lássuk most a *szegfüt*. A szegfünek leginkább

59. Zománctfestéses üvegkorsó Schreiber J. zay-ugróci gyárából, pávaszemes virágokkal („A Magyar Iparművészet 1896-ban“).

ismert alakjait Huszka nem tartja ősinek. Az az alak pedig, amely a cifra szűrőkön található, csak csúfolható szegfünek, eredetileg kiterített pávafark, ami

abból is kitetszik, ahogy Huszka érdekesen megjegyzi, hogy ennek külső csipkés osztását a szücsmesterek

60. Az alapvirágalakok: fent két pávaszemcses virág (rózsa), lent aranyvirág. Huszka után.

többnyire kékre himezik, noha nem gondolnak már a pávatoll kék végére, ám a hagyomány hatalma ily apróságokban is fenmarad.

61. Spanyolozott tükörfa a Dunántulról (kaposvári kiállítás). Belül aranyvirágok. Kívül pávatollas koszorúdisz. M. Iparművészet után.

Ezután áttérhetünk a *rózsára*. A rózsza természetes ábrázolása sem ősi. Újabb, kedves virága a magyar népnek, de jól simul ábrázolása a régi ősi alakokhoz: az aranyvirághoz és különösen a pávaszemhez. Mint Huszka tartja, a rózsza ezekben avagy az aranyvirággal, vagy a pávatollal összeelegyedő alakokban magyarsodik meg.

És most jövünk a harmadik ősi motívumhoz, az „istenfá”-hoz. A székely kapuzábékon, kapufélfákon

62. Az 1. és 4. virág székely kapu laposan faragott lilioma vagy tulipánja, a 2. és 3. pávaszemes s a kiterjesztett tollra emlékeztető magyar szegfű, az 5. faragott, a 6. és 7. himzett rózsza. Huszka után.

faragott soklevelű pálmafát találunk. Érdekes most már, hogy Huszka szerint erre vonatkoznék a fennmaradt káromkodás: „az istenfádat!”

Ő ugyanis egész vallási eszmekört tétélez fel ez irányban, ami rég kipusztult, de aminek foszlányos emléke maradt fenn e régi szólásban. Ő az assziri *szent fának*, vagy *életfának* magyar folytatását látja

az istenfá pálmaleveleiben. Az assziroknál volt tudniillik szokásban ily szent fát ültetni a kapu, a bejárat mellé, sőt azután később, már csak ábrázolásban, szokás volt kacsakaringós, fonadékos szárát alul oszlopba foglalni s abból kiindultnak tüntetni föl. Ezzel azonosítja a székely kapuk istenfáját Huszka. Onnan

63. Székely nagykapu díszítése 1761-ből Páván (Háromszék-m).
Huszka után.

hoztuk, szerinte Evilát földjéről, itt nem utánozhattuk, mert nincs datolyapálma. Érdekes megjegyeznünk, hogy nálunk középgyűrűben már a pávatolljellegét vette fel.

Így az istenfának e hazabeli ezeréves életét e hazán túl még 2—3 előzné meg, és azonos volna

a biblia jó és gonosz tudás fájával, az édenfával, az asszirok misztikus, vallási jelentőségű szent fájával.

A fenti káromkodás tehát nagyot akar mondani, noha jelentését már elfelejtettük. Keresztény fogalmak átfordítva, e fa az ősi pogány felfogásban a családi tűzhely védelmének jelképe lehetett, mint

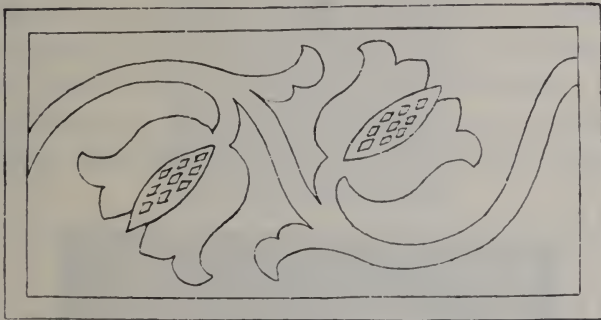

64. Székely nagykapu domború diszítése Dálnokon (Háromszék-megyében). Jobb oldalt a nagykapu lábának diszítése Kápolnás-Oláhfaluban (Udvarhelymegye). Huszka után.

Huszka véli, az egész portának, teleknek mintegy védőszentje, amilyeneket a rómaiaknál is találunk. A székelyeknél, akinek tűzhelye, háza van, ha csak teheti, szép nagy kaput készített és ráfaragtatja az istenfát. Ez a káromkodás tehát a családi szent fa megsértése volt. A kapu jelképezi a tulajdonos min-

denét, így a reáfaragott szent védőfa megsértése, mint Huszka mondja, mind arra vonatkozik, amit a kapun belül találunk.

Jellemző sajátág az istenfánál, hogy a kapu felső sarkában a felső pálmaág visszahajlik s a legfelső pálmalevél sajátos módon behajlik a szögletbe, mint ahogy ezt az asszír paloták diszítésein is láthatjuk. A kacsringós szárú szent fa indái közt található háromszirmú virágot Huszka feltűnően jellegzetes dísznek tartja. Huszka ugyanis az asszír pálmafával hozza kapcsolatba a honfoglalás korabeli magyar vitézek

65. Tulipános szegélymotívum sárosi csipkéről.

süvegeinek homlokfeletti érclemezen található háromlevelű virág-, vagy levéldísz is. Ilyenek a galgóci, a szolyvai s a tarcali lelet lemezei (v. ö. 78., 80., 103., 115. kép).¹

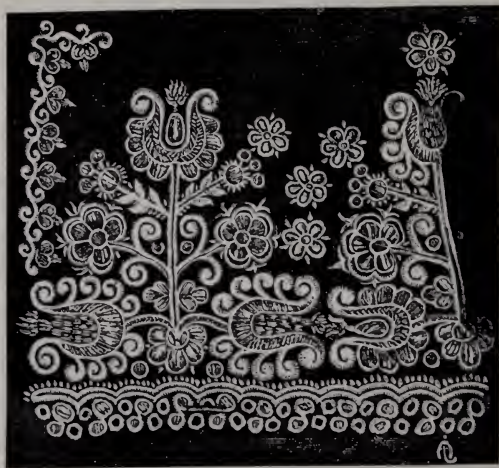
Ősi magyar motívum még a pávatoll, az aranyvirág és az istenfa mellett a *liliom*. A székely kapukon az istenfa és aranyvirág mellett ott van a faragott liliom is (62. kép). Később a tulipánnal cserélték fel és

¹ Hampel: *Honfoglaláskori emlékek*.

így beszélnek például tulipántos ládáról. Huszka kimutatja, hogy a lilium az ősi alak.

Előfordul a *gránátalma* is, gyakori a *gyöngyvirág* is stb. Mindezek azonban újabb és nem általánosult fejlemények. Igaz ugyan, hogy egyesek a régi himzések szemes, csipkés virágait a reneszánsz ornamentikában divatos gránátalma-motivumból eredetnek tekintik, de ez ellen szól a régi keleti, kaukázusi stb. himzések feltűnő hasonlósága a mieinkhez.

Igen érdekes alkalmazását találjuk a régi magyar florális ornamentikának a régi magyar ötvösség egyik sajátos és ránk nézve jellemző, *nemzeti stílusú* művészetében, a *sodronyos zománc* remekművű kelyhein. A sodronyos zománcban ép azáltal teremtettünk bizonyos tekintetben sajátos *magyar ötvösségi stílust*, hogy e sajátos technikában régi mestereink a *nemzeti ornamentikát* alkalmazzák. A mellékelt kelyhek kosarán

66. Sárközi fehér himzés. Ács Lipót fölvétele. (M. Iparművészet.)

jól láthatók a jellemzően magyaros virággirlandok. A velencei és augsburgi XVI. s XVII. századbéli mustrakönyvek mintái,¹ amelyeket használtak, a magyar

67. Marosszentkirályi kehely. Kosarán magyar ornamentikával.

iparosok kezén mind jobban megmagyarosodnak, úgy látszik, bizonyos keleti befolyás hatása alatt, melyet a török hódoltság területéről menekülő magyarok magukkal hozhattak.

Állatdiszt is találunk ornamentikánkban, így különösen a szarvast, amely igazi ősi motívum. Hajdan különös kultusz tárgya lehetett. Több jel arra mutat, hogy szent állata lehetett őseinknek. A szarvas más népnél is szerepelt, mint csodaszarvas, így a régi hindu regékben is, csak hogy itt többnyire a reá

¹ *Hampel József: A régi hazai ornamentikáról. Magyar Iparművészet, 1899. máj. 98—105.*

vadászó hős vesztét okozza, míg nálunk jóra vezérel. Így vezeti Hunort és Magort az új haza földére, a

68. A Széchy Dénes-féle (esztergomi kincstár) és a cserépfalvi kehely virágos ornamentikával kosarukon.

Meótisz ingoványába. Később is, a váci templom alapításakor, Márk krónikája szerint, a Géza királynak megjelenő csodaszarvas mutatja meg az építendő templom helyét.

69. Sodronyos zománcú virágmustrák a cserépfalvi kehely talpáról.

Érdekes, hogy a szarvas a honfoglalás korabeli leleteken is előfordul s -- ami még érdekesebb --

hasonló alakban előfordul régi kaukázusi tárgyakon, amint Zichy Jenő gróf utazásairól megjelent kiadványokban látható.

Megtaláljuk ornamentikánkban a *pávát* magát is, amely — rámutattunk — a Napisten jelképe lehetett, mint a hindu hitrege pávája, amely a tiszta csillagos

70. Sodronyos zománcú virágmustrák a cserépfalvi kehely kosaráról.

eget, meg a fénylő Napot jelenti. Huszka még a „Fogoly katona“ népballadában, a „Felszállott a páva“ és „Kimenék egy hegyre“ népdalokban is úgy látja, hogy a páva mint a fény, világosság, ég jelképe szerepel s a szabadulást váró rab a fényt, világosságot jelentő páva után sóhajtozik. Szerinte tehát a *magyarság pávája is a Napot jelentette*. A népkölté-

71. A németújvári Mátyás billikom talpának virágmustrás díszítése (Hampel után).

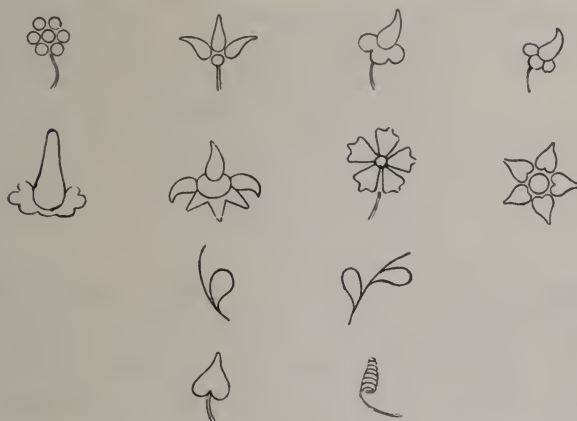
72. A pozsonyi Pethe-féle kehely gombjának virágos kitöltései (Hampel után).

szetből az előbb említett darabok mellett fölhozza a XVII. századbéli régi dalt:

Ahol te jársz: rózsá keljen,
Ahova lépsz: gyöngy teremjen,
— — — — —

Ahol te jársz: az Nap megáll,
Páva módra nézvén, csudál . . .¹

Hasonló érdekes adatokat talált azután Vikár² a mi és a rokonnnyelvű népek költészetében is. Ez éneke-

73. A magyar sodronyos zománcú ötvösmunkák fő virág- és levélmotívumai Hampel szerint.

ket nevezték el azután *napénekeknek*, mert joggal tekinthető egészen külön műfajnak. E napénekek mindenestre népköltészetünk legrégibb maradványai közé tartoznak és *népköltészetünket sajátosan jellemző ősi magyar jellemvonást* kell bennük látnunk. Egyik

¹ Mátray-féle kódexben. *Thaly Kálmán: Régi magyar vitézi énekek.* Pest, 1864. II. 219.

² Vikár Béla: *Napénekeink.* Magyar Nyelvőr. 1901. XI. 499. 1.

legnagyobb régiségünket látja e tekintetben Vikár a következő dalban :

Hej páva, hej páva,
Császárné pávája!
Ha én páva volnék,
Páva módra járnék.

Páva módra járnék,
Jó reggel fölkelnék,
Folyóvízre mennék,
Folyóvizet innám.

Folyóvizet innám,
Fenyőágra szállnék,
Fenyőmagot enném.
Szárnyam csattogtatnám.

Szárnyam csattogtatnám,
Tollam rázogtatnám,
Szép leányok szednék,
Bokrétába kötnék.

Vikár szerint a páva itt, mint a nap madara, magát a napot jelképezi. A nap megy jó reggel a folyóra, amint fölkel. Sugarai ugyancsak elöntik a folyóvíz tükrét. A nap száll később a fenyőágra, a fenyőfák csúcsára s onnan hullatja le tollait, azaz a fák közt szétszakadó sugarait.

Régezte a pávatollat süveg mellett is hordták nálunk. Ottaker, a „Reimchronik“ szerzője a XVIII. század végén az Ottaker és Kunigunda nászán megjelent hosszúszakállú magyarokról egyebek közt azt is írja: Kalapjukon különféle pávatoll volt.¹ Érdekes adatul írjuk ide, hogy már a régebbi nomád népeknél is fontos szerepe volt a pávának. Így Zemarchus,

¹ Karajan: *Ueber den Leumund der Oesterreicher, Böhmen und Ungarn. Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften.* 42. Bd. S. 491.

az ektagi khákán udvarának életéről vázolt képen azt írja, hogy fejedelmük arany kereveten vagy pedig négy arany pávától árnyékolt trónon ül.¹ Bárczay Oszkár említi, hogy a régi országos magyar (hétszer vágott) címer felett sisak-orom volt három kiterített pávatollal. A páva és pávatoll használatára, alkalmazására vonatkozó mind ez adatok még jobban megerősítik bennünk azt a véleményt, amit Huszka mondott ki, hogy ősi vallási szerepe volt a pávának és a pávatollnak. És ép ez ősi fontos vallási szerepe magyarázhatja meg a pávatollnak is ornamentikánkban való jellemző vezérszerepét.

Megtaláljuk még a *kost*, a *medvét*, amelyek azonban újabb fejlemények. A medvét főleg a hegyes vidékek lakóinak faragott merítő edényein, úgynevezett cserpákjain találjuk. Sajátságos, hogy a lóra alig akadunk, az emberre is ritkán. A honfoglalók sirleltein még a *sárkányt* és a *griffet* is megtaláljuk.

Népünk kedvelt madarai közül a páván kívül csak a *galambot* találjuk meg ornamentikánkban és néha a *fülemilét*. A galamb a szerelmet és különösen a bánatos, kesergő szerelmet jelképezi, mint búslakodó gerlice. Költészetünkben is így találjuk, már Gyöngyösínél is. Gyakran párjával csókolózva is ábrázolják.

Bizonyos sasféle madár is előfordul, talán az a bizonyos *karvaly* vagy *kurul*, amelynek nagyobb jelentősége is lehetett s melyből az új nyelvhasználat *turult* csinált. A karvaly alak s a török alak a kurul mellett szól, miből később karoly, karvaly keletkezhetett.

¹ Vámbéry Ármán: *A magyarság keletkezése és gyarapodása*. Budapest, Franklin-Társulat, 1895.

Székely kapukon megtaláljuk a *koszorút* is, amely ős hatalmi jelkép volt a régi népeknél, s Huszka szerint a kapun is ép ezért a hatalom, az úr, a gazda jelképe volna eredetileg.

Mind ebből láthatjuk, hogy ornamentikánk *floralis* és hogy ősi *vezérmotivuma* a *pávatoll* s mellette fontosabb ősi *motivumok* még az *istenfa*, az *aranyvirág*, a *liliom* és a *koszorú*, ősi *motivum* az állatok közül a *szarvas*.

74. Bokharai himzés-motivum. Zichy után.

Mindez ősi *motivumok* vándorlása útját vissza követhetjük egyrészt a sírleletek, másrészt a mai etnográfiai adatok útján egészen Ázsiába, ahogy fajunk vándorlása is történhetett. Csakhogy mind e kérdésekben még a kezdet nehézségeivel küzd a tudomány. Mindazonáltal napról-napra érdekesebb adatok kerülnek elő. Így a Zichy-expedíció kiadványaiban¹ is érdekes dolgokra akadtunk. Ha figyelmesen nézegetjük az ott bemutatott

hímzsmintákat, fel fog tűnni, hogy sok bokharai himzés-motivum mennyire emlékeztet a magyarmotivumokra. A pávaszemes virágot többféle változatában megtaláljuk (LXXI—LXXIII. táblákon), a csipkészszerű alakot is (LXX. tábla). Az egyszerű tolldiszt pedig, egészen hasonlóan a miénkhez, megtaláljuk kaukázusi ivókanalakon (LXXIX. tábla), az istenfa levelét kaukázusi ezüstmunkákon (LXXVIII. tábla) s a honfoglalók

¹ Zichy Jenő gróf kaukázusi és középázsiai utazásai I., II. Budapest, Ranschburg Gusztáv kiadása, 1897.

háromágú sallanglevelét is dagesztáni tárgyakon. Ez irányban tehát még tág tere nyílik a kutatásnak.

75. Bokharai selyemhímzés. Zichy után.

Honfoglaláskori emlékeinken az említett szivalakos diszitményen kívül jellemző alapotívuma e szassza-

76. Bokharai selyemhímzés. Zichy után.

nida ornamentikának a hármass levelű palmetta, olyan sallangszerű stilizálással, miért sallanglevélnék is mondták. Bemutatjuk ezt például az anaresi korongon s több ugyancsak a honfoglalás korában divatos süvegdíszén, az úgynevezett homloklemezen, melyet némileg védelemül, így homlokpauzsul alkalmaztak a süvegen. Érdekes, hogy a pálmalevelet későbbi ornamentikánkban is megtaláljuk, nemesak a székely istenfán, hanem erdélyi bútorokon is, így Teleki Mihály székén. természetesen egész más alakban.

77. Kaukázusi ivókanál alja. Zichy után. V. ö. a 61. képpel.

78. Hármass levelű palmettas korong Anaresről. Hampel u.

Ami végeredményben az itt ismertetett régi hazai, nemzeti ornamentikánk eredetének kérdését illeti, mai állásában ez még igen bonyolult és problematikus. Huszkáék¹ a középpázsiai népek több ezeréves páva-kultuszára s szent fájára vinnék vissza, erre azonban hiányzik a kellő alap, a történeti fejlődés összefüggésének kimutatása. Hampelék² ezzel szemben csak a XVI. századig mennek vissza nyomról-nyomra s úgy

¹ Huszka József: „A magyar ornamentika.“ 1898.

² Hampel József: *A régi hazai ornamentikáról.* Magyar Iparművészet 1899. máj. 98—105. l.

az ötvösmintákat, mint a női kézimunka-mintákat illetőleg velencei, augsburgi, nürnbergi mustrákra hivatkoznak. Az, amit Huszka pávaszemes virágnak mond, Hampelék előtt nem más, mint a reneszánsz ornamentika gránátalma-motívuma. Ők tehát ez alapmoti-

79. Homloklemes a honfoglalás korából háromágú levéldisszel.

vumát ornamentikánknak a gránátalma-motívumból magyarázzák.

Mind erre vonatkozólag első sorban azt a kérdést vetjük fel, hogy az augsburgi, nürnbergi, szóval a német reneszánsz virágos-mustrák honnan származtak. Tudvalevőleg szintén Felső-Olaszországra, első sorban

Velencére utalnak e mustrák. És e virágos ornamentika a jellemző gránátalma-alapmotivummal talán Felső-Olaszország, vagy Velence eredeti alkotása? A gránátalma maga keleti motívum. Nos ebben véljük a mi ornamentikánk bonyolult kérdésének megoldását találni. Velence hatalmas kereskedést folytatott e régi századokban Kelettel. Így jött sok keleti himzés, keleti

80. Homlokemez a honfoglalás korából háromágú levéldíszsel.

diszítésű holmi Olaszországba. E hatásból magyarázható a gránátalma-motívum divatba jötte, mely Keleten is megvan például a bokharai himzéseken (lásd a Zichy-féle képeket) s a reneszánsz virágos ornamentikában is oly fontos szerepet játszik.

Mi már most ugyanis azt hisszük, hogy régi hazai ornamentikánk nemcsak a velencei, vagy a német

reneszánszból, a közvetett forrásokból merített, mint ahogy Hampel ezt kizárólag vallja, hanem e közvetett forrás mellett, melynek hatása különösen Mátyás királyunknak oly hirtelen felvirult reneszánsz-művelődése alatt kétségtelen, mondom, e közvetett forrás mellett hazai ornamentikánk *a közvetetlen keleti forrásból* is meríthetett már előbb is. Ezt feltételezniünk

81. Teleki Mihály székének támaszkodója 1652-ből (M. Iparművészet). Érdekes régi motívumai a pálmalevelek.

pedig több okunk van, részben tárgyi és részben történeti.

Így *tárgyi ok* gyanánt szól emellett, hogy a magyar, igazán jellemző szemes virágmustrák inkább utalnak hasonlatosságukkal közvetlenül a bokharai, ázsiai, kaukázusi virágalakokra, még ha gránátalmáknak is vesszük ezeket, mint a velencei, olaszországi alakokra. *Történeti okul* pedig azt hozzuk fel, hogy Magyarország sokkal közelebbi érintkezésben volt Kelettel, mint Olaszország. S különösen így volt a török hódoltság korában. Görög, örmény, rác, de sőt török kereskedők is hordtak keleti himzéseket hazánkba. Ha

visszapillantunk e korba s ha mindezt meggondoljuk, lehetetlen a *közvetetlen keleti hatást* himzéseinkben, ornamentikánkban el nem ismerni. A Radvánszky báró könyvében közölt adatok közt azt találjuk nem egyszer, így például az 1579-ben elhalt Horváth Gáspár hagyatékában a keszkenőkről, hogy a *török* árúsoktól készen vették. A keleti hatás mindenesetre erősen érvényesült. De még *technikai okok* is szólalnak e mellett. Így felemlíthetjük, hogy egyik XVI. századbéli bártfai úrasztalaterítő technikájáról a darab ismeretője, Divald Kornél így nyilatkozik: „A himzés technikája itt *merőben keleti jellegű*. A színes selyemmel himzett virágbokrok „aranytöltése“ egy irányban zsubrikolt, magyarán szálvonásos alapra himzett *perzsa öltésekből* áll.“¹ De ezt több régi himzésen így találjuk. Maga Divald is említ még egy bártfai terítőt, melynek sarokkítöltését a 31. képen a felső sorban a harmadik helyen közli. Kék és vörös selyemmel és arannyal himzett virágbokor, melyben már a tulipán és rózsza is előfordul. Ép úgy ugyane kép első himzése, a klembérki terítő sarokkítöltése a XVII. századból (ennek átrajzolt motívuma a 98. képen látható) szintén „*perzsa öltésekkel* készült vagy régi magyar nevén kazul himzéssel“, zöld és aranyfonalas gránátalma-alakokat tüntet fel. Az ilyesmi mind élénken szól a tisztán olasz reneszánszos gránátalma-elmélet tarthatatlansága mellett. Nem tisztán s kizárólag olasz, nem tisztán s kizárólag reneszánsz dologgal állunk itt szemben. Általános keleti motívum volt s mai napig is az ez, s csak mint ilyen, Velencének a Kelettel

¹ Divald Kornél: *Sárosvármegye szövött emlékei*. Magyar Iparművészet, 1905. máj. 30. kép.

folytatott nagy mértékű kereskedelme útján jött himzések, diszitett tárgyak útján Felső-Olaszországba is e motívum s lett divatossa a reneszánsz virágos ornamentikájában.

Mind ez okok, e tárgyi, történeti, sőt technikai okok alapján joggal foghatjuk tehát úgy fel a dolgot, hogy hazai ornamentikánk a közvetetlen keleti forrásból merített, már az olasz reneszánsz előtt is, alatta is, utána is folyton érvényesült itt a keleti hatás, amely mellett természetesen a felső-olaszországi, főleg velencei reneszánsz divat olasz hatása, sőt az innen Augsburgba, Nürnbergbe elterjedt reneszánszmustrák német hatása is érvényesült, az olasz főleg Mátyás alatt és utána, a német hatás még a török hódoltság idején Magyarország nyugoti szélén és Felső-Magyarországban, hol a hazai németiség is hozzájárult e németországi, de azért reneszánsz, sőt — mint láttuk — alapmotívumaiban keleties mustrák terjesztéséhez. Most már akár a közvetetlen, akár a közvetett forrásokat tekintjük, a keleti hatás eltagadhatatlanul nyilvánvaló mindenkor. Meggyőződésünk, hogy az eddigi kutatások alapján csak eddig mehetünk, hogy Huszka további következtetései még túl merészek, de viszont a keleti forrás hatása kétségtelen s hogy e forrás még ősbibb forrásokra megy vissza, az is bizonyos.

Régi nemzeti ornamentikánkat hadtörténelmi emlékeinken is feltaláljuk. Zrinyi Miklósnak, a szigetvári hősnek híres sisakja, melyet a bécsi udvari fegyvergyűjteményben őriznek, ugyan még teljesen keleti és pedig arab dísz, a jellemző arab leveles dísz tünteti fel, de az Eszterházy Pál herceg tulajdonát tevő sisak dísze már némileg magyaros, noha még erősen

keleties perzsa ornamentikát tüntet fel, ám például a Teleki Samu gróf tulajdonát tevő nyereg tiszta, szemes virágú magyar ornamentikát mutat már. Épp úgy igen érdekes a sodronyos zománc, e sajátos

82. Eszterházy Pál herceg sisakjának díszítménye. Szendrei után.

magyar ötvöstechnika alkalmazása a fegyverek diszítésére. Ilyen például az özvegy Batthyány Béla grófné tulajdonát tevő díszkard diszítése, ilyen a krakkói Czartoryski-múzeumban levő pompás magyar díszkard diszítése, de különösen kiválik finom magyar zománcornamentikájával Báthory István tollforgója, melyet

83. A Teleki Samu gróf-féle magyar nyereg. Szendrei után.

ugyancsak a krakkói Czartoryski-múzeumban őriznek. Végül igen érdekes régi magyar diszítést találunk az Erdélyi Múzeumegylet régiségtárában őrzött tarsolyon, melynek ornamentikája feltűnően hasonlít a Zichy-féle kiadványokban közölt bokharai himzések motivumaihoz, világosan mutatva erősen keleties jellegét magyar ornamentikánknak.

Végül áttérhetünk most már a *geometriai diszítések*re. Ezek között jellemző magyar motívumnak tartja Huszka a *félköríves futódísz*t. Szerinte az egyszerű habmeandert is, mely bonyolultabb alakokban is szerepel szürdiszítéseinken, keletről hozhatták. Jellemző a *szív-szalagdíszítmény*, mely szerinte szintén a pávaszemekből, e szivalakokból keletkezett volna.

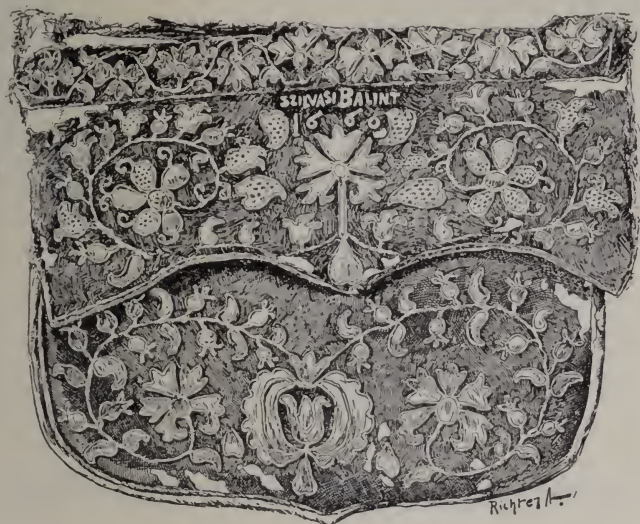

84. Üzv. Batthyány Béla grófné díszkardjának zománcos hüvelyvége. Szendrei után.

85. Báthory István tollforgója. Szendrei után.

A vonaldiszítés felhasználását látjuk a *vitézkötésben*, a *sujtásban*. Hogy mennyire jellemzően magyar dolog ez, abból is láthatjuk, hogy még a francia „soutache“ (= *sujtás*) szó is magyar eredetű. Tudvalevő, hogy a huszár-egyenruhákön található leginkább. Európa többi részében a Rákóczi-fölkelés után terjedt el, amikor

86. Tarsoly az Erdélyi Múzeumegylet régiségtárából. Szendrei után.

Franciaországban magyar katonákból szerveztek francia huszárezredek, s innen azután tovább is elterjedt.

87. Magyaros geometriai diszítések összeválogatva. Huszka gyűjtéséből: 1. 2. 3. dunántúli szűrőkről, 4. 5. 6. dunántúli zománcolt faeszközökről, 7. 8. 9. kunsági, debreceni subákról.

A híres vitézkötés, zsinórozás, sujtás eredetét a régi ázsiai asszir szijfonatokban kell keresnünk.

88. Sujtás diszítések, összeválogatva Huszka gyűjtéséből.

Újabban Kabók Imre szegedi s. levéltáros gyűjtötte össze a „Magyar zsinórdiszítés“-t ily címen, megtoldva részben magatervezte sujtásdiszítésekkel, hogy megőrizze a zsinórdiszítés fonásos mustráit.

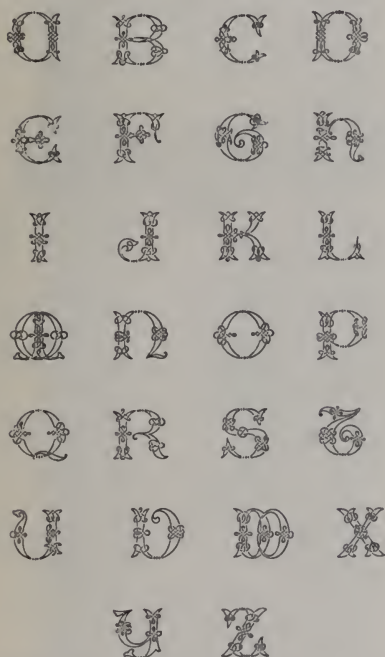

89. Sujtás-disz. Tervezte Kabók Imre (M. Iparművészet).

Fénykora volt ennek az 1859—1868-ig tartó korszak, mikor Jámbor Pál pesti szabómester magyar

divatlapja sorra hozza az új régi nemzeti viseleteket: Atila, Árpád, Buda, Zrinyi, Istvánka, bekecs néven. A nemzeti viselet e diszítéseivel ugyanis ekkor valószínű hazafias küldetést teljesített, mert az elfojtott nemzeti érzés egyik s ép ezért tüntetőleg használt megnyilatkozásmódja volt.

Jellemző motívumok a dohánylevél-motívumok, a

90. Boesckay György kezdőbetűi a XVI. századból.

csukafejes vitézkötés, a vízfolyásos, a lencsekarikásos és a rozsmaringos, saskörmös, bajúszos „desent“-ek.

Érdekes magyar diszítő művészeti termék a XVI századból *Boesckay György*-nek,¹ hazánkfiának, aki

¹ Czakó: *Boesckay György betűi*. M. Iparművészet. 1902. márc.

a bécsi udvar kalligrafusa volt, *zsinórfonatos betűi*. A reneszánsz legszebb emlékei ránk nézve e téren ezek, folyékony olvadó formáiknál fogva s amellet határozottan magyar alapmotívum bennök a *zsinórfonadék*. Jellemző *magyar-reneszánsz* emlékünk, akár felső-magyarországi reneszánsz építészetünk arkádsorai vagy szgrafittós korona oromfalai. Ez érdekes magyar

91. M-győrő-monostori utcaajtó. E. Illés Aladár rajza.

jellegű betűket a „Magyar Iparművészet“ felelevenítette s forgalomba hozta, amennyiben cikkek kezdőbetűiül használja.

És most, mielőtt bevégeznők ornamentikánk nemzeti motívumainak ismertetését, vele kapcsolatban a székely kapuról szeretnénk még részletesebben szólni.

A székely kapu kétféle szempontból érdemli meg figyelmünket: 1. építészeti szempontból és 2. ornamentikai szempontból. Építészeti szempontból jellemző mindenekelőtt, hogy mily elmaradhatatlan kiegészítő része ez a székely háznak. Ha a székelynek háza van, a faragott kapu nem maradhat el. Tűzhelyének

92. Toll-törlő. Fedelén színes selyemhímzés. Helbing Ferenc rajza (58. kép) után némi változtatással hímizte dr. Pekár Károlyné.

ősi jelképét látja a régi, hagyományos diszítésekkel kifaragott búgos nagy kapuban.

A kapu áll kis és nagy kapuból; fent van a galambbúg. A kapufélfát székelyesen kapuzábénak

hívják. Innen indul ki sokszor oszlopokból az ősi *istenfa* faragott képe, mely kacskaringós száraival, kövér palmettaíval valósággal beborítja az egész kaput. Fent a szögletben vissza befelé fordul a pálmalevél ősi módra. A kapuzábé alján találjuk a szintén ősi *aranyvirágot* és az ősi hatalmi jelvényt, a *koszorút*, sokszor az ősi *liliomot* is. E faragások rendszeren nincsenek színezve, de Csik-Szt.-Domokoson talált Huszka kék, zöld, piros színnel festett kapufaragásokat is.

Megjegyzem, hogy faragott és festett díszítésű kapukat nemcsak a székelységnél, hanem az ország

93. Könyvjelző szalag közép része, Horti Pál rajza után, hímizte dr. Pekár Károlyné.

más részében is találunk. Igen érdekesek e tekintetben a kalotaszegi festett s faragott kapuk, liliomos, illetve már tulipános és aranyvirágos növényi indadíszsel. Faragott kaput itt-ott Szabolcs vármegyében is találunk, így Báj vidékén, Lökön is.¹

Jellemző a székely kapu *patkóalakú íve*. Sajátos magyar vonás. Fel is használta újabb nemzeti formákra oly dicséretesen törekvő építészetünk. Így látjuk az iparművészeti palotán, Lechner Ödön e

¹ Szabolcs vármegye. „Magyarország vármegyéi és városai.“ Budapest. Apollo.

magyaros izű épületén, melyen legföljebb ép az ornamentikai elemek túlsúlya kifogásolható az építészeti formák felett, de ezt is igazolja rendeltetése, melyet az épület kifejezni hivatva volt, tudniillik, hogy a magyar iparművészet otthonául készült. Így láthattuk a párizsi kiállítás magyar épületein, ahol az ősi fel-fogás szerint még az istenfával is megtoldták, amely

94. Helbing F. rajza
(M. Iparművészet).

95. Boros Rudolf rajza.
Könyvdiszítés (M. Iparm.).

körülfutván az egész ivet, jóleső hullámos szegélydiszt ad a patkóivnek. Ez igen szépen sikerült a két ügyes építésznek, Jámbor Lajosnak és Bálint Zoltánnak, akik a kiállítási épületeket tervezték.

S most különösen fel akarnám hívni a nyájas olvasó figyelmét magyar, nemzeti ornamentikánk sajá-

tos szépségeire. Soká semmibe se vették ezeket. Fejletlennek mondták még a szakemberek is. Ugyan ki művelje hát, ki őrizze meg ezeket, ha nem mi? De meg aztán, akik fejletlennek mondták, nézzék meg csak az új királyi palota mennyezet-diszítéseit, diszes vasvirágos rácskapuzatát, vagy a pompás király-sátort. Fejletlen annak, aki még nem hatolt be e formák szépségébe, sajátos bájaiba; akinek, mint tapasztalható is, a virágok hajlása így is, úgy is lehet; aki nem értette meg e sajátos ősi formák művé-

96. Lázárné Kasztner Janka jubileumi emlékalbuma. A sarkokban pompásan sikerült csipkés pávaszemes virágokkal. Tervezte Hollós Károly.

szetét, vagy mert nem akarta, vagy mert belecsontosodva a klasszikus ornamentika megrögzött, megfagyott formáiba, nem tudta megérteni e más nyelven, fajunk, magyar fajunk nyelvén szóló ornamentika

97 Arany és zöldselyem himzés párnahaj szélén néhai Pekár Jánosné, sz. Ujházy Eszter családjából. XVII—XVIII. század.

bájjait, *a vonalak e magyar, nemzeti életét*; hisz mi más az ornamentika, mint első sorban a vonalak sajátos élete és csak azután, másodsorban, mint mondták, a színek zenéje. Az ornamentika egészen külön nyelv, külön formanyelv, ezért mindig jellemző saját-sága valamely népnek, valamely fajnak. Így vagyunk a magyar ornamentikával is, *jellemző, ősi formanyelve fajunknak*. S ami különösen érdekes, eredetében e sajátos formanyelv nyomai több ezer évre nyúlnak vissza.

Különösen épp a hölgyvilág figyelmét szeretném erre, e sajátos, ősi, fajunkat jellemző formanyelvre kikérni. Tudvalevőleg a nő természettől fogva a nemzeti és faji hagyományoknak sokkal gondosabb őre a férfinál. A nemzeti, a faji hagyományoknak leghűbb letéteményese a nő, főleg a családban, mint anya, aki a következő nemzedékeknek legelső és leghatalmasabb nevelőtényezője. Tőle tanulja meg elsősorban

faját, hazáját szeretni igaz érzéssel a következő nemzedék, tőle sajátítja el az ősi, faji hagyományokat. És tekintsünk csak körül lakásainkban, otthonunkban, a magyar otthonban, s vajjon hol látunk magyar motivumokat? . . . Épp azért viszont más oldalról véve a dolgot szemügyre, amint Ruskin oly nagyon a nő családbeli hivatásához illőnek emeli ki a kézi-munkát, tisztelt hölgyeim, éppen a kézi-munka alkalmával ne feledkezzünk meg az azokról az évezredek motivumokról,

98. Házisapka. Színes selyemhímzés pávaszemcses virágokkal.
Tervezte dr. Pekár Károly. Himezte dr. Pekár Károlyné.

amelyeket őseink himeztek nehéz és drága, mosásban sem változó, századokon át eredeti színében pompázó, maradandó selyemmel. Elevenedjenek meg az ősi formák a gyöngéd kezekben, s újabb, korunk művészetéhez éppen nagyon kedvezően alkalmazható változatokban éljenek továbbra is, ékesen hirdetve selyem színeik változatos nyelvével, aranyuk és ezüstjük fényével nemzeti létünk régiségét, művészetünk ősi faji jellegét.

Ne nézzünk rájuk a nemzetit kevélyen megvető, a klasszikus ornamentikába belehabarodott rajzprofesszor németes szemüvegével, hanem magyar lelkünk belső szemeivel, magyar szívünk egész melegével, szeretettel ápolva továbbra, mindörökre nemzeti létünk e sajátos jellegét a vonalak művészetében is.

Becsüljük meg, nyájas olvasóm, e motivumokat, amelyeknek — eredetét illetőleg — nem egyikéből több ezer év gondolatszédítő régisége imponál felénk, megkövetelve tőlünk továbbra is, fajunk erős kon-

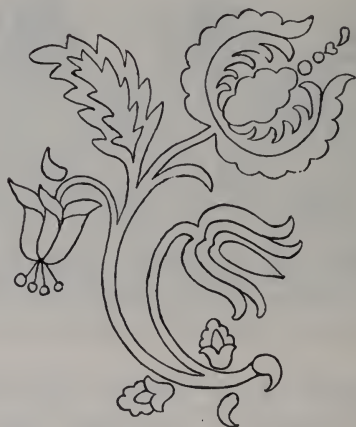

99. Takarószél-himzés a Székely Nemzeti Múzeumban. Huszka után.

zervativizmusától el is várható tiszteletben tartásukat, megőrzésüket és szeretettel való, továbbfejlesztő ápolásukat. Egyik európai nép sem mutathat fel eredetükben ily ősi, nemzeti motivumokat. Az építészet, az ornamentika nemzetközi, s jobbra a régi ókor, vagy a középkor hagyománya. Becsüljük meg a múlt évezredek hagyományait a jövődők érdekében és nevében.

Végigtekintve most már ornamentikánk vizsgálatán, büszkeséggel tölthet el a tudat, hogy oly régi elemeket mutathatunk fel nemzeti művészetünk körében, amelyek

több ezer éves multba röpitik vissza a gondolatot, szinte már a történelem előtti idők ködös világába. Őrizzük meg a régmult eme hagyományait, mert ezeknek megőrzése kezeskedni fog a jövődőkéről. Különösen a családi szentély, a családi tűzhely van erre hivatva, amelynek csendes világában fennmaradhat évszázadok, évezredek hagyománya, és nemesítheti, acélozhatja, formálhatja a jövődők nemzedékét erősnek, nemzeti-nek, magyarnak.

100. Sarok-himzés XVI. századbeli sáros-m. Úrasztalaterítőkről. Divald gyűjtéséből átrajzolva.

VII.

Népvisélet. Bútorzat. Edényművesség. Vasalások, vasművesség.

Most még ornamentikánk alkalmazását akarjuk szemügyre venni a népviséletben, a bútorzaton, edénytárgyakon, vasalásokon és ötvösmunkákon.

A magyar *népvisélet* ornamentika dolgában ép arról nevezetes, hogy itt találjuk megőrizve a legősibb motívumokat a legősibb alakokban. A nép diszruhája: a cifra szűr, a suba, a ködmön tartotta fönn a legősibb diszitó alakokat. Ez csak természetes. A nép mindig ragaszkodott ősi ruházatához, még a diszitó apróságokat illetően is. Nem is cifra szűr az a ruhadarab a magyar paraszt szemében, ha nincsenek rajta pávaszemek, a pávaszemes virágok, no meg újabban a magyar címer. Ornamentikánknak szűrőkön található alakjairól külön szövegeztünk.

Magával a népvisélettel, az öltözettel röviden fogunk végezni. A magyar viseletek történetére nézve legújabbban jelent meg egy igen jó munka: „A magyar viseletek története”.¹ A képeket rajzolta és festette

¹ „A magyar viseletek története”. Rajzolta és festette *Nemes Mihály*. Szövegét írta *Nagy Géza*. Megjelent a vallás- és közoktatásügyi minisztérium támogatásával. Budapest, Franklin-társulat, 1900. Ára 80 kor.

Nemes Mihály, szövegét Nagy Géza írta. Az ez iránt érdeklődőknek nem ajánlhatjuk eléggé e jeles munkát, mely egyszersmind igen csinos kiállítású díszmű. Pompás bőrkötésén a Kolozsvári-testvérek prágai Szent-György szobrának, régi szobrászatunk e remekének lovas alakját ábrázolja. A sarkokon és a hátszegélyen honfoglaláskorabeli szíjdiszítésekkel, azokkal a háromlevelű sallangvirágokkal találkozunk, melyekről az ornamentikánál szólottunk. A betüket pásztes virágok díszítik.

A munka szövegének részletes bírálatát hozta az Archaeologiai Értesítő Varju Eleméértől. Nagy Géza a magyar viselet történeti terén azt a munkát végezte, amit Huszka ornamentikánk terén. Nagy Géza is messze Ázsia közepére akar visszavezetni minket. Állításai szerint a magyar ruhadarabok: a bő gatyá, az ing, a mente, a cifra szűr, a kivarrott suba eredetileg az őseinkkel szomszédos ázsiai régi népekével közös ruhadarabokból alakultak ki. Érdekes, hogy a legrégebbi kabát az, amelyet a persepoliszi emlékekről ismerünk, hosszú tatárkabát, a mai kaftán őse, amely ujjas és elül felhasított. Az antik világ ugyanis csak inget és összetűzött szövettakarót viselt. A kabátot a népvándorlás hozta Európába. E tatárkabátból származhatott az atilla, talán a mente is. A nikopoliszi ezüst edény szkitáin is ily tatárkabátot találunk. Ha mindezek még nagyon kérdéses dolgok is s a részletekben sok dolog ellen, Nagy Géza egyes ázsiai származtatása ellen, joggal tiltakozott részletes bírálója az Archaeologiai Értesítőben, mindazonáltal érdekes főeredményeit a következőkben foglaljuk össze:

A legrégebbi emlékeink ugyanis a szkita viseletről, a délolaszországi fejedelmi sirokból, az úgyneve-

zett kurgánokból előkerült arany, ezüst edények, ékszeresek domborművei, első sorban a híres nikopoliszi, vagy csertomlyki ezüst edény lovakat nyügöző szkita alakjai és a Kercs közelében levő Kuloba kurgán edényének különféle hadi foglalkozást feltűntető szkita alakjai.

101. A nikopoliszi ezüst edény részlete.

Már ez alakokon is megtaláljuk a jellemző *gatyát*, mely egész napjainkig megmaradt a magyar népviseletben vagy a csizmába húzott *bőrnadrágot*, a *kabátot*, vagy *ködmönt*, melyet magukra öltöttek s nem a fejen át vették fel, mint a görögök, rómaiak az ingszerű chitont, tunikát s mely tőlük jött Ázsiából Európába, az *övet*, a jellemző *hátral a vállig lekanyarodó süveget*. A régebbi

102. A kercsvidéki, kulobai edény szkitái.

magyar sisakok mind ilyen mintájúak, hátral lekanyarodnak a nyakszirtre.

Vessük össze a viseletek ez illusztrált munkájában a szkita s a legrégebbi magyar alakokat, feltűnő a hasonlóság. A szkiták is nyáron vászonkabátot, de

télen prémes kabátot viseltek. E *prémes kabát* látszik a későbbi magyar viselet s a mai díszmagyar prémes köpenyege ősének.

Bőrből, vagy *vászonból* készítették ruháikat s ez jellemzi a régi magyar viseletet is. Az állati bőr legtermészetesebb felhasználása volt a *kacagány*, a panyókára a hátra vetett s elöl szíjjal összefűzött párduc- vagy oroszlánbőr.

A bőrből készült ruha cifrázatai közt oly *színes bördíszítések*re is akadunk a szkitáknál, amilyen a magyar suba díszítései közt napjainkig fenmaradt.

A kabát eredeti szkita neve is megmaradt a magyarban *mente* és *köntös* szavakban (mandié és kandisz a görög írónál). Valószínű, hogy a nomád szkítáktól vették át a perzsák s később az európaiak. A gatyá is az eredeti szkita szó emléke, mert e szó különféle finn, vogul, szláv alakja a szkiták elterjedés-körének felel meg.

A szkita szagariszból, *csákányból*, fejlődtek a magyar csákányok (emlékek a Maros mellékén), *csatabárdok*, mint amilyennel Szt. Lászlót is ábrázolták s talán a későbbi fokos is.

A későbbi szarmaták, jazigok perzsa hatást is mutatva már szinte a magyarral összecserélhető viseletet tüntetnek fel. Náluk lép fel először a csatt a bőrködmönön. Süveg, sisak, gatyá, mint a későbbi magyaroknál, amely típus az ázsiai, turáni, mongol jellegű nomád népeknek iráni, kaukázusi, szláv népekkel való vérkereszteződés útján állhatott elő. Nagy Géza is oda jut, ahova Jankó, hogy itt a mai Dél-Oroszországban keletkezhetett a magyar faj, mint új, önálló faj.

A húnokkal lép fel az ellenség összehurkolására

szolgáló *pányva*, mely több ágú ostor lehetett s talán őse a magyar csikósok karikásának, továbbá a *ken-gyel*, vagyis a fölhágó, mely a későbbi, utánok jövő magyaroknál is ugyanaz s eredeti alakjában a szijdarabokra kötött fadarab volt s első vasalakjai is ezt utánozták.

Mikor a III. század közepén Kr. e. Arsakes a szkita eredetű középázsiai pártusokkal meghódítja Perzsiát, a pártus viselet kiszorítja az ó-perzsa viseletet s uralkodóvá lesz Perzsiában. Mint egyes sziklaképek mutatják, a bő *gatya* s a combig érő *ing* olyan volt e viseletben, akár a jazigoknál, sőt a bal karon, de csak ezen, oly kibővülő hosszú, a kezét betakaró ujja volt az ingnek, hogy ez akár a magyar *lobogós ingujj* őséne is tartható.

Az avarokkal lép fel a lobogós kópja, a pikkelyes, válltakarós sisak s a kerekrojtos gallér és a bőujjú, bő és hosszú nemez „gunia“, mely szó, úgy látszik, a magyar gunyában maradt fenn.

Mind ezek az adatok egyszersmind a honfoglaláskorabeli magyarokra is vonatkoznak, mert ha nyelviileg különböző, de szokásaikban, öltözékeikben, fegyvereikben hosszú együttélés alatt egyformává lett turáni népekből szakadtak ki ezek is, mint a hunok, avarok s a későbbi kúnok, jászok stb.

Bizonyára mind ezekből a népviselet őrzött meg legtöbbet, de a magyar diszruhaviselet is sokban emlékeztet a keleti, régi tatár és szkita viseletre. sőt a perzsára is. A tatár kabátot a hosszabb alakú diszmagyar köpenyben most is feltaláljuk, ezt azonban a XII. században honosították meg a tatárok Kelet-Európában. De ez a tatárvisélet is keleteurópai hunn, kazár, magyar szóval turáni viseletből fejlődött.

Ősi elnevezések: varga, szücs, kacagány, bunda, bekecs, ködmön. Oly helyeken laktak, ahol bőviben volt a nemes prémű vad. Anonymus mondja, az őshazából való kivándorlás előtt, még a kanászok, gulyások, juhászok is nyusztprémet hordtak.

A nemez aba-posztó neve, ahogy a székelyek hívják a finomabb harisnyaposztót, ázsiai eredetű. A köpönyeg is mongol szó. A kabadion (görög íróknál a kabát neve) Ázsiából jött. Ismerték a vászont, a gyolcsot. Szösz, tilolás, orsó, takács mind eredeti ázsiai szavak. A selymet s az aranyszövetet, a virággal átszőtt kamukát is ismerték. A *süveg* mellett megvolt a karimás *kalpag* is. Ebből fejlődhetett a nyugati kalap s a későbbi *pörge magyar kalap*. A süvegre turbánszerűen csavart s két oldalt lelógó szalagnak hagyománya, mint Huszka ráutalt a *pántlikás magyar kalap*.

A felső viselet legrégebb alakja: a *suba*, *bunda*, *köpönyeg*. Az úri nép *kacagánya* a hátra vetett oroszlán vagy kaplon (tigris) bőr volt. A szegény nép *kacagánya* két bőrivel befelé, mellnek és hátnak fordított összevarrt birkabőr volt, afféle ujjatlan bundácska. Ilyen az udvarhelyi székelyek mai kocogánya is.

A *guba* ujjatlan, szőrivel kifelé fordított bunda, mely az ijjat, nyilat is védte eső ellen, sőt páncél helyett is szerepelt a nyilakkal szemben. A rokon nyelvekben e szó: kuba, kaba, páncélt is jelentett.

A *szür* nemezből készült, ujjakkal, de ritkán öltik fel, bekötik az ujjait s jellemző négyszögű gallérral. Ősi ruhadarab, a persepolisi domborműveken is megtaláljuk. Cifrázata rokon a szasszanidakori ázsiai virágornamentikával, amint Huszka kimutatta.

A tatár csekmen, a csuvas szukhman maradt meg

a székely *szokmány*-ban, — felöltött begombolt ujjas. Lehet, hogy az Árpád-kori izmaeliták viseletének maradványa.

Régi darab a *bekecs*, térdig, vagy combig érő bundaféle, szőrivel befelé. selyemmel kivarrva, színes bőrökkel diszítve.

A *zeke* voltaképp egy a csuhával, szintén hosszú nemez felsőt jelent. A hosszú felső volt az atilla, a dolmány, eredeti neve valószínűleg *kabát* volt, mert ezek újabb nevek. A görög írók is kabadion-nak nevezték. Azonos ez a kaukázusi népek cserkeszkájával, ez a turáni kabát leszármazottja. Magyaros jellege feltűnő.

A rövidebb hadi felöltőből fejlődhetett a *mente*, *ködmön*, *zubbony*. A mente neve él az európai mantille, Mantel-féle szavakban is. A ködmön, zubbony is török szó.

Az *ing*, ümög is török szó s ősrégi, a pártus ingig nyomozható, mely egyszersmind a magyar lobogós ingujj őse.

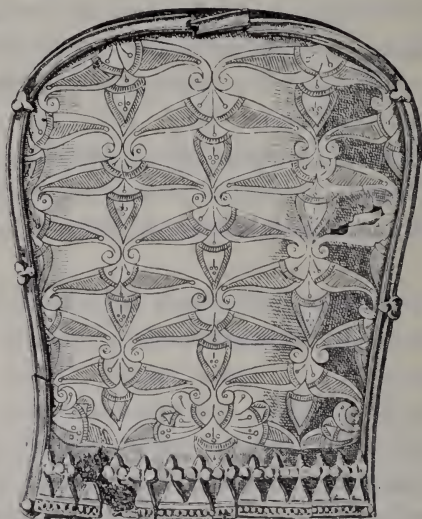
A *csattos öv* is régi. A *csizma* és *saru* is török szavak, a két ősi lábbelit jelenti, amelyeket még Ázsiából hoztunk magunkkal. A görögök s rómaiak ugyanis bockorokat, vagyis szandálokat viseltek.

Nemcsak a kabátot, a kalapot, hanem a csizmát és cipőt is a turáni népek s első sorban a magyarok hozták Európába. Jó ezt tudnunk s a sokszor miveltlen vad hordáknak tekintett turánokat egész más színben fogja mindez feltüntetni a nyugati felfogás előtt.

Fegyverük a *nyíl* volt. Ezt oly jól kezelték, hogy a X. században az olaszok a misébe is beszöttek: „Uram! ments meg a magyarok nyilaitól“. Többi

fegyvereik a *kópja*, *hajító dárda* vagy *gerely*, a *kard* s főleg a *szablya*, melynek neve is magyar, „szabdalo fegyver“-t jelentett, továbbá a *csákány*, melyből a középkorban szláv, germán befolyás alatt széles szerke, csatabárd lett s később mongol-tatár hatás alatt a *buzogány*.

Sisak helyett eleinte inkább *nemez süveget* használtak, mely eléggé védett a kardvágás ellen, annál inkább, mert elől érclemez fedte. E lemezek diszítése

103. Homloklemes a hofoglalás korából háromágú levéldisszel.

a sajátos, háromágú levéldiszt mutatják, amit Huszka az asszir pálmafával vetett össze. Sisak, vagy süvegdisznek a sastollat, de különösen a pávatollat is kedvelték.

A leány, míg férfival nem érintkezett, *hajadon* fővel járt, innen a *hajadon* elnevezés. Ha férjhez ment, vagy megesett, fejét bekötötték, innen a *főkötő*.

vagy *kendő*. A pártának is messze vezetnek vissza nyomai. A hajadanok leeresztve s pántlikával befonva viselték hajukat s a koronaalakú pártát, a „szüzeségnek koronáját“ hordták, az asszonyok kontyba csavarták s főkötővel fődtek be.

„A fehér nép“, „fehér cseléd“, „vászon cseléd“ elnevezést találóan jellemzi Nagy Géza, úgy hogy ez a *fehér vászon ing* a legjellemzőbb része lehetett a régi magyar női viseletnek, míg a harcos férfiak különböző tarka felsőkben jártak. E hosszú, bő, bokáig érő ingre még egy rövidebb, térdig érő, szoknyaféle felső inget öltöttek. Kötőt is hordtak. A szoknya csak a középkori németektől honosodott meg a XIII. században. A *felső ing*, *fersing*, *felimeg* még a XVI., XVII. századbéli leltárakban is szerepel.

A magyar nők *mentéje*, *subája* is ősrégi. *Övükön* hordták a fésűt és az éretükröt.

A ruha díszítéséről s egyéb csüngőkről, boglárokról, sallangdíszről már az ornamentikánál szözlöttünk. A gyöngygyel való díszítésnek, melynek szava is egy a török „jindsi“, „indsi“-vel, úgy látszik, nagy szerepe volt. Karperecet a férfiak is és a nők is hordtak. A lószerszám gazdagon volt díszítve boglárokkal, pitykéekkel, sallangokkal, úgy hogy a férfisírokban a lóról sokkal több éredisz maradt meg, mint gazdájáról.

A sarkantyút, Nagy Géza szerint, a régi magyarok nem ismerték, karikással serkentették a lovat. A németektől vették át, de hamar megkedvelték, mert feleslegessé tevén a karikás használatát, szabadabbá tette a kezét. Hamar el is nevezték magyarul sarkantyúnak, „sarkantó“-nak, azaz serkentőnek.

A XIX. században kapta az újból felelevenített

dolmány az *atilla* nevet. Rövidebb zsinóros alakját *huszárká*-nak nevezték el, *magyarká*-nak is mondták. Egyéb változatok a rövid *árpádka*, a hosszabb *Rákóczi*, *Kazinczi*- és a *Zrinyi-dolmány* felálló egyenes gallérral. Ekkor jött divatba megint a *bekecs* is. Az egyenes gallérú bekecset *csokonai*-nak keresztelték el Csokonai képeiről. Ha báránybőr bélés helyett asztrahánnal, vagy szövettel prémezték és bélelték, ezt *budá*-nak nevezték. A műveltek szűralakú köpönyege a *deák*, a *Deák-szűr*, s a *Hunyadi-szűr*. Mind e változatok eltűntek, de e szomorú korban hazafias küldetést teljesítettek.

A magyar ruhára jellemző sujtásdiszítésről már szóltunk. Későbbi fejlődés, de nem lehetetlen, hogy a régi, ősi szijdiszítésekből származott e jellemző zsinórdiszítés, mely a Rákóczi-forradalom óta, mikor Rákóczi katonáiból külföldön alakultak huszárezredek, terjedt el egész Európában.

A bőrdiszítések között jellemzők a kivarrott bőrmunkák, az úgynevezett szíronyos munkák, amelyekre Herman Ottó figyelmeztetett. Különösen Debrecenben van fejlett iparuk. Hasonlítanak hozzá a spanyol és mexikói szíronyos munkák s ebből Herman Ottó azt a föltevést szövi, hogy mind a kettőnek a forrása keleten, Ázsiában lett volna.

Az ornamentikának bő alkalmazását találjuk a *bútorzaton*. Itt első helyen említhetjük az úgynevezett tulipántos ládákat és egyéb bútorarabokat. Így a székeleknél az ágyak, a ládák és a tálás, vagy pohárszék mind festettek. A festett diszítésen kívül égetett ornamentikájú bútorokat is találunk. Eme pyrosculpturás bútorok egyidőben nagyon divatban voltak. Boldogult Erzsébet királynénk Bécs melletti

nyaralójában is volt egy külön magyar bútorzatú szoba, ahol minden darab illetén technikájú népies magyar bútor volt.

Újabb iparművészetünkben a magyar motívumoknak bútorokon való, igazán sikerült alkalmazását láthatjuk Várdai Szilárd királysátrának bútorain, melyet a magyar államvasutak számára tervezett.

Itt kell megemlítenem Teleki Mihály székének régi támláját 1652-ből, mely még a szasszanida-izlésű

104. Teleki Mihály székének támaszkodója 1652-ből (M. Iparművészet).

honfoglaláskorabeli magyar motívumokra emlékeztet, s melyet dr. Pósta Béla fedezett fel Vanyarcon a Dessewffy-család birtokán. Ismertetését a „Magyar Iparművészet“¹ hozta. Magas reliefje asszir motívumokra emlékeztet. Azóta nagyszerűen használta fel e régi motívumot Teleki uram régi székéről Hauszmann tanár az új királyi várpalota Szt.-István-termének karos székein, melyeket Thék Endre készített.

¹ „Magyar Iparművészet.“ I. 135—136. l.

A bútorzat mellett az apróbb *házi eszközökön* is gyakran a rokon népekkel közös vonásokat találunk. Így hasonlította össze dr. Jankó János a szegedi evezőket votják evezőkkel, továbbá a különféle régi magyar halász-szerszámokat a rokonainkéval. Dr. Pósta Béla meg a votják kengyelvasat az ősmagyar kengyelvassal. Mind eme dolgokban tág tere nyílik még a kutatásnak és igen kevés az, amit biztosan tudunk. Külön figyelmet érdemelne az úgynevezett *pásztormű-*

105. Süvetei fazékmustrák (M. Iparművészet).

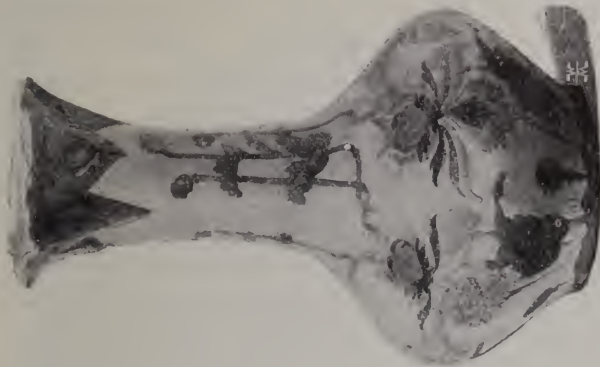
vészet, mely ily kézi eszközök faragásából áll. Kiválóbb a Dunántúlon.

Újabban nem ok nélkül külön figyelmet fordítottak a népnél használatban található *paraszt csattokra*. Így a halasi csattokra Dékány Árpád halasi tanár hívta fel a figyelmet a Magyar Iparművészetben.¹ Azóta már keretet is stilizáltak belőle. Thomka Gyula besztercebányai árvaszéki elnök a Zólyom és Gömör északi részében található övcsattokat (szpinka) és tarisznyacsattokat ismertette. Csakhogy nagyon óvatosan kell az ezeken található motívumokat megrostálnunk, mert

¹ „Magyar Iparművészet“. 290—292. 1.

106. Véssett üvegváza.
Sovánska Istvántól.

107. Porcellánváza zománcos
festéssel. Fischer Emiltől.

108. Véssett üvegváza.
Sovánska Istvántól.

népünk nagy része különösen a felvidéken morvaországi és csehországi olcsó vásári portékával látja el magát, s így e téren is a morva és a cseh ipar csak úgy leszorítja az ősi magyar eredetit, mint, sajnos, sok helyen a viselet terén is.

Ornamentikánk motivumait megtaláljuk az *edényipar* alkotásain is, a korszokon, tálakon. Így a régi ornamentikai anyag felhasználását látjuk a csángó edényeken, vagy Hódmezővásárhelyen, Tordán, a gömörmegyei cserepeken a Murány völgyében, Jolsván, Rozsnyón, Rimaszombatban s a Felső-Tiszamelléken. Sárospatakon és Ungvárt. Sajnos, hogy népies agyagművességünk, edényiparunk nem fejlődik a kellő mértékben, sőt az olcsó vásári munkával szemben inkább visszafejlődik. Az államnak feladata most már ezen megfelelő agyagműves-iskolákkal segíteni, amint ez tényleg történik is.

Jellemző ezeken a népies díszítésű edényeinken a pávatoll-dísz. A toll egy-egy szála ép egy-egy ecsetvonásnak felelve meg, nagyon könnyű és alkalmas díszként használható. Legtöbbet tudnak a gömörmegyeiek Süvetén. Ép ez az a hely, ahol az állam igen célszerűen iskoláztatja az agyagműveseket, a fazekasokat, semmi kényszert sem alkalmazva, tiszta bejáró-rendszerű oktatással, t. i. az tanul, aki akar, aki bejár az intézetbe. A tolldíszen kívül jellemzően megtaláljuk a pávaszemet és a pávaszemes virágokat, a félkörös párkányzatot. Mind ezeket Gróh István jeles szakemberünk kutatta fel és ismertette.¹

¹ Lásd *Gróh István*-nak a népies fazekasságunkat ismertető cikkeit a „Magyar Iparművészet“-ben: „Gömörmegyei agyagművesség a Murány völgyében“. M. Iparművészet 1900. „Ungvár és Sárospatak fazekassága“. M. Iparm. 1901. szept. 221—225. lap.

Külön kell itt megemlítenünk a legnagyobb magyar „fazekasmestert“ (mert ő magát csak így nevezte), Zsolnay Vilmost, ki a keramiát új anyaggal és új eljárásokkal gazdagította, felfedezvén a porcellánfajanszot (1878), a földpáttal bevont égetett agyagot s aki az üvegtechnikát párosította az agyagtechnikával.

Zsolnay érdeme, hogy a majolika-diszítést először alkalmazta nagyobb mértékben a műépítészeten: Lechner Ödön magyaros izű épületén, az iparművészeti palotán. Sőt, s ez még nagyobb érdeme, hogy majolikát nagyobb szabású művészi alkotásokra is alkal-

109. Üveg disztál. Sovánka István (M. Iparművészet).

massá tette s ilyenén alkalmazását szerencsés technikai s kivitelei eleményességével meg is kísérlette. Legkiválóbb ilyenén alkotása a máriafalvi templom főoltára Steindl

110. Zománccfestéses korsó Schreiber J. zay-ugróci gyárából, pávaszemcses virágokkal („A magyar iparművészet 1896-ban“).

sikerült csúcsíves tervezete szerint. Élénkszíneivel nagyon alkalmas dekoratív szerepe jut ép az ilyen tarka aranyos falfestésű süvegfestésű csúcsíves templomokon

Hálás kihasználásra van hivatva ily téren ez az új technika még jövőendő művészetünkben.

Zsolnay találta fel végre az eozin-diszitést. Szép eozin-edényein s egyéb alkotásain is gazdagon alkalmazta a magyar motívumokat.

Újabb edénymű iparunk igen örvendetesen halad s a népies ornamentikának, főleg a pávaszemes mustráknak műipari felhasználásával igazán szép és magyaros alkotásokat hoz létre. Ilyenek például az itt bemutatott Sovánka-, Fischer-féle pávaszemes vázák s a Sovánka-féle pávaszemes üvegtál, és a zay-ugróci zománcos-díszű pávaszemes mustrás üvegkorsó.

Most áttérünk a *vasalásokra*, a kovácsolt vas munkára. A vasművesség eléggé virágzott nálunk, különösen Felső-Magyarországon és Erdélyben. A vasművesség igazi lendületet csak a román stílus felvirágzása korában kapott a XII. században és pedig Franciaországban. A nálunk található híresebb régi vasalások:

a szepesszombati templom kapujának ökörfej-alakú gyűrűje, továbbá sekrestye ajtajának román

111. A nagydisznódi (Erdély) templom sekrestyéjének ajtaja. Edvi-Illés A. után (M. Iparm.)

stilusú kulcspajza, s végül ugyanott egy román stilusú ládavasalás. E templomnak románkori részét 1245-ben építették s így a vasalások is e korból valók. Erdélyben a nagydisznódi (Heltau) ág. ev. templom sekrestyéjének ajtaján találunk V alakú levéldiszes kulcspajzsot, mely a román izlés idején lett divatossá. A régi bazilika-stil ugyanis bronz-ajtókat alkalmazott, melyeknek helyébe a román stilusban faajtókat alkalmaztak és pedig eleinte keretfák nélkül. Innen a pántok, vasalások szükségége. Ilyen ajtópántokat találunk a nagydisznódi, a nyitraderéki templomban, mely utóbbi a legrégebb magyar vasműves munkák közé tartozik (XII. század) s jellemzőek patkóalakú pántjai.

A csúcsíves stilus vasalásai előszeretettel használják a szivalakot. A csúcsíves vasalások közül felemlítjük a berethalmi (Erdély, Bükkhalom) ág. ev. templom sekrestye-zárját (1515) 21 csapónyelvvel és szép kulcspajzsos, stilizált kutyafejekkel, mely a párizsi kiállításon is ott volt. Ily vasalás a kolozsvári róm. kath. templom sekrestyéje szekrényének zárpajzsa, vagy a löcsei Szt.-Jakab-templom sekrestyéje faajtájának gyűrűje és kulcspajzsa, a kassai dóm sekrestyéjének ajtókopogtatója a felsőmagyarországi múzeumban, a Szent Egyed bártfai templom kórusajtájának fogantyúja, a pozsonyi Szent-Márton-templom ajtókopogtató pajzsa, a felkai templom sekrestyéjének ajtópántja.

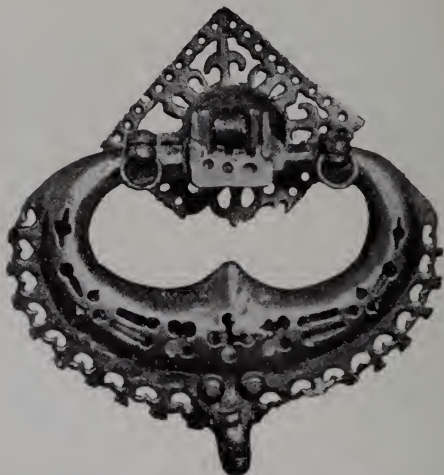
Nálunk sajátos magyar alaknak tekinti Edvi Illés Aladár, aki e tekintetben első szakemberünk, a csúcsaikon egyenesekkel összekötött négyszögeket (amint ez a 111. képünkön igen jól látható). Az ily pántok igen jellemzőek a mi vasalásainkra s ezt Illés szerint a rekonstrukciónál figyelmen kívül hagyták.

112. A kolozsvári róm. kath. templom sekrestyéjében álló szekrénynek egyik zárpajzsa, Edvi-Illés Aladár után (M. Iparművészet).

Régi vasalásainkból az a kevés, ami megmaradt, nagy fejlettségre vall. A török hódoltság ugyanis sokat elpusztított e téren is.

Régi vasművességünk legszebb remekei közé tartoztak a régi csúcsives templomok szentségházának vasajtajai. Újabb zsinati határozatok folytán az oltári szentséget, Krisztus testét, a szent olajat előkelő és jól zárható, szentségtörő kezeztől védett helyen kel-

113. A lőcsei Szt.-Jakab templom sekrestye-ajtaja fogantyúja.

lett tartani s így fejlődtek ki a csúcsives stílussal az oltár közelében a sekrestye-oldalon toronyalakú s vasajtóval zárt kőből faragott szentségházak. E szentségházak rácsos vasajtai régi vasművességünk remekei. A legrégebbi e nemből a sárosmegyei lăpispataki templombeli, melynek rácsozata rózsáival valóságos csipkeshálózatot benyomását teszi. Sárosban még a kishasznos, továbbá a bártfai Szent-Egyed-templom gyönyörű szentségházának három finom csúcsives rács-

zatú vasajtaja említendő. Kassán az Erzsébet-dómban találjuk a legszebb szentségházajtókat a finom csúcsíves formák pazar gazdagságával. Ezeket állítólag Krom István tervezte s talán a bártfaiakat is. A Szent-Mihály-kápolnában is találunk egyet. Vetekszik velök elsőségben a pozsonyi Szt.-Márton-templomban levő,

114. A bártfai Szent-Egyed-templom kórus-ajtájának fogantyúja.
Edvi-Illés Aladár után (M. Iparművészet).

finom csúcsíves rácsozatával, melyet Fischer Zsigmond bécsi lakatosmester készített 1460 körül. A Szepeségen igen szép a lőcsei Szt.-Jakab-templom szentségházának négy ajtaja, csakhogy ez fából készült utánzat, csak pántjuk vasmunka. Kiválóbb még a gölnicbányai plébánia-templom Nagyboldogasszonyról nevezett szentségházának vasajtaja. Dunántúl a vas-

megyei máriafalvi templomban is találunk szentség-házajtót.¹

A felsőmagyarországi reneszánsz stílus igen szép vasmunkákat mutat fel. Így első helyen kell említenünk a lőcsei Hermann-féle ház udvarbeli emeleti erkély-folyosójának mellvédő rácsait, szirén- és triton-fejekből stilizálva indadisz közt. Ugyan-e ház kapuja homlokrácsa is ilyen. Hasonló vasmunkát találunk ugyanott a Thurzó-ház (Bágya-ház) udvar felé néző emeleti részében.

A rokokó korszak vasművei közül felemlítjük, mint kiváló könnyedséget mutató két egri munkát, az egri megyeház rostélyajtóját s kapujának felső rácsát. Csupa könnyed rokokó girland az egész ajtó, s kapuhomlok.

Újabb vasművességünk igen szépen fejlődik és külföldön is elismerést arat. Így egyik vasművesünk Párizsban telepedett le. Újabb iparművészetünknek e téren legszebb alkotása a budai vár rácsos kapuja, melyet Hauszmann Alajos műegyetemi tanár tervezett és a magyar vasművesek feje, Jungfer Gyula készített. A pávaszemcses virágok a kovácsolt vas plasztikájához idomítva igen szép formákban találhatók fel rajta. Hasonló sikerült alkotás Várdai Szilárdnak, az országos magyar királyi mintarajziskola és rajztanárképző-intézet tanárának a magyar királyi államvasutak Királysátra számára tervezett magyar motívumú csillárja, melyet Árkai Sándor készített.

¹ Ezeket is *Edvi Illés Aladár* kutatta ki: „Néhány magyarországi csúcsíves templom szentség-házának vasajtója“. Magyar Iparművészet. 1901. július. 145—151. l.

VIII.

Magyar ötvösség.

Áttérhetünk az *ötvösségre*. Régi ötvösségünk sokkal fejlettebb volt, mintsem hinnők. Az 1884-iki ötvösmű kiállítás tárta fel régi ötvösségünk kincseit s megtanított nemcsak arra, hogy mily virágzó volt régi ötvösségünk, hanem arra is, hogy e téren valóságos nemzeti stílust alkotott a *sodronyzománokban* és az úgynevezett *erdélyi zománokban*. Kibővítette ezt később az 1885-iki országos, 1896-iki országos és az 1900-iki párizsi világkiállítás. Pulszky Károly és Radisics Jenő ismertették régi ötvösségünk remekeit két hatalmas kötetben.¹ Utánuk igen sokat tett e téren Hampel József különösen a *sodronyzománok* ismertetését illetőleg.²

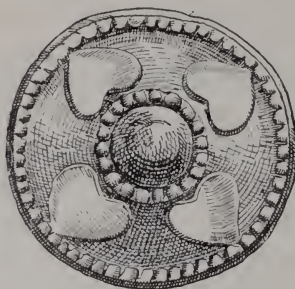
Régi ötvösségünk nagyon fejlett volt különösen a Felvidéken, de Erdélyben is. Kassa, Lőcse, Igló, Kés-

¹ „Az ötvösség remekei a magyar történeti ötvösmű-kiállításon“. Leírták *Pulszky Károly* és *Radisics Jenő*. 2 kötet. Budapest. Grill Károly.

² *Hampel József*: „A középkori sodronyos zománok hazánkban“. Művészeti Ipar. 1886. 7. A sodronyzománok. Drathémail.

márk, Bártfa, Selmecebánya, Besztercebánya, Erdélyben N.-Szeben, Brassó valóságos gócpontok voltak e tekintetben és amint újabban Mihalik József¹ kimutatta — aki e tekintetben első szakemberünk,² — százakra ment a híres ötvösök száma a Felvidéken. De ezenkívül nagyon virágzott az ötvösség Pozsonyban és Erdélyben, híres volt a pozsonyi és az erdélyi ötvös-iskola, mint Hampel az egyes művekből kimutatta. A magyar ötvösök védőszentje Szent Eligius volt.

Sajnos, hogy virágzó, régi ötvösségünk számos kiváló alkotása tűnhetett el nyomtalanul, mert több

115. Szívalakos boglár, a honfoglalás korából.

116. Hármas levelű palmettás korong Anarcsról.

adatunk van rá, hogy háborús időben királyi rendeletre felolvasztották a szent edényeket s pénzt csináltak belőlük. Így az 1526-iki királyi rendelet értelmében 205 márka arany, ezüst edényt vittek el a királyi biztosok csak magukból a kassai templomok-

¹ *Mihalik József*. „A kassai ötvösművészet története“. Magyarország vármegyéi és városai. Abaúj-Torna vármegye és Kassa. A zománc. Tudományos zsebkönyvtár. Stampfel.

² *Mihalik* mellett *Ballagi A. dr.* („Keekeméti A. Péter ötvöskönyve.“ Arch. Ért. 1884.) és *Edvi Illés Aladár* említendők.

ból. A nagy tűzvész után meg maga a tanács adott el a kincsekből, hogy pénz legyen az új építéshez.

Már a régi honfoglaláskorabeli ékszereken, ötvösműveken is eredeti motívumokat találunk. E boglárok, fityegők bizonyos szivalakú díszet tüntetnek fel, melyekben Huszka a pávatoll szemének nyomát látja. A süvegen alkalmazott paizsoeskán, úgynevezett homlok-

117. Homlokdisz a honfoglalás korából háromágú levéldisszel.

lemezen pedig azt a sajátos háromágú sallangvirágot találjuk, miről már szólottunk s mely nem lehetetlen, hogy az ősi pálmalevéllal, az istenfával van kapcsolatban. Innen kezdve számos emléke maradt fenn hazai ötvösségünknek.

A legrégebbi magyarországi ötvösmunkák között legnevezetesebb a nagyszentmiklósi aranykorsó, melyet „Attila kincse”-nek tartanak. Világverő Attila egyik fő hadi

útján került e lelet napfényre. Jellemzően kulacsalakú. Egyik oldala teljesen sodronyruhás, sisakos hún lovast ábrázol; jobb kezében vállán nyugtatott zászlós lándzsa, bal kezében pedig hátrahajtott sisakú, teljesen sodronyruhás férfit vonszol hajánál fogva. A másik oldala

118. A nagyszentmiklói aranykorsó.

Emese álmát tünteti fel az ősi rege szerint: Emesét a turulmadárral. Korát az V—VI. századra teszik.

A székesfehérvári királysírok arany ékszerein már a zománcot is megtaláljuk.

A román izlés korából való aránylag kevés ötvös-munkánk jobbára egyházi kelyhek vagy keresztek.

Egyike a legbecsesebb ötvösmunkánknak a XIII. századból való arany ereklyetartó eskükereszt.

A középkori egyházi ötvösműkincseink között a leghíresebb a Szent László király ezüst hermája, mellszobra, melyben a szent király koponyájának egy csontját őrzik. Eredetileg ez az ereklyetartó szobor a Szent László alapította nagyváradi székesegyházé volt. A török hódoltság idején került a győri székesegyházhoz, melynek ma is tulajdona. Aranyozott ezüst sodronyzománcnak nyomaival, a zománcok azonban kipusztultak. A fej maga 1406—1417 közt készült.

Felemlítjük a későbbi korból Szt. Simon ezüst koporsóját, melyet Nagy Lajos felesége Erzsébet királyasszony készíttetett 1380-ban s melyet most Zárában őriznek. S ugyancsak e korból Árpád-házi Boldog Margit állítólagos házi oltárkáját, mely Czobor Béla¹ kutatásai szerint a XIV. század közepén készült s a Nagy Lajos anyja, Erzsébet alapította budai klariszszak kolostorában volt elhelyezve. Már csúcsives, zománcozott ötvösmunka.

A zománcművesség, mint rekeszes zománc, melynek főhelye Bizánc volt, innen kerülhetett őseinkhez. Nagyobbrészt (tudniillik a Dukász-féle korona, mert az eredeti Szilveszteri-féle a pápai udvarban készült volt) bizánci ötvösmunka a magyar szent korona is s ha zománcainak rajza gyarló is, de a zománcok alkotása fejlett zománctechnikára mutat.

Régi ötvösségünk legkiválóbb alkotásai ép az egyházi szent edények, kelyhek, szentségtartók, monstrenciák, úrmutatók, ereklyetartók, feszületek, kereszt-

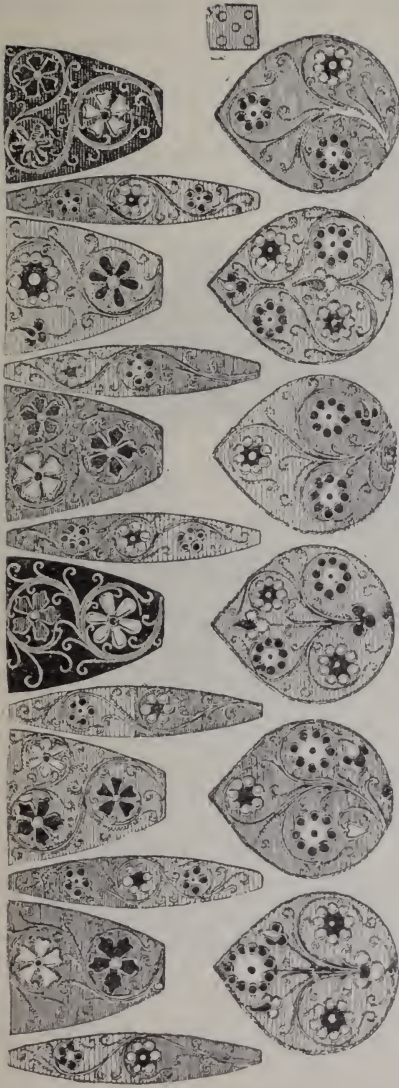
¹ Czobor Béla: Árpád-házi Boldog Margit állítólagos házi oltárkája. Akadémiai Értesítő. 1901.

tek, sőt egész kis oltárkák, főleg házi oltárkák. A csúcsíves stílus idejében fejlődik ki ily irányban ötvösségünk nagyobb mértékben s valóban e csúcsíves kelyhek közt remek alkotásokra akadunk. Ilyen például a szepes-káptalani, a pozsonyi ferencieké, ilyen a Pethe László kelyhe.

A XIV. századdal kezdődik a csúcsíves stílussal kapcsolatban ötvösségünk e felvirágzása s igazi fénykora: a XV—XVI. század. Virágzó céheik voltak e korban ötvöseinknek a Felvidék s Erdély már említett városaiban s valósággal gócpontok voltak ezek, melyek egész vidékeket láttak el ily termékekkel. Egyes híres ötvösök neve is fentmaradt, mint például Iglói János, lőcsei Genersich Dávid, s a kassai származású Szilassi János lőcsei ötvös, ki „tűzben pikurált“ zománcozott képekkel díszített kelyheket készített.

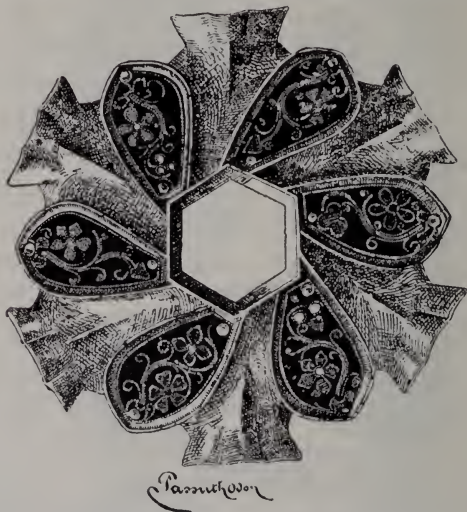
Nem egy példa akad rá, hogy ötvöseink Németországba is átvándoroltak. Így Szegedi György ötvös 1558-ban Münchenben volt mester. Viszont Németországból is átjöttek hozzánk.

Különösen virágzott őseinknél a zománcművesség, mert kiválóan megfelelt nemzetünk pompát és fényt kedvelő természetének. Sajátosan magyar terméke volt e virágzó régi ötvösségünknek a *sodronyos zománc*. Ezüst sodronyból készült rekeszek közé öntötték a zománccot. Jellemzi továbbá e munkákat, hogy határozottan sajátos magyar ornamentikát alkalmaztak a sodronyománcozott rekeszek között a régi mesterek, úgy hogy részben e *sajátos technika*, részben a *nemzeti ornamentika* alkalmazásával határozottan *sajátos magyar ötvösségi stílust* teremtettek. Ép ily jellemző magyar termék az úgynevezett *erdélyi zománc*, jel-

119. 18 sodronyos zománcú virágbokréta és füzér a Pethe-féle kelyhen Pozsonyban.
(Hampel után).

lemző sötétzöld, kék színeivel s gazdagon kirakott drágaköveivel. A sodronyos zománc tehát nagyon jellemző XV., XVI. századbéli ötvösmunkáinkra. Szép ilyen alkotás a pozsonyi Pethe-féle kehely, s igen szépek a Széchy Dénes-féle kehely az esztergomi kincstárban (1440—1465) és a cserépfalvi kehely, de ilyenek még a külföldön levő klosterneuburgi kehely,

120. A Pethe-féle kehely gombja virágos kitöltésekkel (Hampel u.).

a németújvári Mátyás-billikom. Ezek a pozsonyi iskola remekei. A felső-magyarországi iskolák legszebb ilyen alkotásai a bars-szentkereszti szepesi kehely, a poprádi, a lőcsei, a trencsényi kehely, sőt a külföldön levő krakói kehely és a vármiai kehely, melyek a magyar sodronyos zománc pazar, gazdag díszítésű és pompázatos ragyogását ékesen hirdetik, bizonyára kivándorolt magyar ötvösök munkái. Az erdélyi zománccot képviseli a Rong-féle kehely, merevebb, egysze-

rübb virágornamentikájával, mely általában jellemző az erdélyi ötvösiskolára. Mindazonáltal igen szép alko-

121. A Pethe-féle kehely gombjának virágos kitöltései
(Hampel után).

tásokat hozott létre ez az ötvösiskola is, mint például a marosszentkirályi kehely, de leginkább a legszebb,

122. A Széchy Dénes-féle (esztergomi kincstár) és a cserépfalvi kehely virágos ornamentikával kosarukon.

a leggazdagabb sodronyzománcos kelyhünk, a Suky Benedeké bizonyítja.

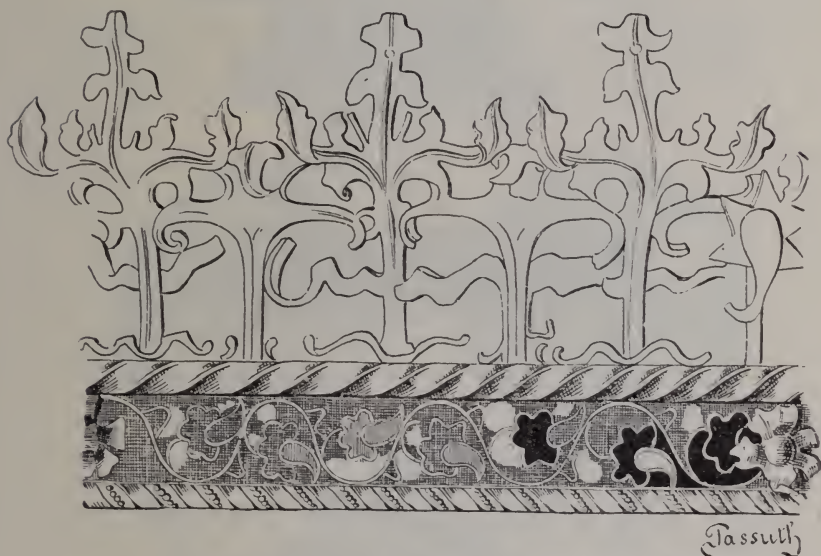
123. Sodronyos zománcú virágustrák a cserépfalvi kehely kosaráról.

Hampel érdeme ez emlékeknek felkutatása s főleg a sodronyos zománcnak, mint sajátos magyar műágnak, magyar ötvösségi stílusnak felismerése, jellemzése. Később ugyan erősen hangoztatta a velencei s

124. Sodronyos zománcú virágustrák a cserépfalvi kehely talpáról.

augsburgi mustrakönyvek hatását s főleg a német reneszánsz ornamentikával hozta kapcsolatba, de még a reneszánsz keretén belül is sajátos magyar művészettel állunk itt szemben. Nemcsak az jellemzi továbbá e sajátos stílust első sorban, hogy nemzeti ornamentikánkat alkalmazta a finom sodronyos zománcú virággirlandokban, hanem az is érdekes és pedig korhatá-

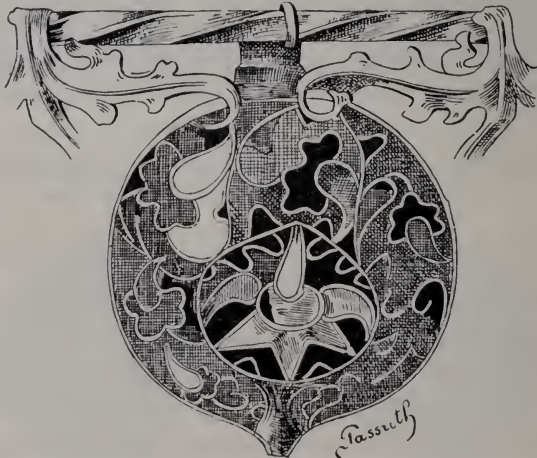

125. Sodronyos zománcú virágdisz a németújvári Mátyás-billikom koronapárkányán (Hampel után).

rozó jellemző vonás, mint Hampel kimutatta, hogy a régebbi, a XVI. századnál előbbi zománcműveken melegebb színeket alkalmaztak, így a vöröset is, holott később a hidegebb, tompább színeket alkalmazzák vörös nélkül; a sárga zománc csak a XVI. század közepe után lép fel. A két színskála Hampel szerint a következő: az élénkebb, korábbi skála: vörös, fehér, zöld, kék,

126. A németújvári Mátyás-billikom lábának virágmustrás diszítése (Hampel után).

127. Virágdiszítés a németújvári Mátyás-billikom kosaráról.

128. Sodronyos zománcú mustra a pozsonyi társas káptalan kelyhe kosarán. Könyöki színes képe után (Hampel).

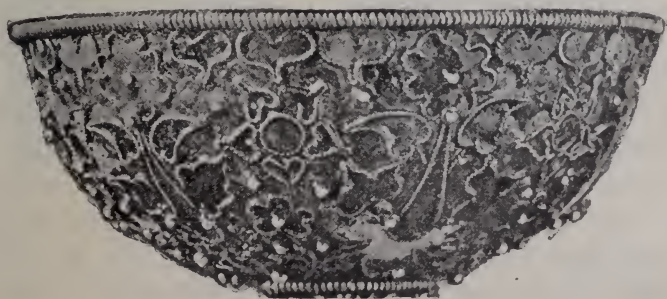
129. Sodronyos zománcú mustra a pozsonyi társas káptalan kelyhe talpán. Könyöki színes képe után (Hampel).

130. Sodronyos zománcú mustra az egeri kehely talpán Pozsonyban a szent Ferenciek kinstárában. Könyöki színes képe után (Hampel).

131. Sodronyos zománcú mustra a Telegy-féle kehely talpán Pozsonyban a szent Ferenciek kinstárában. Könyöki színes képe után (Hampel).

132. A poprádi Szt. Egyed. kehely kosára egyszerűbb virágornam.

viola, barna, fekete (?); a tompább, késeibb: fehér, zöld, kék, viola, legritkábban a sárga.

Igen kiváló munkája e korbeli ötvösségünknek a pozsonyi klarisszák kolostorából való sodronyzománcos ezüst oltár, mely méltán volt kint a párizsi világkiállításon. De nemesak Magyarországon, hanem külföldön is legszebb ismert ötvös műemlékünk az esz-

133. A Rong-féle kehely merevebb, egyszerűbb virágornamentikájával.

tergomi székesegyház kincstárában őrzött Mátyás király Kalváriája, mely egyszersmind a magas domborművű zománc (émail de ronde bosse) leghíresebb emléke.

Az egyházi ötvösmunkák mellett azonban világi munkákat is készítettek régi ötvöseink, így a násfákat, kősöntyüket, nyákékeket, emlékserleget; egyike

134. Sodronyzománcú virágmustrák a Rong-féle kehely kosarán. (Hampel után).

a legszebbeknek a hatalmas méretű Pálfy-serleg, kanakát, kupákat, poharakat, csészéket, emlékkardokat.

Régi ötvösmunkáink közt külön említendők fel a régi bronz keresztelő medencék, jobbára a XIII—XIV. és XV. századból. Ilyenek a kassai Erzsébet-dómé a XIII. századból normann-román jelleggel. A csúcsíves stílus korából felemlítendők a lőcsei Szt.-Jakab-temp-lombeli, az iglói, a késmárki, a szepes-olaszui, a göl-

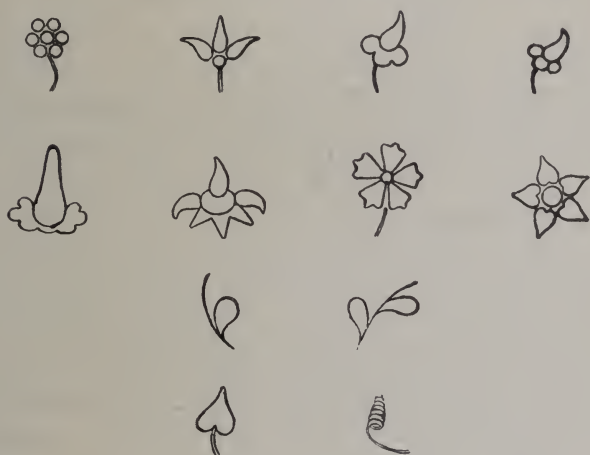

135. Marosszentkirályi kehely kosarán magyar ornamentikával.

nicbányai s főleg a ménhárdi, mely a párizsi kiállításon is kint volt. Ez utóbbit szőlőmeander-disz futja körül, majd apró, Pált és Pétert feltüntető relief képeknek sorozata. Az eredeti latin felírás szerint iglói (nova villa) János mester alkotása.¹ Felemlítendők

¹ Magister Joannes de nova villa fecit hoc opus. hic fons baptismi sancti praesulis almi terrae Scepusii opidi vocati Menardi anno M^oCCCC^oLXXXIII^o.

még a kassai, a bártfai, pozsonyi és besztercebányai. A pozsonyit Mária és Szt.-János reliefje ékesíti. A besztercebányai pedig a legdiszesebb 1475-ből, talpán a pokol hatalmát ábrázoló szörnyalakokkal, feljebb levelekből alakított kehelyben a medence, melynek oldalán csúcsíves tornyocskás fülkékben a poklokön diadalmaskodó kereszténységet feltüntető apostolok.

136. A magyar sodronyos zománcú ötvösmunkák fővirág- és levélmotivumai Hampel szerint.

Az egész régi ötvösségünk egyik legszebb csúcsíves remeke.

A XVII. században is még elég sok ötvösmunkára akadunk. Ez a festett zománc virágkora. E korból ismerjük Sthin Tamás erdélyi s Brozer István kolozsvári ötvösünket (1640 körül), és Hann Sebestyént, az erdélyi ötvösök utolsó nevezetes alakját, ki Lőcsén született 1664-ben, de Nagy-Szebenben dolgozott s ott is halt meg 1713-ban. Erdélyben különösen a királyföldi ötvösség volt híres. Az erdélyi ötvösség, főleg

a *mellboglárokkal* (Heftel, Fürspann) tűnt ki, melyeket a szász leányok és menyecskék mellükön viseltek.¹

A XVIII. században is akadunk még egy-egy ötvösre. Ilyen Vásárhelyi Márton 1775 körül. Ekkor ötvösségünk is lassacskán a barokk ízlést mutatja. Ilyen a Szelepcshényi-féle arany feszület. A rokokó ízlés korában kiválóan szép és számos kelyhet, úrmutatót alkotott Szilassy János, lőcsei ötvösmester.

Végre a XVIII. század végén s a XIX. elején találkozunk legnagyobb, legelső, de a sorrendben szinte utolsó ötvösmesterünkkel, ki korának is első mestere volt, *Szentpétery Józseffel*. Nagy domborműveket készített. Panaszkodik, hogy munkái mind idegen kézre kerülnek. Igaz, hogy nem nemzeti tárgyakat dolgozott fel. Első műve: *Nagy Sándor átmenete a Granicuson*, a bécsi császári kincstárba került. *Nagy Sándor győzelmét Dáriuson*, e harmadfél láb hosszú és másfél láb széles híres domborművet, melyet a kortársak nem győznek magasztalni, s mely az arbellai ütközetet ábrázolja eleven szerkezetben, Londonba vitte valaki. Még *Porus király elfogatását* említik. Mind idegen tárgy,¹ de azért büszke rá, hogy „magyar hazafi“ készíthetett ilyeneket.

¹ *Sigerus Emil*: „Két erdélyi mellboglár.“ Magyar Iparművészet. I.

¹ *Szana Tamás*: „A magyar művészet századunkban.“ Budapest, „Szépirodalmi könyvtár“ kiadóhivatala, 1890.

IX.

Képfaragás, szobrászat, egyéb plasztikai művészet.

Most áttérünk a képfaragásra, a szobrászatra. Régi képfaragásunk áttekintését a középkori építészeti stílusok templomait *diszítő kőfaragással* kell kezdenünk. Ez a diszítő szobrászat természetesen teljesen az egyes stílusok szolgálatában állt, és pedig első sorban oszloptalpak, törzsek és fejek, továbbá ablakbélések és főleg az úgynevezett méretművek (Maaswerk) előállítására szorított. Így a román stílus épületeinél nálunk is szép és változatos oszlopfejeket találunk s megfelelő oszloptalpakat a jellemző *saroklevéllel*. Gazdag faragásával első helyen áll itt a jáki portále, ez igazi aranykapu. A csúcsíves építészet még nagyobb változatosságot tüntet fel az oszlopfejekben és a boltív-bordázatokban, de főleg az e stílusnál oly jellemző s oly nagy változatosságban kifejlesztett méretművek faragásával, melyek a csúcsíves ablakok felső részét arányos formáikkal ékesítik és kapufeletti oromdiszeivel. Míg a román stílus kőfaragásaira nálunk a legszebb példa a jáki templom, addig a csúcsívesre

első sorban a kassai Szt.-Erzsébet-dómot kell megint felemlitenünk s különösen gazdagon faragásborította északi kapuját, e legszebb portálénkat. A dóm közepében levő Szt.-Mihály-kápolna kapufeletti oromdiszében régi faragást mutat, amint Szt. Mihály a lelkeket mérlegeli. Külön kell megemlítenünk itt a lőcsei Szt.-Jakab-templomot, és a csütörtökhelyi kettős kápol-

137. A jáki templom portáléja.

nát, melyeknek rendkívül változatos és szép méretműveit méltán csodálhatjuk.

Azonban már jókor nem érte be ezzel díszítő szobrászatunk, s az oszlopokon és ablakdiszítésekén kívül szobrokkal iparkodott emelni a templomok építészeti hatását. Csak az a kár, hogy az eredeti szobrok közül nagyon sok elpusztult. Így például a lőcsei

szt.-Jakab-templomon is láthatunk ily alakokat a kapuzaton. Itt is azonban több szobor elpusztulhatott, mint azt a déli oldalon látható üres szobortartó gyámkövek mutatják. Igen szép s gazdag csoportozatokat találunk a kassai dóm északi kapuján, mely e tekintetben első hazánkban: Krisztus a keresztfán, Szt. Erzsébet életéből való jelenetek, az utolsó itélet és a pokol tátott szájú szörnyeteggel. Szép faragásokat mutat a déli és nyugoti kapu is. A jáki templom kapuzata feletti fülkesorban Krisztus és a tizenkét apostolt látjuk. Ebből a szempontból is igazi aranykapu.

Még egy irányban működött a templomépítéssel kapcsolatos középkori kőfaragásunk, s ez a siremlékek, kőlapok, címerek, szarkofágok faragása. Szépen faragott sirkövekben igen gazdag hazánk.

Egyike a legrégebbeknek (1332) a Gagy László sirköve a felső-gagy (Abaujmege) apátsági templomban. Kiváló koracsúcsíves faragás, dült címeren kurulmadarat, karvalyt ábrázol, szájában borostyán koszorúval, jobb szárnyán koronával.

Érdekesek a kassai dómnál az újjáépítés alkalmával előkerült régi, XIV. századbéli sirkőlapok, jellemző félköríven álló kereszttel, a kereszt alján az illetőnek balra dűtött családjegyes címerével. Ez jellemző helyi divata volt a sirkőlapoknak.

Igen gazdag sirkövekben a lőcsei Szt.-Jakab-templom, ahol kívül-belül sok sirkő-lapot találunk.

Ezek közül különösen kiválnak a Thurzó-siremlékek, melyek kőfaragásbeli műemlékeink közt első helyen említendőek. Így: János, Szaniszló, I. Elek, II. Elek siremlékei vörösmárványból. I. Eleké fogadalmi jellegű. S itt igazán nem hallgathatom el azt a magunkat bántó és vádló érzést, amely az embert

a löcsei Szt. Jakab-templom körül sétáltában elfogja, mikor a gyönyörű faragású márványlapokat kell taposnia a templom körüli kövezet kődombjai között. Két ilyen vörös márványlap van a déli oldalon. Az egyikken még sok látható a szép, nemes vonalvezetésű növényi ornamentikából és a felirásból is; a másikon már csak a letaposott címer és sisak körvonalai láthatók, egyéb semmi. Hisz e köveknek múzeumban volna helyük; ezek Lőcsének olyan kövei, mint a Ruskin-féle „Velenec-kövei“, nem pedig kövezetkövek!

Másutt is található ilyen sirkövek az egész országban. Így a nyirbátori ev. ref. templomban Báthory Gábor vörös márványsirköve 1628-ból. Sisakkal, páncélosan, buzogánnyal, karddal, oroszlánt taposva. Művészi kőfaragás ugyane templom ajtaja felett Báthory István vajdának, a kenyérmezei hősnek cimere. Megemlítjük még Sirokay László egri kanonokét Sárosmegye Siroka községének templomában, a Máriássy-sirköveket a márkusfalvi templomban, a Podmaniczky-féléket a vágbesztercei templomban, s Szentgyörgyi Bazini György grófét a pozsony-szent-györgyi plébánia-templomban. Egyike a legjellemzetesebb sirkőfaragásoknak a volt dunamelléki tudós társaság, Akademia Istropolitana egykori rektorának, Schomberger Györgynek vörös márványból faragott képe a pozsonyi Szt.-Márton-templomban. S egyike a legszebbeknek, a leggazdagabb templombeli síremlékeknek Illésházy alabastrom-alakja vörös márvány hátteren a trencsényi apátsági templomban, s egyszerűs mind egyike a legművészebb, legeredetibb faragásoknak.

A síremlék és sirkőfaragások mellett s ép ezekkel kapcsolatban külön kell felemlitenünk a címerfaragá-

sokat. Ép a sírköveken volt divat az illető cimérét is odafaragni. Igen szép cimerekre akadunk így a lőcsei sírköveken. De nemcsak a sírköveken, hanem a várkapuk felett s a patronátus alatt álló templomok kapuja felett is megtaláljuk a régi családi cimereket. Régi faragásunknak ép oly s még díszesebb ága volt ez, mint a festésnél a cimerefestés.

Középkori szobrászaink közül a *Kolozsvári-testvérek*: *György és Márton*¹ válnak ki a XVI. század-

138. A Kolozsvári-testvérek prágai Szt.-György-szobra.

ban első sorban, mint nemcsak templomdiszító, hanem monumentális szobrokat alkotó művészek, koruk legkiválóbb ércöntő mesterei. A prágai híres Szent-György-szobor az ő munkájuk, s idegenben is a magyar művészet dicsőségének hirdetője. Érc-szobrokat készi-

¹ *Ipolyi Arnold*: „A középkori szobrászat Magyarországon.” M. T. Akadémia évkönyvei. X. kötet 13. darab. Pest, Eggenberger. 1863.

tettek. A híres nagyváradi szoboresoportozatot is ők készítették, mely Szt. István, Szt. Imre, Szt. László szobraiból állott, melyet azonban a török hódoltság kora nyomtalanul elsepert, a törökök ágyúkat öntöttek belőle.

Mátyás idejében a budai királyi palota udvara tele volt diszes szobrokkal, ott voltak Herkules tettei domborművekben, Herkules nagy szobra, a három Hunyadi fegyveres szobra stb.; nemkülönbén a visegrádi várkastélyt is Múzsák és Cupidók s egyéb faragványok díszítették. De a török dúlás mindezt elseperte.

A csúcsíves stíl kifejlődésével a díszítő szobrászatnak egy másik s a kőfaragásnál sokkal önállóbb neme fejlődött ki a fafaragásban. A XIV. és XV. században fejlődött ki a nagy szárnyas oltárok faragásának divatja. Ezek a szárnyas oltárok háromszatúak (triptychonok) voltak, kihajtható és visszahajtható szárnyakkal. Középen volt az oltárkép, a szárnyak szintén tele voltak képekkel s mind ezeknek a kerete gyanánt tűnt fel a hatalmas, csúcsíves motívumokból szerkesztett faragott faalkotmány.

A szárnyas oltárok faragása Németországban jött divatba, onnan került Lengyelországba s onnan jött hozzánk Felső-Magyarországba. Az eredeti és kiváló művész e téren Veit Stoss¹ Nürnbergából való volt, de nyugtalan természete, miután földijeivel összeveszett, Krakóba kergette, s itt híres fafaragóiskolát alapított. Krakó tele művészileg faragott képeivel. Az akkori divat szerint még az utcán is, a házak

¹ Voltak, akik az egykori szepesi (most Abaujhoz tartozik) várossal, *Stoósz*-szal hozták kapcsolatba, de erre nézve sem a stoószí, sem a jászói, sem az Országos Levéltárban semmi nyom.

falán találunk Veit Stoss-féle domború képeket. Így a Szt.-Borbála-templom híres Ogrojec nevű kápolnája bejáratával szemben egy egyemeletes házon is kinn az utcán meglepetve látja az ember Veit Stossnak „Krisztus az olajfák hegyén“ című jellemzetes faragott képét.

Veit Stossnak krakói iskoláját látogatták a mi mestereink is, és bár a nagy krakói mester hatása így nagyon is észrevehető, mindamellett egészen külön fejlődött szárnyas oltárt faragó iskoláról beszélhetünk itt Felső-Magyarországon, különösen Lőcsén, Bártfán, Kassán és Besztercebányán. Egyesek neve is fennmaradt. A kiválóbb mesterek közül felemlítendőek Lőcsei Pál, Miklós és Jakab kassai mesterek stb.

Első sorban a lőcsei Szt.-Jakab-templom főoltárát kell a szárnyas oltárok közt megemlítenünk és pedig azért, mert kiváló szépsége mellett, a világ legnagyobb fából faragott szárnyas oltára. Pál mester¹ lőcsei fafaragó alkotása körülbelül 1515-ből, ki Veit Stossnak volt tanítványa. E hatalmas faalkotmány 18 m. magas. Egyik különösen szép részlete valamely csodás, mesebeli fenyőrengetegnek. Gyönyörű felépítménye is a csúcsíves fafaragásnak igazi remeke, számtalan finoman áttört, csúcsíves tornyoeska erdejével.

Középrésze mindkét oldalt kihajtható s mindkét oldalán festményekkel borított szárnyakkal, a fafaragás mesterműve. Három faragott alakot zár magába. Középen a sárkányon álló, angyaloktól körülvett Boldogasszony, Magyarország patronája, csodaszép Mária-

¹ Mint az egyik síremlék felirata mondja: „Margarethae quondam Dni Paulis sculptoris filiae qui supremum Altare Ecclesiae hujus sculpsit.

arc, melynek német jellegébe olasz vonások vegyülnek, nyíltan tanusítva, hogy alkotója, az ügyes fafaragó művész, ha a krakói faragó-iskola tanítványa volt is, Olaszországban is járt, a Madonnák földén. Bal kezünk felé a fő alaktól Szt. Jakab apostolt látjuk, a szorgalmas kézművest, mint Lőcse város középkori polgárságának képviselőjét az ipar terén, jobb kezünk felé Szt. János apostolt a mély értelmű és költői szárnyalású szent-írásíró, a polgárság képviselőjét a műveltség terén. A középrész alatt, az úgynevezett predellában szőlőindás s madarakkal díszes aranyozott fakeretben a teljes Úrvacsorája fából kifaragva. Egyike a legértékesebb fafaragás-csoportjainknak. Különösen az Úrvacsora predella-keretének indadiszén látható, mennyire a reneszánsz hatása alatt áll már itt a csúcsíves faragásmód s a merev csúcsíves irány mily folyékony, hajlékony, olvadó formákat ölt a reneszánsz első fuvalmaira.

Mindjárt a főoltár után említendő az úgynevezett Passzió-oltár a XV. század végéről, mint predellájának lombdiszében a Mátyás király és Beatrix cimerei feletti felírás mutatja. E predella aranyozott, fából faragott lombdisze a legszebb reneszánsz díszmunkánk e nemben. Az aranyos lombfonadék olvadó formái még jobban érvényesülnek az egyébként rideg, csúcsíves hangulatú környezetben. Régi, 1500 körül faragott faoltár még a havi Boldogasszony-oltára Mária-szoborral, Szt. Péter és Pál oltára, Szt. Kataliné, Szt. Miklóse, Szt. Jánosé, Szt. Annáé, Szt. Erzsébeté. A sok szép faragásból megemlítjük még azt a XV. századbéli predellát, mely a három böles imadását ábrázolja, s méltán szerepelt a párizsi kiállításon is.

A lőcsei nagytemplom után a szárnyas oltárok

dolgában mindjárt a bártfai Szt.-Egyed-templomot kell említenünk. A templomnak egész sor szárnyas oltára van, s ha ez mind nem is eredeti régi, csak a régiék szellemében restaurálva Hölzeltől, mégis közöttük több eredeti és igen szép szárnyas oltár akad. A legfontosabb a Szt.-Kereszt-oltára, mely a maga nemében mindjárt a löcsei főoltár után következik. A feszületet Mária és József alakjával feltüntető középrészt mindkét oldalról hatosztatú szárny veszi körül. Nemes arányaival és karesú alakjával ez a szárnyas oltár egyike a legszebbeknek. Igen finom és költői munka Jézus születésének oltára. A templom fafaragásai közül külön kell megemlítenünk a templom régi szentélyének diadalívén álló feszületet, mely erősen emlékeztet Veit Stoss iskolájára. Az illető fafaragó mester nagyon jól számított arra, hogy alakját mélyen alulról fogják tekinteni.

De a legkiválóbb, és nemcsak itt, hanem egész régi faragásunk terén, az a szimbolikus csoportozat, mely az elalélt Krisztust ábrázolja az Atyaisten karjaiban. Az ismeretlen mester, ha Krakóban is tanulhatott, de okvetlenül járt Olaszországban. Krisztus meztelen testén az izmok és erek bőrön áttetsző szövedékét oly kitűnően ábrázolta, ahogy ezt csak Michel Angeló márványszobrain látjuk. Ez a faragott fa szinte emlékeztet a michel-angelói márványra. És ezért joggal beszélhetünk felsőmagyarországi fafaragó-iskoláról, mert ha Veit Stossnak félreismerhetet-

139. Gábor arkangyal. Csúcs-
íves korbelt szí-
nezett faragás
Eperjesen a
XIV.sz.-ból.

len hatását látjuk itt is, ott is, éppúgy az olasz hatás is kétségtelen, s így amint felsőmagyarországi építészetünket, úgy fafaragásunkat is olasz és német hatás keveréke jellemzi.¹ Külön felsőmagyarországi fafaragó-iskoláról kell beszélnünk már csak azért is, mert az „Atyaisten és Krisztus“ csoportozatban oly kiváló alkotást hozott

140. Az Atyaisten Krisztussal. Bártfai fafaragás a XV. századból.

létre. Újabban e kiváló alkotás nem valami jól világított helyre, a Szt.-Borbála-oltár predellájába illesztették, ahol bizony a futólagos szemlélő szinte észre sem veszi. Bizony kár volt így eldugni e legművészibb régi fafaragásunkat.

¹ *Divald Kornél*: „A bártfai szobrásziskola.“ Magyar Iparművészet. I. és II.

Ép ennek a régi fafaragó-iskolának, mely Bártfán oly kiválót alkotott, a hagyománya vitte rá közoktatási kormányunkat, hogy Bártfán fafaragó-iskolát szervezett, Hölzel Mórt bizván meg vezetésével, aki, noha prágai születésű, Bécsben Izsó Miklóssal megismerkedvén, hazánkba került és itt telepedett le. Ezen állami fafaragó-iskolának célja első sorban a külföldi vásártermékeket a templomi szobrok terén kiszorítani.¹

A szárnyas oltárok dolgában még megemlítjük a kassai dómot, melynek oltárait Kassai Miklós és Jakab mesterek faragták, de melyek közül az 1556-iki nagy tűzvész alkalmával, mikor a kövön kívül minden elégett, csak négyet menthettek meg: a szép főoltárt, melynek táblásképét Wohlgemuth festette volna, a Boldogasszony oltárát, a Szent Szűz haláláról nevezett oltárt és a Szt.-Antal-oltárt. Külön említendő még a remekművű káposztafalvi szárnyas oltár, melyet a párizsi kiállításra is kiküldtek a Szepességen egyáltalán még igen sok remek festésű szárnyas oltárt találunk. Kiváló Liptóban a szentandrászi templom szárnyas oltára.

De nemcsak a faragás jutott ily nagy virágzásra a csücsíves építésmóddal, hanem kőfaragásunk is tovább fejlődött s még nagyobb virágzásnak indult. Ekkor jönnek mindinkább divatba a szentségtartók, e külön kis csücsíves, toronyszerű alkotmányok, melyekkel remekelni iparkodtak faragó mestereink. E téren is Lőcsén, Bártfán, Kassán, Besztercebányán mestereink, iskoláink voltak. Egyesek neve is fenmaradt, így Króm István faragta a kassai és bártfai templom

¹ *Divald Kornél*: „A bártfai szobrász-iskola.“ Magyar Iparművészet. I. és II.

szentségházát. Urbanovitz Márton neve saját síremlékén marad fenn Lőcsén. A kiválóbb ily szentségartók a kassai, bártfai, lőcsei, gölnicbányai.

Itt említjük meg a kőből faragott és színesre festett *Olajfák hegye* csoportozatot Besztercebányán, mely háttérül magát a régi várost ábrázolja, továbbá a garam-szent-benedeki szerzetes-templomi *szent sír*, vagy *Krisztus koporsója* című csoportozatát, melyet restaurálás után az esztergomi székesegyházba vittek.

A reneszánszkori faragások közt első helyet foglal el mindenesetre az említett lőcsei Mátyás-oltár predellája. Folyékony, kereken összeolvadó, aranyozott, reneszánsz girland-dísz, mely Mátyás királynak és feleségének, Beatrixnak címerét fonja körül, páratlan a maga nemében. Méltán híresek az 1488 körül a Báthoryak alapította nyír-bátori ev. ref., még csúcsives templom faragott keresztes székei, úgynevezett stallumai e tekintetben. A „korai reneszánsz páratlan műemlékei“-nek mondja, a műemléket védelmébe vevő miniszteri leirat. 1511-ből valók e, részben faragott, részben betétes munkák. Hasonló faragott s berakott kerevetes padokat, tanácsszékeket találunk a lőcsei Jakab-templomban is. Készítőjük György asztalosmester volt (Georg Tischler). Pompás reneszánszkori faragás a késmárki főtemplomból a Thökölykápolnába került, részben faragott, részben berakott művű egyházi szék Láng Lajos késmárki asztalosmestertől 1544-ből, mint latin felirata mondja.

Külön említjük meg e *berakott munkát*, az úgynevezett *intarziát*, mely, mint láttuk, a reneszánsz faragásokkal kapcsolatban virágzott. Kiváló remeke az épp előbb említett fejedelmi imaszék, melyen egész csarnokot ábrázolt intarziával a művész.

Itt kell megemlítenünk az ugyancsak a reneszánsz építésmóddal, a felsőmagyarországi reneszánsz épületekben divatossá lett s a barok és rokokó építésmódnál is kedvelt díszítő plasztikát, a *stukkó*-t. Kiváló szép példája ennek az eperjesi Klobusitzky-ház homlokzata, vagy az iglói XVI. szepesi város takaré-

141. Stucco boltozat-díszítés az eperjesi Fő-utca 11. sz. házból (XVII. század második fele). Divald Kornél után.

pénztár épületének homlokzata. De mennyezetdíszül is nagyon kedvelték a stukkót s igazán olvadékonyan szép lécs- s girlandfonadékokat találunk löcsei, eperjesi házak mennyezetein. Különösen azért is ki kell emelnünk e virágzó régi stukkó-művességünket, mert ép Eperjesen e mennyezeten a magyar régies motívu-

mokat, a szegfűt, a liliomot is megtaláljuk a többi eredeti reneszánsz motívum mellett, miknek egyik fő ismertető jele a gránátalma. Ily mennyezeteket találunk a Főút 95. és 111. házában. De ép úgy Lőcsén is. Igen szép rokokó stukkó-díszet találunk a mai lőcsei főgimnázium I. osztálya termében is, mely az ottan valamikor lakó egyházi rendnek volt a rektoriuma.

A reneszánsz izléssel fejlődésnek indult s a rokokó-

142. Donner Ráfael pozsonyi Szt.-Márton szobra.

val oly virágzó stukkó díszítő művészetünk is abba maradt, népiesen nemzeti motívumainknak is nagy kárára, mert, mint mondtuk, ezeket is szerencsésen felhasználta régi stukkó-művészetünk. Legújabbán a királyi várpalota stukkóiban újra magyar motívumok lépnek fel nemes plasztikai formákban Hauszmann pompás alakításában, de ez nem régi stukkó-művé-

143. Donnar Ráfael: A régi pozsonyi főoltár egyik angyala.
(M. Iparművészet.)

szetiink folytatása, hanem szerencsés új vállalkozás, főleg a pávaszemes rózsák és liliomok pompás plasztikai kifejtésével.

Régi monumentális lovas szobrainkat — a Kolozsvári testvérek nagyváradi Szt. István, Szt. Imre, Szt. László szobrát és Zsigmond király lovas-szobrát a budai Szent-György-piacon, amelyek azonban elpusztultak — idői sorrendben *Donner* Ráfael pozsonyi Szt.-Márton-szobra követi. Ez a szobor fenmaradt a pozsonyi dóm háta mögött. *Donner* Ráfael igaz, hogy külföldről telepedett le 1727-ben Pozsonyban, de aztán állandóan itt élt s művészete java tevékenységét itt fejtette ki. Szobrai, de különösen a Szt.-Márton-szobor és a régi pozsonyi főoltár angyalai, külföldi műtörténészek szavai szerint is a XVIII. század legtökéletesebb formájú szobrászati alkotásai. Szt. Márton lovas-szobrát ólomból öntötte. Most üvegfedél alatt látható, a dóm apszisának két középső támasztó pillérje között. A művészettörténetben Bernini és Canova közt a legnagyobb képfaragó *Donner*.

Modern szobrászatunk a XIX. század elején több bátortalan és tehetségtelen próbálkozás után, melyek közül még leginkább *Ferenczy István* említhető, főleg *Mátyás* szobrának tervezetével, mert benne már is hazafias tárgy feldolgozására való törekvés nyilvánul, voltaképp *Izsó Miklóssal*¹ kezdődik, ki Bécsben, Münchenben tanult és dolgozott, de azért már nála is megtaláljuk azt a jellemvonást, mely újabb művésztünket annyira jellemzi, t. i. a hazai népelet ábrázolását, sőt e tekintetben benne oly szerencsésen egye-

¹ *Szana Tamás*: „*Izsó Miklós* élete és művei.“ Budapest, 1897.

sült a képfaragó tehetség a népiesen nemzeti iránt való finomérzékkel, hogy későbbi szobrászatunkat is soká felülmulta. Csak legújabb szobrászatunk volt képes újra a népies nemzeti motívumok terén nyomdokaiba lépni.

Izsó közéletünk sok jelesét örökítette meg. Ez alkotásai közt első helyen áll *Csokonay*-ja, Debrecen-

144. Izsó Miklós „Búsuló Juhász“-a.

ben, a magyar enlékszobrok egyik legjobbika. A népiesen nemzeti motívumokat feldolgozó, a népéletből merített alkotásai közül pedig s e tekintetben egész szobrászatunkban az első helyen áll *Juhász*-a, a Nemzeti Múzeumban, melyet később *Búsuló Juhász*-nak neveztek el, igazi magyar alak a népéletből, amint botjára támaszkodva méléz el a messzességbe. Nézése

145. Strobl Alajos: Arany János szobra.

146. Zala György: A budai Honvédszobor.

ugyanis az egész alföldi rónaságot elénk varázsolja. Csak onnan való lehet ez az alak. Ezzel teremtette meg Izsó a magyar népelet-szobrászatot, „genre-szobrászat“-ot. Ilyenfajta műve még ugyanott a *Fonóházi jelenet*, melyben a leány elejtett orsóját a legény fel-emeli, de ennek fejében csókot kér átölelve a tőle

147. Zala György: Ébredő szabadság, részletcsoport az aradi Szabadság-szoborról.

nem olyan túlságosan idegenkedő leány derekát. Apróbb ily irányú tanulmányai közül kiválik három *Táncoló parasztja*, melyekben találóan fejezte ki a magyar legény hetyke táncát, s *Cigány-bandája*, igazi népi jelenet töredékei, mely a maga egészében a magyar nép mulató jókedvének lett volna méltó faragott képe s örök kár, hogy csak vázlat maradt.

Amit Izsó nagyszerűen kezdett, soká nem folytatta senki, csak legújabb szobrászatunk fordult megint igaz benső érzéssel a népelet felé. Mindenha Izsó érdeme marad, hogy megteremtette a magyar népelet szobrászatát.

Későbbi nagy szobrászaink: *Huszár* Adolf Deák

148. Holló Barnabás: Kuruc.

szobrával és Petőfi szobrával, *Strobl* Alajos az Arany-szoborral és Deák Ferenc szarkofágjával, *Zala* György az aradi Szabadság-szoborral, s a budai Honvédszoborral, melyek talán az ország legsikerültebb szobrai, szintén művészetünk alapjellembonását tüntetik fel, mikor a hazafias érzést szolgálták ére- és márvány-

ábrázolásaikkal. Jeles alkotás a maga nemében a löcsei Honvéd-szobor is *Faragó*-tól, ki hazafias érzéstől áradó, lendületes honvédszobrával megelőzte a budai Honvédszobrot, s bizonyos fokig emlékeztet a két szobor egymásra.

Ritka és egyedül álló jelenség *Klein Miksa*, kinek Germán rabszolgája, Legyőzött hadvezére, Anachoré-

149. Holló Barnabás: Leselkedő betyár.

tája és Özönvize, ha még oly kitűnő alkotások is, semmi nemzeti jelleget nem tüntetnek fel.

Legújabb szobrászatunk megint az Izsó-féle nyomokon halad s különös előszeretettel fordul a hazai tárgyak, a népelet jelenetei felé. Így *Holló Barnabás*-nak „Kis furulyám szomorúfűz ágán“, „Leselkedő betyár“-ján, „Megy a juhász számaron“ című bronz öntvényén; *Dankó József* történelmi mellszobrain, *Vas-tagh György* „Csikós“-án, *Kallós Ede* „Bessenyei“-jén s két kitűnő reliefjén, a „Rozmaring“-on és a „Vásár-

fiá"-n, továbbá *Róna* József reliefjein, például a *Toldi estélyén* stb.

A népeletet megérzékitő, újabb, Izsó régi nyom-

150. Holló Barnabás: Kis furulyázó szomorúfűz ága . . .

dokain tovább haladó szobrászatunknak talán legkiválóbb tehetségű képviselője volt a korán oly szomorú véget ért *Nagy Kálmán*, ki pompás megfigyelő tehet-

séggel leste el az alföldi népélet jeleneteit és eredeti tehetséggel adta plasztikai kifejezését *Lóra csikós, lóra, Debreceni számadó, Ivó telik-e még? Világosnál* című alkotásaiban. A magyar népéletnek Izsó óta nem volt ilyen eredeti faragó művésze. A Korvin-téri közút tervezete vizet szürcsölgető bárányokat ábrázol elmélázó juhással, pompás alföldi jelenet a népéletből

151. Holló Barnabás: „Megy a juhász számaron“.

s rajta az alföldi rónaság minden varázsa. Ennek elkészítése közben érte ép a lépfenes báránymodelltől hirtelen halála.

Újabb monumentális szobrászatunk is kiválóan a nemzetinek hódol eszmében és kivitelben egyaránt, s ezen a téren első helyen említendő *Fadrusz János*, kinek pozsonyi márvány lovas-szobra: *Mária Terézia és óriási Mátyás király* a legkiválóbbak e nemből. Különösen sikerült alkotás *Mária Terézia* szobra, mely-

152. Fadrusz János: Mária Terézia pozsonyi szobra.

nek pompás főalakján kívül Bécs felé tiltólag tekintő magyarja pompás kuruc alak.

153. Fadrusz János: Mátyás király kolozsvári szobra.

154. Kiss György: A betyár.

Fadrusz óriási Mátyás király a méltán keltett mindenkit bámulatra a párizsi világkiállításon is.¹ De nemcsak ő. Vele együtt Zala Hungáriája, Tudomány és dicsősége, több siremléke, Magdolnája; Róna József

¹ *Pekár Gyula*: „A Grand Palais. A magyar szobrászat”. Budapesti Napló, 1900.

zentai domborművei, Zeneleckéje, Klapkája és főleg Utolsó szerelme; Strobl Jászhai Marija és Édesanyja; egyáltalán még a kisebb méretű alkotások is, mint amilyen Barcza Lajos Idillje, Bezerédi Kuttyája, Vastagh Csikósa, Kis Tanulmányfeje, Kallós Bessenyeije, Tóth István Boszúja a legnagyobb feltűnést keltették.

155. Vasadi Ferenc: II. Rákóczi Ferenc.

A párizsi kiállításon egyáltalán feltűnően nagy sikert aratott a magyar szobrászat. Ennek okát nyilvánvalóan abban kell találnunk, hogy nálunk még megvan a nagy szobrászathoz mindig szükséges bizonyos fokú naivság, fiatalság, míg a többi raffináltabb műveltségű nemzeteknél már ez hiányzik. Jól mondja a kiállítás magyar szobrászatának egyik ismertetője, hogy a nagy szobrászat abban a korban virágzik, mikor az irodalomban a hősi műnemek, a hősköltemény zengi a férfias nagyság dicsőségét. Magyaror-

156. Radnai Béla: Arató.

szágon a XIX. sz. közepén megtaláljuk, mint ő mondja, a homéroszi éposz naiv hősiességét. Gondoljunk csak Vörösmarty és Arany epikus munkáira. Ez a daliás lendület, ez a naiv hősiesség, ez nyilvánkozik meg újabb szobrászatunk alkotásaiban, s ez a magyar szobrászat párizsi sikerének titka.¹

Vörösmarty a régi dicsőséget a tespedő kor szemeiben feltámasztani törekvő, ritka hősiességű lendülettel és igazán a hősök nyelvén pattogó époszainak homéroszi hexametei, azután az a mesés hősiességű küzdelem költők és szónokok szinte naiv hitű és hősiességű vezetése alatt, s aztán Arany János époszi munkái, ezek képviselik azt a kort, mely méltó szülője volt az újabb magyar szobrászatnak, mely diadalait most aratja, örök tanulságul szolgálván, hogy

a nemzeti jellemvonásoknak kultuszában, a hazai föld és népelet, a hazai történelem és a hazafias érzés ábrázolásában, kifejezésében rejlik a szobrászat nagyságának is a titka.

¹ *Pekár Gyula*: „A Grand Palais. A magyar szobrászat“. Budapesti Napló. 1900.

Modern szobrászatunk tehát, noha már kezdetben Izsóval a népi, a nemzeti jellemvonások felé fordul, s noha jeleseink emlékműveivel nemzeti célokat szolgál, Izsó nyomdokát nem követve, soká bizonytalanul kereste formáit, mígnem újabban határozott virágzásra kap a nemzeti jellemvonások kiváló művelésével, előszeretettel fordulva egyrészt a népelet édes-bús jelei felé, másrészt a nemzeti történet ily vonatkozásokban gazdag korszakai felé. Itt a jövő művészi felvirágzás nagysága, mely már a jelenben kezdi mutatni sajátos, — a magyar népet, a magyar nemzetet, jelen, múlt életét, plasztikailag, élénk varázsoló — még alig ismert bájait.

157. Senyei Károly: Kuruc.

X.

Festészet.

Festészetünk áttekintését régi középkori falképeinken kell kezdenünk. A XII. és XIII. századbéli, sőt későbbi falképeinket is a legtöbbször az újabb műízlés felléptével bevakolták és bemeszelték. E rákerült réteg lekaparása után így jött napfényre sok régi falképünk.

A veszprémi Gizella-kápolna s a deáki monostor-templom falképei a legrégebbek, a XIII. századból. A Gizella-kápolna déli és északi falán levők az apostolokat ábrázolták. A XIII. században a templomi falfestés e neme a Dunán túl általános volt, s egész csoportjára akadunk Vasban és Zalában a falusi templomoknak, melyekben ily falképeket találunk. Ilyen Zalában a pécseli, Vasban a dömölki. Ezeket Rómer Flóris, a falképek szerencsés kutatója írta le.

A XIV. századból való leghíresebb régi magyar falképünk a szép Szepességen, a püspöki káptalani székesegyház bejárat melletti falképe 1317-ből, mely az Anjou-ház trónrajutását örökíti meg. Mária díszes

trónon bal karján az ölében ülő gyermek Jézust tartja, jobbával meg a mellette térdelő Róbert Károly fejére teszi a koronát. Két oldalt az esztergomi érsek, a szepesi prépost és várnagy egészítik ki a kép csoportozatát. Ipolyi Arnold a sienai Simone M. valamelyik tanítványáénak tartja.

Ugyanesak a XIV. század elejéről valók a kassai Szt.-Mihály-kápolna falképei, a zalamegyei turnicsei, a vasmegyei veleméri, martyánci, tótlaki és a szepesmegyei zsegrai, lőcsei falképek.

A martyánci templomban Rómer Flóris a feliráson felfedezte a képek készítőjének stiriai, regedei (radkespurgi) Aquila Jánosnak nevét, aki valószínűleg a

158. A szepeskáptalani székesszegyház falképe 1317-ből.

nyugati határszél számos templomában festhetett képeket a XIV. század utolsó évtizedeiben.

Egy rakás falképet találunk a lőcsei Jakab-templomban. A lőcsei falképek közül különösen híres a Dorottya-legenda és a hét főerény és főbűn sorozata.

Híresek a gecelfalvi templom XV. századbéli freskói. Régi falképeket találunk a szombatfalvi templomban is Erdélyben. Brassóban s Nagy-Szebenben is találunk régi falképeket, az utóbbiakat 1445-ben Rozsnyói János festette.

E falfestmények azért is nagyon érdekesek, mert az egykorú magyar viseletből sokat megőriztek. A leg-

érdekesebbek ránk nézve azonban azok, amelyek magyar szentek legendáit ábrázolták.

Különösen a székely föld tűnik ki falfestmények dolgában e tekintetben. Huszka érdeme, hogy ezeket kikutatta s lemásolta. A legendák ábrázolásában gyakran találjuk Szt. Lászlót, amint a cserhalmi ütközetben a kún lovastól az elrablott magyar leányt megmenti. Kedvelt témájuk lehetett. Így a háromszékmegyei maksai,¹ killyéni, az udvarhelymegyei bibarcfalvi és homoród-szt.-mártoni² és derzsi templomokban. A derzsi falfestményt 1419-ben Ungi István fia, Pál mester készítette.³ A killyéni falfestmény 1440—1450 körül készült.⁴ Leginkább úgy ábrázolták Szt. Lászlót, amint a visszafelé nyilazó kúnt üldözi.

A székely templomokon kívül a turnicsei, szlatvini, de főleg a zsegrai templomban találunk falfestményeket Szt. László királyról.

A zsegrai falképsorozat terjedelemben is, értékben is ezek közt a legelső, mert a kúnok elleni harcot több élénken szerkesztett jelenetben tárja elénk. Érdekes, hogy mennyire torzítottak ösztönszerűen e keresztény festők a pogány kúnok ábrázolásában; rendesen rút, ördögi alakoknak tüntetve fel ezeket s különösen rettenetes nagy orrokat rajzoltak e kúnoknak. Ugyancsak e templomban Szt. László külön

¹ *Huszka József*: „A háromszékmegyei maksai templom falfestménye.“ Másolat a műemlékek orsz. bizottsága levéltárában.

² *Huszka József*: Arch. Ért. 1885. V. 216.

³ *Huszka József*: Arch. Ért. 1887. VII. 332. Millenniumi Magy. tört. II. K. 124—125.

⁴ *Huszka József*: Arch. Ért. 1886. VI. 127.

képén kívül még Szt. Istvánt is megtaláljuk. Különben e templom egy kép lehetett az egész, mert itt találjuk még Jézus élete, Jézus kinszenvedése sorozatát s az utolsó ítéletet s az Atyaistent, amint a lelkeket tartja karjai közt. Szt. Istvánt a lőcei és a biharmegyei mezőtelegdi templom falfestményei közt is megtaláljuk.

A gelencei, homoród-szt.-mártoni templomban még a Margit-legendából is találunk jeleneteket.¹ A szentek életéből adnak jeleneteket az ugocsamegyei fekete-, s szöllős-végardói és a máramaros-szigeti falképek.

A XV. században így virágkorát érte falképfestészetünk. A mohácsi vész azonban úgyszólván mindent elakasztott, legalább az ország nagyobb, török-dúlta részében. Ahová a török nem jutott el, így első sorban Felső-Magyarországon, egyházi festészetünk is tovább virágzott. A XVI. században készülnek ugyanis a hatalmas szárnyas oltárok, melyek, mint-hogy a főoltárképen kívül a szárnyakat mindkét oldalról festmények díszítették, nagy lendületére voltak egyházi festészetünknek.

E téren első sorban említendő a lőcei Szt.-Jakab-templom, mely nemcsak régi falképeivel, hanem szárnyas oltárainak számos festményével gazdagon illusztrálja régi festészetünk fejlődését. A főoltár képei Kranach mintái után készülhettek. Az egyiken a sziklás hófoltos Tátrát is rajta látjuk. A Mátyás király emlékére épült Passzió oltárképein meg Schongauer Márton hatása látszik.

Ugyane korból, a XV. század végéről valók a

¹ *Huszka József*: Arch. Ért. 1885. V. 216.

kassai régi oltárok festményei, a főoltáréi állítólag magától Wohlgemuthtól, a többieké tanítványaitól.

Felső-Magyarországban Lőcsén, Kassán, Besztercebányán festőiskolák lehettek. Így egy poprádi oltárszárny-maradványon fenmaradt Lőcsei Miklós neve.¹

Régi magyar festészetünknek egy másik ága az egyházi falkép- és oltárkép-festés mellett, a kódexeket díszítő, úgynevezett illuminátor-festészet (enluminure). Kiválóak ebben a Mátyás-féle korvinák, amelyek itt-ott, de meg már előbb is, a Képes Krónika egyes ábrázolásaiban határozottan magyar alakokat és díszítő motívumokat is találunk a túlnyomóan reneszánsz-jellegű kódex-festés mellett. Különösen érdekes e tekintetben Kinizsiné Magyar Benigna imádságos könyve (Czech-kódex) amely körülbelül 1494-ből való és határozottan magyar motívumokat tüntet fel igazán dus ornamentikájában.

Későbbi századokban a felsőmagyarországi reneszánsz építésmóddal fejlődött ki az úgynevezett *szgraffittó*-festés, vakolatba karcolt festés. E stílusban Sárosban, a Szepességen épült harangtoronyok, kastélyok, magánházak ma többnyire suta falai tele voltak ily *szgraffittó*-festéssel, mint ezt a késmárki harangtorony, a Thököly, de főleg a fricsi kastély Sárosban ma is mutatja. Ez utóbbi kastély fülkesoros koronapárkányzatán még legszebben maradt fenn e festés s határozottan legszebb *szgraffittó*-emlékünk. Vagy másfél száz fülkékében alakokat ábrázolt festőjük s a magyar történelemből is például Hunyadi Jánost, Hunyadi Lászlót, Mátyás királyt. A fülkeívek közti mezőkön s a koronapárkányzaton pedig folyékony, magyar rene-

¹ Nicolaus de Leuczia a. D. 1484. pinxit.

szánsz virág- s inda-diszítést találunk. Sajnos, hogy az egykor ennyire magyarrá fejlődött s olyan virágzó diszítő festés-mód manapság nálunk szinte ismeretlen, nem is értik művészi titkait. Ezért nem tudja a friesi kastély jelenlegi műértő tulajdonosa sem restauráltatni e pompás *szgrafittókat*.

A *falkép-, oltárkép-festés, kódex- és szgrafitto-festés* mellett még egy nemét találjuk a régi magyar fes-

159. Miniature-kép a Márk-féle 1358-iki krónikából: Szent István győzelme Kean felett.

tésnek s ez a kálomista templomok mennyezetén vagy kórusán található *diszítő-festés*, noha ilyeneket csak az újabb korból, különösen a XVIII. századból találunk. Ilyenek: a maksai ev. ref. templom és a köpeci (Háromszékmegye) templom mennyezetének festése, mely utóbbinak készítője Asztalos József volt 1768-ban. Mind a kettő erősen mutatja a reneszánsz

formák magyarosítását; jellemző magyar motívumokat is tüntetnek fel, melyek között a pávaszemés virág is szerepel. Hasonló a zemplénmegyei megyaszói régi csúcsives templom mennyezetfestése 1735-ből Asztalos Imre és Asztalos István miskolci mesterektől. A mennyezet is, a fakarzat eleje is festett. Négy- szögű mezőkön magyar virágok: liliom, margitvirág, szegfű stb. A reneszánsz formák hatását látjuk, akár csak a kódex-diszítésekben, mint Szendrei mondja.¹ Hasonló festést találunk a mezőcsáthi ev. ref. fatemplomban, különösen a kóruson,² amelyet rév-komáromi asztalosok festettek s amelyen igazi magyar motívumokat találunk. A XVIII. században híres magyar mennyezetfestők voltak: Hajdu Sámuel és Bétsi Sámuel, kik a pókai, ajtóni és marosszentgyörgyi templomokban festettek.

Az első magyar festő, akiről többet tudunk, Magyar Mihály, vagy ahogy az olaszok nevezték a Michelo Ongaro név mellett: Michele Pannonio, azaz Pannoniai Mihály, vagy Michele dai Unii, azaz Hun Mihály. A leggyakrabban mégis Michele Ongaro-t találunk említve s így joggal Magyar Mihálynak mondhatjuk. 1415-ben lebogókat fest és angyalokat aranyoz Ferrarában.³ Majd az ottani székesegyház sekrestyéjének boltozatát ékesíti a maestro Michele Ongaro az Atyaistennel, szeráfokkal, Szt. Péterrel és Szt. Pállal.⁴ Később

¹ *Dr. Szendrei János*: „A megyaszói ref. templom magyar szabású diszitményei 1735-ből“. M. Iparm. 1901. július 155—157.

² *Huszka József*: „A mező-csáthi kórus“. M. Iparművészet I. (1897—8). 20—25. l.

³ Modenai levéltárban levő okiratok szerint.

⁴ Arch. Capitolare del Duomo di Ferrara. Memorie della Cattedrale di Ferrara.

San-Domenico, aquinói Szt. Tamás, San Pietro martyre alakját angyalok közt festi a ferrarai kastély tornyában (torre delle ore), majd Jézus képét a város és a Capitano jelvényei közt, a kapitány házának a bejárata fölött, Borso d'Este arcképét az ú. n. orszlánkapu fölött 1452-ben, s aztán még függönyt fest

160. Magyar Mihály: A növényművelés allegóriája. A Szépművészeti Múzeumban.

a dóm számára Ádám és Éva teremtéséről. 1464-ben már meghalt, mint a leányára, Luciára, egyetlen örökösére vonatkozó okirat mutatja. Az országos képtárban (az Akadémia épületében) is van egy képe, mely a növényművelés, ültetés istennőjét ábrázolja, s amely Borso d'Este számára készült, aki egyik szobáját a művészetek alakjaival díszítette Cosme

Turá-nak, aki kovácsolt vasmunkákkal foglalkozott s ez festményeinek alakjain is meglátszott, a vasfestőnek iskolájából, aki festőknek fiatalabb kortársa volt.¹

Körülbelül Magyar Mihálylyal egy korban élhetett *Magyar István*, kiről azonban alig van valami adatunk. Pór Antaltól tudjuk, hogy Magyar István (Étienne de Hongrie) műhímző és festő volt Párisban 1384—1417. Touraime hercegasszonynak többféle ruhát himzett s munkáival nagy sikert ért el. Később a burgundi herceg mellett gyakorolta mind a két művészetét, a festést és himzést kamarási rangban.²

Mellékesen jegyzem meg itt, hogy a franciáknál *magyar öltés* („point de Hongrie“) néven ismert himzés eredetét is érdekes volna kutatni, mennyiben függ össze velünk magyarokkal, ez a színekben pompázó kápráztató, de rajzban egyszerű, ferde vonalakból álló cik-cakszerű geometriai diszű himzés.

Mátyás király, tudjuk, mennyire kitérte Magyarország kapuit az olasz reneszánsz művészetnek, s így Benedetto da Majano és Andrea del Verrochio szobrai mellett Ercole Roberti és Filippo Lippi az ő udvarában festettek, de ez idegen művészet volt s így bennünket itt most nem érdekel.

Csak mellékesen említem meg itt, hogy a XVI. századbéli nagy német festő és metsző, Dürer Albert családja is hazánkból szakadt ki, amint Haan Lajos kimutatta. A békésmegyei Gyula város közelében lévő Ajtós faluból, melyet a törökök teljesen elpusztított-

¹ *Ventari*: „Olasz képek az országos képtárban.“ Arch. Ért. („Arte“ után).

² *Pór Antal*: „Étienne de Hongrie“. Historisches Jahrbuch XXI. 78—85. Arch. Ért. 1901. febr.

tak, de melynek romjait Haan felfedezte, a nemes Ajtósy családból származhatott, mert címere is hármashalom felett tárt ajtót mutat s e nemességet Németországban nem szerezhette. Nagyatyja, Antal, ez Ajtós faluból ment be Gyulára aranyművesnek, mint a festő maga írja naplójában. Atyja innen került ki Németországba, Nürnbergába Holper aranyműveshez, kinek Borbála nevű leányát elvette s üzletét is örökölte.¹ A festő azonban külföldön születvén német anyától, így teljesen a német nevelő környezet hatása alatt állt s német festő lett.

A művész atyjának arcát azonban magától a művésztől való festményen a német Thausing is magyar típusnak tartja. Szendrei Dürer jellemző könyvdiszitő kacskaringó szövedékében, melyet a németek nagyra tartanak s keleti hatásból magyaráznak, a békésmegyei s egyáltalán a magyar vitézkötés hatását látja, mely a művész atyjának rajzkönyvében kerülhetett a fiú kezibe.²

A XVIII. században két festőnket kell megemlítenünk, akik külföldön dolgoztak és korukban elég híresek voltak. Az egyik *Kupeczky János*, aki 1667-ben született Bazinban, vallásos képeket festett, Olaszországból Nürnbergába került, ahol le is telepedett, s 1740-ben meghalt. Bazinban tőle való az ev. egyház Krisztusa a keresztfán és ugyanott a városházán a művész saját arcképe. A másik *Mányoki Ádám*, ki Szokolyán született 1673-ban, Párizsban tanult. majd

¹ *Dr. Szendrei János*: „Dürer Albert származása és művészete“. Az orsz. régészeti és embertani társulat évkönyve. 1879—1885. Budapest, 1886. 179—189. I. „Dürer Albert élete és művészete“. Budapest, Divald K. 1885.

² U. o.

Rákóczi szolgálatába állott, utóbb szász udvari képi-író lett és Drezdában telepedett le, ahol 1757-ben meghalt. Leghíresebb képe II Rákóczi Ferencnek a szász király tulajdonában levő kitűnő arcképe, régi magyar festészetünk legkiválóbb alkotása, mely java korában ábrázolja az igazán szép férfi-alakot, a daliás fejedelmet, kinek alakját csak emeli a férfidivatnak hiába, legszebb fajtája, az épen ily alakra való vitézi magyar ruha.

Ujabb festészetünk id. Markó Károlylyal, a kora kiváló tájképfestőjével kezdődik. Felemlítjük, mert hazánkfia, Lőcsén született 1790-ben. Egyik életirója, Keleti Gusztáv, külön kiemeli, hogy a gyermek Markó „első benyomásait a Kárpátok tövében, bérces vidék gazdag természetéből meríté“. Szépen fejti ki tovább hogyan kelthette fel a Magas-Tátra környéke a fiatal Markóban a tájképfestésre való hajlamot.¹ Másik életirója is kiemeli, hogy a magyar tájképfestés megteremtője.² De nemcsak nálunk, hanem egyáltalán iskolát teremtett a tájképfestés terén. A múlt század 40—50-es éveiben érte el tetőpontját a Markó-kultusz. Egészen 1860-ban bekövetkezett haláláig működött. Ideális tájképei miatt sokan modern Claude Lorrain-nek nevezik, Keleti a tájfestők Fra Angelico-jának szeretné mondani. Ideális, kedves tájképei valóságos szigetek a realizmus mindjobban fejlődő korában. Szana olyasféle alkotásoknak tartja ezeket a festészetben, amilyen a költészetben a tündérrege. Ha még olyan kiváló is e tájképek. rajtuk magyar

¹Keleti Gusztáv: „Id. Markó Károly.“ Magyar könyvtár. 97. sz. Budapest. Lampel.

²Szana Tamás: „Markó Károly és a tájfestészet“. Budapest, Athenaeum, 1898.

vonást, motivumot egyáltalán nem találunk. Jobbára olasz tájképek Róma környékéről.

Újabb, de már igazán magyar festészetünk megteremtője, *Barabás* Miklós. 1810-ben született Marosfalván (Háromszék). A XIX. század első felében eleinte ő az egyetlen és azután is legnagyobb arcképfestőnk. Alig van nevesebb emberünk, akit meg nem festett vagy meg nem rajzolt volna. De nemcsak újabb arcképfestésünk megteremtője, hanem —

161. Marastoni: A bucsújelenet Petőfi „János Vitéz“-éből. Eredeti rézkarc után.

s ez itt minket első sorban érdekel — festészetünkben ő teremtette meg a magyar életképet, genreképet, a magyar népeletet ő vitte be festészetünkbe. Íme, újabb magyar festészetünk első embere, megteremtője is már a magyar nép, a magyar föld felé fordul, ott keres vásznához való hangulatokat. Előmozdította ezt irodalmunk, költészetünk akkori általános iránya, mely ép a népies felé fordította a figyelmet s a népiest iparkodott egyetemes, nemzeti költészetté

és művészetté emelni. Így fordul fiatal festészetünk is a népi jelenetek felé. Jellemző, hogy még az idegenből ideszakadt *Marastoni* is ez irány hatása alatt magyar népi jelenetet dolgoz fel rézkarcban, tuniillik Petőfi „János Vitéz“-ének búcsújelenetét. Barabásnak ilyen képei: Cigánycsalád, Székely arató kaláka, A meny hazaérkezése, stb. Már első képein, az első magyar életképeken ott szerepelnek a cigányok, mint kiegészítő része a magyar népnek.

162. Greguss János: Az Alföld.

Utánna a *Klimkovics* testvéreket kell megemlitenünk. Az egyik, *Ferenc* „A pólai remete“, „Salamon és László“ kibékülése című képeivel már a magyar történetet hozza be festészetünkbe, s így tudtunkkal ő a magyar történelmi festészet megalapítója. *Klimkovics Béla* pedig tehetséges folytatója a Barabás-féle népeletet feldolgozó genre-képeknek. Ilyen képei első sorban a „Falú végén“, mely az első legjobb élet-

képek közé tartozik, „Ki a legény a csárdában“ stb. Rajzai között is feltűnő figyelemmel fordul a népelet

163. Greguss János: Alföldi ménes. Az Athenaeum Petőfi-kiadásából.

felé. Egyik tollrajza jellemző tiszaháti parasztot ábrázol, szűrén tisztán kirajzolt pávaszemes virágokkal.

164. Greguss János: A Betyár. Az Athenaeum Petőfi-kiadásából.

A régiebbek közül még *Greguss Jánost* akarjuk megemlíteni, ki a magyar népéletnek legbuzgóbb festője és rajzolója volt. Korában senki sem tudta a magyar földet, az Alföld tájképeit és népi jeleneteit hangulatosabban festeni és rajzolni. De nem is rajzolta, festette annyiszor senki, mint ő. Korában a magyar föld és nép legtehetségesebb, leghangulato-

165. Munkácsy Mihály rajza után Kacziány Ödön: Kis furulyám szomorúfűzfája.

sabb rajzolója és festője. Csak az Athenaeum képes Petőfi-kiadását vegyük kezünkbe s hány jellemző képét találjuk a magyar földről s a magyar népéletből. A csárda romjai. A hó, a holt föld téli szemedője. A puszta télen. A vándor legény, Befordultam a konyhára. Csokonai. Az est (igazi alföldi kép). Falu végén kurta kocsmá. Gyors a madár, gyors a szélvész. Kinn a ménés, kinn a pusztán. A találó alföldi

képek egész sorozata. A betyárképek is sikerültek. Külön felemlítjük „Alkony“ című hangulatos életképét, ér partján rakodó szénás szekérrel, és a „Szénagyűjtés„, című pompás alföldi képét (18. képünk).

Legújabb festészetünk áttekintését a legnagyobb magyar festővel, *Munkácsy Mihály*lyal kell kezdenünk. A vándor asztalosinasból világhírűvé lett festő örök

166. Munkácsy Mihály: Siralomház.

dicsősége a magyar névnek, melyet nem hogy meg nem tagadott, hanem mindig kiválóan büszke volt rá és képeinek motívumaiban is sokszor fordult a magyar népelet felé. Így első képei: a Busuló betyár, Lakodalmi hivogatók, Befordultam a konyhára, Petőfi búcsúja a szülői háztól, Zivatar a pusztán, jellemzően tüntetik föl a magyar népelet egyes jeleneit, és szinte Barabás, Klimkovicsék és Greguss folytatását láthatjuk benne.

Későbbi képeiben is visszatér a magyar motívu-

mokhoz. Így a Tépéscsinálók, Hadi foglyok, a Honvédujoncok és A falu hőse címűekben. Az a képe is, amelylyel egy csapásra világhirűvé válik, s amely tényleg legkiválóbb alkotása: a *Siralomház*, a magyar népelet jellemző, hagyományos jelenetét tünteti föl; az alakok jellemző népi alakok. Nevezetes ez a kép még azért is, mert tiszta tragikumot ábrázol, ami festményeken nagy ritkaság. Magyarázata ennek Munkácsy saját jelleme, mely kiválóan hajlott a borongós, tépelődő hangulatok felé s a szemében is volt valami az ily hangulatok árnyékából. Ha valaki, ő hivatva volt tragikumot, tragikus hangulatokat fejezni ki vásznain. Ezért lesz ő hivatott festője Krisztus kinszenvedésének hatalmas vásznaival. Ez a borús hangulatokra való hajlam is, mint bírálói megjegyezték, nem a rembrandti ború, nem a corregiói, hanem *nemzeti* magyar, a sírva vigadó magyar lélek borúja. Ez, ez a nemzeti magyar vonás tűnik föl a legtisztább tragikumná fokozva a *Siralomházban*. Az alakok jellemzésére pedig akár Arany János plasztikáját látnók a festészetben.

Nem tehetjük, hogy ne szóljunk ezután legnagyobb vásznairól, noha ezeken nem jellemzően a magyarságnak, hanem az egész emberiségnek festett. A három óriás festmény közt a legelső volt és maradt a legnagyobb, a *Krisztus Pilátus előtt*, a magyar festészet egyik büszkesége, legnagyobb alkotása. Munkácsy bizonyos mértékig hű maradt évezredek hagyományához, mindazonáltal a mai kor szellemében állítá elénk Jézust.

Nem utánozta a hagyományos Krisztus-típust, hanem új Krisztus-típust alkotott. A Leonardo da Vinci Krisztus-típusa után és a Guido Reni „Ecce

A Könyves Kálmán jogosítással.

167. Munkácsy Mihály: Krisztus Pilátus előtt.

homo“-ja után, melyek annyi és annyi másolatban éltek tovább e művészetben — ő képes volt teljesen új, modern kritikai felfogásunknak megfelelő Krisztus-típust alkotni. Hogy milyen hatása volt ez új Krisztus-típusznak, arra jellemző, hogy egyik legkitűnőbb műbirálónk akkor azt mondta, hogy aki egyszer látta, annak emlékezetéből elröppen minden más előbb látott Krisztus-arc, csak a Munkácsyét látja.

A jellemző korhűség benne kielégíti modern kritikai felfogásunkat. Emellett azok a fogalmak, melyek a Megváltó életéhez, cselekedeteihez és halálához fűződnek, csodálatos mennyei harmóniában tükröződnek ez arcon. Így a magasztos önfeláldozás tudata bizonyos felsőbb fölénynyel jelenik meg benne a körülötte zúgó tömeggel szemben. Kapcsolódik ezzel a végtelen jóság, mely szemeiből árad, és a bocsánat gondolata, melyet tekintete mutat: „Bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekednek“. Harag nélkül várja a halált, mert tudja, hogy ez az emberiség megváltása.

Jellemző és modern felfogásunknak megfelelő, hogy minden mesterkélt eszközt, külsőséget: glóriát, fénykoszorút vagy szentfényt mellőzött.

A fénykoszorút mellőzte, de a festészeti technika eszközeit annál csodálatosabb leleményességgel használta föl, s e tekintetben a kép példa gyanánt szerepelhet a festőnek rendelkezésére álló természetes eszközök kitűnő felhasználására. A kép úgyszólván teljesen sötét foltokból áll, csak két fehér alak válik ki és a technika folytán így valósággal kiemelkedik a háttérből. Világos, hogy a néző figyelme így ösztönszerűen a két fehér alakra irányul. A fehér kiemeli és nagygyá teszi a két alakot szemben a többivel,

a bírakkal, a vádlók és üldözők tömegével. A két alak természetesen csak Krisztus és Pilátus lehet, a Megváltó és földi bírása. De míg Pilátus a kép szélére van téve, hová a figyelem mindig önkéntelenül kevésbé szokott irányulni, addig a másik fehér alak majdnem a kép központjában van, s így elhelyezése is, fényhatása is a kép központjává teszik a Megváltó alakját.

Ez a technika minden glóriánál jobban kiemeli a Megváltó alakját és érvényesíti az arcban kifejezett felfogást. A kételkedő a világtörténet legnagyobb alakját láthatja benne, a hívő megérezkítve a vallásos felfogás alakját. S hogy milyen hatása volt aztán ennek az alaknak, hogy mily sokak szívében visszhangzott a művész felfogása, legjobban mutatja az a lelkes főpap, ki a kép láttára ihletett költeményt írt, melynek címül a „Venite adoremus!” latin mondást tette.

A többi alakokat tekintve, jellemző Pilátus arca, ki azt a tépelődő, borongós Munkácsy-féle hangulatot fejezi ki. Kiváló jellemalakok a vádló, Kajafás főpap, és azután a tanakodó bírák csoportja, akik halálra kívánják. Hátul a háborgó, halálát kívánó tömeg. Igen finom technikai érzéssel a képnek tulajdonképeni közepére, már a háborgó tömeg közelébe egy anyát tett Munkácsy, gyermekével karján. Senki sem szánja, csak ez az asszony, aki érzi, hogy mi lehet a fiú halála az anyára . . .

A főalak, az összes alakok csoportosítása, mindez úgy hat, hogy a külföldi kritika, a világsajtó is osztatlan elismeréssel illette.¹ Oly egységes harmóniában

¹ *Sedlmayer*: „Christ. befor Pilate“. By. M. de Munkácsy. 1886. Paris.

adják a Passzió nagy ideáját, ahogy csak a Bach roppant zenei alkotásaiban érezhetünk hasonlót.¹ „Színeinek szépsége, az öltönyök komoly pompája, fény- és árnykezelése, széles, dús ecsetvonásai“ — mind hozzájárulnak ehhez. Élethűségét legjobban jellemzi az a gyermek, ki messze háttérben szorongó anyja karjáról nézve a képet, felkiáltott: „Látom, anyám, de nem hallom, mit beszélnek“.

A Krisztus kínszenvedését ábrázoló bibliai sorozat, e Krisztus-trilógia többi tagjai az *Ecce homo* és a *Golgotha*. Mig a *Golgotha* főnségesen hat sötét színtónusaival, addig az *Ecce homo*, noha legutoljára készült, méltó közbeeső tagját képezi a ciklusnak, a lármázó, szitkozódó tömeg szenvedélytengerén is, s a gúny ruhájában s a királyság gúnyjelvényével, a zöld nádszállal is ábrázolva a Megváltót, mégis képes volt benne az isteni természet s a Megváltó szerepét kifejezni, amint töviskoszorújától itt is, ott is kiserked a vér s lecesepeg arcán. Az elaléló Mária alakjában nagy problémát oldott meg, midőn nem eltakarva ábrázolta arcát. Szerencsés gondolat volt tőle külön a jobb előtéren ábrázolni Magdolnát, hogy az anyai fájdalom kifejezését ne zavarja. Magdolna az imádó, a rajongó Krisztus-szeretet kifejezése. A háttérben álló, maga elé mélázó böles alak pedig mintegy a jövőt, a Megváltó s a keresztény vallás eljövendő szerepét sejteti velünk.

Különösen kiválik többi alkotásai közül még Milton, s mellette azok a modern szalonképek, melyeket oly előszeretettel festett. De amikor így az egész emberiségnek festett, akkor sem feledkezett meg

¹ W. Beckmann: az idézett munkában.

A Könyves Kálmán jogostásával.

168. Munkácsy Mihály: Honfoglalás.

rólunk, s *Honfoglalás*-ában hatalmas képet adott a magyar honfoglalásról.

Lehetne-e itt, e kép jellemző magyar motívumait keresve jobbat adni Beöthy Zsolt egykorú pompás ismertetésénél,¹ melyben ép a magyar jellemvonásokat emelte ki oly finoman, oly szépen. Azért itt csak Beöthy Zsolt adatait adjuk rövid kivonatba összekapva.

Találóan jellemzi Beöthy a honfoglalás mondáinak szereplését irodalmunkban. Mindig a nemzeti életnek válságos, vagy legalább nevezetes időpontjaiban jelennek meg az ezeket feldolgozó alkotások. Forrása lesz így a honfoglalás emléke ez időről-időre felújuló alkotásokban a hon megmaradásába, megtartásába vetett bizalomnak, erőnek. A legszivósabban is őrzi a nép ezeket a mondáit, melyek a haza földjére való jogát fejezik ki. Efféle alkotás volt az ezredév forduló pontján, az általános öröm kifejezése, Munkácsy Honfoglalása is.

Igazi magyar kép. Tiszta, világos, érthető, mint a puszták képei, hol tiszta, átlátszó a levegő. A puszták fia nem képzelődik, szereti a valóságot, tisztán, élesen látja ennek minden részletét. Ily egyszerű, világos kép Munkácsy Honfoglalása. Mindenki érzi, mit fejez ki. Olyan, mint a népmese.

A körülbelül kilencven alak csoportosítása világos, három osztatú: Árpád és vitézei, a szláv hódoló követség s az újongó magyarok csoportja. Jellemzése kitűnő. A faji jellemvonásokkal jellemez. Nem a régi ideális honfoglalásábrázoló alakokkal állunk itt szemben, hanem a természet és harcok viharai edzette

¹ *Beöthy Zsolt*: „Munkácsy honfoglalása“. Egyetértés, 1896.

nomádok e barna szakállas, erős pofacsontú magyarok, „eleven, ragyogó szemekkel, inkább fürgék és ügyesek, mint óriások, a magyar huszár ősei“. Velük szemben a szlávok kerekfejű, sima és szőkehajú, sápadt arcú, nehézkesebb alakjai.

A hódoló szlávok nem a megaláztatás, az eltiprás kifejezői. Szívesen kínálják a birtokbaadás egyszerű jelvényeit: a vizet, a földet s a füvet. Van bátorságuk, de szabadságuk is ezt elmondani. Szónokuk szláv elragadtatással beszél s az egész csoporton rajta borong az ismeretlen jövőnek és a szláv természetnek melankóliája.

Az ujjongó magyarság csoportja, az öröm kifejezése az új haza birtokbavételén. Árpád fenséges szép alakja, ki a „Kúnság legszebb férfialakjaira emlékeztet“, fehér lován, mely mindig a diadal jelvénye volt, a nyugalom, a méltóság, az erő és bölcsesség kifejezése. Árpád és vitézeinek csoportja első sorban a szasszanida kultúra fényével bizonyos irányban a *művelődés előjogát* látszik mindenekelőtt kifejezni a hódolókkal szemben. De kifejezi egyszersmind Árpád s a hét vezér alakja, kik közül főleg Lehel és Botond válik ki, a *faj előjogát* is, azt az erős, könnyű mozgású, ügyes, gyors lovasságot, mely Európát keresztülkaszul megremegteté. És végre kifejezi Árpádban a *politikai felfogás bölcs mérsékletét*, a *bölcséséget*, mely inkább békeltetésből áll itt, mint hódoltatásból s így hazát ad mindenkinek, a hódolóknak is. Így fejezi ki a magyar ideált: az erős, ügyes kart a tiszta belátással, nagylelkű bölcseséggel.

Amit a kép ábrázol tehát, nem is annyira honfoglalás, mint birtokbavétel. Az új haza birtokbavételének örömét fejezte ki az ezredévi öröm napjaiban.

Így igazán a magyarság képe, az elmúlt ezredév dicsőségének és bölcsességének képe, mely a jövőnek is tanítója lesz.

Csak azt tesszük részünkről még hozzá, hogy különben Munkácsynak különös érzéke volt az élet komor drámái iránt. Két legkiválóbb alkotása is, a Siralomház és Krisztus Pilátus előtt, ezt mutatja. Ugyanazok a sötét jellemvonások, mély érzés, az

169. Benczur Gyula: Vajk megkeresztelése.

akarát komor küzdelme. Pilátus alakja a lelki töprengés kifejezése, de emlékeztet a halálra ítélt lelki küzdelmét kifejező sötét arcára, melyet a Siralomházban láttunk. Honfoglalása tehát csak azt mutatja, hogy az ezredévi ünneplések mily pompásan felejtették vele eredeti hangulatait s az általános öröm hatása alatt ő is képes volt ily derült mesterművel megajándékozni nemzetét, mely így nemcsak az öröm, a

170. Benczur Gyula: II. Rákóczi Ferenc elfogatása a nagy-sárosi várkastélyban. A Könyves Kálmán jogostűsával.

lelkesedés szüleménye, hanem annak a nemzeti, ezredévi örömnek, lelkesedésnek méltó kifejezője is.

Munkácsy mellett kell mindjárt említenünk Benzur Gyulát és Zichy Mihályt, mint a legnagyobbakat.

A Könyves Kálmán jogosításával.

171. Lotz Károly: Vénusz és Ámor.

Benzur Gyula, ki a müncheni festészeti akadémiának volt tanára s most a budapesti festészeti mesteriskola igazgatója, kiváló előszeretettel fordult a magyar tör-

ténelem felé. A Nemzeti Múzeumban levő Vajk keresztelése legkiválóbb történelmi festményeink közül való. Mérész architektura, szabatos szerkezet s gondos kivitel, ragyogó színezés jellemzi. Ő a legnagyobb

A Könyves Kálmán jogosításával.

172. Lotz Károly: Amor és Psyche.

koloristánk. Kitűnően ért a szövetek festéséhez. De a legnagyobb történelmi festőnk is. Többi híres történelmi műve: Hunyady L. búcsúja barátaitól (1457.

márc. 16-án), a Múzeumban; II. Rákóczy Ferenc elfogatása a nagysárosi kastélyban, pompás színhattal, amely Károly román király tulajdona és Budavár visszavétele 1686-ban, amelyek mind a színezés

A Könyves Kálmán jogosításával.

173. Lotz Károly: Amor és Psyche.

remekei. Mint arcképfestő is az elsők közé teendő — gróf Andrassy Gyula, Tisza Kálmán és gr. Károlyi Gyula arcképével. És noha többször fordult a francia történelem felé, így: XIV. Lajos és Dubarry grófnő, XVI. Lajos és családja, a versaillesi vár megrohanása

cimű képeivel, mégis állandóan foglalkoztatta a magyar történet.

Zichy Mihály, a külföldön, Oroszországban élő

A Könyves Kálmán jogosításával.

174. Lotz Károly: Ihlet.

kiváló festőnk, aki úgy mint vadászati és állatfestő, mint genrefestő, mint programmfestő, mint illusztrátor és mint történelmi képiró egyaránt kitűnik, a külföldön is újra-újra visszatér magyar témákra. Tőle való

„Erzsébet királyné Deák Ferenc ravatalánál 1876-ban“ s tőle való Arany János balladáinak sikerült, mély felfogású illusztrálása és az Ember tragédiájának kitünő illusztrációja. Az allegóriára és az eszméket kifejező festészetre különösebb hajlama lévén, tehetségének kiválóan megfelelő tért talált Arany János balladáinak és Madách Ember tragédiájának illusztrálásában, melyek a világirodalom legszebb illusztrációi közé tartoznak. 1848—49-ről és 1867-ről is adott jellemző allegorikus képeket. Legutóbb Garay „Obsitos“-ához készített pompás illusztrációkat, megannyi hazai életkép a külföldön élő művésztől.

Lotz Károly legnagyobb monumentális falfestőnk, a magyar monumentális falfestészet atyamestere, kiváló feldolgozója a magyar történetnek és népeletnek. A Vigadó festményeiben Tündér Ilonát festette Gergai XVI. századbéli magyar poéta versei szerint. Az akadémiai triptychon, hármassoztatú festmény jellemző csoportozatokat tüntet fel a magyar történelemből. *Szt. István, Nagy Lajos és Mátyás* csoportozatát, népies alakokat is vegyítve a kompozícióba. A budai Mátyás; helyesebben koronázó-templomban *Szt. László* életéből festett remek sorozatot. Ezek: a váradi templom építése, a cserhalmi ütközet, *Szt. László* a sziklából vizet fakaszt, szekér viszi *Szt. László* tetemét Nagyváradra, *Szt. László* tetemeinek fölvétele s eskütétel *Szt. László* sirjánál. Az Országházban festett *Magyarország apothéozisa* című falképében merész szárnyalású kompozíciójával tűnik ki. Középen Hunnia címerrel és kormánypálcával. Felette két oldalt a Gazdagság s Igazságosság és egészen fent a Békesség és Dicsőség génuszai. Lent a nemzet, a nép, az egyház, a honvédelem, a művészet képviselői. Bal-

oldalt Széchenyi, mint a modern Magyarország megteremtője. Az egész kép ritka lendületes, felemelő hatású, könnyed, magasba szárnyaló szerkezetével. Ugyancsak tőle való mennyezetkép az új Országgházban *A törvényalkotás apotheózisa*, melyben allegorikus

A Könyves Kálmán jogosításával.

175. Lotz Károly: A múzsa.

esoportozat közepette Magyarország géniusza márványoszlopra vési a legfontosabb törvényeket. Falképein kiváló festője a magyar nőnek. Lotz női nemes, ideális alakok. Nemcsak falképein, hanem olajfestményein is az eszményi női testnek, az ily lebegő, eszményi alakoknak elsőrangú mestere ezekben való-

ban öröksépet alkotott, mely alkotásokra mindig büszke lehet a magyar festészet.

De nemcsak a falfestészet terén alkotott kiválót, hanem egyidőben előszeretettel festette az alföldi magyar paraszt életet. Ilyen képe: *Ménes a zivatar-*

A Könyves Kálmán jogosításával.

176. Lotz Károly: Múzsza lanttal.

ban. Petőfi-illusztrációi is kiválnak magyaros felfogásukkal (*János vitéz*).

Látjuk, hogy noha idegenből a Lotz Károly igazi magyar festő, alkotásai a magyar szívhez szólnak, akár mint történelmünket feltűntető monumentális falfestő, akár mint a népélet festője.

A Könyves Kálmán jogosításával.

177. Lotz Károly: Ménes.

Lotz mellett mint jeles falfestőt, *Than* Mórt kell megemlitenünk, ki a Vigadóban a világ ostorát, a hun Attilát festette. Than különben kivált a magyar történe-

A Könyves Kálmán jogosításával.

19. Az Alföld. Lotz Károlytól.

lemből vett jelenetek festésével. Ismertebb képei: „Nagy Lajosnak felajánlják a lengyel koronát“, „Hunyadi Jánost a pápai követ a kereszténység bajnokává avatja“.

Ha régebbi, forradalom utáni festészetünket tekintjük, két főjellemvonás ötik mindjárt szemünkbe, amely általában minden festőknél tapasztalható. Az egyik a népelet, a hazai föld szeretete, mely hatalmas érzés

179. Lotz Károly: Ménés zivatarban.

még idegenből ideszakadt festőinken is erőt vesz, s viszont külföldre vándorolt és ott letelepedett festőinknél is soká, mindig megnyilatkozik újabb alkotásokban. Idegenben is megmaradt szívükben a szülőföld szeretete s újra vissza-visszavágytak a hazai föld tájképeihez, a hazai népelet jeleneteihez, hogy onnan merítsenek lelküknek megfelelő tárgyat. Ezt az irányt már eredetileg ugyan Barabás indítja meg, mikor a magyar életképet megteremti, ami a népiesnek az irodalomban tapasztalt felkarolásával jár együtt, de

sokkal erősebb lesz ez az irány a forradalom lezajlása után, mikor a politikai viszonyok, a szomorú elnyomatás súlya alatt a nemzeti szellem az irodalomban is csak leleplezve, allegóriákban mert megnyilatkozni, s így épp a festészet, melynek nyelve nincs nemzetiséghez kötve, volt első sorban hivatva a nemzeti szellem, a nemzeti érzés őszinte, benső kifejezésére és élesztésére. Innen van már most, hogy

180. Lotz Károly: Gúlyaitatás a Tisza partján.

ekkor még különösebb előszeretettel fordul a népelet jelenetei felé.

De innen van egyszersmind másik jellemvonása e korbeli festészetünknek: a hazai történelem iránt való előszeretete. Az elnyomatás szomorú napjaiban különös előszeretettel fordulnak a festők hazai történetünk hatásos, a nemzeti érzést ápoló jelenetei felé, és míg az irodalom alig-alig tudott megszólalni a fennebb vázolt oknál fogva, e korbeli festészetünk határozottan nemzeti, hazafias érzést ápoló és fentartó

küldetést teljesített. Ez abból is látszik, hogy ép szépirodalmi lapjaink iparkodtak e képeket nagy, keretbe való színnyomatokban terjeszteni. Ilyenek voltak Benczurnak már említett képein kívül Székely Bertalan Mohácsa, Kun Lászlója és Doboziya. Hasonló történeti kép Madarász Győzötől Zrinyi és Frangepán utolsó találkozása a bécsújhelyi börtönben 1671-ben, Wagner Sándortól Dugovics Titusz, stb. Mindezeket vagy a Hazánk és Külföld adta mellékletül nagy színnyomatokban, vagy külön adta ki Emich Gusztáv. Már e képek címei is, de még inkább maguk a képek nyiltan beszélnek arról a hazafias érzésről, mely őket éppen olyan korban hozta létre sokkal nagyobb számban, mint máskor.

Hogy mind e két jellemvonás, de főleg a hazai föld és népelet iránt való előszeretet később is megmaradt festőinknél, még a külföldre szakadtnál is, azt első sorban abból a tényből láthatjuk, hogy a külföld a magyart, a magyar népeletet épp festőink műveiből ismerte meg. Innen van, mint Szana Tamás mondja,¹ hogy „a külföld a magyart viseletében festői, megjelenésében imponáló, szokásában költői, érzületében nemes fajnak ismeri“ s ezt „legnagyobb részben külföldön élő festőinknek köszönhetjük“.

Mig Benczur is a müncheni festészeti akadémiának volt a tanára, de visszakerült hozzánk, addig Liezenmayer Sándor, aki szintén a müncheni festészeti akadémiának lett tanára, idegenben élte le egész életét. Különösen kivált gyönyörű illusztrációival. Ezekben vete-

¹ Szana Tamás: „Magyar Művészek“, műtörténelmi vázlatok képekkel. I. k. Révai testvérek, 1887. II. k. Hornyánszky V. 1889. Bpest.

kedik a német Ramberggel. Ramberg ugyanis Goethe Hermann és Dorottyáját illusztrálta. Méltán vetekednek ezzel a Liezenmayer-féle. Schiller Harang-jának illusztrációi. Még híresebb lett Fauszt-illusztrációival. Nagyobb képeket is festett, ilyen: Erzsébet, Anglia királynője Stuart Mária halalos ítéletét aláírja. Folyton idegen környezet hatása alatt élén, nem csoda, hogy idegen tárgyakhoz nyult. Benniünket közelebről

181. Liezen-mayer Sándor: Szent Erzsébet.

érdeklő képei: Mária és Erzsébet Kis Károly koronázásán, Mária Terézia királyasszony egy szegény beteg nő gyermekét szoptatja, Magyarországi szent Erzsébet, a szegények jóltevője, az országos képtárban, és Magyarországi Erzsébet szentté avatása.

Kiváló történeti festőnk, *Madarász Viktor*, „Báthory Erzsébet“-je, a vallásban vigasztalást keresni törekvő, bűnbánó s lelkiismereti furdalásaitól gyötrött asszonyt ábrázolja, kit a barát hiába vigasztal a Szentírás

igéivel, mert ijedten kap fejéhez s téveteg szemekkel néz maga elé, ott látván utolsó áldozatát, amint lelkiismeretét vádolja elrablott fiatal életéért. *Zrinyi és Frangepán* című, a Nemzeti Múzeumban levő képe a két hős búcsúzását festi egymástól a bécsújhelyi börtönben. *Hunyadi László*-ja pedig határozottan egyike legszebb történeti képeinknek. Csak egy lepellel letakart holttest, két sirató asszonnyal s két égő magas viaszgyertyával. Csodálatos hatása épp komor hangu-

182. Madarász Viktor: Hunyadi László.

latosságában rejlik. Felemlítjük még tőle *Petőfi halálát* s jellemzetesen megfestett *Izabella királynéját*.

Wagner Sándor, aki különös előszeretettel spanyol életképeket, spanyol alakokat festett, azért ép úgy kiválik magyar történeti képeivel, mint az alföldi jelenetek festésével. Történeti képei: *Dugovics Titusz*, *Mátyás diadala a cseh Holubáron*, falkép a *Vigadóban*, *Zápolya Izabella*, *Szt.-István megkeresztelése*; népi életképei: *Debreceni csikósok versenye*, *Debreceni ménes*, *Csikós lóháton*, *Három grácia* (három delelő ló), *Nádudvari istálló*, *Huszárbravour*, mely

Párisba jutott, Nőrablás, Cigányleány stb. (Ilyen képe a 17. kép). E tekintetben jellemzők Petőfi-illusztrációi is.

A jellemző magyar vonásokat még inkább fogjuk látni a következőknél. *Jankó* János különösen kivált

A Könyves Kálmán jogosításával.

183. Wagner Sándor: Dugovics Titusz hősies önfeláldozása.

népi életképeivel, amilyen: Lóvásár, Cigány kínálja a lovát, A népmonda, Borozó betyár, Csaplárosné, stb. Külön említendő ezek közül *Menyegzői tragédia* című képe, beszédes kompozíciójával, melyet nem hiába tartanak a legbeszédesebb magyar életképnek.

De Jankó tulajdonképeni eleme a karrikatura volt. Ki ne ismerné a Jankó-féle típusokat: Mokány Ber-
cít, Seiffensteiner Salamont, Pokróc Ádámot, Reb
Menachem Ciceszbeiszert, Bukovay Abszit és Sanyaró
Vendelt. Vagy 50 ezernél több karrikaturát rajzolt.
Jellemzően nyilatkozik ezekben, amit eddigi festésze-
tünkben még nem találtunk: az egészséges magyar

184. Jankó János: Menyegzői tragédia.

humor, mely életképeiben is előtűnik, mint például
Pulykatolvaj, Cigány kínálja a lovát. Afféle humor
volt Jankó alakjaiban, mint amilyen az irodalomban
Gárdonyinál található.

A hazai föld, a hazai tájak kiválóan jellemző fes-
tője *Mészöly*. Minden ízében magyar tájképfestő. Emlé-
kezzünk vissza a Magyar-Alföldről mondottakra. Kiemel-
tük, hogy az Alföld azelőtt sokkal mocsarasabb volt,
mint most; de most is legjellemzőbb tájképei a nádas,
a tiszaparti füzesek, ahogy Mészölynél is találjuk.
Ezeket tudja Mészöly kiváló hűséggel és hangulato-

san festeni. A tiszaparti füzeseknek köszönheti, hogy mikor a bécsi festő-akadémia Lenau „Schilfflieder“

185. Mészöly Géza: Balatoni part.

versesoportjának illusztrálását tűzte ki pályatételül 1870-ben, az akadémia aranyérmét ő kapta meg. Ezek a jellemző alföldi nedves, mocsaras, nádas, füzes tájak,

186. Mészöly Géza: Az akarattyai partok.

ezek teszik Mészöly kiváló terét, de ezzel egyszersmind a jellemző hazai tájképeknek, a hazai földnek festője. E tájak maguktól keltik fel azt a sajátos melankólikus hangulatot, amely előmlik Mészöly minden tájképén. Ilyen: Tiszaparti füzes alkonyatkor. Alföldi tanya, Szénahordás stb. Minden tájképe egy kiszakított darab a hazai földből. Életképeiben is a magyar nemzeti jellemnek, de különösen a magyar

188. Böhm Pál: Czigánycsalád.

népélet jellemző motívumainak kiváló kifejezője. A fonóból hangzó mélabús nóták hangulatai ezek, melyek annyira megfelelnek a tiszaparti füzesek melancholikus hangulatának. Kiválók e nemből : Balatoni halásztanya, melyet a Nemzeti Képtár számára festett Trefort megbízásából, Balatoni komp, Balatoni alkony, Balatoni táj, mely a müncheni nemzetközi kiállítás aranyérmét és a Magyar Képzőművészeti Társulat

187. Mészöly Géza: Tiszaparti füzes alkonyatkor.

nagydíját nyerte és most ő felsége tulajdona. Kiválót adott azokban az apró kis szalonképekben is, minő például a „Pihenő récék“.

Ha Mészöly inkább a hazai földnek, a mocsaras tájak, füzesek legkiválóbb festője, akkor a magyar népelet egyik leghivatottabb festője, *Böhm Pál*. Böhm

189. Aggházy Gyula: Komoly kérdés.

Pál müncheni dolgozóterme, mint Szana Tamás mondja, egy darab Magyarország. Hogy csak néhányat említsünk: A Tisza partján, A kútnál, Jó fogás, A csősz családja, Hazatérő aratók, Ebéd a pusztán, A nagyapó szorakozása, Tiszaparti halászcsalád, Lótolvaj, Kukoricatörés, Cigánycsalád.

A magyar népelet egyik másik jeles festője *Aggházy* Gyula. Mint dunántúli, tolnamegyei ember, az itteni népelet festője. A falusi élet vonzó képei jelennek meg megkapó hűséggel vásznain. A hazatérő aratók csoportja, a kukoricafosztás vidám jelenetei és a téli esték meséi a fonóban ihletik meg leginkább.

A Könyves Kálmán jogosításával.

190. Bihari Sándor: Az Alföldön.

Kiválóbb képei: Kártyavető nő, Dagasztó menyecske, Terefere, Kenderáztató, amely füzes alatt alkonyi szürkületben ábrázolja a népi alakokat, Mosónők, mely a falusi asszonyok jóízű pletykázását ábrázolja télen, erős világítású képen. Még egy vonást találunk Aggházynál, amely festőinknél igen ritka és eddig csak Jankónál láttuk: a magyar humort. Ilyen képe: Farkaskaland, vagy kényszerkoncert, mely a pusztán télen két cigányt ábrázol, akik farkassal találkoztak s most

191. Bihari Sándor: Keresztútban.

keserves vig muzsikaszóval akarnák elijeszteni. Ugyancsak ilyenek: Hagyjon békét, No ne izéljen, Komoly kérdés.

Népi jeleneteket festő művészeink között kiválik még *Vastagh* György, ki főleg az oláh népeletet dolgozta fel vásznain. Magyar életképei közül megemlítjük Erzsike kézfogóját, e kalotaszegi életképet.

A népi jeleneteknek tartalmas, a nép kedélyvilágát felölelő s a mellett az alakokban is igen jellemző festője *Bihari Sándor*. *Biró előtt* című képe, melyet ő felsége vett meg, egyike a legjobb magyar életképeknek. A cigányprimás adja elő keserves panaszát az egész bandával egyetemben az ellen a jól megtermett legény ellen, aki meggyőződve tettének helyességéről, nyugodtan várja, míg a bíró őt is megkérdezi. A cigányok azonban rosszul jár-

192. Bihari Sándor: *Bíró előtt*.

hattak, mert a hegedűnek is hiányzik egy nagy darabja, a klarinétnak is baja van, de meg az egyik cigánynak is föl van kötve a feje. Megemlítjük tőle még: *Keresztútzbén*, *Az ő nótája*, *Kéjutasás a Zagyván*, *Leánykérés*. Egyik legköltőibb tolmácsa a magyar népeletnek, s a „*Bíró előtt*“ című képében nem kevés humor is nyilvánul. Mélyen megható alkotása az „*Elhagyva*“ című kép.

Kiváló festőnk *Baditz Ottó* Falurossza, *Elítelve*, *Angyalcsináló* című képeivel, melyekben mély erkölcsi felfogás nyilvánul. A jellemző népies és nemzeti vonást

A Könyves Kálmán jogostársával.
193. Feszty Árpád: Árpád és a vezérek (körképrészlet).

194. Feszty Árpád: Áldozat Hadúrnak (köképrészlet).
A Könyves Kálnán jogostásával.

is megtaláljuk egyes képein, amelyen például Az első csárdás.

Bruck Lajos: Konyhában, Falusi udvar, Balatonvidéki életkép, Falusi bíró életképeivel szintén egyik jelesebb festője a hazai népéletnek.

Nagy tehetségű festőnk *Feszty* Árpád, aki mellett, hogy oly nagy képeket festett, mint a Golgotha, a Krisztus temetése című hármasképet, szintén a népi jeleneteknek kitűnő festője. Ilyenek: Delelő, Alkonyi táj, Pusztai találkozás, Tűzvész után, Bányaszerencsétlenség, amely egyike legjobb magyar képeinknek. A Tűzvész után című képben érdekes a leégett házak falainak sok vízszintes vonala, amelylyel túlozva hatni akart a festő a tűzvész pusztításainak kifejezésében. E mellett a hazai történelem őt is megihlette s legkiválóbb alkotásai közé tartozik a méltán oly népszerűvé lett *A magyarok bejövetele* című nagy körképe. Külön felemlítjük az *Árpád és a vezérek* csoportozatot, mely megfelelő korhűséggel s helyes jellemző erővel festi a hazánkba érkező, harcos, nomád, lovas népet; és az *Áldozat Hadúrnak* című csoportozatot, mely a honalapító ősök féktelen szabadságszeretetének annyira megfelelő ősvallás szer-tartását, a szabad természetben bemutatott tűzáldozatot ábrázolja a magyar fajnak a vallási kérdésekben épen nem rajongó, hanem inkább elmélázó, az ősök kultuszán elmerengő természetes áhitatának találó hangulatos festésével.

Népi jeleneteket *Vágó* Pálnál, *Benczur* és *Wagner* kiváló tanítványánál is találunk, minő például *Jár a baba*.

Mészöly mellett talán nincs hivatottabb festője a magyar tájképnek, mint *Spányi* Béla. De nemesak

hivatott, hanem mindig sajátosan, érdekesen hangulatos festője ő a magyar tájnak. Az a kifejezhetetlen valami: a hangulat teszi oly sajátságosakká, oly

195. Spányi Béla: Tájkép.

196. Spányi Béla: Tájkép.

csodálatosakká Spányi képeit, ha csak néhány fából-bokorból s alig egy-két alakból is állnak. Különösen szereti az erdők csöndes magányát, amely oly könnyen mélézásba ringatja az embert. Erdő mélye, Erdő széle, Erdő szélén, Erdőben: ez legtöbb képének a

197. Spányi Béla: Tájkép.

198. Spányi Béla: Tájkép.

cime. E mellett az alföldi mocsarakat, füzeseket szereti, azokat a tájképeket, amelyek nemcsak rá nézve

199. Spányi Béla: Tájkép.

jellemzők, hanem — amint kiemeltük — első sorban a magyar földre is. Az ily nádas, füzes, akárcsak az

erdő mélye. elringatja a gondolatokat, olyan titokzatos hatással van a szemlélőre. Erdő és füzes: ezek a Spányi-féle tájképek, mindig ugyanazon jellemző Spányi-féle hangulattal, de amely tájképek és hangulatok jellemzők a magyar földre. Ilyenek: Erdő szélén, Erdő mélye, Erdőrészlet, Mocsaras táj, Reggeli szür-

A Könyves Kálman jogositásával.

200. Spányi Béla: Estszürkület.

kület, Őszi vetés stb. Költészetünkben Tompa volt e hangulatoknak kifejezője. Spányi mellett újabb tájképfestészetünkben külön felemlítendő *Tölgyessy* jellemző vizes alföldi képeivel és *Medgyánszky br.* hangulatos, rejtelmes, ködös tájképeivel.

Egyik legjelesebb életképfestőnk *Pataky* László,

aki — noha külföldön, Párizsban él — nemcsak, hogy nem felejtette el a hazai földet és népi jeleneteket, hanem ott idegenben is kiváló és főleg belső tartalmukkal, erkölcsi felfogásukkal ható magyar életképeket festett. Ilyenek: Csikósverseny, Nehéz napok stb.

Életképfestőink közül meg kell említenünk *Roskovics*-ot, a „Pici piros alma“ és „Acél, kova, tapló“

A Könyves Kálmán jogosításával.

201. Spányi Béla: Magyar ciprusok.

kitűnő képek jeles festőjét; a nemrég elhunyt *Valentinyt*, ki különösen a cigányoknak kiváló festője volt

202 Mednyánszky László br.: A Balaton.

Cigányok, Haldokló cigány, Zeneiskola. A kis művész című képeivel, de e mellett különösen kitűnt Háborgó

203. Valentiny János: Háborgó Balaton.

Balaton című képével; *Déri Kálmánt*, a falusi történetek festőjét. Kiválóbb képei: Falu rossza, Kihívás,

A zsandárok jönnek. És *Kéméndy Jenőt*, aki szintén ügyes festője a népi jeleneteknek, főleg Hazafelé című kedves képével és a Szomorú búcsú-val. Itt kell még megemlítenünk a korán elhunyt *Koroknyai Ottót*, ki a „Javíthatatlan“-ban adott kiváló életképet s aki különben nagy történeti képet is alkotott ily címmel: „Mátyás király a bécsiek hódolatát fogadja“, akik a város kulcsát nyújtják át neki. A többiek közül fel-

204. Déry Kálmán: Jönnek a zsandárok.

említjük még *Temple János* „Az ő nótája“ című képét. A népelet jeleneteinek festésében újabban *Csók István* és *Pap Henrik* tűntek ki.

Igen tartalmas, mélyen érző s minden ízében magyaros, az élet igaz iskoláját eredeti, önálló tehetséggel végzett festőnk *Thorma János*. Jellemző mély érzésű, drámai erővel sokat mondó képe az Angliában is kitüntetést aratott *Október elsején*. Hasonló életkép a *Kártyázók*. Külön kell szólunk *A tizen-*

A Könyves Kálmán jogosításával.

205. Thorma János: Október elsején.

A Könyves Kálmán jogosításával.

206. Thorma János: Kártyázók.

három vértanú című nagy képéről, melyben valóban korszakos alkotást adott az aradi tizenhárom tábornok halálának vérfagyasztó jelenetét kiváló történelmi hűséggel és a hazafias érzés megragadó erejével ábrázolva. Az arra különben kevésbé alkalmas jelenetet külsőleg is egységes szerkezetbe foglalva össze a színek, a fény és árny hatásos tónusával megfelelően tolmácsolta a tartalom megrázó tragédiáját s a mellett minden színpadias hivalkodás nélkül, oly nemes egyszerűséggel, mely az igazi nagy művészet sajátja.

Jelesebb arcképfestőink, portraitistáink *Benczur Horovitz* és főleg újabban *László Fülöp*, ki különösen a szemek kifejezésének festésében vált ki.

Peske Géza a gyermekek életéből festett apró életképeket, minők: Alkalmom teszi a tolvajt, Kemény dió. A tűzhelynél, Félbeszakított munka, A kis torkos, A kis kotnyeles.

Újabb monumentális festészetünkben *Székelly Árpád*, *Lotz Károly* kiváló tanítványa tűnt ki a budapest-ferencvárosi r. kath. plébánia-templom üvegfestésű ablakainak terveivel. Szt. István, Szt. Imre herceg, Szt. László király, Szt. Margit, Kapisztrán Szt. János alakjaiban kiválóan érvényesítette a magyar vonásokat.¹

Pállik Bélát kiváló állatképei miatt kell felemlíteniünk, s ép úgy *Vastagh Gézát*.

A festészetről szólván, külön akarok megemlékezni a rézkarceről. Legkiválóbb rézkarcolónk *Lőcsének* fia, *Olgyai Viktor*. Legnagyobb és legjelesebb rézkarca a

¹ *Dr. Czobor Béla*: „A budapest-ferencvárosi r. kath. plébánia-templom üvegfestésű ablakainak kartonjai.“ Magyar Iparművészet, 1901. I.

207. Olgyai Viktor: Fertőtavi részlet. Felvétel az eredeti rézkarc után.

Fertőtavi részlet, mely szintén a tipikus, a jellemző magyar tájképet, a nádasst ábrázolja. Többi rézkarca jobbára téli tájképeket ábrázol a Szepesség vidékéről, melyek különösen finom rajzokkal és a téli fenyves tájképek sajátos hangulatának hű visszaadásával tűnnek ki.

*

Ha most még egyszer végigpillantunk festésze-
tünkről szóló áttekintésünkön, akkor világosan lát-
hatjuk, hogy újabb festészetünk kezdettől fogva, már
Barabástól egészen napjainkig, erősen nemzeti voná-
sokat tüntet föl és pedig, első sorban amennyiben elősze-
rettel fordul a magyar föld, a magyar tájképek felé, ott
keresvén tájképeihez tárgyat és hangulatot, s legtöbbször,
legnagyobb kedvteléssel ábrázolva a tipikusan
magyar tájképet, a nádas, moosaras alföldi tájakat,

tiszaparti fiúzeseket s ott keresve és találva ennek jellemző, mélézásra ringató titokzatos hangulatát; ezen első sorban jellemző tájkép mellett azonban a hazai föld egyéb tájait sem hanyagolva el.

Másodszor, amennyiben éppolyan, sőt talán nagyobb előszeretettel fordult a hazai népelet jellemző jelenetei felé, ábrázolván nemcsak a külső jellemző népi sajátságokat, hanem a belső, lelki, jellembeli tulajdonságokat is előszeretettel érzékítve meg egyes jelenetekben, sőt a magyar humornak is tért nyitva ábrázolásaiban, amennyire csak erre festészet képes lehet, hogy lelki jellemvonásokat, vagy érzelmi állapotokat kifejezzon. Csakhogy egy példát említsek, Bihari „Biró előtt“-je nemcsak a magyar parasztlegény alapjában véve keleti, büszkeséggel párosuló nyugodtságát fejezi ki, hanem azt az egészséges humort is, mely a biró és jegyző arcaiból sugárzik, mikor a vert hadseregen, az összetört és fódott bandán végigtekint. Nem kevésbé egészséges humort találunk Aggházy életképein és Jankó János karrikaturáin és azért bátran mondhatjuk, hogy a maga egészében tekintve a modern magyar festészet nemcsak a magyar földből kiszakított darab, hanem egyik darabja és pedig jellemző, koncentrált darabja a magyar népeletnek, de nemcsak a külső, hanem a belső életnek, magának a magyar léleknek.

És harmadszor, amennyiben nemcsak a magyar föld, a magyar tájképek, nemcsak a hazai népelet, a magyar jellem, a magyar érzés jelene felé fordult különös előszeretettel, hanem még e magyar jellem és érzés történeti emlékei felé is, előszeretettel és az érzés melegével ábrázolva nemzetünk történetének ama kiváló hősi jeleneteit, melyek vagy a magyar érzés

hatalmas forrásából eredve viszont a hazafias érzésnek lettek hatalmas ápoló tényezőivé, vagy amelyek a magyar jellem erejéből fakadván és annak kifejezői lévén, viszont a nemzeti jellem erősen fejlesztő és irányító tényezőivé lettek. És ezzel a festészet az akkori politikai viszonyokhoz mérten valóságos hazafias érzést ápoló s így nemzetfentartó missziót teljesített.

És mind e három jellemvonás, előszeretet a hazai föld, a hazai népélet és a hazai történelem iránt oly nagy fokban volt meg festészetünkben, hogy még a külföldön élő festőinket sem tudta a külföldi környezet kivonni e hazai hatások ereje alól, mint azt sokaknál, például Munkácsynál, Patakynál láttuk s viszont a külföldről beszakadt idegeneket csakhamar asszimiláló erejükkel hatalmukba ejtették. Joggal mondhatjuk, hogy ez a magyar föld, a magyar népélet, a magyar lélek, a magyar történelem hatalmas szuggesztíója.

És ez így is helyes! Régen bebizonyult igazság, hogy a művészet csak úgy alkothat nagyot, ha a nemzetit megbecsüli, a nemzetit használja föl. Csak ha a saját nemzete benyomásaival, tehát itt a hazai föld képeivel, a saját nemzete érzéseivel, történeti emlékeivel, saját kora gondolataival, eszméivel telik el a művész, alkothat nagyot, általános hatásút. Idegen benyomásoknak, idegen hatásoknak nem lehet meg benne az az elegendő inteztitása, amely ahhoz szükséges, hogy művészi alkotás anyagát tegyék.

És ezért nagyon helyeselnünk kell tájképfestészetünk legújabb irányát is, amely szakítva a plein-air-ista és szecessziós külföldieskedő áramlatokkal, amelyeknek ugyan eddig sem nagyon engedett, most még jobban,

öntudatosabban keres az anyatermészet, a magyar föld kebelén hangulatokat, motívumokat.

* * *

Újabb magyar festészetünk tehát előszeretettel ábrázolván a hazai földet, jellemző tájképeit, a hazai népet, a magyar jellemet és érzést, sőt a hazai történelemnek a magyar érzésből és jellemből folyó és ezt nevelő nagy jeleneteit, a magyar nemzeti szép szempontjából tekintve nemcsak kiválóan nemzeti jellemvonásokat tüntet fel, hanem ezekkel, mint mondtuk, hazafias érzést ápoló, a nemzeti összetartás érzését fentartó, társadalmi, hazafias missziót teljesített és nagy részben ilyenén nemzeti missziót teljesít ma is. A művészeteknek ilyenén szereplése annál gyümölcsözőbb pedig, mert épp a művészet képes különösen nagy fokban szuggesztív eszközökkel — az esztétikai érzésekkel dolgozván — ily társadalmi együttérzést, a társadalmi összetartás hatalmas érzését, a hazafias, nemzeti érzést öntudatlan szuggesztíóival ébreszteni, szítani és éleszteni, amire az oly különféle fajok közé szigetelt nemzetünknek szüksége is van.

XI.

A magyar tánc, a magyar zene és a magyar nóta.

A magyar táncot, zenét és nótát általánosságban épp az az alapvető, mindegyiket szorosán összefűző sajátság jellemzi első sorban, hogy mindegyiknek lelke sajátos faji *ritmikánk*, ütemezésmódunk.

Igy nagyon természetes, hogy mindenekelőtt erről a jellemző sajátságról, faji ritmikánkról kell beszél-nünk. Ez az, ami a tánc ütemeiben lüktet, a táncrea perdülő magyar vér fajilag jellemző ütemezése ez, ez szólal meg a népzeneben s tördeli magyarosan részekre a melódiát, ez végre, ami népies formájú, igazán magyar költészetünkben is lüktet, amely így a magyar érzés költői kifejezésének is ütemezésmódja, jellemző sajátsága. Erre ütemezi így a magyar ember tagjainak mozgását a táncnál, a melódia mozgását a zenében és énekben, nótázásban, sőt erre ütemezi a költészet hanganyagával együtt érzéseinek mozgalmát is.

Ha a magyar nemzeti szép-motivumokról szólunk tehát, ez a faji ritmika egyike így e motivumok legfontosabbjainak, mert a *magyar természet mindenféle*

mozgás-, mozgalmasság- vagy hanganyagát így aprózza, így ütemezi.

Ez tehát így jellemző az egész fajra s ezért is nevezhetjük méltán faji sajátásának, *faji ritmikának*. Ahol a magyar idegenből átvesz valami melódiát, valami énekfajtát, rövid időn belül meglátszik az idegennek sajátos átalakításában a faji ritmika hatása. Jellemző példa e tekintetben a vas- és zalamegyei úgynevezett regős énekek. Mint később részletesebben is látni fogjuk, kimutatták, hogy teljesen idegen, szláv és pedig horvát hatás termékei az ily magyar énekek szövegükkel, melódiájukkal, ritmikájukkal együtt. De ritmikájuk már nem mindenben az eredeti, erős magyar ritmizáló törekvés látszik meg a változatokban, az eltérésekben az eredeti alaktól.

Talán a nyelv életével hasonlíthatnók össze az ily jelenségeket. Vehet valamely nyelv rengeteg szómennyiséget idegenből, szókinese nagyon kevert lehet, de míg grammatikája érintetlenül fenmarad, addig az a nyelv az marad, ami és nem lesz más. Így az angol rettentő sokat vett föl más nyelvek szókinéséből és vesz is föl állandóan, de míg grammatikája angol, a nyelv is megmarad angolnak. Így a melódia s nótaszövegek átvételénél az a csontváz, ami a nyelveknél a grammatika volt, s amelytől függ, hogy az illető nyelv megmaradjon annak, ami, az itt a ritmika, ettől függ, hogy az átvett melódia, nótaszöveg magyarnak legyen mondható. Ha a ritmika áthasonítja a magyar módjára a kölesönvételt, az igenis a magyar faj tulajdonává lesz. Ellenkező esetben idegen marad s *csak fordításnak* tekinthető.

De nemesak ebben láthatod, nyájas olvasónk, hogy ez faji tulajdonság, hanem mint a költészet részletes

tárgyalásánál látni fogjuk, nyelvrokonainknál is megtaláljuk az e fajta ritmizálást. Nemcsak a mi népdalainkban lüktet ez a jellemző népies ritmus, hanem a finn Kalevala, e méltán oly híres nemzeti hősköltemény runóiban, énekeiben ugyanoly ütemezés lüktet. Ugyanaz a faji sajátosság.

A táncról, zenéről, nótáról szólva így először általánosságban, a mindhármát összefűző ritmikáról kell szólnunk. Nem hiába tettük elsőnek a táncot. Nemcsak azért, mert ez fejezi ki talán a legelemibb, a legáltalánosabb, a leghatalmasabb módon e fajlilag jellemző sajátoságot, hanem azért is, mert úgy látszik, ez lehetett ritmikánk első, legősibb nyilvánulása, s ebből fejlődhetett ki úgy a zene, mint később ebből aztán a költészet. Legalább ezt tartjuk részünkről a legtermészetesebb feltevésnek, melyet mai tánczenénk, nótázásunk s a melódiák és a különféle úgynevezett vándorszövegek sajátos életének megfigyeléséből nyert adatok is támogatni látszanak.

Irodalmunkban, sajnos, nagyon későn kezdtek e kérdésekkel foglalkozni. Oka ennek az, hogy míg népies, hangsúlyos verselésformánkat a régi irodalmunk úgyszólván általánosan használta, szinte az idegen formák, a mértékes verselés teljes kizárásával, addig újabb költészetünkben nagy túlsúlyra kapott az idegenszerű mértékes verselés, ép a sok idegen utánzás és hatás alatt. Hiszen a XVIII. század vége s a XIX. század eleje a költészet története szempontjából nálunk nem egyéb, mint a diákos hatás, a német, francia, szóval csupa külföldi hatások története. Most már míg régi költészetünk idejében irodalmunk még nem volt ahhoz elég érett, hogy az akkor divott népies verselés elméletével is foglalkozhassék, addig újabb költésze-

tiünk korában az elmélet főleg és sikerrel csak a mértékes verseléssel foglalkozott ép az idegen áramlatok hatása alatt.

Annyira fonák volt e fejlődés, hogy azt mondhatjuk, elméleti embereink vakok voltak, vagy talán helyesebben süketek a szó szoros értelmében a népies ritmussal szemben. Nem találtak benne semmiféle ritmust. Verseghy például a legnagyobb határozottsággal mértéket sürget a magyar muzsikában, táncban és verselésben, egyaránt „darabos“-nak mondja Kazinczyék sajátos gögös megvetésével a népi iránt „falusi népünk egyházi, világi dudolásai“-t „azokat a szimfóniákat, melyeket a mi cigányaink oly nyomorultul (!) lemajmozni szoktak,“ a „táncra való cigány nótákat“ és a „közönségesebb magyar énekek“-et, melyekben a „ritmusnak a legalsó grádicsán kívül semmi egyéb rendet és mértéket nem érzek,“ ezt „semmihez jobban nem hasonlíthatom, mint egy olyan kótyogósnak a járásához, aki minden rend és mérték nélkül“ „ide s tova tántorog, meg-megbotlik“. „Nemzeti kötelesség“-nek tartja mértékkel tökéletesíteni a ritmus rejtett aranyát, mint mondja. „A verselésben a metrum nem francia ránc“, nem idegen, „sem a nemzeti gusztustól, mely romlott, helytelen lehet (!)“, hanem a „természet hívó szavától függ“. ¹ Pedig külön Verseghy-korszakról beszélhetünk zenénk történetében, mint Bartalus is mondja. ² Természetesen német érzékeny termékek ezek, nálunk valósággal szobai zeneköltészet, melyben csak itt-ott csillan fel némi népies magyar motivum.

¹ *Verseghy Ferenc*: „Rövid értekezések a muzsikáról“. VI énekkel. Bécs, 1791.

² *Bartalus István*: „Magyar Orpheus“. Pest, Rózsavölgyi és társa, 1869.

Fogarasiék¹ s eleinte Greguss² is csak mértéket keresnek a magyar ritmusban s természetesen így nagy zavarba jönnek. Fogarasi meg épen klasszikus görög formákat vél olykor feltalálhatni népdalainkban, például a *Ha meghalok, se bánom* nótában az „aristophanesi mérték“-et.

Finom szabályszerűségét meg sem sejtve, vagy pongyolának, kezdetlegesnek tekintették bizonyos felsőbb megvetéssel, vagy a mértékes verselés szabályait akarták belegyömöszölni vagy mértéket akartak rátukmálni. Természetesen sem az egyiknek, sem a másik iránynak nem volt igaza. S ha meggondoljuk, hogy itt épen egyik legalapvetőbb, legáltalánosabb nemzeti, faji szépségünket, ősi ritmikánkat, melynek finom, ősi bájait ép csak később ismertük fel, tekintették pongyolának, kezdetlegesnek s akarták a mértékkel megjavítani, tehát egyik legdrágább nemzeti, faji kincsünket ismerték ennyire félre, bántak vele ily méltatlanul s akarták megrontani csupa hozzá nem értő jóhiszeműséggel, akkor ámulattal csapjuk össze kezeinket.

Arany János finom magyar érzése, ítélete és

¹ *Fogarasi János*: „Művelt magyar nyelvtan elemi része“. Pest, Heckenast Gusztáv, 1843. Verselés 315. l. Népdalok 366—387. l. Zenei példákat is adott: „Népszerű magyar dalok és hangművek“ címen! Sajátságos, hogy ép ő, aki a hangsúly szerepét a magyar mondat, beszéd szórendjében felfedezte (εἰς ἄκρα, Athenaeum 1838) és részletesen megállapította („Hangsúly a magyar nyelvben.“ Akad. Ért. 1860—61) oly szabatos-sággal, hogy róla *Fogarasi törvényé*-nek nevezzük a magyar szórendnek azt a fősajátságát, hogy a mondat hangsúlyos részét az ige elé teszi, a magyar népdalt illető verselméleti fejtegetéseiben nem is gondolt a hangsúlyra, aminek pedig ily nagy szerepét a beszédben épp ő állapította meg.

² *Greguss Ágost*: „Magyar verstan“ 1854.

tudása kellett hozzá, hogy eloszlassa a multak tévedéseit, hogy felfedezze népies, nemzeti versformánk rejtett szépségeit, finomságait, szabályait.

E tekintetben korszakalkotó az ő értekezése *A magyar nemzeti versidomról*. Új irányt jelöl ritmikánk vizsgálatában. Tulajdonképen vele kezdődik ritmikánk megértése az elmélet embereinek körében.

Aki azonban ritmikánk vizsgálatát a költészet szűk köréből kiemelte, a zenével, tánccal hozta kapcsolatba s így ritmikánk *eredetének, mivoltának igazi tudományos vizsgálatát* megindította, az Ponori Tewrewk Emil volt *A magyar zene ritmusa* kiváló fontoságú, alapvető kis munkájával.

Tewrewk mutatta ki, hogy a költői ritmus mily szoros összefüggésben van a magyar zene ritmusával s hogy eredetét amannak itt, a zenében kell keressük.

Viszont újabb kutatások, ép a népi szövegek és melódiák gondos gyűjtése Vikár és Seprődi s mások részéről, azt látszanak beigazolni, hogy amint költészetünk a zene után, úgy zenénk a tánc mintájára fejlődhetett.

Mindezek alapján helyes lesz tehát a tánccal kezdenünk s a zenével folytatva jutni a magyar nótához. A költészetről más fejezetben fogunk szólni, itt a nóta, mint olyan, mint énekelt zene, énekművészet, fog szerepelni.

Nem hiába olyan híres a magyar tánc és a magyar nóta, de úgy a táncrea, zenére, nótára különös istenadta képessége vagyon a magyar fajnak. E különös zenei arravalóság, rátermettség oly nagy fokú fajunknál, hogy számadatokban kifejezve még jobban feltűnik, valósággal meglep. Nem is közülünk valaki,

hanem német ember állapította meg. Billroth,¹ a hírneves bécsi orvostanár, aki egyszersmind kiváló zeneesztétikus, monarchiánk különböző nemzetiségű ezredeiből a ritmikai érzékre nézve, mert ő is ezt tartja a zenei érzék főjellemvonásának. statisztikai adatokat gyűjtött, vagyis arra nézve, hogy mennyire tudnak a katonák rendes lépésben járni. A német, cseh ezredeknél 2%, a román és bosnyák ezredeknél 20—30%, a szlovén, tót és lengyeleknél 33% nem tudja a lépéstartást, az ütemes menetelést megtanulni hiányos ritmikai érzéke folytán. És a magyar ezredeknél csak 0.1—0.4% az ily fogyatékosak száma és ezek közt legkedvezőbb arányt mutatnak az alföldi tősgyökeres magyar ezredek.

Itt láthatjuk, kérem, számokban német ember kezéből az ékesen beszélő adatokat. Igenis, a magyar faj egyik alapjellemvonása a jó, fejlett ritmikai érzék. Látjuk, hogy Billroth is ebben keresi a zenére való rátermettséget is. Ahogy a ritmikát tekintettük a tánc, zene, nóta alapjának, úgy a ritmikai érzék adja meg első sorban a mind ezekre való rátermettséget. Ezért jó táncos a magyar, ezért muzsikakedvelő nép s ezért oly gazdag fejlődése, birodalma a magyar nótának.

A ritmikára tehát, mely mind a táncnak, zenének, nótának lényeges csontváza, különösen rátermett a magyar faj. E ritmikai rátermettség legelemibb megnyilatkozása ép a tánc, mely nem más, mint a ritmikai érzék elemi nyilvánulása a test mozgásaiban. A tánc ritmizált, művészivé vált járás, testmozgás. A ritmus ugyanis mindig valami egymásra következőnek

¹ Billroth: „Wer ist musikalisch?“ Deutsche Rundschau. LXXXIV. 385—407.

ismétlődése s ezáltal az egésznek bizonyos szabályszerű tagolódása. Itt a *mozgásanyag szabályszerű tagolódása*. Most már csak az a kérdés, mily ritmus szerint kezdődnek e mozgások, mi füzi egygyé őket, ritmikus egészsze.

Táncaink alapalakja: a *lassú csárdás* adja meg erre a feleletet leghamarabb. Az egészen egyszerű lassú csárdás ugyanis, — hagyjuk el most mindazt a különféle alakzatot, amit ép a táncbeli érzelm kifejezés oly szeszélyesen létrehoz s mely az igazi csárdásnak elengedhetetlen sója-fűszere, — mondom, az egyszerű lassú csárdás ugyanis csak annyiban különbözik a közönséges járástól, hogy *magyarosan ritmizált járás*.

Maga a rendes járás is már bizonyos módon ritmizálódik a két lábnak váltogatva kombinált fiziológiai működése szerint, ha ezt erősebben éreztetem, megvan az induló ritmusa. Mi már most az a magyarosan ritmizált járás, az a lassú csárdás?

Ki ne tudná, hogy az egész lassú csárdás két utánlépéses lépés balra, meg jobbra. Csakhogy a két lépés ép az utánlépéssel voltaképp négy lépést ad. A bal láb kilép, a jobb hozzá utánalép, a bal megint kilép s a jobb megint utána. Ugyanez ismétlődik aztán a jobb oldalra. És ebben benne az egész magyar ritmika.

Mindenekelőtt látjuk, hogy az egész mozgásanyag, a *kettősség*, a *pároosság* elve szerint tagolódik. Amit tesz balra, ugyanazt teszi jobbra. És pedig balra is két lépést tesz, jobbra is két lépést tesz. Minden egyes lépés megint az utánlépéssel ismét kettőt ad.

De ez csak maga a merő tagolódás, a mi ugyan már magában is ritmust adna a kettősség szabálya szerint való ismétlődéssel, de a ritmus voltaképpeni lelke az a

valami, ami benne lüktet, az a *mozgásbeli erőnyomaték*. Nem elég ugyanis, hogy két lépést tesz balra, hanem az elsónél erősebben lendíti oda lábát s ép úgy nem elég, hogy két lépést tesz jobbra, hanem az első jobb lépésnél megint erősebben lendíti oda lábát. Jobban, kifejezettebben érezteti mindig az első balra, vagy jobbra kezdő lépést.

Ha megint az utánlépéseket is tekintetbe vesszük, azt mondhatjuk, hogy az egész mozgás lépések dolgában *négyes csoportokra* oszlik, melyek szabályszerűen ismétlődnek majd balra, majd jobbra. Minden ilyen négyes csoport pedig *erősen hangsúlyozott lépéssel kezdődik*, a többi három közt szintén akad még egy némileg jobban kiemelkedő, de kettő elenyészően rövid, elaprózott. Ez a magyar ritmika. Ezek a négyes csoportok ugyanis a *táncbeli négyes-ütemek*. Egy ilyen szabályszerűen ismétlődő csoportot ugyanis ütemnek nevezünk.

Még csak egyet s akkor teljesen előttünk a magyar ritmika. A táncbeli négyes-ütemek itt vázolt szabályszerű alakja csak legfőljebb kezdetben látható. A mind élénkebbé váló lelki állapot hatása alatt csakhamar egy kissé módosul és ha nem is mindig, de legtöbbször nagy a hajlandósága a magyar táncosnak a két rövid, elaprózott ütemrészt összekapni második, harmadik résznek s míg az első résznél az erős hangsúlyozás miatt kitart, addig a negyedik részben mintegy megnyugvásul tart ki egy kissé. Így jön létre az a sajátos *közepé-aprózott* időmérték, melyet lengedező-nek (choriambus — 〇〇 —) hívnak s talán ép a táncra, a magyar lassúra jellemzően inkább *lejtveszőkő*-nek mondhatnánk s mely oly tipikus időtartambeli kifejezése a magyar négyes-ütemnek. Ilyen

lejtveszőkő négyes-ütemek például a beszédben: *száll a madár, vagy hull a levél.*

Most már teljes képet kaptunk a magyar táncbeli ritmusról, az *első lépésben kifejezetten hangsúlyozott, időtartamára nézve pedig legtöbbször közepén-aprózott, négy lépésből álló táncütemről, a magyar négyes-ütemről.* Ezek a négyes-ütemek liktetnek a mi táncunkban, ezek adják sajátos magyar ritmusát.

Nos meg fogunk győződhetni, hogy ugyanez a ritmus liktet az igazi magyar zenében, a nemzeti formájú magyar versben, a magyar nótában, — természetesen több-kevesebb módosulással és változattal, amiket leginkább az a körülmény hoz létre, hogy hol áll meg az illető, hol tart szünetet.

Egyelőre azonban nem követhetjük tovább a négyes-ütemet a zenében és a költészetben, hanem itt kell maradnunk a táncnál, hogy magáról a táncról elmondhassuk azt, ami nemzeti, sajátosan jellemző motívumokat benne a már ismertetett négyes-ütemeken kívül még találunk.

A négyes-ütemnél ugyanis még nagyobb kapcsolatra is akadunk táncunkban. Egy négyes-ütem balra, egy jobbra oly nagyobb csoportot ad, mely szabályszerűen ismétlődik, ez az *ősi nyolcas*, táncunkban, zenénkben, költészetünkben egyaránt régi ritmikái alak. Legrégibb verseink e formában írvák. Régisége mellett bizonyít az, hogy rintelenül liktetett népverseinkben is az ősi nyolcas liktet, például:

Elindula Ajgó Márton

Hosszú útra, rengetegre,

Megtalálta Molnár Annát;

„Gyere velem, Molnár Anna . . .“

(Arany L., Gyulai P.: Népkölt. Gyűjt. I. k.)

Népkölteményekben ugyanis a rím hiánya mindig a szerzemény régiségére vall, mely különben kedvelt volta miatt maradhatott fenn ily eredeti formájában.

Később a rím kötött össze ismét két ősi nyolcast nagyobb egységbe, majd két ily rimes sorpárt még nagyobb egységbe, a szakba, a strófába. Az eredeti kettős tagolás tehát végig érvényesül az egész vonalon, kezdve az utánlépéses lépéssel, folytatva a két ilyent összekötő négyes-ütemben, megint a két ilyent összekötő rimes sorpárban s végre megint a két ilyent összekötő négy soros, olyan általánossá vált nótaszakban, népdalstrófában.

A törvény egy, a mi itt véges-végig nyilatkozik s ezt a *kettős tagolódás* ritmikai törvényének fogjuk elnevezni. *E kettős tagolódás alaptörvénye tehát faji ritmikánknak.* S így ez *egyike a legfőbb nemzeti szép-motivumoknak* fajunknak ez és a következő fejezetben tárgyalt művészeti alkotásaiban. Meg fogjuk találni ezt az alaptörvényt, ezt a nemzeti szép-motivumot a magyar táncban, a magyar zenében, a magyar nótában és a magyar költészetben is

Nemcsak a rímtelen népversek illetén lüktetése bizonyít e kettős tagolódás, itt a négyes-ütemeket ősi nyolcasba foglaló ritmus ősisége mellett, hanem az a körülmény is, hogy ugyanezt a ritmust, ugyanezt a tagolódást a rokon nyelvű népeknél is feltaláljuk. Ilyen a finnek nagy nemzeti éposza, a Kalevala, ilyen azt észt nép nemzeti éposza a Kalevi-poeg például:

Vanemujsne, dalok atyja,
Lantod húrját hangold dalra!
Ébredj ének régiekről,
Régi búról, örömekről
Régi mondák, mozduljatok,
Titkos igék, induljatok.

Jobb napoknak emlékiről,
Szebb időknek örömiről.

(Ford. Simonyi Zs., Budenz-Album, 1884.)

Vagy e lapp népdalsorok:

Más hálóba jutott régen,
Fogva van az réges-régen.

(Halász Ignác, ugyanott.)

De nemesak ebből, hanem még egy igen érdekes tényből láthatjuk tisztán a kettős tagolódás ritmikái törvénye lüktetésének hatalmát ép a régiségben. Mint mondtuk, ugyanis maga a rimelő sorpár is a kettős tagolódás törvénye szerint keletkezhetett két ősi nyolcasból. Most már a régi népversekben s a rokon népeknél is, ahol nem találunk még rimet, találunk valami mást és pedig kétségbevonhatatlan bizonyítékot arra nézve, hogy így kettejével, párjával foglalta össze érzésük a sorokat ritmikái egységekbe ép a fenti törvény értelmében.

Ez a valami az úgynevezett *gondolatritmus*, ez pedig abból áll, hogy két-két sor, azaz egy-egy sorpár ugyanazt a gondolatot fejezi ki nagyjában. A második sor ismétli más szavakkal, vagy részletezi az elsőt, szóval a két sor a gondolatmenet ritmusában is szorosán összetartozik. A „gondolat bokor kifejezésé“-nek is mondták ezt,¹ amennyiben két sorral fejez ki rendszerint egy gondolatot, mások „párhuzamos gondolatritmus“-nak mondták.² Ilyenek például:

Erdő ninesen zöld ág nélkül,
Mező ninesen virág nélkül . . .

(Erdélyi J.: A nép költészete.)

Nines szebb virág a rózsánál,
Nines szebb élet a párosnál.

(U. o.)

¹ *Hunfalvi Pál*: „Vogul föld és népei.“ Budapest, 1864.

² *Arany János*: „A magyar nemzeti versidomról.“ 1856.

Ilyen a fenti „Molnár Anna“ című székely ballada is. A rokon népektől meg például a Kalevi-poeg I. énekének hangulatfestő kezdete:

Nosza dallos, fogj a dalhoz,
 Hajtsd az ének kis hajóját,
 A sikamló könnyű sajkát
 Hajtsd a messze partvidékre,
 Hol a sas mond arany ígét.
 Hol a holló ezüst mondát,
 Hol a hattyú réz regéket.
 Szóra széjjel ősidőkből
 Rég elröpült esztendőkből.

(Ford. Vikár B. Budenz-Album 1884.)

Világos tehát, hogy még mikor a rím nem is kötötte össze a két ősi nyolcast, a ritmikai főtörvény, a kettős tagolódás törvénye érezttette ezt hangban és gondolatban. A kettőt nem lehet szétválasztani a hangbeli s gondolatbeli ritmust s ha azelőtt főleg Hunfalvy Pál¹ hatása alatt az ősember költészete talán egyetlen ősi ritmusának is véltük a gondolatritmust,² az általános ritmika jelen elemzésénél, mely a táncban találta a faji ritmus legegyszerűbb, legeredetibb nyilvánulását, kénytelenek vagyunk előbbi felfogásunkat elejteni, s a rímtelen, de gondolatbeli ritmusos hangbeli ritmust eredetibbnek tartani s még eredetibbnek a táncbeli merő mozgás-ritmust. Mindezekben pedig végig követhető a magyar ritmikában a kettős tagolódás alaptörvénye.

De térjünk vissza a tánchoz. Mondottuk, e nyolcasokba foglaló négyes-ütemek adják az alapformát

¹ *Hunfalvi Pál*: „Vogul föld és nép.“ Budapest, 1864.

² *Dr. Pekár Károly*: „Positiv Aesthetika.“ Budapest, 1897. 381. l.

a lassú csárdásnál. A sokféle változatra, alakzatra nem terjeszkedhetünk ki, mert hiszen mi az általános szép-motivumokat keressük. Különben is eddig még fel nem dolgozott adataink is a magyar tánc történetéről rendkívül változatos és sokféle táncról beszélnek. Divatos udvari táncaink voltak, amilyen a *palotás*. Daliás emléke a régi leventék illetén táncának a *magyar szóló*.¹ Régi táncaink voltak a *párnatánc*, a *lakodalmas* tánc, az erdélyi *incselkedő*, a székely *csürdöngölő*, a maskarás *borica*, a bácskai *kuferces*, a szegedi *kutyakopogós*, a *kállai kettős*, a *verbunkos*, a *halottas* stb.

Mindezek jobbára természetesen az eredeti csárdásnak voltak különféle változatai, ahogy például Apor Péter érdekes egykorú leírásából a XVII. században divatos *lengyel változó*, *lapockás*, *egeres*, *gyertyás* és *süveges* táncokról kitűnik. A lengyel változóban a párok együtt hármat fordultak magukban s aztán más táncolót választott kiki. Az egeresnél egy pár járta mindig a többiekből alkotott két sor között. Afféle táncfogócska, de — mint Apor mondja — a legénynek erővel nem volt szabad megfogni a leányt, csak szép mesterséggel érhetett célt.

A tánc egyáltalán és különösen a magyar tánc, amint különben már ez a sok faja is mutatja, nemcsak a már ismertetett mozgás-ritmusból áll csupán. Úgy mondhatnók: ez a nélkülözhetetlen alap, amelyen a magyar tánc felépül. E mozgás-ritmussal kapcsolódik ugyanis a testmozgás, a testtartás kifejező játéka, a táncbeli *kifejezés* művészete. Különösen áll az a magyar táncra.

¹ *Pekár Gyula*: „A tánc.“ Uránia, magy. tud. színház r.-t. kiadása. Bpest, 1901.

Mik e nélkül, e szeszélyes érzelmi kifejezés művésze nélkül azok az egyszerű négyes-ütemek? Bizonyára csak taposás, robotolás. Az érzelmek kifejező játéka a taglejtésben a maga szeszélyes alakzataival elengedhetetlen sója-fűszere az igazi csárdásnak. Most kisiklik észrevétlen a leány a legény karjai közül. A legény inceselkedve néz utána, de nem szalad utána, sőt hátra fordul s kettőt-hármat is fordul, majd integet s ügyesen elfogja s megforgatja táncosnőjét. Ki győzné mindezt szavakba foglalni?

Itt is csak egy-egy általános jellembeli tulajdonságot akarunk kiemelni. A *magyar tánc jelleme* szorosán összefügg a magyar ember jellemével. Az az erő, az a méltóság, az az ázsiai méltóság és lassúság jellemzi a magyar táncot is. *Lassú* és *méltóságos*. Ezt az oldalát kitűnően jellemezte Csokonai Vitéz Mihályunk, mikor így énekelt róla:

Benne a rátartás gögje Ázsiának
 Díszet ad Európa csinos módijának . . .
 Csak a magyar tánc az, mely diszesbbé teszi
 Az embert és soha hiúságra nem veszi . . .
 Csak a magyar tánc az, mely bír oly érdemmel,
 Hogy legjobban egyez a szűz szeméremmel . . .

S lelkesedve zengi ősi ritmikánk e művészetének ázsiai eredetét:

Nemes magyar táncom te! ki ősi nyelvünkkel
 S ruhánkkal jöttél ki dicső nemzetünkkel,
 Ázsiai színben fénylik nemességed,
 S még a módi nem tett alacsonnyá téged.

Már az említett altorjai Apor Péter báró is, ki „Erdély átváltozása“¹ című latin munkájában a német módi lábrakapása ellen kikelve festi a régi erkölcsö-

¹ Apor Péter báró: „Metamorphosis Transylvaniae.

ket, szokásokat s így szemléltető előadással ír le több XVII. századbéli magyar táncot, kiemeli, hogy a táncokat *szép halkán, nem ugrándozva* járták.

A magyar tánc e méltóságos jellege nem hiába emlékeztet ázsiai eredetre. Vámbéry szerint „a magyar zene és a magyar tánc valódi ázsiai eredetű“. Szerinte a *csárdás* némely változata ma is feltalálható olyan kaukázusi és altáji népeknél, amelyeknél az iszlám komor és önsanyargató monoteizmusa a maga „fáin dunjá“ (a világ mulandósága) tanításával még meg nem rontotta jókedvöket. Felemlíti a *lezginkát*, a kaukázusi lezgiek georgiai táncát. A táncosnő, mint mondja, kecsesen ingerkedve mindenfelé aprózza a lépést, hogy táncosát kikerülje, aki sebes, harcias lépésben üldözi, míg eléri s megkapja, mire aztán vele együtt, mint a forgószél úgy kering körül. „A táncosnő megint kisiklik táncosa kezéből, az megint elkapja, szakasztott úgy, ahogy a csárdásunkban szokták.“ A cserkeszek *addighi* törzsének táncában is úgy találta Vámbéry, sőt még feltűnőbbben.¹

A *lassú* az igazi, méltóságos, ősi magyar tánc időnkénti megforgatással, a mai taposó frisset csak később csinálták hozzá. Állítólag az idegen származású Csermák Antal csinálta a régi „ugrós nótá“-ból. A *lassú* csárdás is csak akkor szép, ha bizonyos méltósággal lejtik, főleg a táncos részéről. A magyar legény mindig megőrzi sajátos méltóságát a táncban. A falusi legény nem is megy oda külön a leányhoz felkérni, hanem csak középről int egyet neki.

A régi sok figurából válogatta össze Rózsavölgyi

¹ *Vámbéry Ármin*: „A magyarság keletkezése és gyarapodása“. Budapest, Franklin-társulat, 1895.

Márk a körmagyart, mely művészi szempontból határozottan szebb tánc a túlkényelmes francia négyesnél. Sajnos azonban, ép ez okból kiment a divatból.

Bonyolultabb régi táncainknál ép a különféle társas játékok folytán előállott különféle lelki állapotok mozgásbeli kifejeződése játszotta aztán a főszerepet a tánc művészetében az alapul szolgáló négyes-ütemes ritmus mellett.

Noha, mint láttuk, a tánc is lehet kifejező-művészet, különösen bonyolultabb művészi alakjaiban, sőt maga az egyszerű tánc is természetszerűleg bizonyos lelki állapotok kifejezője, mert a mozgáshoz már ösztönszerűleg kapcsoljuk lelki állapotaink mozgalmát is, a külső mozgáshoz a belső mozgalmasságot, mégis a tánc első sorban mindig magának *a mozgásnak eredeti művészete*, itt *a mozgás ritmusa a fő* s nem tekintve most az önkéntelenül hozzákapcsoló érzelmi kifejezést, *útyyszólván egyedüli művészi tényező*.

A tánc azonban már korán nem lehetett el zene nélkül. Eleinte, minthogy csakis a mozgás ritmusáról lévén szó, elég lehetett, hogy csak a taktust verték, ütötték ki fadarabokkal, vagy dobbal. E kezdetleges taktusverésben kell keresnünk minden tánc-zene eredetét.

Amint azonban a tánczene a táncsal kapcsolatban kifejlődött, egészen más művészettel állottunk szemben, noha mindkettőt természetesen összefűzte a megfelelő ritmika.

A tánczene már többé nem a mozgás egyszerű művészete volt, hanem természetes kifejlődése szerint feladata volt kifejezni a mozgások ritmusát, a mozgást a tánchoz. Innen a főeltérés általános jellegében. A zene, már a tánczene is első sorban *kifejező művé-*

szet. Kifejezi pedig ma is a zene, ahogy eredetében mint tánczene tette, a *mozgást*.

Későbbi fejlődésében még inkább kifejlődhetett a zenében az, ami már csirájában a táncban s a tánczenében is benne van, hogy nemcsak az egyszerű mozgást fejezte ki, hanem a mozgással *a lelki állapotok mozgását, hullámzását* fejezi ki.

Minden zene főhatása ép a lelki állapotok mozgalmasságának, hullámzásának kifejezésében áll. Mivel fejezi ki ezeket? Mozgással. Minden zene tulajdonképpen csak *mozgást fejez ki*, de mi átviszszük e mozgást ösztönszerűleg, még nem ismert finom kapcsoló ideg-mechanizmusok útján a hangok e mozgását lelki állapotaink mozgására. A zene tehát sohasem egyenesen fejezi ki a hangulatokat, az érzelmi állapotokat, hanem *csak az ezeknek megfelelő mozgásokat érzékíti meg*.

Mivel fejezi ki most már ezt a zene? Ha ezt vizsgáljuk, úgy ahogy általánosságban is lényeges különbséget találtunk a mozgás egyszerű művészete, a tánc és a mozgás kifejező művészete: a zene között, itt is fontos különbségekre akadunk. Míg a tánc úgyszólván egyetlen művészi tényezője a mozgásanyag szabályos tagolódása, a ritmus volt, addig itt a ritmushoz csatlakozott még két tényező, a hang magasságának variálása, vagyis a különféle hangközök nagysága és sorrendje: a hangnem és a hangerő különféle színezése. Íme egy tényező helyett három.

És hogy csakis kifejező művészet a zene, mutatja ez újabb két tényező is rögtön. A hangközök nagysága s még inkább állandóan kifejlődött bizonyos sorrendjük: a különféle hangnemek már csak bizonyos lelki állapotok mozgalmainak kifejezésére alkalmasak.

mert ha minden hangnemnek nem is, de a főfelosztás szerint a dur és moll nemeknek sajátos érzelmi, hangulati kifejezésük van már magukban is. Nem is csoda, hiszen a hangnem már nem egy mozgást, hanem egész mozgásrendszert tüntet fel. A másik tényező: a hangerő különféle színezése is ép az érzelmi állapot erőfokbeli változásainak jellemző kifejezésére szolgál.

A zene művészi tényezője tehát már három: a ritmus, vagyis a hangok hosszúságának és nyomatékának szabályszerű váltakozása, a különféle hangközöknek és soraiknak: a hangnemeknek használata, vagyis a hangmagasság, a melódia kifejező szerepe s végre a hangerő különféle színezése, mint az érzelmi állapot erőfokbeli változásainak kifejezése.

Sorra kell mind a hármat vizsgálnunk:

*

A magyar zene ritmusáról szólva egyszersmind a magyar nóta, a népdal ritmusáról is szólunk, a kettő elválaszthatatlan egymástól, amint hogy alapjában véve mind a kettő megint elválaszthatatlan a magyar táncról, attól a lejtveszőkő négyes ütemekben ritmizált méltóságos és mégis könnyed, daliás magyar lassútól.

Így a táncnál jellemzőnek talált lejtveszőkő négyes-ütemek, a kettős ritmikai tagolódás alaptörvényével együtt, jellemző alapképletei s alaptörvénye lesznek a magyar zene s a magyar nóta ritmusának is.

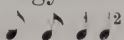
A *kettős tagolódás* alaptörvénye a magyar zenében is alaptörvény. Zenei nyelven ezt úgy fejezzük ki, hogy a magyar zene $\frac{2}{4}$ -es ütemű, C taktusú. Ami más szóval ugyanazt jelenti, hogy a magyar zene ütemezése páros és nem páratlan, mert akkor $\frac{3}{4}$ -es ütemű volna.

Hogy mi ez a páros ütemezés a páratlan ütemezéssel szemben, legjobban megértjük, ha a magyar táncot a német táncal és zenével vetjük egybe. Míg táncunk és zenénk ugyanis $\frac{2}{4}$ -es, tehát páros ütemű, addig a német keringő ütemezése páratlan, $\frac{3}{4}$ -es. Ezért nem lehet keringő zenére csárdást, vagy magyar nótára keringőt járni.

Nincs is az igazi, népi magyar zenében $\frac{3}{4}$ -es ütemezés. Nem szabad beleértenünk a műzenét, sem a sokszor idegen mintára szerzett műdalt, amilyen például a Verseggy-korszak dalzeneköltése volt. Természet szerint sem az olyan esetet, mikor a dalköltő irányzatosan használta a keringő ütemezését, a német módot, ahogy Palóci Horvát Ádám tette a XIX. század elején. *Hát Isten neki, kapjunk rá, szokjunk rá a német táncra* című „stájer módra“ irt kitűnő gúnydalában, melyben a stájer keringő dallamára pompásan gúnyolja az ősei szokásaiból kivetkező magyarokat. A Berzsenyi „romlásnak indult“ magyarjaira kitűnő gúny ez. Befejezése is sikerült, mikor a stájer keringő dallamára fohászkodik a honalapítóhoz:

„Szánd meg Árpádom! szánd meg unokádat.

Tartsd meg ez vérrel szerzett hazádat“.¹

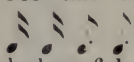
Mindazonáltal igazi magyar nótában is találunk $\frac{3}{4}$ -es ütemjelzést, csak hogy ez nem is az az igazi $\frac{3}{4}$, nem is a páratlan, hanem páros ütemezés. Thewrewk kimutatja, hogy a magyar $\frac{3}{4}$ -es ütem „sajátosságos és egyedüli alakja“ a két nyolcad és a két negyed: .² Találónan magyarázta már ezeket

¹ *Bartalus István*: „Magyar Orpheus“. Pest, Rózsavölgyi és Társa, 1869. 77. l.

² *Ponori Thewrewk Emil*: „A magyar zene rhythmusa“. II. kiadás. Budapest. Franklin-társulat. 1881.

Színi Károly. „Ilyen például az *Esik eső a haraszton*. De aki mélyebben tekint e dalokba, látni fogja, hogy ez a $\frac{3}{4}$ egészen más, mint az, amely a német dalokban van és a melyre a keringőt járják. A magyar dalokban a $\frac{2}{4}$ -del váltakozó e $\frac{3}{4}$ ütem nem annyira $\frac{3}{4}$, mint inkább egy és egy fél $\frac{2}{4}$ ütem, egy rendes magyar ütem még egy féllel megtoldva, de úgy hogy azáltal a magyar ütem páros volta nem változik, a dal menete fel nem akad, a magyar tánc folyvást járható rajta, aminthogy járják is, holott az igazi német $\frac{3}{4}$ ütem páratlan és magyar táncot lehetetlen volna rajta járni.“¹

Tökéletesen igazat kell adnunk Szílinek, mikor $\frac{3}{4}$ -eseinket, illetve amit így jeleztek, ekkép magyarázza s dalgyűjteményében $\frac{2}{4}$ -esnek jelzi s ütemezi is az *Esik eső a haraszton* című nótát.² Ami $\frac{3}{4}$ -eseinket tehát inkább csak kótajelzésbeli hibáknak kell betudnunk. *Esik eső* is páros ütemezés, az ismert négyes-ütem.

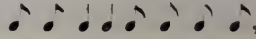
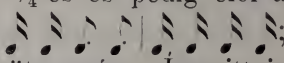
A fenti Thewrewk-féle ütemet is, részünkről azt hiszszük, egészen nyugodtan így írhatjuk: s akkor $\frac{2}{4}$ -es ütemet kapunk. Ilyen alakokat felvehet a magyar négyes-ütem, de akkor is páros ritmusú lesz, illetve marad. Nevezzük a négyes-ütem e friss jellegű időmértékét *sebesugrós*-nak (∪∪—), mert úgysis ily vígan ugró nótákban találjuk: *Esik eső a haraszton*, *Kerek az én kalapom*, *Szőke kis lány megy a kútra* stb.

Ez a sebesugrós mértékű négyes ütem hozta létre a $\frac{3}{4}$ -es kótajelzéseket a magyar zenevilágban, de

¹ Színi Károly: „A magyar nép dalai és dallamai“. Pest, Heckenast Gusztáv, 1865. Bevezetés 13—14. l.

² Ugyanott 114. l.

meggyőződünk, hogy amit így jeleztek, az sem kivétel a kettős tagolódás alaptörvénye alól, sőt e sebesugrós négyes ütem is csak a kettős, a páros tagolódás általános törvényét hirdeti a magyar nótában.

Thewrewk még az $\frac{5}{4}$ -es ütemet is feltalálhatónak véli a magyarban, ily példákban: *Könnyű venni feleséget, A szegedi legényeknek halat főznek szegényeknek icaca!* Szerinte ezek ütemezése: , vagyis $\frac{5}{4}$.¹ Itt megint a sebesugrós négyes ütem okozza a tévedést, mert hiszen ez $\frac{5}{4}$ -es ütem megint egy $\frac{3}{4}$ -esből s egy rendes $\frac{2}{4}$ -esből áll. A magyar zenének megfelelőbb jelzése szerintünk $\frac{2}{4}$ -es és pedig elől a sebesugróval. aztán futamodival: ; ez a *Könnyű venni feleséget* ütemezése. Így itt is csak megerősítve látjuk a kettős, a páros tagolódás alaptörvényét.

Hogy a kettős, a páros tagolódás a magyar zene és nóta ily ritmikai alaptörvénye, s hogy ily ősi alaptörvénye lehetett ősidőktől fogva, érdekes adalékkal szolgál a rokon népek zenéje, az „összehasonlító zenészet”, amint erre Thewrewk figyelmeztetett.¹ Egy 58 dalt felölelő finn gyűjteményben² több mint 50 páros ütemezésű, a többit pedig bátran tudhatjuk be látatlanba is idegen hatásnak. Az észti dalok is ilyenek.³

Az ugor népek ősi ritmikája alaptörvényének látszik tehát a kettős tagolódás törvénye, ősi ritmikai sajátság, melyet Ázsiából hozhattak magukkal.

¹ *Thewrewk*: „A magyar zene rhythmusa”. 35. 1.

¹ *Thewrewk*: „A magyar zene rhythmusa”.

² „Valituita Suomalaisia Kansan Lauluja. Helsingfors, 1855 — 1857.

³ *A. Grenzstein*: „Kooli Laulmise raamat”. Tartus, 1878. VI. füzet.

Az ural altáji népek török csoportjával e tekintetben ugyanis nem hasonlíthatjuk össze a magyart, mert a török népek ritmikája egészen más, már csak azért is, mert a török mindig a szó végét, utolsó tagját hangsúlyozza s így ritmusa is emelkedő, jambikus jellegű.

A nyelvbeli ritmus ennyiben szoros kapcsolatban látszik lenni a nyelvbeli hangsúlyozás, hanghordozás természetével. A török a szó végét hangsúlyozza, ritmusa emelkedő. A magyar a szó elejét hangsúlyozza, ritmusa éreszkedő. Legyen szabad azonban azt a sejtelmünket kifejeznünk, hogy nem egyik a másiktól függ, hanem mind a kettő, tudniillik a nyelvbeli ritmus és a nyelvbeli hangsúlyozás függ az *illető faj általános testmozgásbeli* s így táncbeli ritmikájától. A ritmikai sajátosságok így ugyanis ősi faji sajátságoknak tekinthetők, melyek az illető faj összes mozgásműködéseire jellemzők bizonyos fokig.

Jól tudjuk már most, hogy a magyar fajnál nagy mértékű népkeveredéssel állunk szemben, mely főleg ugor s török elemekből állott. Ha a fizikum inkább a török jellemvonásokat őrizte is meg, hiszen egyes alföldi típusoknak valóságos mását találni a kaukázusi különféle dagesztáni, kazar, avar s egyéb török törzsek közt,¹ s ha másrészt a magyar harcias nomád lovas nép jellege is inkább turkoknak tünteti fel, mintsem csendes halász és vadász ugor népnek, viszont amint nyelvük grammatikája is inkább ugor, ritmikájuk is ugor. Amint azonban táncukban is sok ősi, török jellemvonásra találtunk, úgy zenéjükben is feltalálha-

¹ Zichy Jenő gróf: „Kaukázusi és középázsiai utazásai“. I—II. Budapest, Ranschburg Gusztáv kiadása, 1897.

tók bizonyos ősi török jellemvonások, amelyekről majd a melódiánál kell szólnunk.

Ha a magyar népi zene ritmikája alaptörvényéül találtuk a *kettős, páros tagolódás* törvényét, úgy a magyar nótában is így kell lenni, hiszen itt csak ugyanazon érem két oldalával van dolgunk.

A nótákban érvényesülő *e kettős, páros tagolódás* alaptörvényét a magyar verselméletben Négyesy¹ emelte ki *ütemfeleződés törvénye* címén, mely szerint a magyar ütem két egyenlő félre oszlik: $\ddot{U} = \frac{\ddot{u}}{2} + \frac{\ddot{u}}{2}$.

Tudjuk azonban már a táncbeli ritmikából, hogy nemcsak a kettős tagolódás alaptörvénye jellemzi, hanem közelebbről a lejtveszőkő négyes-ütemek. Ugyanezeket természetesen ép oly jellemzőknek kell kijelentenünk zenénkire és nótánkra egyaránt.

A magyar zene és nóta ritmikái alapképzetele tehát a *lejtveszőkő négyes-ütem*. Ami a táncbeli négyes-ütemnél a mozgásbeli erőnyomaték volt, az itt a zenében a *hangerő*, a nóta szavában a nyelvbéli hangerő nyomatéka, a *hangsúly*. A zenei s nótabeli négyes-ütem tehát oly négy hangból fog állni, melyek elseje különösebb hangerőt, hangsúlyt mutat s a többi három közt is az egyik még némi hangerőt mutat a többivel szemben.

Magyaros verselésünknek tehát alapüteme a *négyes-ütem*, mely egy hangsúlyos és három hangsúlytalan szótagból áll. Az ütem tehát négy szótagból áll és első szótagja mindig hangsúlyos. Ez megfelel a magyar nyelv természetének, amennyiben a magyar mindig a szó első tagját hangsúlyozza. Természetes, hogy a

¹ Négyesy László: „Magyar verstan“. Budapest, Franklin-társulat, 1885. II. kiadás 1898.

mondat oly apró, jelentéktelen részei, mint a névelő, a kötőszó hangsúlytalanok, viszont a jelző, mint kiemelő mondatrész átveszi a jelzett szó hangsúlyát is. Ily ütemek például: Száll a madár — hull a levél.

Érdekes eljárása a ritmikai érzéknek, hogy mivel a kötőszó, mint hangsúlytalan nem lehet ütemkezdő, még kevésbé sorkezdő, bedobja a mondat elejéről, külsőben rendesen megszokott helyéről a sor, az ütem közepébe. Arany János figyelmeztette erre az elmélet embereit.¹ Találó példakul említi:

Régi jó barátim | nekem *kik* valátok.

Apáti.

Történék azonban | kertében *hoggy* járna.

Görgei.

Szent körösztfán | *ha* imádlak.

Szt. Bernát himnusza.

Már a második négyes-ütem elején inkább eltűri a kötőszót, mint a sor elején, amint ezt a legutóbbi példa mutatja.

A többi ütemeket ez alapütemből, a négyes-ütemből keletkezettnek képzelhetjük mind nagyobb szünetek tartásával. Így van *hármás, kettes, egyes ütemünk*.

Már a táncbeli ritmusnál is megfigyeltük, hogy mennyire szereti a magyar a négyes ütem *közepé-aprózását*. Erre törekszik a nóta is, a verselés is. Bár mérték dolgában négyes-ütemünk különféle lehet, mégis e közepé-aprózásra törekvés a magyaros verselésből határozottan kiérezhető s e tekintetben a *lejtvesző négyes-ütem* tipikusnak mondható. Mérték dolgában tehát lejtveszőkő, choriambikus legtöbbször a

¹ Arany János: „A magyar nemzeti vers-idomról“. 1856. Összes művei V. kötet.

négyes-ütem, például Száll a madár: — ∪ ∪ —. Ábrányi¹ e mellett hasonlóan uralkodó, „főversmértéki láb“-nak tekinti a toborzékít: — — — ∪ is. Hozzá kell azonban tennünk, hogy ez utóbbi aránytalanul sokkal ritkább. Szintén ritkább a fent említett, ahogy elneveztük, sebesugrás: ∪ ∪ — —, mert ilyen négyes ütemnek kell vennünk e nóták elejét is, *Ez a kis lány megy a kútra, Kerek az én kalapom*, stb.

A hármas-ütem egy hangsúlyos, két hangsúlytalan szótag, mi úgy jön létre, ha a négyes ütem utolsó szótagja helyett szünetet tartok. Ezért is nevezi Ábrányi csak segédütemnek.² Úgy is tekintendők tehát, mint szünettel kitöltött négyes ütemek s ép ezért legtöbbször a sor végén fordulnak elő, a sor befejezését jelezve a szünettel. Így látjuk mai legkedveltebb nótasorunkban, a népies tizenegyekben:

Száll a madár, | hull a levél, | itt az ősz . . .

Az *itt az ősz* hármas ütem pompás befejezése ép az odaérezendő szünettel az egész sornak. E hármas ütemnek mértéke legtöbbször körörsdi (amphibrachys): ∪ — ∪ vagy szökdelő (creticus): — ∪ —.

A fenti idézet valóságos mintasor mérték dolgában is, amennyiben tudjuk, hogy a magyar nótákban mindig inkább csak bizonyos törekvést látunk a tipikus mértékre, nem pedig szigorú mértéket.

Száll a madár, hull a levél, itt az ősz . . .

∪ ∪ ∪ — | ∪ ∪ ∪ — | ∪ ∪ —

Az ütemvégek is mintaszerűen szünetek a szövegben, a hangsúly is az ütem elejét erősíti mindig s a mérték is tipikus.

¹ *Id. Ábrányi Kornél: „A magyar zene sajátosságai“. Budapest, 1893.*

² Ábrányinál tulajdonkép segéd láb. Idézett m.

Épp azért, mert szünettel kitöltött négyes-ütemnek tekinthető s így jó sorzáró ütem, ritkán fordul elő a sor közepén, de néha még egymaga is alkot sort. Természetesen az ilyen sor egyrészt meglehetősen szaggatott a sok szünettel, másrészt szapora, gyors ütemezésű. Ilyenkor a hármas-ütem mértéke is más, a lebegő (anapaestus): $\sim \sim \text{—}$ a legkedveltebb, például:

Hej csikós | hova oly | szaporán
Azon a | tajtékzó | paripán ?

De gyakran hajlandó az utolsó hármas-ütem a körösdire ($\sim \text{—} \sim$) miáltal a sor kerek befejezést nyerni, például:

Érik a ropogós cseresnye,
Jere rózsám, ülj az ölembé . . .

Zenei mérték $\sim \sim \text{—} | \sim \sim \text{—} | \sim \text{—} \sim$. Vagy hasonló, bár rövidebb:

Szomorú fűz ága
Hajlik a virágra . . .

Kettős-ütemünket a négyesből még nagyobb szünet tartásával keletkezettnek tekinthetjük. Ezért még inkább *szorzaró ütem*. Áll tehát egy hangsúlyos és egy hangsúlytalan szótagból. Mértéke lejtű (trochaeus): $\text{—} \sim$, mi a sorzárásnak a magyar hangsúlyozás, beszédbeli hanghordozás ereszkedő jelleme folytán kitűnően megfelel. Főleg a négyes ütemmel fordul elő, mint *ősi hatos*:

Patyolat a kuruc.
Gyöngy a felesége . . .

Egyes-ütemünk csak mint sorzáró ütem fordul elő és pedig négyes ütem után, mint hosszú szünettel kitöltött négyes ütem. Épp ezért nem találjuk sor közepén, még kevésbé a sor elején, mert *ütemelőző* (Auf-takt) nincs a magyarban, ellenkezik ugyanis az ilyesmi a magyar nyelv hangsúlyozásának általánosan eresz-

kedő jellemével. Ez egyes-ütem hangsúlyos és hosszú, például:

Az én uram | vén,
Nem szeretem | én.

E különféle ütemekből, melyek eredetileg mind a négyes-ütem változatainak tekinthetők, alakulnak aztán a különféle *nótasorok*.

Mai legkedveltebb nótasorunk határozottan a *népies tizenegyes*: 4, 4, 3. Ilyen a fent ismertetett

Száll a madár, hull a levél, itt az ősz . . .

Mai nótáink javarésze túlnyomóan e sorokban lüktet.

Sokkal kevesebbszer találjuk népdalainkban manapság az *ősi nyolcas*: 4, 4, pedig régi költészetünk legkedveltebb sora volt. A finneknél s a többi rokonnépeknél is megtaláljuk. Ilyen például:

Jaj de nagyon gyászos az ég
' ~ ~ — | ' ~ ~ —

Ilyenek még „Káka tövén költ a ruca . . .“, „Kossuth Lajos azt üzenté . . .“, „Nagy az én rózsám ereje . . .“, „Barna legény elbujdosott . . .“, „Szép élet a betyár élet . . .“

Az *ősi hatos*: 4, 2, magában ritkább, még a kuruc nótaköltészetben elég gyakori volt. De annál gyakoribb a két hatos összetétele, a *Zrinyi*-sor, mely legkedveltebb elbeszélő sorunk, a „nagy elbeszélő (epikus) sor“, mert a „kisebb elbeszélő (epikus)“ balladáiban, rövid elbeszélő képekben az ősi nyolcas, például:

Kondorosi esárda mellett
Gulya ménés ott delelget . . .

Elindula Ajgó Márton
Hosszú útra, rengetegre . . .

Fájdalmába, keservibe
 Kimegyen a ház elibe,
 Ház elibe, kerek dombra,
 Ott zuhog az Olt folyója . . .

(Teleki Évi.)

E páros ősi nyolcasokban haladó kis epikus nagyon háttérbe szorult újabb költészetünkben, a dal, nóta terén a népies tizenegyes vette át elsősorú szerepét. az elbeszélés terén a tizenkettes, a Zrinyi-sor.¹

Tüzes ganaráttul világos az éjjel,
 Hej sok anya fia borul ott be vérrel . . .

Így zeng a kuruc énekes is, ha hosszabb dolgot ad elő s így zeng már jó Tinódink, lantos Sebestyénünk:

Ti szegény magyarok nagy öröm tinektek,
 A török kezébe mikor fogllyá estek . . .

Mai népköltészetünket, de különösen nótaköltészetünket egyáltalán bizonyos szűkkörű változatosság jellemzi a különféle versalakok használatában, túlnyomóan használja a népies tizenegyest, sokszor az ősi hatost, de inkább összetettebb alakjában, a Zrinyi-sorban, ritkábban az ősi nyolcast s még ritkábban néhány másféle alkotású sort. Sokkal változatosabb, különféle versalakokban gazdagabb volt például a kuruc költészet kora. Határozottan észlelhető így, hogy az ősi hatos egyszerű alakjában nagyon lezorult s még jobban lezorult az ötös, akár a csattanós végű alakjában: 4, 1. akár a friss ötös: 2, 3. Még szakok alko-

¹ Igazán helytelenül esúfolják „alexandrin“-nak, mert semmi köze a francia *vers alexandrin*-hez, melyet egy középkori Alexandre költő Nagy Sándorról szóló műve után neveztek el így. Ennél, sőt az egész francia nyelvénél sokkal régibb, ősbibb ritmikai kincsünk a mi ősi hatosaink.

tásában is észlelhető e mind kisebbfokú változatosság. A legtöbb nóta tizenegyes és négy soros, ennek a négy sorosságnak, legalább mai nagy divatának némi nagy okát a megszokott melódiavezetésben is fogjuk majd találni.

Természetes, hogy a különféle ütemekből különféle kép szerkesztett sorok, szakok érzelmi kifejezése, hangulata is más lesz. A hármastütemek gyorsítanak, a négyesek lassítanak, még inkább a kettes, az egyes meg csattan Pazarul kiaknázható eszközök állnak itt még a magyar költők rendelkezésére. A különféle sorok és szakok ilyenén hangulati, érzelemfestő, kifejező természetét szépen vizsgálta nálunk Láng Margit, a női lélek finom érzékenységével e különben megfigyelésünk elől oly könnyen kisikamló finom dolgok, a hangulatok iránt.¹

A zene ritmikájáról szólva, szükségképpen szólnunk kellett a nóta s a magyaros verselés ritmikájáról is, mert mind ez szorosán összetartozik. Most azonban itt természetesen első sorban a zenéről szólottunk. A nemzeti, faji motivumokat keresve ugyanis nem is gondolnók: e tekintetben mily elsőrangú szerepe van zenénkben ép a ritmikának. A melódiával s a hang-erő s kifejezés egyéb színezésével szemben ép a sajátos ritmika marad főjellemvonása zenénknek.

A ritmus, a fajilag jellemző ritmika zenénknek is fajilag legjellemzőbb vonása. A melódiák vándorlásában láthatjuk, hogy egész idegen melódiák megmagyarosodnak, magyarokká válnak, ha magyarul ritmizá-

¹ *Láng Margit*: „A magyar nemzeti versidom aesthetikai jelentősége“. Egyetemes Philologiai Közlöny, 1901. máj., jún., júl., okt. Külön is.

lódnak, föltéve természetesen, hogy erre alkalmasak. Így rontják el már ösztönszerűleg az operákat a cigányok, magyarosan ritmizálva a melódiákat. A dunántúli regős énekek melódiáit a horvátból átvéve csakhamar érvényesítette a nép rajta a magyar ritmus törvényeit. Idegen melódiák magyarokká válhatnak megfelelő ritmizálással. Itt is szépen látjuk, hogy ami a grammatika a nyelvben, amely átídomit minden idegen szókinccset, az a ritmika a zenében, mely maga módjára ídomit minden melódiát.

A legritkább esetek közé tartozik, mikor ritmikái változatokat is átvesz valamelyik faj. Ilyesmit látunk bizonyos tekintetben ép a dunántúli regős énekekben. Az egész műfaj úgy, ahogy van, az újabb kutatások szerint horvát, rác hatásnak tudható be. Azonban eredeti magyar szövegeket énekeltek az idegen melódiákra s a melódiát is magyarul ritmizálták. Itt-ott mindazonáltal kiérezhető a szokatlan, de azért magyar ritmuson, hogy idegen minta erőszakolt rá egyet-mást.

Ahogy nekünk megvoltak hegedőseink, úgy megvolt a délszláv népeknek is. Tinódi maga emliti Kármán Demeter hegedőst „a rác módban“, félreérthetetlenül a faji ritmust, ritmusbeli eltérést érti ezalatt. A kölcsönhatás most már a melódiában, szövegben elkerülhetetlen volt, de a ritmus mégis megmarad változatlanul, legföljebb esetleg némi szokatlan változatot tüntetve fel olykor, de mindig a sajátos faji ritmus törvényeinek keretén belül még a legerősebb idegen hatás alatt is.

Hogy ép a regős énekek történetében tapasztalható e küzdelmét a két faji ritmikának megértsük, ismervén most már a magyar lejtveszőkő négyes-ütemeket, magyarázatul annyit mondjunk csak, hogy

vonásunk a szép terén. Mikor Pálóci Horváth Ádám „szorosabb magyar szépségeket“ említ, akkor is ezt érti alatta.

E „szorosabb szépségeket“, a magyar ritmusi szépet a nóta terén is kutatva, láttuk, hogy a magyar ritmus első sorban hangsúlybeli ritmus. Hiába fejlődött ki ugyanis költészetünkben olyan szépen az idegen görög-római és nyugateurópai minták utánzásával a mértékes verselés egy Vörösmarty remekül pattogó, igazán klasszikus hősi hatosaiban, vagy egy Berzsenyi csodás erejű „Romlásnak indult hajdan erős magyar“ s hasonló verseiben, mégis csak az igazi magyar ritmus a hangsúlyos, mert ez a költői ritmus szoros összefüggésben jelenik meg a zenével és táncsal, míg ama idegen alakok üvegházi növények nálunk, oly különös virágok s hősies pálmafák, melyek nem találják talajukat a magyar zenében, a magyar táncban.

Ennek az általános magyar ritmusnak nyelvbeli kifejeződésében főtenyező a hangsúly. A hangsúlyos ritmus annyira benn van a magyar faj hallásában, hogy a nép fia még a mértékes sort is hangsúlyosnak olvassa, ha lehet. Kísérleteket tehetünk ez irányban s például Berzsenyi „Hervad már ligetünk, diszei hullanak“ asclepiadesi sorát a nép fia Zrinyi-sornak olvassa így tagolva:

Hervad már | ligetünk, | diszei | hullanak.

A hangsúlyos ritmus azonban nemcsak a szorosan vett verselésben a magyar nemzeti, faji szép egyik legfontosabb tényezője, hanem az egész beszédnek is, a szóalkotásnak, a szóösszetételnek, a szóképzésnek, a szófűzésnek, mondatfűzésnek, szórendnek, a nyelvbeli előadásnak is ép egyik fontos esztétikai

tényezőjekép szerepel. Szóösszetételeink a négyes-ütem idomára szeretnek alakulni. Határozott előszeretet érezhető e tekintetben főleg az úgynevezett ikerszavakon, mint például tarka-barka, dinom-dánom, irka-firka stb.

Ami a szófűzést illeti, itt a magyar hangsúly szerepe első sorban az egész mondat szórendjében látható, amennyiben épp a hangsúly szabja meg szórendünket, a kiemelt részt az ige elé tolva. Jól látni a hangsúly szerepét a jelzők helyén; a magyarban a mindig hangsúlyos jelző a főnév elé kerül, mert a magyar mindig a szó, a szólam elejét hangsúlyozza. A franciában például ugyanez okból a hangsúlyos jelző a jelzett szó után kerül, mert a francia mindig a szó, a szólam végső szótagját hangsúlyozza. De ez az előszeretet nemcsak a jelzős szólamokra szól, hanem még különféle jelzők fokozatos felsorolásánál is a magyar a hangsúlyosabbat előre fogja tenni, míg a francia ép ezt fogja tenni leghátra. Így a szólamokban, sőt a mondatok fűzésében is érvényesülni fog egyrészt az elől hangsúlyozás, másrészt a páros tagolású ütemezés előszeretete s úgy csoportosítja öntudatlanul a szavakat, szólamokat, mondatokat, mint valami mágnesev a vasport a papírlapon.

Ez, a beszédet is alakító hatalmas tényező, a magyar ritmika, a maga változatosságával alapvető szépsége a magyar nótának. E ritmikának eleven lüktetése főforrása a magyar nép nótabeli gazdagságának, miről híresek vagyunk. Évezredek érzése, öröme, bújja, bánata eme legszebb kifejezésében, a nótában, évezredek óta lüktethetett már ez a ritmika.

Úgy termett a nóta a zenével együtt azokon a multságokon, amilyenek voltak régen a pozsonyi

diéták alkalmával, vagy a mádi, meg a pataki bálók, vagy a nyírségi halászsünnepek a Tisza mellett cigány-nyal, tánccal vagy az éppen úgy megtartott csikászatok, például Komádiban Biharmegyében, a régi mocsaras alföld e jellemző mulatságai. Régi ősök faji ritmikája lüktetett e mulatozó újabb ősök táncában zenéjében, nótáiban.

Ósi kincsei ezek fajunknak s régi irodalmunk tanúsága szerint felette változatos és finom hangulat-kifejező eszköz, mit még műköltészetünk nem is aknázott ki eléggé.

*

Ha így a ritmus fontos és elsőrangú szerepével a zenében tisztába jöttünk, áttérhetünk most a melódiára s itt önként fölmerül a melódia mellékes szerepének kérdése a faji jellemvonások szempontjából a ritmus vezérszerepe mellett. Vajjon a faji jellemvonások szempontjából csakugyan oly elhanyagolható tényező-e a melódia? Hiszen ha a faji ritmika az idegen melódiát is képes magáévá tenni, áthasonítani, mi is akkor a melódia faji jellege? Van-e ilyen? Lehet-e ilyen? Ezek a kérdések önként tolulnak a gondolkodó elé.

Nos, ha a melódiát vizsgáljuk, szintén találhatunk faji jellemvonásokat, melyek a magyar zenét, mint olyat, a többitől megkülönböztetik, de ezek távolról sem olyan fontosak, mint a faji ritmika tulajdonost jelölő bélyege.

Sajnos, e téren még igen sok a tudomány tenni valója. Jóllehet annyi a népdalunk s annyi róluk a kóta, mégis az igazi, hamisítatlan népi melódiák gyűjtése tisztán tudományos céllal még csak a jövő feladata. Hiába vesszük elő gazdag nótagyűjtemé-

nyeinket: ezekbe belekerült minden és sokszor különféle korok s fajok érzéseinek zenei kifejezései. melódiái jelennek meg bennük. A nép pedig a legtöbb vidéken nem sok melódiát ismer, hanem annál több szöveget. Arra az *egy-két tájmelódiára*, mely az illető környék zenei nyelvét teszi, rádúdol aztán mindenféle szöveget. Magunk tapasztaltuk például Békésmegyében a Kigyósi-pusztán, hogy a nép fia csak meglehetősen korlátolt számú melódiát ismer. A művelt osztály sokkal több melódiát ismer. Ez eredeti néhány melódia pontos feljegyzésére van nagy szüksége a tudománynak. Jó példát mutatott e tekintetben Sepródi néhány marosszéki melódia feljegyzésével s máris arra a felfedezésre jutott, hogy a Tinódi-féle „Ti vitéz magyarok“ szövegű dallam mai napig él a székelység e részének ajkán, természetesen egészen más szövegekkel.¹

Célszerűnek bizonyult e tekintetben a népi melódiák gyűjtése hangíróval (fonograf), mit az állam Vikárral végeztetett s mivel a külföldet is megelőztük, amint ez a párizsi kiállításon kiderült. Ha ily gyűjteményünk volna a magyarság minden vidékéről, ha efféle melódia-tájrészaink, monografiáink volnának, akkor a melódiák vándorlásáról is különb fogalmunk volna s viszont talán inkább tudnók kiválogatni az eredeti jellemző melódiákat.

A Thewrewk felvetette összehasonlító zenészetet² nemcsak a ritmusra, ahogy ő gondolta, hanem sikerrel lehetne alkalmazni így a melódiák életére, ván-

¹ *Sepródi János*: „Marosszéki dalgyűjtemény“. Ethnographia 1901. 8.

² *Ponori Thewrewk Emil*: „A magyar zene rhythmusa“. Budapest, Franklin-társ. 2. kiad. 1881.

dorlására is. Érdekes példa e tekintetben, amit ép ő állít, hogy a „Prinz Eugen der edle Ritter“ híres német katonadal magyar dallamú, valószínűnek tartja hogy a dallamot a porosz katona-szerző szövegéhez a diadalünnepen jelen volt cigányok szolgáltatták¹ s hasonló a szintén magyar dallam után készült „Die Hussiten von Naumburg“.

Itt is azonban még sok a tenni való. Jól mondtotta Ambros,² hogy ha a magyar zene eredetével tisztában akarunk lenni, okvetlenül szükséges a dél-oroszországi, úgynevezett kis orosz zene s a kaukázusi zene ismerete. A délorosz népességbe ugyanis sok ural-altáji vegyült, maguk a kozákok is inkább türk, mint szláv nép. A Kaukázusban meg éppen ural-altáji népek töredékeit találjuk. Így valóban, míg e népek zenéjének tudományos feldolgozása nem áll rendelkezésünkre, addig zenénk eredetéről sem igen szólhatunk. Ha ezeket azonban ismerni fogjuk, képet alkothatunk a különféle melódiák vándorlásáról.

Mi is az a melódia? Több különféle magasságú zenei hang olyatén sora, amely bizonyos érzést bír felébreszteni bennünk. Maguk a különféle hangközök ugyanis különféle érzelmi hatással kapcsolódnak. Hogy mikép jön létre a különféle hangközök játékára ily érzelmi asszociatív hatás, milyen belső mechanizmusok alapján, egyike a mai pszichológia legrejtettebb kérdéseinek.

Legtöbb benyomásunk bizonyos érzelmi színezéssel kapcsolódik, amelyet *hangulati velejáró*-nak nevez-

¹ *Ponori Theureck Emil*: „A magyar zene rhythmusa.“ Budapest, Franklin-társ. 2. kiad. 1881.

² *Ambros*: „Die Geschichte der Musik“.

tünk el másutt.¹ Nos, már az egyszerű mély vagy magas hanghoz is járul ily hangulati velejáró, amely megint megfelelő *jelentésadó*, mintegy magyarázó képzetműködéssel kapcsolatos. Így a mély hang felkelti bennünk a nehéz, a súlyos, a komoly, az ünnepies, a férfias, az erős, de a lomha, a lusta, vagy a rettentő, a sötét képzetét is. A magas hang ellenben a könnyű, vig, nőies, finom, esetleg a sikoltás, a világosság, a fény képzetét.

Így látjuk, már maga az egyszerű zenei hang sajátos érzelmi színezeténél fogva s hozzákapcsolódó asszociatív képzetkapcsolatok útján mi mindent keltet fel bennünk csak ama tulajdonságával is, hogy magas, vagy mély. Most már egész érzelmek hangulatait véve tekintetbe, valószínűnek látszik, hogy a magas hangok alkalmasabbak lesznek az öröm kifejezésére, viszont a mélyebb hangok a bánat zenei festésére.

Még változatosabb és érdekesebb lesz a dolog, ha nemcsak a magas és mély hangokat vesszük tekintetbe, hanem a mélyekről való haladást a magasakra vagy a magasakról való haladást a mélyekre. Az előbbi valóságos emelkedés s így pompásan fejezheti ki az érzelem ereje emelkedését; viszont a másik valóságos ereszkedés s így jól fejezi ki az érzelem ereje esését, például a lehangoló, csüggedő bánat hangulataiban. Így a kitörő örömet határozottan hirtelen emelkedéssel festheti találóan a zeneköltő, míg a lesújtó bánat hangjai lassan ereszkednek, erőtlenül hanyatlanak lefelé.

¹ Dr. Pekár Károly: „Positiv Aesthetika“. Budapest, Hornyánszky, 1897.

Ami már most közelebbről a hangközök használatát illeti, bizonyos sajátságos s nem tudatos reflex kapcsolatoknak kell lenni az egyes hangközök s megfelelő érzelmi állapotok közt, hasonlók azokhoz a sajátos kapcsolatokhoz, melyek útján bizonyos hangok megfelelő mozgásokat váltanak ki bennünk. E kapcsolatokban része lesz ép a hallószervünkben elhelyezett egyensúlyozó érzékszervünk homályos érzéseinek is, amint erre Goblot¹ figyelmeztetett. Elmésen fejt ki, hogy annál inkább gondolhatunk erre, mert a táncnál is valószínűleg az egyensúly-érzeteink kellemes játékával állunk szemben. Ime a zene és tánc összefüggésének rejtett kapcsolatai. Mindenesetre itt a jövő még sok érdekes kapcsolattal ismertethet meg.

Tény tehát az, hogy bizonyos hangközök bizonyos sorai megfelelő érzelmi állapotot ébresztenek. No most már is elképzelhető, hogy a kitörő öröm, vagy a csöndes öröm, a feljajduló fájdalom vagy a csöndes bánat megfelelő hangközsorbelti kifejezése nem lehet mindig más, megvannak a maga sablonjai mintegy s ugyanazokat fogja használni az egyik nép, mint a másik, az egyik zeneköltő, mint a másik. Külön megjegyzem, hogy nem magát az érzelmet, csak ennek különféle hangulatait, a belső mozgalmasságot fejezheti ki a zene, mint a fennebbi példákban is kifejeztem.

Ha már most a különféle hangulat, az elmélázás, a merengés, a tépelődés, a csöndes derű, a csöndes, a kitörő öröm, a felsivító fájdalom, a kitörő keserűség, a tépő bánat, a csöndes bánat e hangközsor-

¹ *Edmond Goblot*: „La Musique descriptive.“ *Revue philosophique*, juillet 1901.

beli sablónjait ez is, az is egyaránt használja, ebben magában, szóval a *melódiában magában nem kereshe-tünk nemzeti jellemvonásokat.*

Természetesen itt most az *abszolút melódiáról* van szó, vagyis ha a zenét minden ritmizálástól meg-fosztva, egyenlő hosszúságban kitarított hangokból állónak képzeljük, mint a gregorián énekeket, az úgynevezett *cantus plenust*. Az abszolút melódia igen jelentéktelen lesz így a nemzeti, faji motívumok szem-pontjából, hiszen ép a különféle faji ritmizálás adja meg neki a sajátos faji jelleget.

De különben is, ha egy kisebb melódiarészt, pél-dául csak nyolc hangközt veszünk szemügyre, ilyen dalcsírák lehető száma bármily sok, mégis korlátolt. Ábrányi Kornél szerint a teljes félhangos hangsor tizenkét tagjából csak 42.000 ily különféle dalcsíra-nyolcad (8 hangnyi melódiarész) lehetséges. Régi dal-csírák tehát újra és újra ismétlődnek, egyik néptől a másikhöz vándorolnak s magában a műzenében is sokszor kimutathatatlan ide s oda vándorlásuk. Liszt például a „Hej Rákóczi, Bercsényi“ kezdetű régi kuruc dallamból merítette a Királyhymusz dalcsíráját, koronázási miséjében a Rákóczi-nótából vette a Gloria fődalcsíráját s Erzsébet legendája című oratoriuma harmadik részének fődalcsíráját a

Nem ettem még ma egyebet,
Fekete retket, kenyeret . . .

népdal szolgáltatta. Így nótaköltészetünkben is régi melódiák újból-újból felelevenednek. Valóságos taposó malom e tekintetben a nótaköltés melódia-gyártása. Ha a ritmikánál mondott melódia-vándorlásokra gondolunk a regős énekeknél, úgy még inkább meggyő-ződünk, hogy a ritmika mellett éppenséggel nem

lehet olyan lényeges a melódia a faji jellemvonások között. *A melódiában nem lehet oly nemzeti jellemvonásokat keresni, mint a ritmikában.* Vagyis a magyar nótát, zenét magyarrá első sorban magyar ritmikája teszi és nem a melódia.

Mindazonáltal, ha a melódia így nem is tartozik szorosán a faji jellemvonások közé, ha magában a melódiában ily faji jellemvonásokat hiába is keressünk, mégis találtunk bizonyos sajátságokat a magyar nóta melodizálásában is, tudniillik magának a melódiának feldolgozásában, vezetésében, amit faji, nemzeti sajátságul sorolhatunk fel.

Hogy ugyanis a melódiát, tisztán magát, menten minden ritmizálástól, mint — ahogy láttuk — nemzeti sajátságtól, tehát az abszolút melódiát vizsgálhassam s hogy magáról a dallam útjáról világos képet kapjak, a következő eljárás jutott eszembe, hogy tudniillik grafikus táblákon tüntessem fel a melódia menetét. Így valósággal lerajzolva adhatjuk a melódia hangképét, mint a mellékelt ábrákon látható.

Ily grafikus táblákat állítva össze az egyes nóták melódiáiról, magukmaguktól kísérletileg kiválnak a tipikusabb melódiaformák s így tudtam tipikusabb nótáinknál bizonyos előszeretettel kimutatni az esetek nagyobb számában a melódia olyatén vezetésére, amint a mellékelt, ép tipikusabb nóták grafikus képe mutatja.

Az első sor ugyanis az alapelmelódiát adja, nevezük el ezt tételnek. Nos, ha egy pillantást vetünk most e grafikus képekre, rögtön szembeötlik, hogy a második s a negyedik vonalkép szakasztott olyan, mint az első. A második sor ugyanis az első sorbeli tételt adja, szakasztott mását csak öt hanggal feljebb,

a negyedik sor megint a tételt, az alapmelódiát adja és pedig lent, ép úgy, mint az első sor, a közbeeső harmadik sor pedig — átmenet a felemelt tételről az eredeti tételhez.

A magyar nótában tehát az alapmelódiának jobbra hasonló sajátos feldolgozásával állunk szemben. A nóta első sora adja az alapmelódiát, a második ismétli ezt öt hanggal feljebb, a harmadik e felsőbb hangtájékról átmenetet ad vissza az első sor alapmelódiájára s a negyedik ismétli az elsőt, az alapmelódiát. Röviden: tétel, tétel ötöddel feljebb, átmenet vissza az eredeti tételhez, tétel. Ez a tipikus melódia-vezetés.

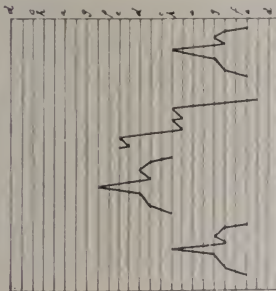
Ez a melódia rendes útja a magyar nótákban. A melódia egész útja tehát első felében bizonyos emelkedést mutat, míg másik felében bizonyos esést.

Hogy a nóta első felében emelkedik a melódia, másik felében meg leereszkedik, az csak természetesen megfelel a nótát csendesebben kezdő, majd emelkedőbb hangú, a nóta végén hangját leeresztő énekesnek. Ez mintegy az érzés hullámlásának természetes pszichológiai kifejeződése.

Hogy pedig éppen öt hanggal feljebb ismétli az alapmelódiát s úgy ereszkedik lefele, annak nem lehetetlen, hogy a hegedű két-két húrjának ép ötöd hangnyi különbsége az oka, vagyis azzal csak azt akarjuk mondani, hogy ez a körülmény fejleszthette ki ezt a dallamvezetésbeli technikát, az ötöddel való felemelését az alapmelódiának.

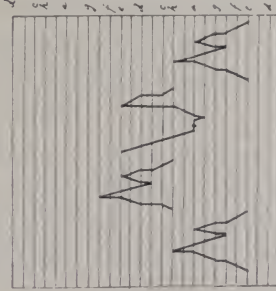
Természetesen az itt vázolt s grafikus tábláinkon is bemutatott dallamvezetésbeli technikát csak tipikusnak tartjuk. Erre törekszik előszeretettel a magyar nóta, de sokszor épp a kifejezés, az érzés festése hir-

Nagy az én ésszám egész...

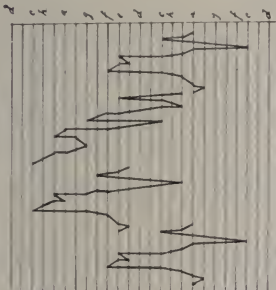
Tétel Filozófus Ánner Tétel

Írták a holttestet.

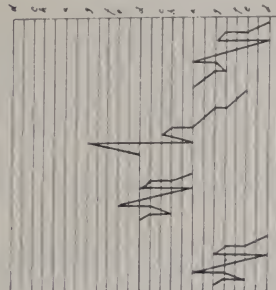
Tétel Filozófus Ánner Tétel

Megkündült a kecskeméti...

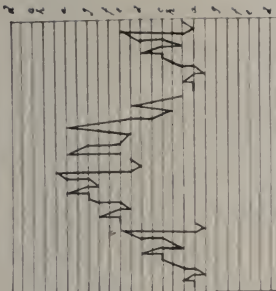
Tétel Filozófus Ánner Tétel

és a kasszított lámpát.

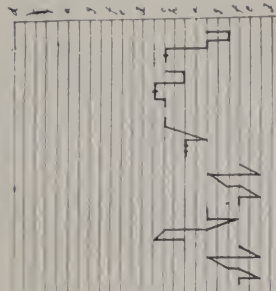
Tétel Filozófus Émekeser Tétel

Édes anyám ha bejön...

Tétel Filozófus Ánner Tétel

Chanson futonne (p'aint) le dieu Comus.

Tétel Emelkedi Tétel Emelkedi Bejövés Zsoltár

208. Melódia-képek.

Az első négy lírikus vezetésű magyar melódia, az ötödik melódia harmadik sorában adja az emelkedést: a hatodik idegen, francia melódia a teljesen más melódia-vezetés feltüntetésére.

telen felemeli vagy leejti a melódiát. Olykor például az is megtörténik, hogy a végén felszalad, afféle réjantás, kurjantás módjára. Így előfordulnak az érzelem festésére nemcsak nyolcadok, hanem tizedek (decima) is.

Sokszor az ötöddel való feemelését sem alkalmazza a melódiának, csak három hanggal emelkedik a második sorban. Sokszor meg ugyanúgy kezdi a második sort, de lassan emelkedik aztán benne s a harmadik sorban hág legmagasabbra. Az ily technikájú melódiákban természetesen a harmadik sorban van a legnagyobb emelkedés, ott önti ki dalba áradt érzése erejét, legjavát a nótaszerző.

A dalok magassága ugyanis az érzés erejét jelenti. Ezért ereszti ki úgy hangját isten igazában, tele tüdővel a sorozáskor vagy más ily fontos alkalommal nótázó legény, hogy szinte tüdeje szakadtából ordít s ilyenkor fel is emeli egy nyolcaddal a nóta utolsó sorát.

De nemcsak a melódia vezetésében, feldolgozásában, hanem abban is találhatunk faji sajátságokat, hogy mily érzelmkifejező hangkapcsolatokat választ inkább az illető faj előszeretettel. Így a dallamvezetésbeli sajátos technika után a másik dallambeli sajátosság a magyar nótákban a lág (moll) hangnemeknek, a keménynyel, a durral szemben legalább is egyformán uralkodó volta, sőt különösen újabb nótaköltészetünket véve tekintetbe, a *lág (moll) hangnem* kiváló előszeretete a keménynyel (a durral) szemben, fokozódva a modern művészi áramlatban.

Jellemző magyar sajátosság ez, mely erősen felötlök ott, ahol szomszédainkkal kölesönös melódia-átvételre akadunk. A dunántúli regős énekek közt egy

sem akad mollban¹ s ez a fent említett némely ritmikai anomáliák mellett a leghatalmasabb érv ez énekeknek a horvátoktól történt átvételére.

A moll ez előszeretete határozottan keleti vonás s vele együtt a bánatos hangulatok iránt való előszeretet is. Tudvalevő dolog, hogy a moll sokkal inkább hivatva zavartabb konszonanciáival a bánatos érzések hangulatainak kifejezésére, mint a teljesebb harmóniát adó dur, mely így a derültebb, vigabb, erőteljesebb duzzadóbb hangulatok kifejezésére hivatva első sorban.

Vámbéry dalaink bánatos, búsongó jellegét határozottan ázsiai eredetűnek tartja. Szerinte valamennyi ázsiai, de kivált az ural-altáji nomád népek dalaiban borongó kedélyhangulatot, mélységes búbánatot találunk. Dalaik inkább panaszosak, mintsem örömet kifejezők.²

Jellemző adatnak hozza fel Vámbéry e tekintetben a „sirva vigad a magyar“ kifejezés és az „ének“ szó török eredetét. A törökben ugyanis a sirni, beszélni-dalolni és ujongani egy tőszótagból származnak. A magyar *ének, ínek* pedig a török *ün, in (ünle, inle)* „panaszkodni“, sóhajtozni“tőnek rokona.

Nem tehetjük, hogy ne idézzük Vámbéry leírását az ázsiai nomádok zenéjéről:

„Ha visszaidézem emlékembe azokat az esti társalgásokat a művelt Ázsiában, mikor a művész *kánun* nevű húros hangszerén *takszim*-jait (ábrándozásait) előadta és e siró-jajgató hangokkal hallgatóit a leg-

¹ *Kuluč Xav. Ferenc* cikke. Ethn. 1901. 5.

² *Vámbéry Ármin*: „A magyarság keletkezése és gyarapodása“. Budapest, Franklin-társ. 1895.

búsabb, de egyúttal a legizgatottabb hangulatba ejtette, amelyet képzelhetni, ha továbbá azon pillanatokról emlékezem meg, amelyeket sátor alatt a pusztán éltem át, midőn a *baksi* (énekes) *dutara*-jának (két húrú hangszerének) kíséretében jajgatva, nyöszörögve és siránkozva énekelte dalait, a körben kuporodó turkómán *batir*-ok (vitézek) pedig, akik közül mindegyik eljátszatta a nótáját, mint nálunk is szokásos, eleinte mellők mélyéből feltörő sóhajokkal fejezték ki megindulásukat, később pedig lelkesedésük lázában felugráltak, a földhöz csapkodták süvegjüket és eszelő-sökként viselkedve karban az énekessel daloltak: akkor tudtam meg, milyen az ázsiai zene hatása. Igen, akkor találtam meg azon képnek hű mását, hogyan mulat a magyar, amint a cigány hegedűjének vagy cimbalmának bánatosan borongó nótáját, lélekezését is visszafojtva hallgatja, majd lehajtja fejét és zokog, mintha már itt volna a világ vége, majd meg a frissnek megzendülésére fokosát megforgatva felszökken, mintha az egész világot hívná fel harcra.“

De ha magukat a magyar dalokat összevetjük azokkal a tatár dalokkal, amelyeket Vámbéry¹ közölt, akkor is láthatjuk szövegükben, hogy jobbra afféle rövid lélekzetű sóhajtások, nagyobb részük bizony panaszos.

Vámbéry arra a végkövetkeztetésre jut, hogy „a magyarok táncában és zenéjében azon szokások emléke él, amelyek a középkorban a Kaspi-tó éjszaki vidékétől kezdve a Fekete-tenger mellékén végig egé-

¹ Vámbéry Ármín: „Éjszaki tatárok dalai“. Nyelvtud. Közl. II. k. 1863. s „Baskir szerelmi dalok“. Nyelvtud. Közl. XVII. k. 1878.

szen a Dunáig uralkodtak; e szokások azon műveltségi világnak sajátosságát tették, amelynek legmesszebb nyugatra eső képviselője a magyarság volt“. ¹

Ezért helyesen utalt zenénk eredetének kérdésében *Ambros* ² a déloroszországi, úgynevezett kisorosz zene s a kaukázusi zene átkutatására. Valóban míg ezeknek tudományos feldolgozása nem áll rendelkezésünkre, zenénk eredetéről nem szólhatunk.

A moll, a lágy hangnem e különös előszeretete némileg ellenkezésben látszik lenni a magyar jellem mindenütt feltalálható s bőven részleteztük egyik alapvonásával, az *erővel*, mint a bánatos érzések hangulatainak megfelelő moll hangnemekben való ellágyulás. Ezt azonban egyrészt ép az erőből magyarázhatjuk, amennyiben érzésében, bánatában is erős, túlzott; az erő érzése, bánata is nagy; másrészt ideális fellendülése a zenében, költészetben, érzésében nagy, túlzott, mert az erő érzése is nagy, erős.

Összeegyeztetve a moll e különös előszeretetét a melódia fent vázolt tipikus útjával, a következő harmadik érdekes faji jellemvonást fogjuk kapni a *hangnem-kezelést* illetőleg.

A magyar nóta mindig a *tonika*, az alapakkord egyik hangjával kezdi a melódiát, ez meglehetősen általános és más nép dalaival szemben felötlő jellemvonás. A horvát nótáknak meg épp az a sajátosságuk, hogy a *domináns akkord* egyik hangjával kezdi a melódiát. ³ Világos már most, hogy ahol a két nép közt kölcsönhatásról lehet szó melódia dolgában, a

¹ *Vámbery Ármin*: „A magyarság keletkezése és gyarapodása.“ Budapest, Franklin-társulat, 1895. 377—378. l.

² *Ambros*: „Die Geschichte der Musik.“

³ *Kuluč Xav. Ferenc* cikke az Ethn. 1901. 5.

tonika hangjával kezdődő melódiát magyar eredetinek s a domináns akkord egyik hangjával kezdődöt horvát eredetinek fogjuk itélni.

A *tonika hangjaival kezdése a melódiának* tehát a jelen esetben a magyar zenét a horváttal szemben épp úgy jellemzi, mint a többi népeket. Tudvalevő ugyanis, hogy a horvátokat kivéve, általános sajátság a melódia kezdése a tonika hangjaival. Kivételt csak a régi székely melódiák mutatnak, melyek nem kezdődnek a tonikán, nem is végződnek a tonikával.

E régi székely melódiák egyáltalán sajátos hangnembeli anomáliákat mutatnak, úgy hogy ezeket zeneesztétikai szempontból nagyon érdekes volna felkutatni, s főleg ha majd a kisoroszországi népzénéről is lesz adatunk, összevetni más helyen esetleg található hasonló különös hangnem-anomaliákkal. E sajátságos régi székely melódiák szinte nem látszanak modern zenészember szemében igazi, zenei értékű melódiáknak, inkább afféle recitativo dünnyögéseknek, közbeiktatott felkiáltásokkal, de annál érdekesebb ez az ősi, faji jellemvonásokat kereső kutatóra nézve. Nem lehetetlen, hogy ezekben ősi, ázsiai hangok szólnak hozzánk s ősi turk melódia-töredékekkel állunk itt szemben. Sajátos panaszos jellegük is erre utal.

Ami már most a melódia zárását illeti, a magyar nóta legtöbbször a *tonika alaphangjával zárja*, amint a grafikus képeken is látható, szemben például a német népdalokkal, amelyek a tonika akkord harmadával szeretik végezni. Néha azonban a *domináns akkord egyik* hangjával is zárja a magyar nóta a melódiát,¹

¹ Ilyen : „Repülj fecsém“, . . . „Megérem még azt az időt“ . . . „Fürdik a holdvilág“ . . .

de kezdeni ilyenmel, alig szokta kezdeni, legalább igen ritka az a nóta, ahol így kezd.¹

Tekintetbe véve már most a melódia vezetésénél mondottakat, amint a grafikus táblákon is látható s összeegyeztetve ezt a moll különös szeretetével s a tonika egyik hangjával való kezdés szokásával, a négy sor illetéknépen alakul a hangnem vezetése szempontjából: az első sor adja az alapmelódiát, kezdve a moll tonika alaphangjával, a második ismétli ez alapmelódiát öt hanggal feljebb ugyancsak abban a moll hangnemben, a harmadik ugyanabban a hangnemben egyet-mást ismétel még a másodikból s átmenetet ad a negyedikre, végre a negyedik ismétli az alapmelódiát az eredeti magasságban s a moll tonikával zárja a melódiát. Tipikus példája a „Nagy az én rózsám ereje“ . . . kezdetű dal.

A hangnem-kezelés azonban nem marad mindig ilyen egyszerű. Sokszor a második sor más moll nembe megy át s akkor a harmadik is ebben marad, csak a végén ad átmenetet a negyedikben megint visszatérő eredeti moll nemhez. Sőt a második sor átmehet az első sor molljának megfelelő durba, például D mollból F durba, de akkor is a harmadik sor olyan lesz, mint a második, marad a durban, csak végén ad átmenetet a negyedikre, mely megint az eredeti mollba tér vissza. Ilyen „Ez az én szeretőm“ . . .

E hangnembeli változásokra nézve annyi állandó törvényül állapítható meg, hogy akár megtartja az eredeti hangnemet, akár átmegy belőle, a *harmadik sorban ugyanazt a hangnemet használja, mint a másodikban.*

¹ Össze-vissza egy-kettőt idézhetünk: Nézlek, nézlek, de hiába nézlek“ . . . Lányok, lányok, budapesti lányok“ . . .

Ha tehát a melódiában magában nem is, de a melódia vezetésében sikerült bizonyos faji jellemvonásokat találnunk, ilyenek a melódia vezetésmódja: az alapmelódia ötöddel való ismétlése s átmenettel visszaterés az alapmelódiára, továbbá bizonyos előszeretet a moll hangnem iránt s a tonika alaphangjával való kezdése s ugyancsak az avval való zárása a melódiának.

+

Ami végre a *hangerőt*, különféle színezését, mint az érzelmi állapot erőfokbeli változásainak kifejezését illeti, e tekintetben csak a magyar nóta rendkívüli gazdagságát emelhetjük ki s amily gazdag ez a nótaköltés, oly gazdag a különféle érzelmek hangulatainak, ezek finom árnyéklatainak ilyenén kifejezésében. Ezeket fejezi ki a zenei jelzés *forte*, *piano* s egyéb ily olasz szavakkal. Jellemző, hogy a hangerő is ott éri el a nótában rendesen a legnagyobb fokát, ahol a melódia is legmagasabbra hágott, a második vagy a harmadik sorban. Az énekes ott adja ki java erejét, a mulató paraszt ott kiált torkaszakadtából. E tekintetben a fenti grafikus melódiaképeken nem csak lerajzolva látjuk, de szinte megmérhetjük az érzelem mozgalmasságának árját, amint „kél és száll a szív viharja“.

A hangerő mellett itt kell felemlítenünk a *tempót*, magyarul mondhatnók, a nóta különféle *folyását*. Az egyik lassúbb, a másik gyorsabb folyású. Ez is olyan kifejezésbeli színezés, akár a hangerő színezése. Ez a ritmika színezése a tartalomnak megfelelően. Egyugyanazon ritmus a tartalom szerint élénkebb, eleve-nebb vagy csöndesebb, ábrándosabb vagy egész lassú tempóban is lüktethet a nóta szövegében kifejezett

érzelem hangulata szerint. Ahogy tehát a hangerő is alkalmazkodott a tartalomhoz és színezte, úgy a ritmus is tud ilyenénképen alkalmazkodni s tudja ily színezésével megfelelő módon kifejezni a megfelelő tartalmat. A különféle tempót jelzik a zenei jelzésben az egész nóta elé s felé tett *andante*, *vivace* stb. olasz szavak.

A hangerő módosulásai, a különféle tempóbeli eltérések mellett nagy tényező a zenei kifejezésben a *hangszín* is, főleg ha különféle hangszerek kerülnek össze zenekari összhangosításban. Tudjuk, hogy egész más a vonóhangszerek hangszíne s közelebb áll az emberi hang színéhez, mint az ütő, vagy fuvóhangszerek színezete. Azt is tudjuk, hogy amint Helmholtz kimutatta, ez a hangszín az egyes hangszereknél más és más csoportosítású, más és más, az alaphanggal összehangzó s azt zenei csengéssé kiegészítő mellékhangoktól függ. E tekintetben jellemző nálunk más zenével szemben a cimbalom s a tilinkó használata, melyeket az opera-technikába Erkel iktatott be, újabban pedig a felelevenített tárogató is, régi zenénknek e jellemző s bánatosan szép hangszere, melyet a kuruc korban széltiben használtak. Volt azonban e korban a tárogató mellett többféle hasonló síp- s trombitarészekből összetett hangszerünk, mint egyes fenmaradt emlékeink mutatják. Ilyenek voltak a különféle tábori sípok, török síp stb.

Ha most a *zenei kifejezést*, az érzelmeknek zenei kifejezését magát vesszük szemügyre, úgy találjuk, hogy e tekintetben háromféle zenét különböztethetünk meg: a hangulatfestő zenét, az utánczó zenét s a képzetkapcsolásokat felkeltő, úgynevezett leíró zenét.

A *hangulatfestő zene* a már jelzett s érthetetlen

idegrendszerbeli kapcsolatok alapján, melyek bizonyos hangkapcsolatok s bizonyos hangulatok közt léteznek, festi az érzelmek mozgalmasságának különféle hangulatait. Az *utánzó zene* ezzel szemben külső hangutánzással, például a madárcsicsergés, a lombzúgás vagy a tengermorajlás utánzásával idéz fel bennünk különféle hangulatokat. Végre az úgynevezett *leíró zene* képzetkapcsolatok felkeltésére törekszik s egész jelenetet akar leírni, ahogy ezt az ilyen szimfóniás zeneművekben látjuk.

A három közül a legigazibb zene mégis csak a hangulatfestő zene. *A hangulatfestő zene az igazi zeneművészet.* A magyar nóta is hangulatfestő zene. Ritkaság, mikor az utánzó zenét használja, azt is csak különösségképen teszi.

A magyar népzeneben e tekintetben háromféle határozottan elkülöníthető műfajt különböztethetünk meg: az úgynevezett hallgató nótát, aztán a rendes magyar lassút és a magyar frisset.

A hallgató nóta, amit „andalgó“-nak is mondtak, mint neve is mutatja nem tánczene, hanem hallgató zene. Egész jelenetet ad elő s így benne vegyül a hangulatfestő zene a leíró zenével. E műfaj jellemző magyar sajáttság, mert a benne festett jelenetek a népeletből valók. *A hallgató nóták tehát megannyi darabja a népeletnek, zenei képek a népeletből.* Kitűnő példa Arany Jánostól:

Kondorosi csárda mellett,
Gulya, ménes ott legelget,
Csárdabeli szép asszonynál
Bort iszik az öreg bojtár . . .

Egész alföldi jelenetet ad a szöveg, hamiskás jelenetet a népeletből s a zene jellemzően fejezi ki az

alföldnek s népének nyugalját s fatalista megnyugvását. Pompás példa Petőfitől:

Fürdik a holdvilág az éj tengerében
 Bujdosik a betyár erdő sűrűjében;
 Fokosa nyelére támaszkodik s mondja,
 Mért is adtam fejem tilalmas dologra.

A szöveg találó képet rajzol a régi betyáréletből s a melódia míg első felében a szabad, kalandos betyárélet hangulatát festi, másik felében szomorú, siralmas oldalának hangulatát adja. Sokszor egész drámai képeket ad a hallgató nótá. Talán legszebb ilyen hallgató nótánk a *Gyöngye Sándor nótája*:

Stiriában oly'k faluban mi történt,
 Pálfi Istvánt multságban megölték;
 Karabélyból ment a golyó szívébe,
 Arera bukott a szoba közepébe . . .

Tragédia nótában. A szövege igazi népi ballada. Melódiája is igazi tragikus hangulatot fest, mely még szebben hat a következő szakok egyes sorainál, mint például:

Pálfi István szeretőmet szerette,
 Karabélyom törvényt tett ő felette.

Ilyen kiválóbb hallgató nóták még „Nem volt párja a faluban Kerekes Andrásnak . . .” „A csap-utcán végig, végig . . .” „Megkondult a kecskeméti öreg templom nagy harangja . . .” stb.

Míg a hallgató nóta folyása lassú, méltóságos s mint a fenti példák legtöbbje mutatja, jobbára bánatos; élénkebb, de azért lassú folyású a *magyar lassú*, mely már táncnóta is lehet s akkor a lassú csárdást járjuk reá. Tempója 100—126 sz. a Máltzel-féle időmérőn. Ez a legtöbb magyar nóta. Ilyen például: „Maros vize folyik csendesen . . .”, „Nagy az én

rózsám ereje . . .“, „Zsindelyezik a kaszárnya tetejét . . .“ stb.

Végre a *magyar friss* (tempója 160—208 sz.), melyre a frisset járjuk s mely a vigabb nótákból kerül ki, például: „Kis szekeres, nagy szekeres . . .“, „Érik a ropogós cseresznye . . .“, „A szeder indája felkúszott a fára . . .“, „Érik a, érik a búzakaiász . . .“, „A Duna, a Tisza zavarodik . . .“ stb. Érdekesnek tartjuk megjegyezni, hogy a hangnemek kifejező erejét mily szépen alkalmazza a magyar lassú és a magyar friss. Míg *legtöbb lassúnk moll*, mely igen alkalmas a csöndes, jobbára bánatos lassú kifejezésére, addig *legtöbb frissünk dur*, mely megint a vidám, örömet kifejező, ujjongó friss megfelelő hangneme.

Mint már eddig is láttuk, a nóta zenéjének esztétikai hatásában nagy része van a nóta *szövegének* is. Az érzelmek kifejezéséhez hatalmasan járul hozzá itt egy másik művészet: a *költészet*. Az érzelmeket kiválóan kifejezni bíró e képzetkapcsoló művészetről a magyar nóta képzetköréről, majd a költészetnél fogunk szólni.

Itt még csak azt akarjuk megjegyezni, hogy magának a nótaköltészetnek versidomairól nincs több mondani valónk, amennyiben ezekről a fennebbieken már szólottunk. Nemesak a hangbeli ritmusról beszélünk részletesen, rámutatva, hogy versidomaink gazdagsága mily pompás kifejezője a különféle hangulatoknak, hanem a gondolatritmust is felemlítettük, mint a versbeli kettős tagolódással kapcsolatos páros tagolódását a gondolatnak. Ehhez akarunk itt még egyet-mást hozzáfűzni.

Ott csak a hasonló páros kifejezését a gondolatnak említettük; kiegészítjük ezt most az *ellentétes* gon-

dolatritmussal, mely szintén kapcsolatos a hangbeli ritmus külső tagolódásával. Noha ez épen séggel nem olyan jellemző népköltészetünkre, mint a hasonló páros kifejezést adó gondolatritmus, mely mint láttuk, szorosán összefügg a beszédet, a gondolatot is így tagoló kettős tagolódás hatalmas ritmikai törvényével, mégis szép példáit találjuk ennek is:

Kit mindig szerettem, jaj be távol estem,
 Kit mindig gyűlöltem, annak rabja lettem.
 Szabad a madárnak ágról-ágra szállni,
 Csak nekem nem szabad violámhoz járni,
 Violámhoz járni.

(Arany L., Gyulai Pál.: Népkölt. gyűjt. I. k.)

A nyári folyóvíz
 Télen megaluszik,
 De az én bús szívem
 Soha meg nem nyugszik.

(Erdélyi I.: A nép költészete.)

Ha ez éppenséggel nem oly népszerű s oly gyakran használt gondolatritmus is, mint a hasonló páros kifejezéseket adó, sőt inkább a műköltészet ellentét-hajhászását jellemzi, annál jellemzőbb nótaköltészetünkre a hasonló kifejezéseket bizonyos fokozással adó egész *kapcsolatláncolatok* gondolatritmusa:

Megúnta két lábam már a követ nyomni,
 Megúnta két kezem már a láncot húzni,
 Megúnta két fülem tenger mormogását,
 Vadgalamb zúgását.

(Arany L., Gyulai P.: Népkölt. gyűjt. I. k.)

Leiratom képedet,
 Arannyal a nevedet,
 Gyönyörű termetedet,
 Fekete kék szemedet.

(Erdélyi J.: A nép költészete.)

Ha enyém nem lettél,
 Hogy másé se legyél.
 Tested a testemmel
 Egy sírban nyugodjék;
 Lelkem a lelkeddel
 Egy Istent imádjék;
 Véred a véremmel
 Egy patakot mossék.

(Ugyanott.)

Hatalmas kapcsolatláncolat, ily gondolatfonadék
 a következő:

Ha én megtudhatnám:
 Melyik úton ment el,
 Felszántanám én azt
 Aranyos ekével.

Be is vetném én azt
 Szemenszedett gyöngygyel,
 Be is boronálnám
 Sűrű könnyeimmel.

Meg is gyászolnám én
 Délig feketével,
 Délután pediglen
 Patyolat fehérrel.

(Ugyanott.)

Haladhat sajátos megszorító módon is, mint az
 a népdal, melyet Arany idéz s melyre már Erdélyi
 is figyelmeztetett:

Meghalok Csurgóért, de nem a váráért,
 Hej nem a váráért, csak egyik utcáért,
 Nem is az utcáért, csak egyik házáért,
 Hej, ebben növekedett barna galambomért.

Különösen érdekes azonban a következő dal, melyre
 Gyulai figyelmeztetett s mely a maga egészében ily,
 a hasonló kifejezések fokozatos kapcsolásláncolatá-
 ból áll:

Verje meg az Isten
 Szeretőmnek házát,

Nem is épen házát,
 A benne lakóját;
 Azt sem mindegyiket,
 Csupán az egyiket
 Az ő édes apját,
 Mért húzta el tőlem
 A kisebbik fiát.
 Ha neki fia volt:
 Nekem szeretőm volt,
 Ha neki kedves volt,
 Nekem kedvesebb volt!

(Arany L., Gyulai P.: Népkölt. gyűjt. I. k.)

A fokozó gondolatfonásnak talán a leghatalmasabb példája a következő:

„Mit sírsz, mit keseregsz, édes feleségem?
 Van nékem jószágom, sok szép gazdaságom,
 Sok szép gazdaságom, szép szántóföldeim,
 Szép szántóföldeim, jó termő szőleim,
 Jó termő szőleim, három gulya marhám,
 Három gulya marhám, négy szép hintós lovam,
 Négy szép hintós lovam, kőből rakott váram,
 Kőből rakott váram, szép eladó lányom!”

„Verje meg az Isten sok szép gazdaságod,
 Hordja el az árvíz szép szántóföldeid,
 Jégeső verje el jó termő szőleid;
 A menyő csapja meg négy szép hintós lovad,
 A dög eméssze meg három gulya marhád,
 Szakadjon hegyiből kőből rakott várad,
 Magam sem érjem meg a holnapi napot;
 Hogyha nincsen néked ifjú legénységed.”

(Káldy Imre gyűjtése. Ethn.)

E gondolatfonásmód, melynek alapja a kettős tagolódás hatalmas ritmikai törvénye sugalta hasonló páros kifejezése a gondolatnak, ősi tulajdona népköltészetünknek, melyet eredetében még Ázsiából hozhattunk magunkkal.

Most még csak zenénk történetén óhajtunk röviden végigtekinteni: mily jellemző vonásokat találhatunk itt.

Az ősi, Ázsiából magával hozott jellemvonásokra bizonyára hatással volt a faj itteni környezete, szomszédsága is. A melódiát illetőleg nem is tudjuk az ősi elemeket kiválasztani, amíg a dél-oroszországi és kaukázusi népek zenéjéről nem lesznek adataink. Hogy a szomszédság hatással volt, láttuk a dunántúli regős énekek dallamainál, melyeket mind a horvátoktól vettünk át. A tótságnál meg azt látjuk, hogy ők vettek tőlünk sokat át. De viszont nem lehetetlen, hogy egyes dalcsirákat esetleg a tótból mi is átvehettünk.

Nagy hatással volt azonban zenénkre az egyházi zene és pedig a római egyház régi dallamai is, de különösen a protestánsok egyházi énekei. Valószínűleg ilyen eredetű a „Verd meg pajtás a temetőt . . .“ s a „Bús az idő, bús vagyok én magam is“ . . . Alighanem szintén ilyen a Hunyadi János korából fennmaradt régi dallam, melyre Pálóci Horváth Ádám a „Menj el, menj szegény magyar“ szöveget szerző 1813-ban.

Még a kuruc énekekbe is belevegyültek egyházi korálénekek dallamai. Ilyen a XVIII. századból a magyar gályarabok éneke.

Fontos szerepet játszanak zenénk történetében a cigányok, mint a népi melódiák fentartói. A magyar nép élete nem képzelhető el nélkülük. E fontos szerepük tévesztette meg Liszt Ferencet annyira, hogy ily tárgyú könyvében¹ a magyar zene létezését tagadta,

¹ *François Liszt*: „Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie“. Paris, 1859.

merőben cigányzenének jelentve ki zenénket. Elég felelet volt ez alaptalan felfogásra eddigi kutatásunk az ősi ritmikai sajátságokról, a melódiavezetésben, a hangnemkezelésben, a kifejezésben, a bánatos hangulatok sajátos előszeretetében talált ősi jellemvonásokról, melyek közül például a ritmikaiak több ezer évre nyulhatnak vissza s még ázsiai eredetre utalnak.

Hogy a magyar maga nem zenél, mint a német és cseh muzikusok, annak kényelmes úri természete mellett oka lehetett az is, hogy maga a kard mesterségét üzvén, szívesen hagyta e zenei mesterséget külön rendnek, régebben az énekesek, hegedősök rendjének s aztán a cigányoknak. Hogy zenei érzéke azonban kiváló, láttuk Billroth adataiban.

A cigányok mellett érdekes a zsidóknak illetén szereplése. Csokonai a toponári zsidókat említi a kaposvári mulatságon „Dorottya“-jában.

A cigányok Hunfalvy Pál szerint Nagy Lajos uralkodása alatt jelentek meg hazánkban, s csakhamar átvették a zeneeloadás mesterségét azok kezéből, akik ezzel előttük itt foglalkoztak. Kiválóbb mestereik Barna Miska 1737-ben, Csáki Imre, szepesváraljai biboros udvari cigánya, előbb meg Rákóczi cigánya, aki a Rákóczi-nótát szerzette s ennek unokája, a híres Cinka Panna, aki annyi legendás sikert aratott, a XIX. század elejének híres primása, a nagy-abonyi Bihari János, ki a híres mádi bálokon hegedült, Csóri, a harmincas-ötvenes évek híres cigánya, a debreceni Boka Károly, ő hegedült a híres csákió agarászatokon is, s ki 49-ben Paskievicsnek is elhegedülte, hogy „Megvirrad még valaha“ kezdetű nótát, Fátyol, Sági, Rác Pali, Berkes és Banda Marci.

Hogy a cigányzenében a magyar nóta hatása

milyen, arra legjobb Mascagnit¹ idéznünk, ki szerint meg lehet ismerni a jó cigányzene mellett a teremben, hogy hány a magyar, hány az idegen. A magyar megáll szinte az étkezésben, leteszi a kést, villát s észrevétlenül átengedi magát a zene hatásának. „Az első hegedű különös, átható hangsúlylyal énekel, a második hegedűk, a violák, a brácsák és a bőgők szeszélyesen, fantasztikusan kísérik, a klarinét sívító kedves ellentéttel trillázik; a cimbalom átfutja a különféle hangnemek skáláit, szédületes gyorsasággal halad föl és le, természetes, merész összhangba egyesítvén ezt a jellegzetes polifóniát. Most a banda egy szomorú, *hallgató nótába* kezd. A gyér számú közönség nem iszik többé. Mintha félig lehunytt szemmel szundikálnának“ . . .

Pedig a mai cigányzenekar össze sem hasonlítható a régi teljes zenekarral, milyen például Tóth Béla szerint még a Biharié is volt, mikor tárogató, s külömb efféle sipok, oboák és trombiták szerepeltek benne, sőt a gamba (viola di gamba) is, mely a gordonka és brácsa közt helyt foglaló s térden tartott nagy hegedű a XVIII. századdal letűnt a külföld divatából, de a mi konzervatív népünknel még soká megmaradt.²

A mostani cigányok közt első helyen említendő a nótakirály, a maga ezer nótájával, Dankó Pista, kevés tudással és ízléssel, de gazdag zeneköltői érrel. Tengersok nóta szerzője. Többek közt tőle valók: Rám sem nézett, Még azt mondják, nincs Szegeden boszorkány, Felvégi ház, alvégi ház, Eltörött a hegedűm . . . Most van a nap lemenőben . . . Haragszik a feleségem . . .

¹ *Pietro Mascagni*: „A magyar zene“. Budapesti Napló.

² *Tóth Béla*: „Magyar muzsika“. Pesti Hírlap, 1902. május.

Hej fosztóka, kukorica-fosztóka . . . Elrabolta a Balaton . . . Nem fúj a szél, Nem forog a dorozsmai szélmalom . . . stb

Megemlítjük Banda Marcit, a hallgató nóták kitűnő előadóját.

A cigányok mind naturalisták. Sok a kótát sem érti, sőt idegenkednek tőle, mint több példa mutatja, mikor valaki zenészeti nevelésben akarta részesíteni kiválóbb cigányát. Úgy játsszák ők a nótát, ahogy isten tudniok adta. Kiváló érzéket mutatnak azonban a gyakorlati hatásos dolgok kiválasztásában. Így tűntek el régi zenénk sok csöndes s nem oly hatásos, oly erszényoldó szépségei. Így tűnt el zenekarunkból is az ábrándosan elhangzó s amellet harsogni is tudó tárogató, tábori sip, a trombita és mert ily erszényoldó hatása főleg a primás magánjátékának volt, kit inkább csak kísértek aztán a többi vonóshangszerek, így a fennebb említettek lassanként egészen elmaradtak.

Régi melódiaköltészetünkéből fel kell említenünk hegedőseinket, kik később már lanttal kísérik saját szerzeményű énekeiket. E húros hangszer II. Endre keleti keresztes hadjárata után terjed el nálunk. Az arab lant ép általunk jön így Európába. Nálunk csakhamar kedvelt hangszer lesz s 4 húr helyett Tinódi idejében már 12-je van.

A mohácsi vész (1526) után hegedőseink és első sorban lantos Sebestyénünk, Tinódi a népi melódiákkal nemcsak szórakoztatja, hanem összetartásra buzdítja „a régi vitéz magyarokat“, s a melódia, a zene hatásos eszközeivel nagy fokban növeli is az összetartás érzését az iránt, hogy a török ellen küzdjenek.

Kiváló szerepe van azonban zenénk történetében a *kuruc korszaknak*. Melódiaköltészetünket véve tekin-

tetbe pedig történetünknek talán legfontosabb korszaka. Nem hiába volt oly fontos e kor a nemzet életében, s nem hiába mutatja a hazafias, a nemzeti érzés oly fellendülését s virágkorát, melyhez fogható kevés akad; a melódiaköltésben is páratlan termékenységű és változatosságot mutat e küzdelmes, dicsőséges korszak.

Sok új melódiát termelt, sok régit elevenített fel s a következő korokat, így a nótaköltésünkben megint oly termékeny fellendülést mutató XIX. századot is e régi korszak dallamvilága táplálta.

Találóan mondja Ábrányi Kornél, hogy a XIX. század magyar zeneköltésének gerincét is a kuruc korszak dallamköltészete adja. Régi zamatú, tősgyökeresen tipikus dalok fakadnak e termékeny korszak emlékeiből. Ilyen a „Végig mentem az ormódi temetőn“ ..., mely Balogh Ádám, híres kuruc vitéz nótájából lett:

Török bársony süvegem,
Most élem gyöngyéletem.
Balogh Ádám a nevem,
Ha vitéz vagy, jer velem.

Szigligeti „Szökött katoná“-ja e nótája:

Az ég alatt a föld színén
Nincsen olyan árva, mint én...

kuruc bújdosó-dal felelevenedése.¹

A „Hej Rákóczi, Bercsényi“-ből meríti Liszt a magyar királyhymusz dallamesiráját 1884-ben. E korszak adja a számtalan változatban aztán kéziratban élő Rákóczi-nótát, melynek épp melódiája lesz nemzeti nótává. E régi Rákóczi-nótából teremti aztán Bihari

¹ *Id. Ábrányi Kornél: „A magyar zene a XIX-ik században“.* Budapest, Rózsavölgyi és társa, 1900.

művészete a mi, méltán világhírű Rákóczi-indulónkat. Ebből meríti aztán Liszt koronázó miséjében a Gloria fődallamesiráját.

Magának azonban a régi Rákóczi-nótának eredete, melyet „Rákóczi siralma“ címen emleget a nép ajka, elvész a kuruc kor szabadságvédő, hazafias küzdelmeinek érzésvilágában. A hagyomány szerint Barna Miska, Rákóczi udvari zenésze írta, kinek unokája, a legendás tehetségű cigányleány, Cinka Panna terjesztette el. Szövege így kezdődött :

Jaj! régi szép magyar nép,
Az ellenség téged mikép
Szaggat és tép!

A legnagyobb valószínűséggel a trencsényi kudarc s az 1711-iki szatmári béke után a szabadságharc leveretése felett való hazafi fájdalom terméke.

A XVIII. század közepén, a hétéves háború idején történt verbuválásoknál terem a verbunkos, a toborzó, daliás, szép tánc megfelelő zenéje, ami így zenénk fejlődésében is szerepet játszott.

A nótaköltészet terén csak a kuruc korszakhoz fogható fellendülést mutat a XIX. század. Megint nagy nemzeti harc és szerencsétlenség idézi fel e hatalmas fellendülést.

Igaz, hogy a népies iránt való érdeklődés már előbb kezdődik irodalmunkban, zenénkben egyaránt.

Már a század elején ugyanis Pálóci Horváth Ádám két gyűjteményben részben összeszedte az akkori népi dallamokat, részben maga szerzett újakat s igazán öntudatosan kereste „a szorosabb magyar szépségeket“ a népi melódiák s a ritmika terén. Nagy kár, hogy gyűjteménye kéziratban maradt, csak 1869-ben adta ki Bartalus. A század elején még sok

idegen ritmusú idegen dallam él nálunk a költészetben akkor nagyon divatos kölföldi minták miatt. Versegly dalai, kiről pedig külön korszakot nevezhet így Bartalus¹ szerint a magyar dal történetirója, mind úgyszólván idegenek, német jellegűek. Ilyen Bajza, korában nagyon kedvelt „Multadban nincs öröm kezdetű dala, igazi német $\frac{3}{4}$ -es ritmizálással. Csonkoni „Földiekkel játszó csalfa vak remény“ dalának zenéje is meglehetősen idegen. Maga a „Szózat“ zenéje Egressy Bénitől is küzd a szöveggel, míg Erkel zenéje Kölcsey himnuszához már magyar ritmizálást mutat.

Mennél jobban közeledünk a forradalom korához, annál jobban fordul a figyelem a népies ritmika és zene felé.

Az első népszimű is, mely a nótaköltésnek újabb lendületet ad, a népi melódiákra irányítva zeneiróink figyelmét, Szigligeti „Szökött katoná“-ja (1843) a forradalom előtt jelenik meg már, sőt ezt még a forradalom előtt a Csikós (1847) is követte. Erdélyi népköltészeti gyűjteménye a „Magyar népdalok és mondák“ három kötete is (1846—1848) már a forradalom előtt jelenik meg.

A figyelem tehát a népies felé fordult már az egész vonalon. De csak a forradalom, az önvédelmi harc nemzeti érzésbeli fellendülése adta meg a hatalmas lökést a népiesen nemzeti irány teljes kifejlődésére. Maga az utána következő elnyomatás szomorú korszaka is csak előmozdította, ha ugyan eleinte elfojtva is az ez irányú fejlődést, mert az ily szel-

¹ *Bartalus István*: „Magyar Orpheus“. Pest, Rózsavölgyi és társa 1869.

lemi fejlődésre legjobban érvényes, hogy a súly alatt nő a pálma.

Azóta a szerencsés újabb viszonyok közt még nagyobb fejlődésnek indult nótá- s zeneköltészetünk. Újabban is mind nagyobb figyelemmel fordulunk a régi korszakok dalvilága felé s nem egy régi dal újul fel régi dicsőségről, régi szenvedésről.

Amit Pálóci Horvát Ádám kezdett, folytatta Bartalus, Mátray. Thali Kálmán a kuruc kort kutatta fel szerencsés kézzel. Régi zenénk felkutatásában legtöbbet tett a korán elhalt Káldy Gyula. Régi egyházi énekeinknek meg Bogisich Mihály a gondos gyűjtője.

*

Műzenénk nagyobb arányokban, mint magyar nemzeti opera csak a XIX. században fejlődött ki és pedig ép a népzene, a népdal forrásaiból. Együtt járt ez a fejlődés az irodalomban is a népies felé irányuló, mindinkább élénkebb érdeklődéssel. Az első magyar opera is már a forradalom előtt jelentkezik. *Körmöci Ruzicska Ignác* szerzette *Béla futása* címen (1823). Sőt Erkel első dalművei is a forradalom előtti időből valók.

Helyesen mondja Mascagni,¹ hogy Magyarország Olaszországgal és Spanyolországgal összehasonlítva, a legtöbb hasznot húzta népdalaiból, úgy hogy azt lehet mondani, miszerint a magyar nemzeti opera, mely a XIX. században kezdődött 1816-ban Ruzicskával, igazi folyománya a népzenenek.

A magyar opera tehát már a forradalom előtt született meg. *Báthori Mária-ját s Hunyadi László-ját*

¹ *Pietro Mascagni*: „A magyar zene“. Budapesti Napló.

Erkel szintén még a forradalom előtt alkotta meg, az utóbbiban a híres Hunyadi-indulót. Virágzását azonban operánk is az elnyomatás éveiben éli, mikor *Erkel Bánk Bán*-ja oly politikai küldetést teljesített, mint opera sohasem. E méltán leghíresebb operánk még arról is nevezetes, hogy ebben hozta be *Erkel* az operatechnikába a cimbalmot és a tilinkót. Fellevenítette benne a szerelmi hegedűt is.

A *Bánk Bánt* követte *Dózsa György* már a Wagner iskola hatása alatt. Később meg *Brankovics*, a *Névtelen hősök*, melyet *Tóth Ede* zamatos népies magyarságú szövegére írt s mely a szabadságharc hőseit zengi, s *István király* utolsó dalműve szintén Wagner módjára.¹

Erkel, a XIX. század legnagyobb magyar zeneszerzője is a népi melódiákon építi fel a magyar dalműt, s így lesz a magyar dalmű igazi megteremtőjévé. Ő viszi be ép ez irányban haladva a cimbalmot és a tilinkót az operába.

Erkel mellett e szempontból nem jöhet szóba *Heller*, kinél semmiféle nemzeti motívumot sem találunk, sem *Hummel*, kinél csak az egyetlen A-moll szonáta adagió-jának van tagadhatatlan igaz magyar jellege, sem *Goldmark*, ki teljesen a német iskola embere, sőt maga *Liszt* sem, kinek híres magyar rapszódiairól jól mondja *Mascagni*, hogy „nem egyebek ez eredeti magyar témákat elcsavargató művészi akrobatizmusnál, melyeknek jellege teljesen elvész az erőltetett parafrázis közt“ s kinek *Pesti Karnévalja*, *Szent Erzsébet legendája* és *Hungaria zene-*

¹ *Id. Ábrányi Kornél*: „*Erkel Ferencz élete és működése.*“ Budapest, Schunda V. József, 1895.

költeménye sem volt irányító befolyással a magyar zene kifejlődésére, annál kevésbbé, amennyiben Liszt maga az egész magyar zenét csodálatosan egyirányú túlzással csak cigányzenének tartotta s az önálló, eredeti magyar zenének, mint ilyennek, létezését is tagadta.¹

Jól mondja Mascagni, hogy például Brahms „Magyar táncai“-ban (*Ungarische Tänze*) s Berlioz „Fauszt elkárhozása“-ban a Rákóczi-indulóval sokkal hívebben adta a magyar zene eredeti motívumait, mint Liszt a maga magyar rapszódiaiban. Rubinstein „Magyar ábránd“-ja is felemlithető itt Egressy népdalmotívumai felett.

Erkel mellett külön kell megemlitenünk a negyvenes évekből *Egressy Bénit* nem annyira a magyar motívumokat nem mutató Szózat-zene miatt, hanem a *Petőfi-nóták* s a *Kossuth-induló*, a pompás *Klapka-induló* miatt, mely a forradalom főzenedarabja lett. Tőle valók „Ereszkedik le a felhő...“, „Télenyáron...“, „A virágnak megtiltani...“, „Ez a világ, amilyen nagy...“ „Kis furulyám szomorú fűz ága...“ dallamai. Kiváló abszolút zenealkotása a *Komáromi emlék* című hallgató nótája.

*

Ha most zenénk szerepét vizsgáljuk a nemzet, a magyar faj életében, akkor itt is rögtön felötlik, mily *hazafias* volt e szerep. A magyar zene, a magyar nóta együtt élt és virult a nemzettel. Benne lüktetett úgyszólván a nemzet lelke, benne fejezte ki legbensőbb énjét, érzésvilágát.

¹ *Francois Liszt*: „Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie“. Paris, 1859.

Jellemző, hogy amint a hazafias érzés a vész, az elnyomatás idejében izmosodott meg, hatalmasodott el a nemzet tagjaiban, úgy a zene, a nóta is ilyenkor termette legszebb virágait, ilyenkor hozta létre legszebb s a nemzet életében legmaradandóbb alkotásait.

Már a régi vándorénekesekek is bizonyos tekintetben hazafias hivatást teljesítenek. Így lantos Sebestyénünk, Tinódi a mohácsi vész után, az országot a török részéről ért nagy romlás idején, ide-oda vándorolva, hazafias énekeivel, melyek egyikének dala ma még is él a székelységben, nemzeti összetartásra buzdítja a magyarságot a törökkel szemben. Így ő énekeivel a nemzeti összetartás érzésének hatalmas szuggesztív tényezője.

A Thököli-Rákóczi-szabadságharcban születnek vagy elevenednek fel a hajdankorból legszebb régi melódiáink. A faj emlékezete s zenei képzelete rendkívül nagy termékenységet mutat rendkívül változatos alakban a nemzeti érzés fellendülésének e dicsőséges-küzdelmes korszakában. Magának a Rákóczi-indulónak, e nemzeti büszkeségünknek őse a Rákóczi-nóta varázslatos melódiája voltakép a küzdő nemzet feljajdulása a trencsényi kudarc után. A majtényi fegyverletétel után az elkeseredett nemzet egész keserősége szólal meg a zenében s ez a Rákóczi-nóta. Barna Miska, meg Cinka Panna hazafias küldetést teljesítettek.

Hát a gyönyörű bújdosó-nóták, melyeknek meghatározható emléke él a „Az ég alatt, a föld színén . . .“ című népdalunkban.

De így vagyunk a forradalommal is. Egressy Kossuth-indulója s örökszép zenealkotása, a Klapka-induló hatalmas hazafias hivatást teljesített, épp úgy

a Kossuth-nóta is, melynek dallama azonban sokkal régiebb. Káldy Gyula kimutatta, hogy ennek dallama is a Rákóczi-kor zenéjének egyik szép maradványa, 1707-ben ugyanis e szövegre danolták a Székelyföldön:

Szaladj kuruc, jó a német,
 Lasd, mely okos, tudós féreg!
 Hidd el, ha elér, majd megesap,
 Félre bogzott hajadba kap —
 Nyalka kuruc.

Mint látható, ekkor is hazafias hivatást teljesített e melódia. A XIX. század elején a francia háborúk alatt verbunkos, huszár-toborzó lett belőle ily szöveggel:

Beállottam katonának,
 Ferenc császár huszárjának,
 Tíz esztendő nem a világ,
 Enyim lesz a legszebb virág.
 Éljen a magyar!

Azután folyton használták toborzó nótának verbuváláskor. Mint ilyet húzták a cigányok, ahogy Tömörkény kimutatta, a forradalmi toborzás idején is Szegeden s a következő szöveget danolták rá:

Magyarország, édes hazám,
 Néked szült és nevelt anyám,
 Négy esztendő nem a világ,
 Éljen a magyar szabadság,
 Éljen a haza!

Későbbi toborzáskor már ez lett belőle.

Kossuth Lajos azt üzente,
 Hogy kevés a regementje . . .

s még később mai alakját kapta.

Íme, mily szépen látható az ily melódiák fontos, hazafias szereplése a nemzet életében. Őseinket mint

kurucokat óva inti a némettől, később toborzó nótá s mint ilyen százakat tölt el határtalan lelkesedéssel az önvédelmi harcban a haza, a szabadság megvédésére, s végre, mint ennek emléke ma is egyik nagy tényezője ez igénytelen négy soros nóta a nemzeti összetartás érzésének.

A forradalomban nagy szerep jutott a cigányoknak is. Tábori zenészek lettek, tábori bandák. Minden vezérnek megvolt a maga cigánybandája, akár csak a kuruc korban. Sok primásuk szolgálatba is lépett, így Bunkó, Kálozdi, Sárközi, Salamon, Balázs, Rác, Sági, Balog. Érdekes, hogy maga Reményi is Görgeit követi s a táborban neki hegedül és tisztikarának.

A kuruc kort lezárta a majtényi fegyverletétel, a forradalom önvédelmi harcát a szomorú világosi fegyverletétel. Elnémul az ország, elhal a dal, az ének. Eleinte még a zene sem mer szólni. Vérbe fult, vérbe halt minden. A vértanúk vérébe. De nem tarthatott így soká.

És ha a forradalom nagy fellendülést mutat a zene, nóta terén is, még inkább így vagyunk az elnyomatás szomorú korszakával, a XIX. század ötvenes-hatvanas éveivel. Mikor a nemzetet minden elhagyta, midőn a jövőben megrendült hite és bizalma is már majdnem oda, akkor a művészettel, a költészettel együtt a zene vigasztaló, enyhét, reményt adó műzsája is annál hűségesebb ápolója, fentartója a hazafias érzésnek. Amint a költészet is csak allegóriákban szólhatott, úgy a zene is ekkor szólt talán legigazabbul, *tisztán ritmussal és melódiával*, magyarul. Sőt éppen első sorban a zene szólalhatott meg, melynek nyelvét a cenzura még nem értette meg annyira.

Ez így természetesen szükségszerűleg ép a tulajdonképpeni zene nagy kifejlődésével járt.

Így míg egyrészt az e korbéli zene hazafias küldetést teljesített, mert ebben sírhatta ki névtelenül a hon fia bánatát s így megenyhült, de a régi nemzeti ritmus s a régiségből hozzá szóló melódiák újból visszasírták az elveszett, a vérbe fojtott szabadságot, új tettekre edzették fel izmait, ha erre az idő eljövend, addig másrészt ép az elnyomatás alatt fejlődött ki igazán a magyar zene, amint ezt id. Ábrányi Kornél nagy munkájában kimutatta.¹

Az ötvenes-hatvanas évek szülik s nevelik fel így a magyar zenét igazán nemzeti irányban. Így újabb zenénk nemcsak szellemében, formájában nemzeti, hanem eredetében is nagy nemzeti fájdalom gyermeke.

Ugyanez hozta létre lassacsán a különféle dalegyesületeket, hol mint akár az allegóriában oly ki-mondhatatlanul szabad folyást engedhettek dalban a hazafias érzésnek. Így e dalegyesületek is hazafias küldetést teljesítettek. Az első volt ezek között a Thill Nándor kezdeményezésére s vezetése alatt megalakult híres *Pest-budai dalárda*, mely csakis úgy jöhetett létre, hogy a császárlátogatás ünnepségeihez énekkarra volt szükség. Mintájára azonban vidéken is egymásután alakultak dalegyesületek, dalkörök.

De nemcsak a dalkörök, nemcsak az egész újabb magyar műzene e szomorú kor, a hazafi bánat, a nemzeti fájdalom gyermekei, hanem közelebbről a magyar dalmű, opera is, noha a harmincas évek gyermeke, e szomorú korban serdül viruló hajadonná.

¹ *Id. Ábrányi Kornél: „A magyar zene a XIX. században“.* Budapest, Rózsavölgyi és társa, 1901. 192., 193. l.

A mindent németesítő rendőri szervezet ugyanis a Nemzeti Színházat nem merete németté átalakítani, mert közadakozásból épült fel s főleg mert létrehozása körül maga József nádor is buzgólkodott. Az előadások tehát magyarok voltak, de az örökös rendőri felügyelet alatt örökös fennakadással. A darabok előadása előtt az osztrák himnuszt kellett eljátszani a zenekarnak, sőt verbunkost ropó huszárjaink is az osztrák himnuszt énekelték az egyik operában.¹ Ily körülmények közt az opera, a dalmű mutatkozott még a legalkalmasabb műfajnak, ahol a magyar történet is újra színre kerülhetett, mert különben a magyar történelmi tárgyú színművek előadását betiltották. Így ha nem is ekkor született, de ekkor fejlődött ki a magyar opera Erkelrel s ez is első sorban hazafias küldetést végzett. Erkel mellett Dopler említendő.

Az ötvenes években (1853) alakul meg ugyancsak Erkel vezetése mellett a filharmóniai társulat.

E nagy zenei fellendülés, melyben névtelenül nyilatkozhatott meg a hazafi bánata, a nemzeti fájdalom, fényes termeléssel járt. Nemcsak ekkor jönnek létre az első zenei ábrándok és képek (Székely; Volkmann Róbert „Visegrád“-ja) s műzenénk legjobb alkotásai, a hihetetlenül gazdag opera-termelésből a maradandóan kiváló Erkel-operák, különösen a híres bordal, s a Hunyadi-induló és a híres La Grange-ária ugyanez operából, melyet La Grange vendégszereplésére szerzett s melyet műzenénk gyöngyének tart id. Ábrányi Kornél. E kor hozta létre a legszebb magyar operát, Erkel Bánk Bán-ját, mely oly politikai hivatást teljesített, mint opera sohasem. Benne lép fel először

¹ Id. Ábrányi Kornél id. művében.

operában a cimbalom és tilinkó a népies, a nemzeti áramlat kifejezésekép.

Ugyane kor, a nemzeti fájdalom kora hozta létre oly nagy tömegét szemén-szedett szépségű népdalainknak, amennyit, mint ugyanaz a zenei szakemberünk joggal mondja, az egész század nem termelt. Ilyenek a Sárgea csikó, Megkövetem a tens nemes vármegyét, Nagypénteken mossa holló a fiát, Kítették a holttestet az udvarra, Uram, uram, biró uram, Mi piroslik ott a sikon távolba, Seprik a pápai utcát, Télen, nyáron, Fegyverneki hármás határ stb.¹ E korból való „Boka kesergője” is, mely Ábrányi szerint vagy tizenegy régi magyar motivumot ad klasszikus egységben, a század magyar zenéjének egyik kiválósága.

Csak természetes, hogy e nóták egytől-egyig úgyszólván mély bánatot fejeznek ki, nem tudnak tőle szabadulni, hiszen a nemzeti fájdalom gyermekei. De ebben rejlik egyszersmind különös szépségük, sajátos zenei bájuk forrása. Hallgató nótáink legszebbjei sohasem a víg hangulatok tolmácsai, hanem az elmélázó, csendes bánat vagy kitörő vagy elfojtva zokogó fájdalom névtelen-szóltan, de annál szívhez szólóbb melódiái.

És érdekes ehhez még azt hozzátennünk, hogy az ilyenek rendszerint valami nagy nemzeti veszedelem, fájdalom, hazafias bánat korában jönnek létre s ha már nem is tudjuk kimutatni, ilyesmik emlékeinek kell tartanunk.

Tudjuk, hogy a Rákóczi-nóta, a Rákóczi-kesergő, a Rákóczi-induló őse voltaképp a Rákóczi-szabadságharc leveretésének fájó emléke, ép úgy az akkori

¹ *Id. Ábrányi Kornél: „A magyar zene a XIX. században”. Budapest, Rózsavölgyi és társa, 1901.*

bújdosó-nóták, a Klapka-induló, a forradalom gyermeke a Kossuth-nóta is, de melódiája még messzebb multból szól hozzánk s az ötvenes évek elején támadt annyi kesergő nótánk a nemzeti fájdalom sóhajtásai, zokogásai.

S épp ezekben, a nemzet életének nagy, százados küzdelmeiben találjuk okát, hogyha már eredetileg is Ázsiából, amint valószínűnek látszik, bánatos, panaszos jellegű zenét hozhattunk, ez itt csak megerősödött ez eredeti jellegében s hogy nem hiába mondja maga-magáról:

Szomorú a magyar nóta
Háromszáz esztendő óta.

* * *

Ami közelebről műzenénk jövőjét illeti, eddig is láttuk, hogy ez is csak akkor bonthatta ki fejlődése szabadabb szárnyait, mikor a népi, ritmikai motívumokon építve a nemzeti történelem tolmácsolásával épp hazafias küldetést teljesített, tudniillik Erkel operáiban. Találóa jelölte ki műzenénk útját minden időkre a nagy német zene-reformátor, Wagner, mikor a budapesti Nemzeti Színházban egyszer hangversenyt rendezvén, itt megismerkedett zenénk törekvéseivel s e sorokat írta erről id. Ábrányi Kornélnak: „Én azt hiszem, hogy Önök abbeli törekvése, miszerint a magyar nemzeti dalt oly módon akarják művészileg kiművelni, hogy aztán az általános kifejlett zenével közvetlen érintkezésben álljon: a legbiztosabb sikert nyújtja általában Magyarországon a zeneművészet emelése és fejlesztésére“. Később még azt teszi hozzá: „Hogy mit értek ezalatt, tisztán fogja Ön látni, ha a magyar népdalokban — mint elzárt aknában — rejlő ritmikai s harmóniai gazdagságot ama nagy sze-

génységgel hasonlítom össze, mely az újabb olasz s más operai zenék terén annyira visszatetszik minden művelt zenésznek“. Ily értelemben, hogy a népzene kincseit mennyire felhasználta, dicséri is akkori műzenénket, főleg Mosonyit, kit magyar lassú tanulmányaival Bach Sebestyénhez hasonlít. Szerinte az általános pangásban ép a magyar fejlesztheti „az általános emberi zenét“ is, ha művészileg értékesíti a népzene ritmikai s harmóniai titkait.¹

Ily irányú műzenénkből Erkel nagy magyar operái mellett, melyek fontos hazafias küldetést is teljesítettek, fel kell említenünk *Mosonyi-t Szép Ilonka* operájával s *magyar lassú tanulmányával*, *Liszt Ferencet Szent Erzsébet legendája* című oratoriumával, mely szintén hazafias küldetést teljesített, mikor nemzetünk védő angyalát, Erzsébet akkor még császárnét mindinkább megnyerte ügyünknek s *koronázó misé-jével*, mely hasonló, nem kevésbé fontos szerepet játszott s végre *Király himnusz-ával*.

Mint magyar jellemvonást kell felemlítenünk tipikus magyar hangszereinket: a cimbalmot, legfejlettebb alakját a XIX. század gyermekét, a pedálcimbalmot, a tárogatót, a tábori sípot, melyet Káldy Gyula elevenített fel történeti hangversenyeinél, a pásztorsípot, a tilinkót, a furulyát s a csákányt. A legutóbbi Széchenyi István grófnak volt kedvelt hangszere, maga is jól kezelte. A cimbalomra nézve érdekes megjegyezni, hogy Vámbéry szerint hozzá tökéletesen hasonló hangszeret találunk a sinai tatároknál.²

¹ *Id. Ábrányi Kornél*: „A magyar zene a XIX. században“. Budapest, Rózsavölgyi és társa, 1900. 310—313. l.

² *Pantuszov*: „Tarandsinszkija pjeszni“ (tarandai dalok). Szentpétervár, 1890. I. lapján mellékelt rajzokon.

Táncunk, zenénk, nótáink, a lélek e legbelsejét feltáró, közvetlenül belőle szóló művészetek is tehát sajátos faji jelleget mutatnak nemcsak a mind három alapját tevő páros tagolódású lejtveszőkő négyes-ütemekkel lüktető faji ritmikában, hanem érzésben, kifejezésben egyaránt.

Zenénk és nótáink a nemzet életének érzélemvilágát fejezték ki, örökítették meg mindenha.

Zenénk tüzelte harcba a nemzetet szabadsága megvédésére, önvédelmére. Zenénk siratta meg a nemzetet ért romlásokat, veszedelmeket. Ugyancsak ebben a zenében tört ki s talált utat az elnyomott, az elnémított nemzet elfojtott lelkének felsíró keserve. Ugyancsak ez a zene szólt a bujdosók megható siralmaiban. Müzenénk is hazafias küldetést teljesített s a tulajdonképeni magyar opera is a nemzeti elnyomatás szomorú korszakának a gyermeke.

Nótáink örömnk, bánatunk leghívebb kifejezői. Hadba szólítanak, ha

Mindnyájunknak el kell menni.

Bennük ujjong az örvendő nemzet, bennük szeret a nemzet, bennük szól legédesebben a faj nyelve, régi nemzedékek szerelmével tanítva az újat, bennük önti ki, bennük sirja ki nagy hazafibánatát is a nemzet s bennük örökíti meg legékesebb nyelven nagy hőseinek, fiainak, a faj nagy védőinek emlékét.

XII.

Költészet, nyelv, irodalom, színművészet.

A tánchoz való ütemverésből fejlődhetett ki, mint láttuk, a zene, eleinte mint tánczene, később mint külön a lelkiállapotok, hangulatok hullámzását, mozgását kifejező zene. Ez a művészet már kifejező művészet volt s már három művészi tényezővel dolgozott. Az eredeti ritmushoz hozzákapta a melódiát és a hangerőbeli színezést. Most még egy eszközzel lesz gazdagabb a nótában a népköltészet, elérve így legmagasabb fejlődését. Ez az eszköz, mely a lelkiállapot hullámzásának még hívebb kifejezésére segít, valósággal megnevezve, leírva és pedig a felindult lelkiállapotban a költői képzelet sajátos, eleven, hatásos kifejezésmódjával, a képes beszéddel a hangulatokat, ez az eszköz a szöveg, a nyelv.

Az egyszerű ritmus maga is ösztönszerű kapcsolatok folytán kifejezője volt bizonyos lelkiállapotoknak. Még inkább fejlesztette a különféle hangulatok kifejezését a zene a különféle hangközök, hangnemek sajátos kifejezésével, a melódiával és a hangerő fokának különféle színezésével. Mindezt, ami a zenében sokszor meglehetősen bizonytalan jellegű, ép azért, mert

a zene nem magát a hangulatot, hanem csak bizonyos mozgásokat, mozgalmakat fejez ki s e mozgalmak hasonlóak lehetnek esetleg különben nagyon különféle érzelmi állapotokban is, mondom, e bizonytalan kifejezést tökéletessé teszi a nyelvbeli kifejezés.

De nemcsak azáltal teszi tökéletessé, hogy megnevezi, nevéen mondja s leírja a különféle érzelmi állapotokat, hanem ép az ily felindult lelkiállapot sajátos hatása alatt a nyelv költészetté válik. Mert hisz nem is egyéb a költészet, mint az érzelmek, hangulatok nyelvbeli kifejezésének ép a sajátos felindult lelkiállapot folytán így létrejött művészete. Ez a költészet. S már most ez az újabb művészet a zenei kifejezést nemcsak egyszerű megnevezésekkel segíti, hanem ép a költői nyelv, mely a felindulás folytán sajátságosan szuggesztív képekben beszél, ez a felindulás szülte képes beszéd csodálatos módon tudja a hangulatokat, érzelmeket kifejezni.

Annak, hogy ép a felindulás szülte képes beszéd ily pompásan tudja a hangulatokat, érzelmi állapotokat kifejezni, pszichológiai oka ép abban rejlik, hogy valami újat csak úgy lophatok be a hallgató lelkébe, ha épp az ő előbbi ismert dolgaihoz kötöm, kapcsolom. Nos és ezt teszi a hasonlat, az átviteles beszéd, a képes beszéd. Mikor a költő azt mondja; hogy neki úgy tűnik fel Toldi Miklós képe a régiségből, mint valami messzi tengerpusztaságon lobogó pásztortűz az őszi éjszakában, akkor mi azt egyelőre nem tudhatjuk, hogy a költő lelkében hogy is támad föl Toldi emléke, de pásztortűzre mindenünk emlékszik, ez eszibe jut, ez adva van, épp úgy hozzákötheti ehhez az alföldi tengerpusztaság képét és az őszi éjszakák sajátos hangulatát. Most ha ezek így felidéződnek

a hasonlattal, épp az átviteles nyelv útján, már adva van a hallgató lelkében az a hangulat is, mint idéződik fel ily régi emlék a költő fejében.

Az előbbi fejezet után itt tehát épp a hangulatok nyelvbéli kifejezése művészetében: a költészetben keresnők, nyájas olvasóm, a hazai jellemző magyar motívumokat.

Mindenesetre itt is az lesz első sorban jellemző, faji, nemzeti motívum, ami a tánc, a zene, a nótá alapjául is szolgált, hiszen mindezeknek csak fejlettebb alakja, mikor a zene szöveget kap, mikor a költészet varázsnyelve csatlakozik a zene ritmusához, melódiájához, s hangerőfokbeli színezéséhez. Természetes már most, hogy ennek a költészetnek, ennek a nyelvnek is ugyanaz a ritmusa lesz.

És itt igen érdekes, de oly szövevényes természetű kérdésre bukkanunk, melyre nem tudunk döntő feleletet adni. A ritmus, jellemző faji ritmikánk a nyelvnek is alapsajátsága. Voltak, akik a nyelvből, a nyelv sajátos természetéből akarták így a ritmika kifejlődését magyarázni. Viszont, mint láttuk, a ritmika sokkal általánosabb faji jellemvonásnak látszik a nyelvvel szemben. A ritmika, mint faji jellemvonás nemcsak a nyelvben él, hanem a táncban, a zenében, a nótában is. E kérdés mellett azonban itt most könnyen tovasurranhatunk, mert célunk nem ez, hanem a faji, nemzeti jellemvonások felkutatása.

Mielőtt a költői nyelvet vennők szemügyre, csak természetes, hogy a nyelvet, a közönséges, mindennapi nyelvet is megvizsgáljuk a jellemző esztétikai vonások szempontjából.

A különféle nyelvek esztétikai jellemvonásának kulcsa a *hangsúly*. A hangsúly talán a leghatalma-

sabb tényező a nyelv életében. Maga a nyelvnek esztétikaibb, ritmizált alakja, a már részletesen ismertett magyar ritmika is szoros összefüggésben van a magyar hangsúlyozás nyelvbeli törvényével. Épp erre értjük azt, hogy itt nem dönthetünk afelett, vajjon a faji ritmika hozza magával e nyelvbeli hangsúlyozást is, vagy a nyelvbeli hangsúlyozás is némi tekintetben részletjelensége a faji ritmikának. Mindenesetre szorosan összefüggő dolog a kettő.

Egyet-mást már a hangsúlyról is mondtunk, így hogy a magyarban mindig az első szótagot hangsúlyozzuk, ezért kerül a jelző is a jelzett szó elé, nem, mint például a franciában, utána, mert a francia meg a szó utolsó tagját hangsúlyozza. Érvényesülni fog ez ellenkező hatás jelzős összetételeknél is, például mintakönyv: livre-modèle. A hangsúly ily sorakoztató, szórendező szerepe érvényesülni fog jelzők szónoki felsorolásánál is. A ritmikával kapcsolatosan a hangsúly alakító hatással van a szóképzésre és szóösszetételre is.

A hangsúly adja továbbá a nyelv hangzásának sajátos esztétikai színét. Azáltal ugyanis, hogy a hangsúly erőt és ezért bizonyos tekintetben időtartamot is ad az illető szótagnak és mivel a hangsúly a magyarban mindig a szó elején, több összetartozó szó csoportjának, a szólamnak elején, a mondatban a mondat elején van, bizonyos trocheikus esés jön létre. Előbb jönnek a nagyobb hangerejű s hosszabb időtartamú részek, aztán a gyengébbek, rövidebbek. A mindig az első szótagra eső hangsúly mellett tehát második, fontos s az előbbiből következő jellemvonása a magyar nyelvnek a bizonyos mértékben többé-kevésbé érezhető trocheikus esése, ereszkedő lejtése.

Ezzel összefügg a harmadik jellemvonás, a nyelv lassú méltósága, szinte lustasága, mely oly hű kifejezője a nyelv külső hangzásában is a magyar jellem e keleti, ázsiai vonásának, a méltóságos lassúságnak.

Vele szemben például a francia nyelv emelkedő, jambikus menetű s legalább a magyar fülnek, hadaró, mert mindig a vége felé siet, hiszen a végét hangsúlyozza. Ezért különbözik a francia szavalás óriási módon a magyartól. Épp a szavalásnál lehet jól érezni az egyes nyelvek különféle zenéjét, melyet épp a hangsúly ad. A magyar az elejét hangsúlyozza s ezért a végén a szó szoros értelmében *leereszti a hangot, sőt el is nyeli*. A francia a végét hangsúlyozza s ezért fel is emeli a hangot a szó szoros értelmében s inkább mondandója elejét nyeli el. Így jön létre a két nyelv hangzásának oly ellentétes zenéje.

Magáról a faji ritmikáról bőven beszéltünk, de érdekes felemlitenünk, hogy mennyire nyilvánul ez, mennyire lüktet magában a prózában is. Népies elbeszélő stílusunk akárhányszor négyes-ütemekben halad. Magára a prózai nyelvre is rányomja tehát az ősi ritmus sajátos faji bélyegét.

Jól látni ezt közmondásainkban, melyek gyakran ritmikailag tagolódnak:

Járt utat a | járatlanért | el ne hagyj.

Szegény ember | szándékát || boldog isten | birja.

Ki korán kel, | aranyat lel.

Várt leány | várat nyer.

Vak vezet | világtalant.

De nemcsak közmondásaink haladhatnak sokszor rímtelen magyar ütemekben, hanem szólásaink, kifejezéseink, ikerszavaink, összetett szavaink, a nyelv e virágai önkéntelenül igazodnak a faji ritmika törvé-

neyei szerint. Afféle öntudatlan, érzésbeli rendeződéssel állunk itt szemben.

Így egyes szólásokban : megadta az | árát — ki-rántotta | kardját — verje meg az | isten. Jellemző s szinte lefordíthatatlan szóösszetételekben : világdúló Napóleon, világverő Sándor, világirtó Caesarok, törökverő Hunyadi, hasonló — s épp ez adja szépségét, — újabb költészetünkben : csillagirtó sötétség, csillaghintő alkonyatkor. A gazdagon kifejlődött ikerszavakban e ritmika munkál : irka-firka, ürge-fürge, ákombákomb, dül-fül stb.

Most már a költői nyelvben még jobban érvényesül e ritmika, még a gondolat is így tagolódik. Az így párhuzamos hasonló kifejezésekben tagolt gondolatritmusról s az ilyen módon történő sokszor hosszabb láncolatokban haladó gondolatfonásról bőven szó-lottunk.

Ha a költői nyelv sajátos kifejező eszközeit, a különféle szóképeket és alakzatokat tekintjük, ezekben nem igen fogunk sajátos magyar jellemvonásokat találni, kivéve amennyiben e költészet sajátos képzetköréből, képzettartalmából valók.

Azért közelebbről látván a nyelv, a versalak és a költői nyelv sajátos magyar szépségeit, nemzeti esztétikai jellemvonásait, a külső után vegyük most vizsgálat alá költészetünk belső anyagát, tartalmát.

Költészetünkre nézve első sorban jellemző lesz a már ismertetett hazai környezet, az alföld a maga jellemző vidékével, állat-, növényvilágával, légköri tüneményeivel, falvaival, tanyáival, gémeskútjaival, egyszerűen a kert, amelyben a mi költészetünk virága termett, fejlődött.

Így a virágot körülvevő kert már jellemző talajá-

ból sokat átad e virágnak, a magyar költészetnek. A környezet, az alföldi képek számos magyar jellemvonást varázsolnak bele észrevétlenül és szükségképen költészetünkbe.

Műköltészetünk azonban, sajnos, sok és erős idegen befolyás alatt soká nem találta meg ezt a tulajdonképpen neki való talaját. Maga Gyöngyösi is, aki már a népies irány képviselőjének tekinthető, a régi táblabíró-világ ez általában kedvelt, édes szavú poétája, akinél már egészen népdalszerű helyeket találunk, ilyen például a fülemile keseregése Keményről szóló epikus munkájában, erősen a klasszikusok, főleg Ovidius hatását mutatja.¹ A XVIII. század másik felében a magyar költészet nem más, mint a különféle idegen, latin, német, francia hatások többé-kevésbé szintelen vagy egyénített, jobban magyarrá idomított érvényesülése.

Gvadányi Peleskei nótáriusában ad igazán népies költői elbeszélést, tartalomban, formában egyaránt. Utána ilyen tartalmú Ludas Matyi, de formája klasszikus. Míg Vörösmarty szintén erős klasszikus hatás alatt páratlanul szépen perdülő antik hatásaiban, pompázatos nyelven pergeti elő a dicső múlt eseményeit a satnyuló, tespedő jelen elé, addig az igazán népiesen nemzeti költészet az előzetes kísérletek után megindul Tompával s diadalra legnagyobb költői lángelménk, Petőfi juttatja, ki nemcsak az Alföld fia, mint a kiskunsági mészáros gyermeke, hanem költészete is minden ízében az Alföld költészete, azé a milieué, amit fennebb megismertünk, az igazi magyar földé s Petőfi

¹ *Rupp Kornél*: „Ovidius és Gyöngyösi“. Különlenyomat az Egyet. Philol. Közl.-ből. Budapest, 1891.

költészete ezért oly jellemzően magyar. Az ő fellépése bátorítólag hat Aranyra is és a Tompával megindult népiesen nemzeti iskola benne éri el legművészibb kifejlődését. A sok német, francia, latin, szóval idegen befolyás után örök érdeme a népies nemzeti iskolának, hogy nem külföldi mintákból indult ki, hanem magából a magyar népből, ott akarta feltalálni a nemzeti költészet igazi alapját s ez alapon építeni fel az igazán magyar nemzeti költészetet.

Petőfi költészete igazán a magyar föld és a magyar nép költészete. Tüneményes lírája kitűnő leíró verseivel a magyar földet, az Alföldet, életképeivel meg a magyar népeletet állítja elénk. Érdekesen vehető össze e tekintetben a magyar festészetnél mondottakkal, ahogy ez jellemző tájképeiben a magyar földet, életképeivel a magyar népeletet tárta elénk.

Leíró verseiben az Alföld énekes fia páratlan mestere a leírásnak. Amit a tájképfestők térben adtak, ő időben adja. Csupa cselekvésekkel írja le a látszólagosan legnyugodtabb tájképet is. Érzésében mintaszerűen érvényesül a költői leírás e Lessing-törvénye. Nem hiába az Alföld fia a kiskúnsági mészáros fia, de szinte érthetetlen nagy az ő rajongása az Alföld szépségei iránt. Elíbe teszi a változatos, bérces, vadregényes, váromladékos szép felföldnek az egészében véve mégis csak egyhangú alföldi rónaságot. Pedig bejárta a felföldnek igen szép vidékeit. Rajongásának forrása minden bizonnyal az egész életre kiható, legélelenebb gyermekkori emlékek, továbbá hogy ezt az Alföldet érzi, látja a magyar nép otthonának, a felvidék vegyes, idegen lakosságával szemben. Az is közre játszhatott, hogy a szabadság földjét látta benne :

Pusztá, pusztá, te vagy a szabadság képe!
 És szabadság, te vagy lelkem istensége!

De abban, hogy a magyar faj otthonát látta benne és ez irányú rajongó szeretetében része volt a magyar ezredéves faji hagyományoknak is, hogy tudniillik e faj mindig a pusztán lakott s a pusztát tekintette hazájának még jelen hazájába jövetelét megelőző vándorlásaiban is.

És ez igazi ősi magyar érzés: az Alföld szeretete. Ennek legszebb, legihlettebb kifejezője Petőfi. Az Alföld végtelen szeretete árad túl minden leíró verséből. Ennek a hatalmas érzésnek börtön a felvidék. Ezért kiált fel így:

Mit nekem te, zordon Kárpátoknak
 Fenyvesekkel vadregényes tája!
 Tán csodállak, ám de *nem szeretlek* . . .

Ezt ez az ősi, a *pusztát hazaként, otthonként szerető érzés* mondja s a következőket is:

Lenn az Alföld tengersík vidékin
Ott vagyok honn, ott az én világom;
 Börtönéből szabadult sas lelkem,
 Ha a rónák végtelenjét látom . . .

Ez az ősi hazafias érzés mondatja vele;

Szép vagy Alföld, legalább nekem szép!
 Itt ringatták bölesöm, itt születtem,
 Itt boruljon rám a szemfödél, itt
 Domborodjék a sír is fölöttem.

És irodalmunkban páratlanul szép leíró költeményeiben igazán találó rajzát örökítette meg a magyar földnek, az Alföldnek. A következő három szak egyszerre élénk varázsolja az Alföldet s már elválaszthatatlanul a népelet jellemző képeit is:

Délibábos ég alatt kolompol
 Kis-Kúnságnak száz kövér gulyája;

Deleléskor hosszú gémű kútnál
Széles vályú kettős ága várja.

Méneseznek nyargaló futása
Zúg a szélben, körmeik dobognak,
S a csikósok kurjantása hallik,
S pattogása hangos ostoroknak.

A tanyáknál szellők lágy ölében
Ringatózik a kalászos búza,
S a smaragdnak eleven színével
A környéket vígan koszorúzza.

S megtaláljuk azt is, amit a festészetnél a jellemzően magyar tájképnél kiemeltünk, a mocsaras, lápos jelleget, mert a következő szak így folytatja:

Ide járnak a szomszéd nádasokból
A vadludak esti szürkületben,
És ijedve kelnek légi útra,
Hogyha a nád a széltől meglebben.

Kiegészíti még a képet a csárda rajza s vele a betyáréleté:

A tanyákon túl a puszta mélyén
Áll magányos, dőlt kéményű csárda:
Látogatják a szonjas betyárok
Kecskemétre menvén a vásárra.

Eleven, kitűnően színes, hű s szinte a teljességig gazdag festményt adott *Az Alföld* című verse e néhány szakában. Mennyivel többet mond e pár rövidke szak, mint például Hunfalvy János hosszú tudományos leírása, vagy akár Hunfalvynak prózában irt, de már költői nyelvű hosszú leírása! De épp az a költői lángész kiváltsága: pár szóban megjeleníteni képben a valóságot, a valóság esetlegességeinél valószerűbben, igazabban, koncentrálna a lényeges jellemvonásokat. Az ily költői leírásban párja nincsen mesterünk volt Petőfi.

Az Alföldnek valóságos himnuszát zengte meg *A csárda romjai*-ban. Az ősök pusztá-szeretete szólal mindjárt az első sorokban s megüti az alaphangulatot:

Te vagy, óh szép Alföld végtelen rónája,
Lelkem legkedvesebb mulató tanyája . . .

A „szabadság képé“-nek mondja s a szabadságot „lelke istenségé“-nek. A csárda romjain merengve, szinte isten házává válik előtte s elvonul előttünk a magyar faj sok százados küzdelme idegen fajokkal, a törökdúlás, majd az alföldi csárdaélet egész tarkavidám sorozata kapcsolatban, régi nemzedékek küzdelme, szerelme s végre a mulandóság mélabús hangulata szállja meg; melyet az elhagyott kút gémje tetején báméskodó sas jelképez:

Fönn ül és merően maga elé bámul,
Mintha gondolkodnék a mulandóságrul.

De a bús kép hangulatát a költemény elején megütött kellemes hangulatba viszi vissza az esztétikai egység csodálatos finom érzésével:

Fölötte lángol a nap, az égnek ifja,
Lángol, mert kebelét a szerelem vivja;
Szeretője, aki epedve néz rája.
Délibáb a puszták tündérleánya.

Az Alföldet írja le *Kis-Kúnság* című versében is. A nagyvárosi élet zajából is minduntalan visszavágyik az alföldi rónára:

Testi szemeimet
Behunyom és lelkem szemeivel nézek,
S elöttem lebegnek szépen, gyönyörűn az
Alföldi vidékek.

Találó képekben írja le a rekkenő hőséget, majd az Alföld mocsaras jellegét. Locesan az ér habja.

egy-egy halászmadár szárnyával megcsapja. A sötét-zöld káka közt gém nyujtogatja a nyakát.

Közbe hosszú orrát üti víz alá a
Gólyafiak anyja,
Nagyot nyel és aztán
Főlemeli fejét s körülnéz kényesen ;
A vizparton pedig töméntelen bicic
Jajgat keservesen.

A jellemző madárvilág. A kútágas elmerengve nézi
a távol délibábot

Nem tudom, mit nézhet rajta, hisz affélét
Már eleget látott.

De jön az alkonyat s

Megaranyosodnak a fehér fellegek,
Szép felhők! mindenik úgy megy el fölöttünk
Mint egy tündérrege.

Külön leírta a Tiszát, e legmagyarabb folyót,
mely nálunk születik, nálunk hal meg s a Magyar

209. Tisza. Keleti Gusztávtól, az Athenaeum Petőfi-kiadásából.

Alföld ügyszólván a Tisza medenczéje. Ezért is szerette annyira. Egyike legszebb leírásainak. A folyó sima tükrén a leáldozó nap sugarai táncolnak, hogy

szinte hallja lépteik csengését, mint parányi sarkantyúk pengését. Messze a rekettyebokrok mögött kis nyíláson át távol falucska tornyát láthatni. S legmesszebről ködön át merengenek a költőre a mármarosí bércek. Az égen rózsafelhők úsznak át.

Ottan némán, mozdulatlanul álltam,
Mintha gyökeret vert volna lábam.
Lelkem édes, mély mámorba szédült
A természet örök szépségétül.

Óh természet, óh dicső természet!
Mely nyelv merne versenyezni véled?
Mily nagy vagy te! Mentül inkább hallgatsz,
Annál többet, annál szebbet mondasz.

Ez a leírás első, igaz, hogy hosszabbik fele. Azután jön a csendes Tisza rajza után a haragosé, amely árvizével „el akarta nyelni a világot”. Petőfi-nek még leíró versei is pompásan szavalhatók s ezek közt talán leginkább épp a *Tisza*.

Leírta az Alföldet esőben (*Utazás az Alföldön*), télen (*A puszta télen*). A téli képet mesteri módon egészíti ki a betyár alakjával; alkonyatkor ugyanis a rónára halvány ködök ereszkednek:

S csak félig mutatják
A betyár alakját,
Kit éji szállásra prüszögve visz a ló,
Háta mögött farkas, feje fölött holló.

Az alföld elhagyatottságának, egyhangúságának sajátos kifejeződése a *Kutyakaparó*, mely a maga egészében, mint Salamon jól jellemzi, a fanyar, kelletlen unalom és elhagyatottság hangulatát ébreszti. Nemesak a csárdát festi oly barátságtalannak, hanem az egész környéket. Még a közeli kőszent nyakába is valaki kopott tarisznyát akasztott,

Mintha mondta volna: menj isten hírével,
Mit állsz itt hijába!

Ha leíró versei a magyar földet rajzolták, a magyar népeletet festik kitünő *életképei*. Így *A téli esték*, *A kis béres*, *Fürdik a holdvilág*, *A magyar nemes*, *Pinty úrfi*, *Sári néni* stb. találó képei a magyar paraszt, a magyar gazda, a magyar nemes életének, a betyár-életnek — szóval az egész magyar népeletnek. A népeletet festő dalaiból sok átment a nép ajkára. Ilyen: *Befordultam a konyhára*, *Fürdik a holdvilág*, *Juhász legény*, *szegény juhász legény*, *Kis furulyám szomorúfűz ága*, *Árvalányhaj a süvegem bokkrétája* stb. Petőfi lírája pompás tükre a magyar földnek és népeletnek.

De nemcsak a lírában mutatja be Petőfi az alföldet, a magyar földet és népet, hanem epikai legbecsesebb alkotása *János vitéz a magyar föld*, a *magyar nép* rajza összeelegyedve és megaranyozva a *magyar nép képzeletének* csodás elemeivel, a *népmesék* világával, ahogy ezeket a motívumokat egyenként is kimutatták Erdélyi és Gyulai. S értéke annál becsesebb, mert tette ezt oly irodalmi előzmények után, melyekben a népiesnek, a népeletnek s képzeletnek úgyszólván semmi szerepe sem volt, a Vörösmartyék régi dicsőséget pompásan perdülő, de merőben idegen, klasszikus formában zengő epikai munkái után, melyekben csak a tespedő nemzetet felrázni akaró s régi dicsőséget mutató hang és a történeti tárgy volt magyar, de forma és előadás merőben idegen, klasszikus. Ezekkel szemben a János vitéz tárgyban, tartalomban, előadásban, hangban, formában teljesen magyar. A magyar föld, a magyar népelet és népképzelet egyenes hajtása, közvetlen alkotása, amint átszűrődik egy igazi, isten segedelméből való költő finom lelkén

Benne az Alföld, pásztortüzeivel, zivataraiival. Már a kezdő sorok is odavarázsolnak mindjárt:

Tüzesen süt le a nyári nap sugára
Az ég tetejéről a juhász bojtárra . . .

Benne a népelet jellemző képei, a juhászlegény és szerelme: Iluska, a szép parasztleány, azután a zsványok, a huszárok s benne végre a népképzelet csodás világa: az óriások, a seprőnyélen lovagló boszorkányok s végre a mesék aranyos képzetének diadalakép a hős boldogsága „szép Tündérorszáiban“.

De nemcsak tárgya, tartalma magyar, hanem előadása módja, hangja, nyelve, formája is magyar. Nyelve utánozhatatlanul szép népies nyelv, amilyen addig csak Czuczor, Csokonay egy-két dalában szólalt meg. Formája sem a klasszikus hatos, hanem a népi tizenkettes, a Zrinyi-vers, melyet közelebbi ok nélkül kereszteltek el hirtelen idegen névre, alexandrinnak. Mind ez a tárgyhoz hozzáillő, megfelelő. Az egész János vitéz a magyar föld, népelet és népképzelet igazi aranyvirága, mely Petőfi lángelméjében virult ki.

Petőfi fellépése bátorítólag hatott a különben zárkózott s szerénységében a tettek világától visszahúzódo Arany Jánosra. Kevés szavú lírájában is az egészséges magyar érzés kitünő énekese. De annál változatosabb és gazdagabb epikájában, úgy hogy ha Petőfi lírája kitünő leírásaival és életképeivel állítja elénk a magyar földet és magyar népeletet, Arany János ugyanezt teszi epikájával. S ez színekben változatosabb, gazdagabb s a magyar lélek nyugodtabb, de több oldalú, hűség dolgában a műfajnál fogva is objektivebb rajzát adja amannál.

De hogy mily szorosan összefüggött Arany János ilyenén epikájának fejlődése Petőfi költészetével, hogy

mintegy Petőfi epikai folytatójának látszik eleinte, annak jellemző példája maga a kezdet.

Ég a napmelegtől a kopár szik sarja . . .

kezdi *Toldi*-t, mintha csak „János vitéz“ elejét hallanók :

Tüzesen süt le a nyári nap sugára . . .

A klasszikus époszok után ily hang, ily forma igen jellemző Petőfi különben is nagy hatással volt Aranyra.

Mi ez a Toldi, e nagy epikai alkotás a magyar nemzetiesen szép motívumok szempontjából? Egész kincseshánya. Toldiban nemcsak a *magyar föld*, a *magyar népelet* rajzát kapjuk meg, hanem sok egyebet. A magyar föld, az Alföld leírásával kezdődik, mindjárt a trilógia első része. A magyar népelet rajzával folytatódik. Alakjaiban később a *magyar lélek, érzés, gondolkodás* kitünő rajzát kapjuk. Az öreg özvegy Toldiné remek lelki arckép e tekintetben.

De még valamit kapunk e hatalmas epikai alkotásban, ami ép ez okból függ össze oly szorosan nemcsak magának, Arany Jánosnak az életével, hanem a nemzet életének fejlődésével is. Toldi önkéntelenül is, akaratlanul is példázza a feltörekvő népet. A komoly és kellő alapokon nyugvó önérzettel felfelé törekvő nép fia elnyeri jutalmát, felemelkedik az őt megillető helyre. Arany János is így emelkedett fel, a kiskünsági mészáros fiából is így lett a magyar nemzet Petőfije. De a politikai életben is a nemzet fejlődésében a jobbagység felszabadulásával, akkor foglalja el a nép a nemzet testében az őt megillető helyet s akkor adatik meg neki a jog, hogy érdemei szerint emelkedhessék fel kiki az őt megillető helyre.

Ezt példázza Arany János Toldija s ép e nemzeti szempontból többet ad sokkal a magyar föld és a

magyar nép egyszerű rajzánál. A *nemzet életének* ez életbevágó, fontos, a *népet felemelő korszakát*, a *fel-törekvő népet* rajzolja s mint ilyen a magyar érzés és gondolkodás egyik elsőrangú terméke marad mindenha.

Buda halála-ban visszazállva a régmúlt idők emlékei közé is a magyar élet, a magyar érzés éne-kese, a magyar forma kitűnő művésze. A Zrinyinél oly nehezen döcögő, Tinódinál oly valá-san monoton, Gyöngyösinél oly üresen bőbeszédű népies tizenkettes, a Zrinyi-vers nála éri el a versművészet legmagasabb fokát.

De kisebb elbeszélő s lantos verseiben is hű, igaz rajzolója a népeletnek. *Családi kör*-e oly életkép, akár amilyeneket korabeli festészetünk is adott, főleg Barabásnál, de bizonyára egyike legsikerültebb költői életképeknek. *Magyar Misi*-jében kitűnően jellemezte népét, amint a nemzeti jellem vizsgálatánál láttuk volt. Hát a *Fülemile* tiszaháti históriájában mily találó képet rajzol. Pompás életképet festett a népeletből *Tengeri hántás* című balladájában is. Magának a balladának keretekép írja le a tengerihántás jelenetét a népeletből, hogy hántják a tűz körül a tengerit s hogy hallgatják a mesélőt, míg végre tizenkettőt üt az óra s mindnyájan aludni mennek, miközben mintha zene hallatszanék a magasból a pusztá homályában.¹ Találó jellemkép a népeletből *A vén gulyás* s igazán megható életkép *A vén gulyás temetése*.

Népdalai is: *Elesett a Rigó lovam patkója s Hej*

¹ Érdekes megjegyezni, hogy pusztai emberek, a nép fiai esténkint, éjszaka hallani vélnek ily hangokat a magas levegő égben. Talán hasonló jelenség ehhez, mikor Hesiodos azt beszéli, hogy látta hajnalban a Parnasszus hegy oldalán a táncoló múzsákat.

iharfa, juharfa a népéletet festik, de főleg a *Kondorosi csárda mellett* népdala kitűnő életkép nótában. Ezeknek pompás melódiáját is maga szerzette s a legutóbbi egyike így a legszebb hallgató nótáinknak, nemcsak igazi, az Alföldre illő, pusztai, elmélázó dallamával, hanem pompás pusztai képet adó szövegével is.

Újabb költészetünkben *Szabolcská-nál* láthatjuk a magyar föld, a magyar nép ily jellemző rajzát. Jól festi a tiszamelléki falusi életet. A tiszaparti füzesek hangulata kap költői hangra nála, az, ami Mészöly és Spányi jellemző vásznait hozta létre. „A „bólingató akácfalombokat“ is megéneklí, ezek verik ki költői hangulatba jött lelke körül a ritmust.

De nemcsak benyomásait nyerte igazi nemzeti költészetünk a magyar föld és népélet képeiből, hanem *hasonlatait, metafóráit*, költői képes beszédének e fő szuggesztív eszközeit is onnan merítette. E tekintetben vessünk csak egy pillantást megint Arany János Toldi-jára, mely e szempontból is igen tanulságos. Már az előhang bekezdő sorai is ily hasonlattal kezdik:

Mint ha pásztortűz ég őszi éjszakákon,
Messziről lobogva tengerpusztaságon,
Toldi Miklós képe úgy lobog fel nékem
Majd kilenc-tíz emberöltő régiségben.

A régi, erős hősnek, Toldinak feltűnő emlékezetét a késő kor fiában pszichologiailag is találóan festi, de a hasonlat maga is jellemzően alföldi, magyar. Nem is kezdhetette a magyar föld, a magyar népélet ez érdekes rajzát, a feltörekvő népet példázó Toldit találóbban magyar, a magyar föld és élet, a pusztai életből vett hasonlattal. Hősét később jellemzően hasonlítja a bikához:

Mint komor bikáé, olyan a járása . . .

Épp oly jellemző, amit a gémeskútról mond:

Óriás szunyognak képzelné valaki,
Mely az öreg földnek vérit most szíja ki.

A hasonlat nemcsak találó, hanem jellemző is a mocsaras alföldre.

A költői képek javarészt a már ismertetett alföldi környezet szolgáltatja és ez természetes is. A költő nem a saját lelkéből fogja meríteni a képeket a külvilág jelenségeire, hanem legtöbbször ép a külvilág már ismert jelenségeit használja fel képekül, hogy a saját benső állapotait fesse velük, az ismert kép így átviszi a gondolkodást az ismeretlen jelenségre. Ez a természetes oka, hogy például Petőfi is, mint Loósz¹ kimutatta, magából nagyon kevés képet használ, hanem a külvilágból veszi képeit s magára vonatkoztatja.

Az alföldi környezet tehát szükségképen meg fog látszani költészetünk átviteles nyelvén is, képes beszédén is. Szépen mondja például a nóta:

Felednélek, felednélek ezerszer,
De eszembe jutsz én nékem ezerszer:
Be vagy írva a szívembe örökre,
Duna, Tisza nem mossa ki belőle.

Ezért beszél Petőfi még a tengerről szólva is rónaságról:

Csendes tenger rónaságán . . .

* *

Végig tekintvén így a különféle elemekből álló jellemző képzetvilágot, ha most érzés szempontjából vizsgáljuk a magyar költészetet, első sorban itt is,

¹ *Loósz István*: „Petőfi hasonlatairól“. Egyet. Philol. Közönlöny. 1901.

mint a magyar érzésre nézve általában legjellemzőbb, a *hazafias érzés*.

Végig vonul az egész költészetünkön. Hol jobban, hol kevésbé, de benne lüktet mindenütt. És jellemző, hogy mennél nagyobb volt a veszedelem, mely a nemzetet, a hazát fenyegette — szerencsénkre — annál erősebben lüktetett és szólalt meg ez érzés; így első sorban a költészet járult mindig hozzá bizalmunk, erőnk fokozásához a vész idején. Így a hazafias érzés nemcsak *általános* sajátsága volt a magyar költészetnek, hanem a nemzet életét tekintve nagyon *áldásos* és *jóteköny* jellemvonása volt, melynek fontos nemzetfentartó szerepe, hivatása vala mindenkor.

Régi költészetünkben, amennyire hátrafelé haladva a mindinkább gyérülő emlékek közt visszamehetünk, épp a nemzeti küzdelmek váltották ki mintegy a hazafias érzésében túlradó magyar lélekből a nagyobb fokú költői munkálkodást.

Így a középkori, minden népnél, így nálunk is főképp vallásos irodalom s így egyházi költészet után csakhamar fellépnek a török küzdelmekkel a vitézi énekek, amilyen már a „Szabács viadala“ is.

Így első sorban a török küzdelmek ébresztik fel a hazafias érzést és hozzák létre a régi vitézi éneket. Hozzá járul mindehhez a reformáció elterjedése, mely a maga józan, mérsékelt vallási felfogásával nagyon megfelelt a magyar jellem eredeti józanságának, nyugodtságának s vallási dolgokban való régi türelmességének. A reformáció, mikor a bibliai igéket mindenütt a nép nyelvén terjeszti s a nép, a nemzet életére alkalmazza a szent igéket, a szent leckéket, épp ez által a szó szoros értelmében öntudatra keltette ez ébredő hazafias érzést.

A protestáns énekekben most már minduntalan találunk hazafias kifakadásokat. Igaz, hogy e kor istentelenségének tulajdonítják a török csapást, de így is, sőt még így jobban, mert a vallás hatalmas szuggesztiójával dolgoznak, a haza javán munkálnak.

Így írja Csáti Demeter énekeit már a mohácsi vész után, „mikor nagy bú vala Magyarorszáiban”. Farkas András hazafias-vallásos párhuzamot von énekében a magyar s a zsidó nép története közt s úgy könyörög, hogy szánja meg az Úristen híveinek romlását. Batizi is arról fohászkodik, hogy táveztassa el az Úristen tőlünk a sok vérontást.

Mint teljesített hazafias, nemzetfentartó hivatást „Sirva vesziköl most szegin Magyarorszáiban”-féle dallamaival s szövegével a vándor lantos, Tinódi, arról már szólottunk s arról is, hogy késő századok mulva is él még egy-egy ilyen hazafias dallam a késő ivadék ajakán.

Maga Balassa Bálint is, a szerelem e tüzeslelkű, lángszavú édes költője így zeng hazájáról:

Óh én édes hazám, te jó Magyarország!

Ki kereszténységnek viseled paizsát . . .

De hiszen maga az egész „Szigetvár Ostroma”, Zrinyi e munkája, régi irodalmunk epikai büszkesége a török küzdelmek sugalmazása. Legnagyobb époszunk is tehát a nemzetvédő küzdelmek sugalmazása, terméke.

Körülbelül abban a korban egy másik régi poétánk így zeng megható szavakkal a magyar faj küzdelmes állapotáról:

Gondolkodjál szegény magyar, végre hová lész?

Ez a világ, ki mint egy tenger, téged megemészt...

(Petkó Zsigmond.)

E buzdító tizenhármassok találóan rajzolják az idegen fajok közé ékelt magyarság helyzetét, mely afféle népszívet a többi fajok óceánján.

Még inkább látjuk e hazafias főjellemvonást a kuruc korszakban. Hatalmas fellendülést mutat e korszak népies költészetünkben. A régi római mondás azt tartja, hogy a fegyverek közt hallgatnak a múzsák s a legtöbb népre igaz is. De a magyar nép kivétel e tekintetben. Költészetünk leggazdagabb virágzásra ép a hazafias, nemzetvédő küzdelmek korszakában kap. Így volt a kuruc korszakban, így a szabadságharc korában.

Sajátos vonása tehát egyrészt fajunk hazafias érzésének, hogy ép a nemzeti veszedelem pillanatában lesz a legerősebb, túlrad mintegy, másrészt, hogy költészetünk első sorban ennek az érzésnek volt kifejezője mindenha s ily nemzeti veszedelem idején termi legszebb virágait s a legszebbek ép a nemzeti bánat, a nemzeti gyász örök emlékei.

Régebbi népies nemzeti költészetünknek e legdúsabban virágzó korszaka, a kuruc világ úgyszólván a költészet minden ágában megtermette a maga üde, a nemzeti érzés harmatos talaján frissen hajtott, természetes vadvirágait.

A régi vitézi énekekből válnak e termékeny korszakban a pompás kuruc elbeszélő énekek, sőt balladák; a régi virágénekekből meg a kuruc dalok, kuruc nóták.

Az elbeszélő énekek, a kuruc balladák megzengik a küzdelmes-dicsőséges korszak eseményeit, így a tokaji veszedelmet, a munkácsi harcot, a szomolányi diadalt, a holdvilági s feketehalmi harcot, a koroncai harcot, Szatmár vára megvételét.

Ízelitőül felemlítjük az „Esztergom megvétele“-t, e pompás vitézi éneket. Eleven lelkesedéssel írja le a tábornok különösen a Rákóczi sátorát. Süveggel hordották össze a földet az jó kurucok, hogy:

„Urunknak sátorát magas hegyen legyen:
Szép tábora fölött végig tekinthessen!“

„Aranyos zászlója lobogjon magasra:
Messziről mindenki mindjárt megláthassa!“

Süveggel hordották, a dombot úgy rakták,
Rákóczi patyolat-sátorát rávonták.

Ott jár „nagy Rákóczi“ „a gyönyörű mezőben“ s „rettenetes kardja villog a kezében“.

Kardjával fölmutat Esztergom várára,
Vártornyán lobogó császár zászlajára:

„Mire a fényes nap háromszor felsütne —
Hejh! magyar lobogó lesz oda feltűzve.“

Elkezdődik a harc. Pompás, eleven, s a komor hangulatnak megfelelő leírását kapjuk:

Tüzes ganaráttól világos az éjjel,
Hejh! sok anya fia borul ott be vérrel,

Hasad a szép hajnal, piros a hegyoldal...
Esztergom várában Rákóczi felnyargal...

Esztergom utcáin szikrát hány patkója,
Esztergom bástyáin lobog a zászlója.

Vagy egyes *haditényeket* adnak elő így a kuruc kor ez elbeszélő énekei, balladái vagy pedig a kuruc világ egyes *hőseit* éneklik meg, így Rákóczit, Bercsényit, a hősiségéről mesés Vak Bottyánt, Balog Ádámot, Bezerédit, az áruló Ocskait.

Ezek közül kiválik a *Kerekes Izsák* balladája, mely arról szól, hogy pusztította e hős a rácokat:

Egy elé mentében gyalog ösvényt vága,
És visszajöttében szekéruat nyita.

Mégis hősi halált halt a nagy küzdelemben. De a legszebb a *Bújdosó Rákóczi* népballada. Pompás képpel kezdi:

Kiállott Rákóczi
A munkácsi sánera,
Reá támaszkodék
Pántos pallosára.
Reá támaszkodék
Pántos pallosára, —
Reá rivalkodék
Az rézdobosára:

Megmondja dobosának, hogy hogyan verje, célozva mintegy a magyar nem-törődömségre, lesz-ahogy-lesz felfogásra:

Ne úgy verd, mint eddig:
Isten tudja, hogy lesz, mint?
Hanem úgy verd: *Rajta!*
Rajta, rajta, rajta!

Hallja meg még a halott is.

A ki él, meghallja, —
Sőt azt is, ki hallva
Fekszik, felriassza:
Rajta, rajta, rajta!

Vezéreit hívja s úgy kiáltja:

Rajta, rajta, rajta —
Utolsó nagy harcra!

De mi történik:

— Halálos, nehéz köd
Mindent búsan beföd;

s jobb is, ha ezt Rákóczi „nem látja, mert csak szive fájna, — tán meg is szakadna . . .“

A tábor a tábor
Zászlóit lehajtja
A majthényi páston, —
Szegény kuruc tábor . . .,
Hajh, Károlyi Sándor!

Meghatóan búcsúzik ezután a fejedelem :

Patak, istenhozzád, —
Német már a gazdád!
Istenhozzád Munkács:
Engem többet nem látsz . . .

Szép Magyarországom
Már többé nem látom . . .
„Amerre tenger zúg,
Amerre a szél jár,
Csillag lehanyatlik, —
Ott nyugszom meg én már.“

— Be szomorún szól a
Rákóczi rézdozja,
Nem mondja már: *Rajta!*
Rajta, rajta, rajta! . . .
Hanem azt dobolja,
Messzéről zokogja:
„Szülőföldem, bölesöm,
Te bús Magyarország!
Immár istenhozzád —
Immár istenhozzád!“

Minden bizonynal egyike legszebb népballadáinknak.

Ha most a kor lantos költészetét, a kuruc nótákat tekintjük, ezek jobbra katonadalok, *tábori dalok*, melyek a nyalka kurucot dicsérik, s gúnyolják a lompos labancot. Egyike volt a legkedveltebbeknek a pompás melódiájú:

Patyolat a kuruc
Gyöngy a felesége . . .

Ki-kitör belőlük a jellemzően magyar németgyűlölet, a „tokos, bűdös labanc“ ellen. Ilyen az ismert „Ne higyj magyar a németnek . . .“ kezdetű nóta. Ilyen ez a régi melódiájú nóta:

Rajtunk német dúl, rajtunk török jár,
Tűz-vassal pusztúl ország és határ;

Ez az istentelen német annyi kárt tett már :
Hozzá képest hogy mitsem tett sem török sem tatár . . .

Vagy megzengik magát a vitézi életet. Ilyen a
hires Balogh Ádám nótája :

Török-bársony süvegem —
Most élem gyöngyéletem ;
Balog Ádám a nevem,
Ha vitéz vagy, jer velem !

A vitézi jókedv dalaiból való a festői melódiájú
„Csinom Palkó“.

De sokkal több kesereg a maga és a haza sorsán :

Szegény legénynek olesó a vére :
Két három fillér egy napra bére ;
Azt sem tudja elkölteni, mégis végtére
Két pogány közt egy hazáért omlik ki vére . . .

Jellemző az utolsó sor, mely találó keserőséggel
festi a török és a német közé ékelt magyarság e
korbeli küzdelmes életét.

Olykor humorba olvad fel keserősége :

Mit búsulsz kenyeres, mikor semmid sínesen ?

s hosszan festi le keserves öltözetét az elrongyolott
kurucnak. De a magyar fatalista megnyugvást is jól
rajzolja a nóta, mikor leírja, hogy bármily rongyos
is a hadban megviselt kuruc, kiáll a napra, kifeszíti
hasát, hadd süsse a nap s mit sem törődik a világ
folyásával.

Mégis a legszebbek a bánat, a honfibánat dalai s
ezek közt egy új műfaj, melyet a kuruc kornak köszön-
hetünk, a *bújdosó-nóták*. A mozgalom leveretése után
ugyanis ki Lengyelországba, ki Törökországba szökött,
ki magán a hazai földön bújdosott. Így mondja maga
az egyik ilyen nótánk :

Rossz világ van idehaza,
Bújdosik már a katona . . .

E bújdosó-nóták régi költészetünk valóságos remekei. Az „ősz hideg szélről, a zöld erdőt hóval belepő télről“ panaszkodnak. A hó mindent betakar, még a „piros csizmák nyomát“ is. A „zivatar zúgását“, a „vaderdő bűgását“ el-elhallgató „bújdosó szegény legény“-nek, kinek nem volt „intő csillagfénye sötét éjszakákon“, kit „berek lappangatott, de ember elhagyott“, ki „sírva leborul gyakran“ az „útféli kemény kősziklákon“, lerogyik „mohos kidőlt fákra, csorgó kútők felett, patak partja mellett“, az ilyennek csak a „zöld erdő“ a menedéke. Ott a „tребélyes nagy sátorosfa“ alatt, „szomorkodván“

Üldögél az erdők mélyén —
Hogy ne is látná a napfény.

S ez a bújdosó-költészet igazi ihlet-órája, ilyenkor teremnek a legszebb bújdosó-dalok a kuruc vitéz lelkében:

Sárga levél csak hulldogál,
Bús madárszó csak sírdogál,
Nyugszik ő is vagy álldogál,
Csak szomorú nótát tanál.

Csak az erdő rejtheti el „bús fejét“. Rossz a világ, de az a zöld erdő, az olyan jóságos. „Levelét fa csak hullatja“ s „hulló levele eltakarja“ lába nyomát az üldözők elől, mint a madárcsicsergés a haraszt s az avar zörgését. S ha a tребélyes, sátoros fa alatt szomorúságában elalszik, ha az inségtől, kórtól, éhségtől talán örökre elszendereg:

Sárga level béhullatja,
A madár meg elsiratja . . .

Némelyeket megoltalmaz a „bújdosók ura“, hisz mind-egyik ott a magányosságban „csak Istenhez könyörög“, a „csillagos kék ég alkotó Istenéhez fordul“:

Én lelkem mindene,
Bújdosók Istene!

Tovább bújdosik az ilyen s keserűen zengi a bújdosók nótáját:

Elváltozott színünk
Elhervadott orcánk,
Béesett két szemünk,
Mint az írott képnek

Szomorúan látja, „hogymint széna nyárban, ugyan elszáradott“. Hát még a „fogságban kesergő énekes“, „a zöngő szavú hattyú“.

„Rossz világ van idehaza . . .“, s kifakad a hazulról örökre való elválás oly mélyen költői, oly szépen kifejezett akkordjaiba, hogy ma, kétszáz év múlva is ott zokogja a nép ajakán a nóta a kuruc bújdosó¹ e sorait:

Úgy elmegyek, meglássátok,
Soha hírem sem halljátok,
De ha mégis hallanátok:
Tudom, hogy megsiratjátok!

Ki Lengyelországba! — vagy Törökországba! De mikor az olyan nehéz:

Szülőföldem istenhozzád! . . .
A hazám már Lengyelország,
A hazám már Lengyelország, —
Mégis sírva gondolok rád!

S amerre jár lova lába,
Búsul az erdő utána,
Árnyékot borít reája —
Elbújdosó katonára.

¹ Az ének végén meg is mondja, hogy ez éneke

Szörzék Ung vize mentében,
Mikor volnánk menőfélben . . .
Vezéreljen a jó Isten!

Amen. Finis.

Az az árnyék elfedezzen!
 Az az ösvény elvezessen!
 Szived mindent elfelejtsen:
 Hogy ne fájjon, emlékezzen!

Hát lehetnek-e felségesebb és szebben kifejezett akkordjai a válás örök fájdalmanak, a hazafiúi fájdalomnak, mint ezek a kétszáz esztendőös versszakok (1711. Egy bújdosó szegény legény . . . „Alia cantio valde dolorosa“. Thaly K.: Irod. és mív. tört. tanulmányok a Rákóczi-korból).

Sok más olyan „lovastul, nyergestül, egy nyargalt szolgástul“ „bújdosó katona“ van, ki meg Törökországba megy el „ura után“, a „darvakkal, vagy más madarakkal“, merre „csillag jár“ . . . „felhő repül“, „amerre tenger zúg, amerre a szél jár“, „arra vészi útját“; közbe a „gyengén plántált fák is keseregnek“, fájoan zúg fülébe a régi melódia: gondolkodjál szegény magyar . . . nem, most nem jó gondolkodni, nem jó visszaemlékezni, mikor „mint kaszás a füvet, döntöttem, rontottam“ a „német eb“ hadát . . . most már vége, a trencsényi siralom borítja el a „rongyos ruhájú, rothadt csizmájú“, „nyalka kuruc“ árva lelkét, megszállja a mulandóság keserves érzése, mely e pesszimiztikus szavakban tör ki: „*buborék, fabula az élet.*“

A bújdosó-nóta tehát külön műfaj és valósággal *igazi magyar műfaj*. Szorosabb nemzeti szépséggel van itt dolgunk, melyet ép fajunk küzdelmei magyaráznak. A bújdosó-nóta a kuruc kor gyermeke.

Ha ismerjük e műfajt, akkor sokkal jobban átértethetjük és átérezhetjük Arany e sorát:

Bújdosunk e földi téreken . . .

Annál is inkább, mert e sor a szabadságharc utáni hasonló állapotokra vonatkozik. Ugyanez a régi hang

szólal meg Tompánál is, abban az ismeretes kedves dalban :

Bújdosom a kerek földön,
Szomorúság jártam-költöm.

Régi kuruc bújdosó-nóta emléke e népdal is:

Az ég alatt, a föld színén,
Ninesen olyan árva, mint én . . .

A kuruc kornak köszönhetjük a Rákóczi-nótát, melynek azonban inkább a melódiája játszott oly fontos szerepet, mint láttuk.

A kuruc világ küzdelmei az igazi magyar érzésnek és költői kifejezésének oly hatalmas fellendülését hozták létre, hogy ennek lehanyatlása után csak Petőfinél tűnik fel ismét ez az ősi érzés, megfelelő kifejezéssel, megfelelő hangon. E kor teremtette meg a régi vitézi énekekből a magyar népballadát s a bújdosó-nótát, tehát új műfajokat is köszönhetünk e küzdelmes kornak.

A hazafias érzés, a nemzeti érzés és a költészet ily hatalmas fellendülése után, amilyen a kuruc kor volt, méltán nevezhető irodalmunk következő korszaka a *nemzeti szellem pihenése* korának, melyet a kuruc mozgalom leveretésével létrejött hanyatlása a nemzeti érzésnek és szellemnek idézett elő. Csakhogy ez a pihenés, ez a természetes visszahatás túl soká tartott. Ezzel szemben az ébresztés hazafias feladatára megint csak az irodalom és a költészet vállalkozott.

A XIX. század első évtizedeiben, a nemzeti tespedés e szomorú korszakában ugyanis az irodalom, a költészet az, mely felébresztteni iparkodik a nemzet szunnyadó életerejét, önérzetét, álomba merült akarateréjét. A szomorú jelentől önkéntelenül fordulnak a költők a dicső mult felé. A tespedő jelennek a régi

dicsőség mult képeit tartják oda tükörül. Így zengi irodalmunkban páratlan szépen pattogó antik hatosokban a mult diadalmas emlékeit Vörösmarty. Vele egész iskola. Mindezeknek pedig közös forrása volt az az ősi jellemvonás, a hazafias érzés.

A forradalom költészete a haza szabadságának veszedelmében hatalmas, éles kifejezése a nemzeti, a hazafias érzésnek. Fegyver volt ez a költészet, a hazafias érzés fegyvere, használhatatlan a csatatéren, de szavára százak, ezrek kezében lesz használható a fegyver.

A forradalom után, az elnyomatás éveiben a költészet hazafias allegóriákban ápolja, éleszti a nemzeti érzést s oly hivatást tölt be, mint egykorú festésztünk, mely a népéletből s dicsőséges történelmünk lapjairól vett képeivel talán még nagyobb ápolója volt az elnyomott nemzet hazafias érzésének.

A fejlődés e vázlatából is világosan látható, hogy költésztünkben annál erősebben lüktetett a hazafias érzés, mennél nagyobb volt a veszedelem, mennél nagyobb volt rá a szükség. Fajunknak így épp a költészetben, irodalomban kifejeződött hazafias érzése hatalmas védelmi eszköze volt a nemzet életében.

Tudjuk, hogy e hatalmas védelmi fegyvert, a hazafias érzést épp a százados küzdelmek idegen fajokkal: a kazárokkal, kúnokkal, besenyőkkel, tatárokkal, törökökkel, németekkel, fejlesztették ki. Ebben a természeti kiválogatódással állunk szemben. Mind ez az érzés vizsgálatához tartozik. Most maradjunk csak a költészetnél. Itt is azonban abban a jelenségben, hogy épp akkor lüktet legerősebben a hazafias érzés költésztünkben, mikor veszedelemben a nemzet, mikor a fajnak e fegyverére szüksége van, a faj természetes védekezését látjuk.

De nemcsak ily válságos időkben lesz leghazafiasabb költészetünk, hanem ilyenkor termi legszebb virágait, legbecsesebb, legmaradandóbb alkotásait.

Igy régi költészetünk legszebb megnyilatkozása épp a Thököly- s Rákóczi-korszak nemzet és szabadságfentartó küzdelmeire esik.

Mikor a nemzeti érzés pedig már-már kialvóban, a nemzeti önérzet úgyszólván kiveszve, a XIX. század elején a tespedő nemzetet felrázza álmaiból a régi dicsőség tükörét elébetartó költészet Vörösmarty zengzetes nyelvének romantikus epikai képeiben, akkor születnek megintépp e kényszerítő közállapotok befolyása alatt költészetünk legszebb alkotásai. Vörösmarty így alkotja meg előttünk a párducos Árpád, a diadalmas Ügek, a deli Álmos s a többiek epikus képeit s így írja meg Zalán futását „régii dicsőségünk époszát,“ „a magyar reform-kor drámájának költői preludiumát,“ ahogy találóan Beöthy nevezi.

Es itt kell felemlitenünk költészetünknek azt a jellemző vonását, amit Beöthy emelt ki, hogy a honfoglalás mondáit feldolgozó alkotások mindig a „nemzeti életnek válságos, vagy legalább nevezetes időpontjaiban jelennek meg“, hogy így „a honfoglalás nagy emléke a hon megmaradásába vetett bizalomnak s a megtartásába vetett kellő erőnek lesz egyik forrása, a népképzelet a nemzeti élet tényezőjévé.“¹ Hozzá teszi, hogy e mondákkal mintegy a haza földjére való jogát fejezi ki ilyenkor a nép.

Találó példája ennek Vörösmarty epikája, de épp a forradalom után az elnyomatás éveiben Arany János epikai művei Attiláról, Csaba királyfiról. Mi a honfog-

¹ Beöthy Zsolt dr.: „Munkácsy Honfoglalása“. Egyetértés, 1901.

lalás mondáinak ily felhasználásában megint csak a faj védelmi fegyverének, a hazafias érzésnek a veszedelem idején ily erősebb lüktetését látjuk, mely képzetmüködéseiben természetszerűleg fogja felkeresni az ily tárgyakat. A képzetmüködés ugyanis itt is, mint mindig a költészetben, bizonyos érzés kifejezésekép jelenik csak meg, legalább az igazi költészet csak így fogható fel.

Hogy pedig épp ilyenkor, mikor ez az érzés erősebben lüktetett, termette költészetünk legszebb virágait, azt az első szempillantásra is láthatjuk. Himnuszunk ily lüktető érzés kifejezése, akár költőjének másik alkotása: Zrinyi két éneke. A Szózat-ban maga a felébredt nemzeti öntudat szól:

A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely,
Áldjon vagy verjen sors keze
Itt élned s halnod kell.

Legkedvesebb indulónk, a Rákóczi, eredetileg az elmúlt hazafias küzdelmek siralma. A Klapka-induló is a haza védelméről szól. Nemzeti dalunk is erről. A Kossuth-nóta is erről. Legjobb s legismertebb szavalatdarabjaink is a hazafias balladákból és allegóriákból kerültek ki.

De ha ily futólagos szempillantás helyett részletebben végig tekintjük újabb költészetünk történetét, akkor is ezt fogjuk tapasztalni. Ott vannak már Vörösmarty előtt a romlásnak indult nemzetet felrázó, ostromozó Berzsenyi s a szelid lelkű Kölcsey s az új romantikus, nemzeti költészet alapvetője, Kisfaludy Károly. Mindnyájan már a reformkor emberei. *Berzsenyi* odáiban épp az az antik ódai szárnyalású, a romlásnak indult, tespedő nemzetet ostromozó hazafias érzés fenése ígéz meg.

Nem látod, Árpád vére miként fajul?
 Nem látod a bosszus egeknek
 Ostorait nyomorult hazádon?

— dörgi nemes haragja a romlásnak indult hajdan
 erős magyarhoz. Nála is a fajt védő hazafias érzés idézi
 fel Árpádot s később Attilát, midőn a magyarnak

A félvilággal szembeszállott
 Nemzeteket tapodó haragja.

A nemzet tespedését jellemzi:

Most lassú méreg, lassú halál emészt.

Ez az elkorcsosulás, ez a tespedés, ha a régi
 erkölcs vissza nem tér, csak bukáshoz vezethet, mert:

. . . minden ország támasza, talpköve
 A tiszta erkölcs, mely ha megvész,
 Róma ledől s rabigába görbed.

Ő is reméli, azért kiált fel *A felkölt nemességhez*
 című ódájában többször ily hangon: „Él még nemzetem
 istene!“ „Állsz még, állsz szeretett hazám!“ „Árpád
 vére sem hülhet el...“

A szelid lelkű, tanítványától szentnek nevezett *Köl-
 csey* lágysága az igaz érzés erejévé válik hazafias
 költeményeiben, a Himnuszban és különösen Zrinyi
 két énekében, mikor szomorúan zengi kétségbeesését
 az elkorcsosult nemzet állapotán.

Kisfaludy Károly már a szinpadon is a hazafias
 érzés tolmácsolója. A magyar történelemből merített
 komoly darabjaiban a magyar önérzet, nemzeti érzés
 felkeltője és ápolója. Maga jellemezte e különben
 gyöngye daraboknak e fontos szerepét egyik versi-
 kájében:

„Győz a magyar s tapsra ez ott fenn elég.“

Minden szerkezeti gyöngeségük mellett, e darabok
 a hazafias, nemzeti együttérzés ápolásával fontos tár-

sadalmi-művészeti hivatást teljesítettek. Vigjátékai pedig épp a magyar életet hozták színpadra jóízű tipikus alakjaival s kikacagtatva a külföldieskedő, magyarul alig tudó mágnást, a parlagi magyar gavallért, a félig latinul beszélő prókátort stb. csak az új magyar társadalom kifejlődését mozdították elő. Ő vezeti be Csonkoni népies életképei után a *népdalt* az irodalomba. *Rákosi szántó* és *Mohácsi dala* igazi hazafias dalok, és a sötét olajfák illatos hűséből, Olaszországból is visszavágyik hazájába a *Honvágy*-ban. *Mohács*-a pedig, a legkiválóbb magyar elégia és hazafias költemény, nemzeti nagy létünk nagy temetőjét, Mohácsot éneklimeg, de ezzel is csak a tespedő nemzetet akarja föl-
rázni, ő is csak a reformkorszak embere, mikor azt mondja:

... Él magyar, áll Buda még!

A mult csak példa legyen most. Nézzen előre szemünk.

Ami a reformkorszak költőivel, Berzsenyivel, Kőlcseyvel, Kisfaludyval s főleg Vörösmartyval megindul, a tespedő, veszedelmes álmodó nemzet ébredése, ami a költészet terén már Kisfaludy népdalaiban („Szülőföldem szép határa“) folytatását találja, ez a fejlődés tetőpontját éri a népiesen nemzeti iskola diadalában, Tompa, de főleg Petőfi és Arany költészetében.

Ez a népies nemzeti iskola pedig ép a hazafias érzés diadalát, kifejeződésének mindig erősödő fokát jelenti. E tekintetben különösen *Petőfi* lírája említendő első helyen. Nincs is e lírának más forrása, csak a hazafias érzés, mely a haza szabadságának szeretetében nyilvánkozik meg és a minden lírai költészet főforrása a — szerelmi érzés. De a költő maga írta jellegéül kötete elé:

Szerelmemért feláldozom
Az életet,
Szabadságért feláldozom
Szerelmemet.

A haza szabadsága tehát az első. Szentegyház, mint mondja, keble belseje s a haza az oltár, de ha kell, az oltárért ledönti a templomot. Hazafias érzése nála is, mint másutt rámutattunk, a veszedelem pillanatában fokozódik s tetőfokát éri a forradalom izzó levegőjében. A nemzet, a faj e védelmi jellemvonása, a hazafias érzés a forradalom veszedelmében legnagyobb fokát érvén el, az ő lantján nyeri legigazabb, legközvetlenebb kifejezését. Petőfi forradalmi költészete a szabadságáért, életéért küzdő nemzet minden másról megfélelkezett önfentartó ösztönének hatalmas, olykor nyers erejű szava. Ez kiáltja az ő ajkán:

Sehonnai, bitang ember
Ki most, ha kell, halni nem mer,
Kinek drágább rongy élete,
Mint a haza becsülete.

Ez kiáltja az ő ajkán az általános Talpra magyart.
Ez kiáltja:

Itt az idő, most vagy soha!

S itt érdekesnek tartjuk megjegyezni, hogy ugyanennek a fejlődésnek, melynek soha eszeágában sem volt ilyesféle célzat, bár előre megjósolta, eredeti megindítójánál, Széchenyinél is, mikor a nemzetet tettekre hívja fel a művelődés tekintetében, így nyilatkozik a faj szava: „Most van idő csodát mivelni, most vagy soha!”

Az egész „Talpra magyar“, Petőfi e *Nemzeti dala* csakugyan a nemzet szava, a szabadságáért, életéért küzdő nemzet önfentartó ösztönének szózata.

Petőfi mellett főleg Sárosy Gyulát kell megemlitenünk, ki Arany trombitájával s egyéb verseivel a forradalom költője. Czuczor „Riadójá“-t is itt kell felemlitenünk, mely jellemző a korra, mikor a szelid pap is ily erős hangú riadót tud írni.

A szabadságharc leveretésével elnémult a költészet s a forradalmat közvetlen követő időben néma volt. Csak a zenében szólhatott még a honfibu, a honfijaj. Így fordul elsőbben megszólaló költészetünk is saját-ságos módon a cigányokhoz. Vörösmarty heroikus természete a *Vén cigány* féktelenül elkeseredett felkiáltásaiban tördeli szét bánatát, míg Arany, a máskor nyugodt epikus poétánk, a *Nagyidai cigányok* nevetéséges történetében adta fájó lélekkel a „kétségbeesés kacaját“, a kétségbeesés humorát, „oly küzdelemre, mely világcsoda“. Ezt a saját-ságos lelkiállapotot Arany maga magyarázza meg *Bolond Istók*-jában, hogy úgy tett, mint az egyszeri szöllősgazda, mikor elverte a jég a szöllőt, bunkós bottal verte még jobban mondván: „Hadd látom Uram Isten: mire megyünk ketten“. Maga mondja róla találóan jellemezve az akkori állapotokat:

Ki gondolt arra, hogy van benne *eszme*,
Cigányfölötti érzés-valami,
De Puchheim kardja szívemnek szögezve,
Félig se mertem azt kimondani!

S aztán egyenesen kimondja:

(Ott volt a végesapás Világoson)
Halálra mennék érted, ha kívánnál,
Engem esz a lág, ha fejed mosom;
Rothadjon a nyelv, mely téged profánál,
Édes enyim, szentem, magasztosom!
S oly küzdelemre, mely világcsoda,
Kétségb'esett kacaj lön Nagyida.

A másik műfaj, amelyben az elnyomatás szomorú éveiben megint hatalmas, épp az elnyomatás súlya alatt megizmosodott hazafias érzés nyilatkozik, az allegória. A korra nézve e jellemző verseket ép ezért *hazafias allegóriáknak* nevezzük. A politikai viszonyok olyanok voltak, hogy nem lehetett nyíltan írni. Ezért fordultak a költők természetszerűleg olyan műfajhoz, melyben ha nem is egyenesen, de legalább rejtve, példálózva kiönthették sajtó szívük érzelmeit. Megvolt erre már az irodalmi hagyomány is. Vörösmarty *Az elhagyott anya*, *Lengyel anya*, *Élő szobor* költeményeiben így példálózott a haza állapotáról. Petőfi hasonlóan szólt *A ledőlt szobor*-ban. Csak ez allegóriák folytatása a forradalom után jelentkező allegóriás költészetünk s mégis nú más, mennyit nyert erőben, érzésben. Ez az allegóriaköltészet az élet eleven-ségével hatott és hat. Az a másik valóságos allegória volt. Nem is hatottak allegóriák sohasem úgy, mint e hazafias allegóriák.

Egyike a legkiválóbbaknak ezek között Tompától *A gólyához*. A költemény hatása páratlan volt, kéziratban is elterjedt az egész országban. Írója miatta fogságba is került. Mindenki érezte a költő fájdalmát, főleg e sorokban:

Te boldogabb vagy, mint mi, jó madár.

Neked két hazát adott végzeted:

Nekünk csak egy — volt! az is elveszett.

Ez a vers is az elnyomott nemzet, az elnyomott faj szava volt. Tompának különös hajlama volt az ily bánatos elégiákra, minek alapját életviszonyaiban, de főleg sajátos kedélyalkatában találjuk. Így jöttek létre ez egyik szebb, mint a másik allegóriák: *A madár fiaihoz*, *A folyam*, *Heródes*, *Gályarab*, *Ikarus*. Végre

Új *Simeon* gyönyörű bibliai allegóriája már a későbbi korból, az alkotmány, a szabadság újjászületésének nagy eseményét sejteti. Kerényihez irt *Levele* is gyönyörű kifejezése e korból a hazafias érzésnek.

Ily allegória Arany Jánosnál *Rachel siralma*. Aranynál azonban e bánatos hangulat a kétségbeesés humorába tördelődött szét a *Nagyidai cigányok*-ban. Ily allegória még Vajda Jánostól *A virrasztók*, e sajgó, fájó allegória s a *Luzitán dal* és Lévay József megható költeménye: *Babiloni vizeknél*.

Az allegória alapjában véve nagyon száraz műfaj. Hogy itt ily megható, valósággal sajgó, fájó, szinte vérző művek ezek az allegóriák, azt csakis a korviszonyok magyarázzák, melyek minden műfajt — hiába — bélyegük szerint alakítanak. Ez is a műfaj relativ voltát mutatja.

Oly erős volt ez allegorizáló, példalóztató, célozgató hajlam ép az elnyomás sajátságos viszonyai közt, amennyiben nyíltan szólni nem lehetett, hogy még ott is találunk ilyesmit, ahol maga az egész költemény épenséggel nem allegória. Ilyen például Arany Jánosnak *Az ó torony*-ről szóló verse 1850-ből. Mily meghatóan és félreérthetetlenül fájó felkiáltással végzi:

Hej csak itt is, e hitvány zugolyban
Hány nemes szív vére ömlött hajdan!
Azt mondották, hazájukat védik,
Azt hívék, úgy áll fenn örökkétig.

S mi van abból, amiért fáradtak? . . .
A torony mit durván összeraktak.
Áll a torony, mint valami Babel,
Rajt' az idő nyomtalanul jár el¹.

¹ 1902 óta bővebben elemeztem Arany János e versét az „Uránia“-ban (1906 febr.): *Arany János verse az ó-toronyról*. Költészetszociológiai tanulmány.

E leplezve szóló, célozgató hang szól Tompa „Pusztán“ című versének e szakában:

S hol a nyílroptú sólyom is csak
Nagy félve járt elébb:
Csipogva fürdik s üt tanyát most
A szemtelen veréb . . .

De nemesak ily allegóriákban tördelődött szét a visszaszorított s feszítő erejében annál többet nyert hazafias érzés, hanem épp úgy, ahogy festészetünk is ekkor fordult leggyakrabban a legnagyobb odaadással a hazai történet lélekemelő jelenetei felé, úgy fordul költészetünk is ezek felé. E tekintetben épp úgy meg-egyezik festészetünk fejlődése a költészetével, mint abban is, hogy mindakettő ekkor fordul a népelet jelenetei felé is nagyobb érdeklődéssel.

A történet jeleneteinek feldolgozását már Kisfaludy Sándortól kezdve Garayn, Vörösmartyn át követhetjük Petőfiig. Petőfi ugyan nem volt igazi epikus tehetség s így történeti alkotásai túlságosan nyugtalanok, szenvedélyesek. Annál remekebb alkotásokat találunk azonban Arany Jánosnál, ez igazi, nyugodt epikus természetnél, a magyar pusztáé tipikus epikusánál. Ilyenek: Rákócziné, Rozgonyiné, V. László, Török Bálint, Szent László, Mátyás anyja, Zách Klára, Szibinyáni Jánk, Szondy két apródja, Both bajnok özvegye. A legtöbbjében a hazafias érzés árja hat. Képirásunk is ugyanekkor varázsolja a nemzet elé a Hunyadiakat, Zrinyit stb. Az igazi magyar műballada is tehát e szomorú korszak gyermeke. Arany János teremti meg s amint Beöthy helyesen mutatta ki Gregussal szemben, nem az akkor még alig ismert székely, hanem az alföldi népballadák, például Fejér László stb. közvetlen hatása alatt.

Láttuk, mily erősen jellemezte költészetünket a hazafias érzés. Újabb költészetünk ezzel szemben inkább kozmopolita áramlatokat mutat, de ne feledjük, a hazafias érzés e kisebb fokát vagy látszólagos hiányát csak annak a körülménynek kell tulajdonítanunk, hogy nem válságos időkben élünk, hogy épp — szerencsére — a nemzeti jólét, fejlődés nyugodt, biztosított békés korát éljük. Mondottuk, hogy e hazafias érzés, mint a nemzet védő jellemvonása, a veszedelemben nő s meg vagyunk győződve, hogy nemcsak a mai puffogó dikciókban él, hanem ha veszedelem köszönt be, megint bizhatunk e természeti fegyverünkben s akkor ha a hazafias érzés fokozódik, meg fogja kapni költészetünkben is megfelelő kifejezését és a nemzeti költészet nemzetvédő, fentartó hivatását teljesíteni fogja. Mai költészetünkben egy pár sikerült hangot kivéve, mint például Pósa „Haza“ című versét, inkább csak a március 15-iki szabadságünnep s az október 6-iki aradi vérnep évfordulója csal ki újabb, melegebb hangokat a márciusi dalokban s az aradi tizenhárom s egyáltalán a honvédek hősi haláláról szóló dicsőítő énekekben.

Jól mondja tehát Arany László,¹ hogy a magyar költészetben a hazafiság adta a vezérhangulatot s ennek oka nyilvánvalóan századok óta veszélyeztetett nemzeti létünk, a faj küzdelme a létért. Épp ezért legtöbbször a „fájdalom, a panasz hangjai“ ezek. „Búsongó bánat a pusztulás fölött“. Olykor „merengés a mult dicsőségén“, hogy vigasztalást merítsünk belőle. Épp ezért legtöbbször szomorú. De sokszor harci

¹ *Arany László*: „A magyar politikai költészet“. Akadémiai székfoglaló. Budapesti Szemle, IV. 88.

riadó is, harci, sőt forradalmi dal. Mégis a legtöbbször hallható alaphang a honfibanat, a hazafi-siralom.

A költészetünkben megnyilatkozó magyar érzésről s ennek hangulatairól szólva külön kell megemlékeznünk a lápok, a mocsaras tájak, a tiszaparti füzesek, e jellemzően magyar alföldi tájak sajátos hangulatáról, arról a bizonyos méléző merengésről, melynek sajátos, inkább bánatos gondolatfonás felel meg s mely oly jellemző a magyar költészet ily irányú termékeire, akár az ilyen magyar tájképekre is.

*

Elsőrangú jellemvonása költészetünknek is, mint általában a magyar jellemnek, az erő. Ez nyilatkozik meg legnagyobb költőinkben, Zrinyiben, Katonában, Petőfiben, de talán egyikben sem oly fenségesen, mint Berzsenyiben, kinek ódaköltészetében, mely éppen az erő, a fenség műfaja, páratlanul szép és hatásos hangokat hallatott.

Ez a magyar jellem elsőrangú vonása, az erő kiáltatja oda a költő Zrinyivel a hódító töröknek: „Ne bánts a' magyart!“ Katona darabos nyelvén is ez az erő hódít a Bánk Bán jambusaiban.

Ez az erő teremtve látszott lenni a fenség költészetére, így különösen az ódaköltészetre. Innen van, hogy az egész világirodalomban páratlan ódaköltővel dicsekedhetünk: Berzsenyivel. Igaz, hogy része van ebben annak az ó-kori népnek is, akit ép úgy jellemzett az erő. Igaz, hogy Horatius ódái, mint mintaképek gyújtották lánggra benne az ódai ihletet s hogy kezdetben nagy utánozója volt a nagy római költőnek.¹

¹ Erdélyi János tanulmánya. Szépirodalmi Szemle, 1847. Pályák Pálmák kötetében. 1886.

De ha tanítványa is volt neki, amint maga is bevallja, utánzásában is oly eredeti,¹ hogy ily tanítványa nincs több Horatiusnak a világirodalomban. Még átvett frázisaiban is túlszárnyalta az eredetit. Olvasuk csak az ily hatalmas, súlyos szavakat: „Csak sast nemzenek a sasok, s nem szül gyáva nyulat Núbia párdúca“.

Vagy a nyelv mily ereje lüktet e sorokban:

Él még nemzetem istene!
 Buzgó könnyeimen, szent öröm ömledezz!
 Állsz még, állsz szeretett hazám!
 Nem dőlt még alacsony porba nemes fejed!

Még ahol a bánat hangja szól, azt is ez az erő mondja:

Leomlom én is szent porodon nemes!
 A jókkal együtt könnyeket áldozok,
 S hamvedredet bús cyprusággal
 Illeti Melpomeném zokogva.

Hát még ahol tespedő nemzetét akarja felzavarni intő szózatával, ott szól csak ereje teljességével, ahogy mindenki ismeri:

Romlásnak indult hajdan erős magyar,
 Nem látod Árpád vére miként fajul,
 Nem látod a bosszus egeknek
 Ostorait nyomorult hazádon?

Még szófordulataiban, kifejezéseiben is ez az erő munkál, ez hozza létre az ily páratlanul erős, hatalmas szóalkotásokat:

Itt az idő magyar!
 Mely majd szabad lelked nem ismert
 Jármot akaszd te szilaj nyakadra.

¹ *Csengeri János*: „Berzsenyi és Horatius“. Középkiskolai Szemle. Arad, 1882.

S hogy ez erő ódai kifejezésével a nemzeti erőt, a nemzeti jellemvonást fejezte ki igazán, a nemzet szívéből-lelkéből beszélt, legjobban bizonyítja sok szálló igévé vált sora. Jól mondja jeles életrajzírója, Váczy János,¹ hogy alig van magyar költő, akinek műveiből annyi idézet forogna közszájon, mint ő.

De nemcsak Berzsenyiben találjuk meg az erő költészetét. Ragyogó nyelven nyilatkozik *Vörösmarty*-nál pattogó menetű antik hatosaiban, melyekkel a tespedő nemzetet akarta felrázni fényes tükröt tartván a multak dicsőségéről az elfásult, elernyedtt jelen elé:

Régi dicsőségünk hol késel az éji homályban?
 Századok ültenek fel, s te alattok mélyen enyésző
 Fénynyel jársz egyedül. Rajtad sűrű fellegek és a
 Bús feledékenység koszorútlan alakja lebegnek.
 Hol vagyon, aki merész ajakát hadi dalnak eresztvén
 A riadó vak mélységet fölverje szavával,
 S késő századok után méltán láttassa vezérlő
 Párducos Árpádot s hadrontó népe hatalmát?

Főleg ez utóbbi, a jelenhez intézett felrázó sorai a nemzeti erő ragyogó megszólalása.

Ez az erő szól a *Szózat* soraiból is:

Hazádnak rendületlenül
 Légy hive, óh magyar;
 Bölesöd az, s majdan sírod is
 Mely ápol s eltakar.
 A nagy világon e kívül
 Ninesen számodra hely:
 Áldjon vagy verjen sors keze,
 Itt élned, halnod kell.

¹ *Váczy János*: „Berzsenyi Dániel életrajza“. Magyar Tud. Akadémia Léway-díjával jutalmazott pályamű. Magyar Tud. Akadémia Könyvkiadó-vállalata. Budapest, 1895.

Hatalmas szólásalkotásai a nemzeti erőnek akár a „rendületlenül“, mely Arany Jánost külön költemény megírására ihlette, akár a szak két utolsó sora, melyben a faj parancsoló szava fenséges erővel szól.

De sehol sem nyilatkozik ez az erő oly szenvedélyesen, oly féktelenül, mint *Petőfi* költészetében. Mikor a haza érdeke forog kockán, valósággal dörög a költő szózata:

Talpra magyar, hi a haza!
Itt az idő, most vagy soha!

S teljes szenvedélyességgel tör ki belőle a nemzeti érzés ereje:

Schonnai, bitang ember
Ki most, ha kell, halni nem mer,
Kinek drágább rongy élete,
Mint a haza becsülete.

Olyankor a legcsendesebb hangulat közben, mint például Arany Jánoshoz írott levelében, kitör belőle a szenvedélyes erő e költészete, amit ő maga találoán fest úgy, hogy az elragadó szél képzelete százrétű vitorlájába kap s

Szétszakad a horgony, fut gályám, elmarad a part,
S ringat habkarján a látkör nélküli tenger;
És mig az orkán zúg, a felhők dörgenek, én a
Lant idegébe kapok, s vad tüzzel zengi el ajkam
Harsány himnuszodat, százszor szent égi szabadság!

Ez az erő, mely féktelen szenvedélyességével nyilatkozik meg forradalmi, a magyar faj függetlenségét védő dalaiban, különösen szép alakban, dítirambszerű bájjal hat az *Egy gondolat bánt engemet . . .* című költeményében. Micsoda kitörése ennek az erőnek:

Legyek fa, melyen villám fut keresztül,
Vagy melyet szélvész esavar ki tövestül;
Legyek kőszirt, mit a hegyről a völgybe
Eget-földet rázó mennydörgés dönt le . .

S később, mikor azt kívánja, hogy ott essék el a harc mezején:

S ha ajkam örömteli végszava zendül,
Hadd nyelje el azt az acéli zörej,
A trombita hangja, az ágyudörej,
S holt testemen át
Fujó paripák
Száguldjanak a kivívott diadalra, —

A hősök közt akar meghalni,

Kik érted haltak, szent
Világszabadság!

Az újabbak közt ez az erő szólalt meg a hatalmas, de zord egyéniségnek, *Vajda* Jánosnak a lantján. Egyike e nemben a legszebbeknek az *Üstökös*-ről szóló verse, melyben voltaképp magamagát jellemzi:

Mondják, ez ama „nagy“, melynek pályája
Egyenes; vissza hát sohase tér.

Csillagvilágok fénylő táborán át
A végtelenséggel versenyt rohan,
Frogni körbe nem tud, nem akar, hát
Örökké társtalan, boldogtalan.

Ez a „fenséges Niobéja az égboltnak“ *Vajda* egyéniségét példázza:

Szomorú csillag, életátkom képe,
Sugár ecset, mely festi végzetem,
Akárhová mégysz a mérhetlen égbe,
Te mindenütt egyetlen idegen! . . .

Hozzá hasonló erőt a legújabbaknál csak *Endrődi*-nél találunk. Egyik legkiválóbb alkotása e tekintetben, amelyet Petőfi emlékezetéről írt. Akár a magyar faj szólna benne. Petőfi emlékét így üdvözli:

Hozsánna Néked, tündöklő Eszme!
Egykor földi alakban
Köztünk átrohanó Élet!

Vakmerő tüneményes Álom,
 Ki több pompát sugaraztál a világra,
 Mint mennyit az égi tetőkön
 Szétvillogtat az északi fény . . .

Különösen nyer erőben, ahol a szabadság lantosáról szól:

Csak rázza bilinese vasát
 S döngesse sötét börtöne zárát
 Ércöklökkel a rabszolga-világ;
 Csak törtessen előre az árnyból
 Szétroncsolt rácsa szilánkjain át
 Az eszmék tündöklő dandárja.
 Te mindég egyike lész, dicső szellem, azoknak,
 Kik a hősokeket, vértanukat
 Viharos dalod árával
 — Mennyei gályákként —
 Röpitéd az orkán tajtékán
 Az emberiség nagy célja felé.
 Ha kihall: föl-villámlik a lelke,
 S újongva rohan be
 A tisztító zivatarba,
 Hol a te dörgő himnuszaid
 Hatalmas dallama harsog,
 És sassaid szálldosnak a napba,
 Mindennél szentebb,
 Hódítóbb, örökebb ideál —
 Lelkünk igaz istensége: Szabadság!

*

Úgy népköltészetünkben, mint műköltészetünkben elég gazdagon képviselve találjuk a *humort* is, mint ezt már a magyar érzésről szólva kifejtettük. A tréfás mesékben, adomákban bő humoros érre akadunk. Megvolt ez régebben, a kuruc költészet is erről tanuskodik. A műköltészetben Kisfaludynál (Vig elbeszélései), Vörösmartynál (Gábor diák, Petike, Laboda), Garaynál, Petőfinél, Tompánál (Szuhay Mátyás, Három a daru),

Aranynál (Magyar Misi, De gustibus) egészséges, jó humort találunk, ép úgy elbeszélőinknél, Mikszáthnál, Sipulusznál (Rákosi Viktor) s Gárdonyinál. Főleg Sipulusz válik ki humorával, melyet mély érzés, ötletes vidámság jellemez.

A kétségbeesés humorát is megtaláljuk Arany Jánosnál a Nagyidai cigányokban, mely kétségbeesett kacaj oly küzdelemre, mely világcsoda, tudniillik a forradalomra.

Ritkább jellemvonása költészetünknek a *komikus véna*. Kisfaludy, Szigligeti, Csiky voltak képviselői. Petőfinek *A helység kalapácsa* című elbeszélő műve is ide sorozható. Benne a komikum vegyül a gúnynyal; irodalmi szatira ez a Petőfi előtt divott, mesterkelt, cikornyás érzékenyen kikerekített, kicifrázott írásmód ellen. Az előadott korcsmai verekedés és a pathetikus elbeszélő hang ellentétében rejlik komikuma. Hasonló alkotás Arany *Elveszett alkotmánya*, csakhogy még több gúnyt vegyít a komikumba.

*

Ha most e főbb jellemvonások ismertetése után azt gondolhatná valaki, hogy mélyebb filozófiai gondolatok, melyektől csakugyan idegenkedni látszik a magyar jellem, nem találtak volna megfelelő kifejezést költészetünkben, csak *Madách* Ember tragédiáját kell felemlitenünk hatalmas gondolataival, vagy *Vajda* egy-egy versét mélységes gondolatmenetével. Valóságos filozófiai elmélkedések a költői érzés hullámain, mikor „A bikoli fák alatt“ című versében ezeket mondja:

Miért vagyunk, mi és e minden?

Hogy véghetetlen, ha egész?

És ha egész, hogy véghetetlen?

Soha nem éri földi ész.

Az ember e világra mért jött?
 Mért tűn el oly hamar, hova?
 Mi itten a kétségbeejtőbb:
 Az örök-e vagy a soha?

Elnézek e tündöklő tájon.
 Mi szép világ, arany világ!
 És kérdezem magamba fájón:
 Mért nem maradni itt tovább?

És felel a hegy oldalából
 Lezuhanó vidám patak:
 Elmúl-e testem e világból,
 Mert az Océánba szakad?

A lángoló nap elhunyása
 Ott ama kék hegyek mögött
 Csak földiségünk csalódása;
 Csak rész a vég, a mind: örök.

Csak mi maradunk a sötétben,
 Míg itt vagyunk, életrabok;
 Velünk, amott, a mindenségben
 A nap örökké ég, ragyog . . .

Itt-ott *Reviczky*-nél is találunk hasonló mély értelmű elmélkedéseket.

*

Vizsgáljuk meg most már költészetünk ez általános jellemzése után népköltészetünket közelebbről. Megérdemli, mert új, sajátos, jellemző vonásokat fogunk még találni benne az általánosan jellemzett magyar költészet keretén belül is.

Népköltészetünk, úgy ahogy Pálóci Horváth Ádám, azután Erdélyi, Kriza János, Arany László, Gyulai, Szini Károly, Kálmány Lajos összegyűjtötték s újabban is gyűjti a *Nyelvőr* és az *Ethnographia*, már meglehetősen részletes és gazdag képét adja a népléleknek.

Első pontul kell itt emlitenünk, amit a műköltészetben, sajnos, nem hogy mindig, hanem sokszor nem látunk érvényesülni, hogy tudniillik a népköltészetben épp sajátos öntudatlan eredete folytán *a képzetműködés, a gondolatfonás mindig csak bizonyos hangulatnak, bizonyos érzés megfelelő hangulatának kifejezésekkép* jelenik meg.

Ezért veszi át a nép csakis az igazán hangulatos eredeti alkotásokat a műköltészetből s még ezek közül is csak azt, ami az ő érzése és gondolatkörének megfelel. De viszont az a sok népdal, melyet már eddig felemlítettünk Petőfinél, Aranynál stb., jól mutatja a magyar népköltészet szoros kapcsolatát művésztünkkel.

Népköltészetünket még erősebben fogja jellemezni az alföldi környezet, melyben a nép él s a nótázó, naiv lelkében minden sajátos érzelmi színezettel kapcsolódik. Beleolvassa mindenbe naiv lelke hangulatait. Így a pusztá, az alföldi délibábos, aranykalászos rónaság, mint a szabadság földje összes képeivel hangulatai hordozójává lesz.

Ha a népdalok érzelmi tartalmát vizsgáljuk, mindenekelőtt feltűnik az érzelmek *őszintesége* és *bensősége*. S ez természetes is. A nép fia csakis akkor danol, ha „belső nagy muszájból“ szivét elfogó érzése ez úton szabadul ki s innen e sohasem mesterkéltségre, de mindig természetes őszinteségre.

A népdalok leggyakoribb, igazán kifogyhatatlan tárgya — és mi is volna más — a *szerelem*. Ez a legerősebb, a legáltalánosabb érzés. Így találjuk a rokon népeknél is, de így másutt is. A szerelem, ez a „mindenható érzés“ a lírának leghatalmasabb s legkifogyhatatlanabb forrása.

Mi jellemzi már most közelebről a magyar szerelmi népdalokat? Mindenekelőtt bizonyos véghetetlen *gyöngédség*. Műköltő, sokszor a legkönnyedébb, finomabb, játszóbb képzeletű műköltő nem képes versenyezni e finom, gyöngéd felfogással. Mindig benne látja az élet magasabb boldogságát, tündérvilágát, az élet igazi költészetét. Mélységes filozófiai felfogás csirája rejlik a magyar nép e naív felfogásában. Ha ugyanis a művészet, a költészet filozófiai elméletein végigpillantunk, végszálaikkal ez elméletek mind a szerelmi érzésekre látszanak visszautalni. Az az élet igazi költészete.

Hogy ily magasabb felfogás, igazi költői felfogása az életnek, nyilatkozik meg népdalainkban, annak érdekes bizonyítéka, hogy még idegenek is mennyire rabjaivá lesznek e mély, tiszta, gyöngéd költőiségnek. „Hallgattam, — írja Winkler Henrik boroszlói egyetemi tanár — amint ez egyszerű emberek énekelték kedves nótáikat. Meg kell vallanom, hogy ritkán voltak emberek rám oly kellemes, jóleső hatással, mint ezek az egyszerű alföldi parasztok. Az érzékiség, mely a közönséges életben néha visszataszító, itt le volt szűrődve, a köznapiság talajától megtisztulva, határozottan nemes életnézet nyilvánult énekünkben. Nem voltak közönséges lelkek, nem elfásultak az élet küzdelmében. Megnyerő volt már az a nyilvánvaló öröm, sőt lelkesedés az ő szép nótáikon s az őszinteség és igazság az énekben. Sokszor jutottam ott kedvezőbb s meg vagyok győződve, helyesebb véleményre egyes emberekről, akik azelőtt nem igen jó benyomást tettek rám.“ Lelkesedésében még azzal toldja meg ezt a német író: „A németeket hívják a gondolkodók és költők népének. Az utóbbi elnevezés szerintem sokkal

jobban ráillik a magyarra, ha tekintetbe vesszük a dalban való kedvtelését.“¹

Gyöngédségével, az élet ily költőiebb felfogásával szorosán összefügg költészetének a következő jellemvonása, *szemérmessége*, melyet mindig megőriz a szerelem rajzában a népköltészet. Nem ábrándít ki a költészet világából. Nem hull le a föld sarába. Megőrzi naiv, tündéries érintetlenségét, tisztaságát a szerelem rajzának. Nem így áll a dolog rokonainknál s az összehasonlítás csak emelni fogja a magyar népköltészet esztétikai értékét. Üssük fel Munkácsi Bernát² votják népköltészeti gyűjtését s lapozzunk csak kissé benne. Egész más felfogást találunk a szerelmi dalokban. Ezek egyik csoportja már „Lederkedés“ címet visel s ennek javarésze, az egész gyűjtemény legesleggazdagabb csoportja votják néven *takmak* nevet visel, ami egész külön műfajt jelent, mely nyíltan is, leplezve is, allegórikusan a páros élet pszichológiája helyett a páros élet fizioiogiáját énekelgeti meg.

Népdalaink nagyobb része panaszos, szomorú. Látuk ezt már a zenei részben, sőt azt is, hogy e jellemvonás ázsiai eredetre vall. A török-tatár nomád népekhez viszen vissza. Ezeknek népdalai is efféle rövid lélekzetű, panaszos sóhajtások. Itt most e rövid panaszos sóhajtások kifejező képzetkörét is érdekes lesz összehasonlitanunk. Itt adunk néhány tatár dalt

¹ *Heinrich Winkler* : „Die Magyaren und ihre alter Kultur.“ Breslau, 1901. Az idézet *Simonyi* ismertetéséből: „A magyar művelődés ősi elemei“. Akadémiai Értesítő. 1901. március.

² *Dr. Munkácsi Bernát* : „Votják népköltészeti hagyományok“. Nyelvtud. Közl. M. Tud. Akadémia 1887.

Vámbéry¹ eredeti közlése szerint készült verses fordításban:

Hull a levél, hull a levél,
 Hidegen fúj az őszi szél;
 Rád gondolok, sárga vagyok,
 Idegenben elhervadok.

Akárcsak a mi nótáinkból hallottunk volna egyet.

Nagy házakon kéményekből
 Gyér, karikás füst megyen föl
 Szüleimre emlékezem,
 Esztendő lesz az éjjelem.

Szeretlek rózsám tégedet,
 Szemöldököd, meg a szemed;
 Hajnali nap, esteli hold
 A szememben szép alakod.

Esti csillag a hold mellett,
 Ideje már le is menned,
 Téged várlak, édes rózsám,
 Hogyha szeretsz, térj meg hozzám.

Selyem öv a szép derékre,
 Csinos legény falu szépe;
 Ha tizenöt éves a lány,
 Mért ne tegye, amit kíván.

Vámbéry szerint a magyar nótaköltészet úgy, ahogy Erdélyi s Kriza gyűjtései mutatják, „feltűnő megegyezést tanusít a volgai törökök és az ufai meg az orenburgi baskirok népies dalaival és énekeivel“.² Ázsiai

¹ *Vámbéry Ármin*: „Éjszaki tatárok dalai“. Nyelvtud. Közl. II. k. 1863. 117—130. l.

² *Vámbéry Ármin*: „A magyarság keletkezése és gyarapodása.“ Budapest Franklin-társulat, 1895. A tatár dalokra vonatkozólag id. helyen. A „Baskir szerelmi dalok“. Nyelvtud. Közl. XIII.

eredetre vallanak a keleties szóképek, alakzatok, a virágok szereplése is.

Népköltészetünk felöleli a népelet összes jeleneit s igazán hű tükre az egész népeletnek, épp a népelet belsejét tárja fel előttünk, az érzések, vágyak édes-bús világát.

Megjelenik benne előttünk a falusi, a mezei élet, sőt a nép fiának, például a katonának besorozott legénynek városi élete is.

Látjuk a falusi nótás legényt, aki ha kiáll a kapuba s egyet-kettőt kurjant büszke önérzettel, tudja a falu népe, hogy ő az. Látjuk, amint büszke önérzettel beüzen a rózsájának, hogy jöjjön ki.

Halljuk, hogy szólítgatja édeskedő, becézgető kifejezésekkel rózsáját s e tekintetben végtelen gyöngédséget és mesésen ritka gazdagságot mutat a magyar nyelv: rózsám, galambom, violám, babám, virágom, aranyom, madaram, kincsem, cicám, szerelmem, gyémántom, lelkem, szívem, tubicám, tubiskám, angyalom, kedvesem, fiam, édes fiam, egyetlen, édes kis angyalom stb. Melyik nyelv lehet gazdagabb és bensőségesebb a kedves ily elnevezéseiben, megszólításáiban.

A boldog szerelemről aránylag kevés és rövid nóta zeng. A boldogságnak rendesen nincs szava. Ilyenek például:

Rózsa vagy, rózsa vagy,
Még annál is szebb vagy;
Aranynál, ezüstnél
Nekem kedvesebb vagy!

* * *

Az én rózsám kökény szöme
Többet ér, mint Somogy mögye,

Somogy mögye az uraké,
De a rózsám csak magamé.¹

*

Az én rózsám kis gunyhója
Többet ér, mint Buda vára.
Buda vára az országé,
De a gunyhó a rózsámé.²

*

Nem anyától lettél,
Rózsafán termettél,
Piros pünkösd napján,
Hajnalban születél.

*

Búzáat kötöttem keresztbe,
Nem tudom, hány van ezerbe?
Valahány szem van ezerbe,
Annyiszor jussak eszedbe.

*

Olyan a szemed járása,
Mint a csillag ragyogása,
Olyan a szád mosolygása,
Mint a hajnal hasadása.

Sokkal több és szebb nótában szól a kesergő szerelem. Ki győzné azt mind, csak a szebbeket is ide írni s mikor úgyis olyan ismeretesek. Csak egy pár emlékeztetőt:

Amerre én járok, még a fák is sírnak,
Gyöngé ágaikról a levelek hullnak.

Hulljatok levelek, rejtsetek el engem,
Mert az én galambom sírva keres engem.

Hulljatok levelek sűrűn az utamra,
Hogy ne tudja rózsám, merre ment galambja.

*

¹ Vikár Béla gyűjtése. Ethn. 1899. I.

² Dr. Sebestyén Gyula gyűjtése. Ethn.

Bánom, hogy utánad jártam,
Tudod, mennyit áztam, fáztam;
Beh megesaltál utoljára, utoljára
Itt hagytál magánosságra.

Megérem még azt az időt,
Sírva mégy el kapum előtt;
Megöleled a félfáját,
Úgy siratod a gazdáját.

*

Kidőlt a fa mandulástól,
Elszakadok a rózsámtól
Úgy elszakadok szegénytől,
Mint ősszel fa levelétől
Meválik.

*

Fölleg borult az erdőre,
Nem átkozlak, ne félj tőle;
Ha rád ajkam átkot szórna,
Soh'sem szerettelek volna.

*

Nem átkozlak, nem szokásom,
De sok sűrű sóhajtásom
Felhat a magas egekre,
Hej, te felelsz meg ezekre!

Nekem a legszebbik estve
Fekete színre van festve;
Komor felettem az ég is,
Elhagyott a reménység is.

*

Nincs már nekem szeretőm,
Csak egy veres keszkenőm
Csókolom a keszkenőm,
Gondolom a szeretőm.

A csalódott, vagy elhagyott szeretőt azonban nem nagyon emészti a bánat. Legalább kétségbe nem esik. A magyar legény azt tartja ilyenkor, „hiszen fáj a

szívem, jobb lett volna, de így is jó“ . . . „Ha nem szeretsz, mért nem mondtad régen“ . . . „Köszönöm a szívességedet“ . . . stb. Könnyen túlteszi magát, akár csak ha kedves lovától kellene megválnia. Furesa, de e kettőt becsüli mégis legtöbbre mindenek között, azért mondja a nóta:

Szép asszonynak, jónak,
Szép járású lónak
Kár megöregedni!

Nem bánkódik, nem emésztí magát a megcsalt legény hűtlen szeretője után, csakúgy, mint az ifjúsága eltűnésén sem búsul, nem évődik rajta. Az ifjúság eltűnése felett való búsulás annál inkább megvan a tót, az orosz, a szláv népkölteményekben. Így beszél az orosz népdal az ifjúság „tűnő éveiről“, „boldog napjairól“, hogy úgy elshantak, mint „a tavasz hullámai“, a tót dal meghatóan kesereg az ifjúság elmúlt idejéről:

Boly časy boly,
Ked' som ja mladym . . .

*

Zahučaly hory.
Zahučaly lesi,
Kde že sa podely
Moje mlade časy . . .

Igazi szláv hang ez. Szláv sajátság az önmagával való foglalkozás, tépelődés, az ez irányban kimélyített lelki világ, e túlságos melancholia, mely az orosz nemzet minden nagy írójában megtalálható, Turgenyevben, Dosztojevskiben, Gogolyban, Tolsztojban.

A magyar népköltészetben e hang ismeretlen; nem évődik, nem foglalkozik önmagával, nem emésztí magát, a józan, mértékletes, nyugodt magyar jellem. Az ifjúságról való megemlékezése alig fordul elő a

népdalokban s akkor is férfias, az erő nyugodtsága szól belőle. Ilyen ez a nóta:

Mikor én még legény voltam,
A kapuba kiállottam,
Egyet-kettőt kurjantottam,
Mindjárt tudták, hogy én voltam.

Bezzeg mostan kiálthatok — folytatja a második szak — s akár százat kurjanthatok, még se tudják, hogy én vagyok. Az ifjúságról való megemlékezés is tehát e külső világra vonatkozik, nem belső, lelki világára s így épenséggel nem vethető össze a szláv búsongással. A „Kalapom szememre vágom“ kezdetű régi dal, noha műköltő nyoma látszik rajta, igazi magyar hangon szól az eltűnő ifjúságról. Nem az ellágyuló szláv búsongás hangja ez, hanem a magyar erőé. Még itt is, ha eltűnő ifjúságára gondol, így szól ez az erő:

Fogd meg pajtás a vasvesszőt,
Verd meg véle a temetőt,
Mért nem kedvez semmi szépnek,
Semmi épnék.

S ezzel aztán készen is vagyunk az ifjúságról való megemlékezésekkel a magyar nótákban.

Műköltészetünk ilyen hangjai pedig idegen, határozottan szláv hatásra vallanak. Ilyen Reviczky több verse, főleg az, mely oly szépen kezdődik:

Meg-meglegyint szellője tünt napoknak
Távol vidékről, hol a rózsa nyit.
Virágid, ifjúság, hogy hulladoznak,
Hogy szétfoszolnak fényes álmaid.

Benne a népköltészetben az egész alföldi környezet, ahogy azt annak idején vázolni iparkodtunk. De benne vannak a különféle benyomásokhoz kapcsolódó

hangulatok is. A zöld erdő, a piros rózsa, fehér hattyú, fekete éj, fekete holló stb. . . . szinte egységes szavakká olvadtak az érzéki kép kifejezésére. A hulló levél, a hulló virág, az őszszel fújó hideg szél, a „sárga levél“, a válás, a búcsúzás, az elmúlás vagy a halál szomorú gondolatával kapcsolódik. A „szomorú fűz hervadt lombja“, a szél, az erdő zúgása, az esőcseppektől könnyező lomb, a bánat, a szomorúság képzeeteivel olvad össze.

A nép tehát beleolvassa hangulatait, érzelmi állapotait az érzéki képekbe :

Sirat engem a madár is,
Lehajlik hozzám az ág is . . .

Szomorúan zúg-búg a szél,
Csendről, nyugalomról beszél . . .

Amott egy nagy cserfa zöldül,
Tetejében vadgalamb ül ;
Ott ül, ott ül, oly búsan szól,
Hogy a levél hull az ágról! . . .

A hangulatok vezető hatása alatt indulnak meg már most az alföldi környezet különféle benyomásaiból nyert emlékképekből ép a hangulatokat gondolatokkal kifejező, különféle képzetkapcsolások. Ilyen az alakító, személyesítő, hasonlító, jelentető képzetkapcsolás.

Mikor például az Ocskay Lászlóról szóló kuruc énekekben azt olvassuk :

Írjátok furérok, írjad sereg-diák
Vérveres téntával a nagy szentenciát . . .

akkor az a vérveres csak oly *színjellemezés*, amilyen például más irányban a hangfestés, a vérveres szín rosszat, vérontást jelentő kapcsolati hatásával akarja

festeni a halálos ítélet erejét. Így beszél később a hollókról is ugyanott.

Nagy fekete hollók sűrűn szálldosának . . .

A *hasonlító* képzetkapcsolásra eddig is sok példát láttunk. A nép nagyon szereti bizonyos *nagyítással* használni:

Sírtam, mint a záporosó,
Hogy tőled búcsúzni késő,
Galambom.

Ugyanez a hasonlító képzetkapcsolás mondatja a kuruc énekekkel metafora alakjában Ocskairól.

De nem kár, hazáját, vérit eladónak
Szemeit kivájni *fekete hollónak*.

A hasonlító képzetkapcsolás egész fonadékot adhat, így érdekes e nóta gondolatfonadéka, amennyiben az egész csak ilyen:

Édes anyám *rózsafűje*
Engem *nyitott* utoljára,
Bár engem se *nyitott* volna,
Maradtam volna *bimbónak*.

Az alföldi környezet benyomásait feldolgozó e képzetkapcsolásokat aztán a hangulat irányítja, vezeti, tömöríti sajátos színes egységbe, mint valami mágnesvég a papíron heverő vasporszemeket. Ez az alakító, formáló, bűvös mágnes a *hangulat*, az érzés bizonyos lelkiállapota.

Az így létrejött népköltészetből megismerjük az egész alföldi életet. Előttünk a pusztá, az alföldi délibábos, aranykalászos rónaság, mint a szabadság földje, hol a szél is szabadon fúj, a szülőföld, a kis falucska, a fonó, a „guzsalyas“, majd a gőzös, a kaszánya, a „stockház“, épp úgy, mint a csillagok, a fecske, a turbékoló gerle, vadgalamb, szóval a nép

fiára ható összes érzéki képek jelentésükkel együtt hatalmas érzelmi járulékot nyernek s ez úton kapcsolódnak az érzelmet kifejező képzetekkel.

Így tekintve a dolgokat, nemcsak azt mondhatjuk, hogy fizikai értelemben tényleg ősei porán, ősei hamvain él a nép, hanem tekintve a hagyománynak és saját elmúlt életének kifejlődött, állandósult gondolatkapcsolatait és hangolt emlékeit, mult életének emlékein is él, mert lelkében e világ képéhez hozzátapadnak hagyományai s életének emlékei s így bizonyos tekintetben multján él.

Az egész népélet benne a nótában. Látjuk, amint hajnalban kimegy az arató nép s este, amint visszajő. Így festi ezt a balladarészlet is:

Telekiné Évi lánya
Mind a legényeket várja.
Hej, de mindhiába várja,
Csak nem akad neki párja.
Várja, ha jó piros hajnal . . .
— S megérkeznek alkonyattal.
Zsebkendőjük messze kéklik,
Úgy mennek az utcán végig . . .

Pompás rajzát találjuk benne a népélet különféle alakjainak. Ilyen nóta például a „Beszegődtem Tarnócára bojtárnak“ . . . Van, amelyik az egész juhászéletről szól. A következő meg a kanászról szól:

Megismerni a kanászt
Ékes járásáról
Tánera termett lábáról,
Tarisznya-szijjáról.¹

Sőt még a népviseletnek is hű rajzát adja egy-egy nóta:

¹ Dr. Sebestyén Gyula gyűjtése. Ethn.

Kis kalapom darutollas, virágos,
 Félre csapom, jaj de nagyon betyáros.
 Babám vette, sejha, elmúlt vásár elején,
 Reng a virág kis kalapom tetején.¹

* * *

Bő forrása a népköltészetnek a katonaélet a maga fényes oldalavat is, de sokkal inkább a szülőföldtől való távollét, a válás okozta fájdalommal és sok egyéb keserőségeivel a „komisz“ életnek.

Régi énekek dicsérik a katonaéletet. Különösen a verbunkos nóták, melyek ezzel ép a toborzás célját szolgálták. Ilyen kiválóan Amade éneke:

A szép fényes katonának gyöngy, arany élete,
 Csillog-villog jó vitéz fegyvere.
 Szép élet, vig élet, soha jobb nem lehet,
 Hopp, hát jöjjön katonának, ilyet ki szeret.

Régi nóták panaszolják azonban a szegény ember fiának rákényszerítését a katonai szolgálatra.

Már minálunk verbuválnak kötéllel,
 Elfogják a szegény legényt erővel;
 A gazdagnak öt-hat fia, nem bántják,
 A szegénynek, ha egy van is, megfogják.

A mai törül metszett édes-bús nóta is panaszolva mondja a katona legény ajkáról az őt meglátogatni jövő édes anyjának:

Édes anyám ha bejön kend Egerbe,
 A kaszárnya ablakán hej nézzen be,
 Ott lát engem komisz baka ruhába,
 Göndör hajam rövidre van levágva.

Az anyai szív bánatát is halljuk a katona legényfia után:

Édes anya kiállott a kapuba,
 Sírva nézi, hogy a fia katona.

¹ Gönczi Ferenc gyűjtése. Ethn.

Vagy :

Sírhat az az édes anya, kinek katona a fia,
Mindig van annak halottja, éjjel-nappal sirathatja . . .

De nemesak amit az édes anyjának ír, hanem az is, amit kedves babájának ír, szomorú és csak a katonaélet nyomorúságait panaszolja benne. Meghatóak e panaszos nóták :

Irnék, jaj de nehéz
A könnyű penna is,
Feketének lácik
A hattyú tolla is.

E bágyatt kezembü
Író toll kiesik,
Két szemembül a köny
Mint patak úgy fojlik.

(Kálmány Lajos : Koszorúk az Alföld vadvirágaiból.)

Vagy a másik :

Asz' gondolod, hogy én sírok.
Szomorú levelet írok ?
Reszket kezem, nem írhatok,
Fáj a szívem, nem szólhatok !
Most irattam a levelet,
Beleírták a nevemet ;
A levelem szomorú lösz,
Az írásom mind jajszó lösz.

(Ugyanott.)

A katonanóták javarésze szomorú. Sok keserűségről tud beszélni a nóta, büntetésről, a fárasztó menetelésről, például :

Százados úr ha bemegyek írószobájába,
Megnézem a büntetésem asztaliókjába,
Százados úr, kérem szépen, engedje el büntetésemet,
Eresszen el szabadságra ölelni kedvesemet.

Vagy :

Akkor szép a baka, mikor masirozik,
Minden csárda előtt nagyot sóhajtozik,

Levágja csákóját mélyen a szemébe,
Hogy ne lássa senki könnyét a szemébe.

A székely katona is keservesen dalolja a felette népszerű régi nótát:

Édes anyám, mér' „szüntél“ e világra,
Kilenc fontos ágyúgojó számára;
Kilenc fontos ágyúgojó eltalál
S azt se mondom voltál-e édes anyám,
(Seprődi, Ethn.)

A következő nagyon népszerű nóta is azt mutatja, hogy nem igen kívánczik a nép fia katonaéletre:

Húzd rá cigány, szakadjon el a húrod.
Már énnekem úgy sem sokáig húzod;
Majd húzza a Ferenc József rezes bandája,
Siralmas lesz annak a hallgatása.

A katonasághoz elkerült legényt szinte gyászolja odahaza maradt babája:

Nyisd ki babám zödre festett kapudat,
Ereszed be rég nem látott galambod.
Beeresztem, mióta hogy láttalak! ?
Három éve, hogy téged gyászoltalak.
(Seprődi, Ethn.)

Az előbbi időkben meg idegen földre került katonáinkban a honvágý is fokozta a keserőséget. Megható egyszerűséggel szól ez a következő rövid nótából:

Nagy-Abonyban csak két torony látszik,
De Majlandban harminckettő látszik.
Inkább nézném az abonyi kettőt,
Mint Majlandban azt a harminckettőt.

Igazán kevés az a katonanóta, mely dicséri a katonaéletet, mint például:

Kapitány úr kihúzta már a kardját,
Oszlopba is állítja a századját;
Kapitány úr kihajlik a nyeregből,
Még a nap is szebben néz le az égről.

Még a huszárélet hagyján, annak megvan a maga varázsa a régi lovasnép magyarra :

Masiroznak a kék inges huszárok,
Megersiradják az abonyi leányok.
Édes anyám varrasson kend kék inget,
Mert én bizony kék inges huszár leszek !

Kék az ingem, rojtos gatyá van rajtam,
Szilaj csikó rúgja a port alattam. —
Édes szülém, ne búsuljon érettem,
Örüljön, hogy magyar huszár lehettem.

A nép is azt tartja, hogy ez csak a magyar-
nak való :

A bakancsot viselje hát az oláh,
Csödör csikó nem is illik az alá . . .

Sokszor egész történetek, balladák kerekednek ki a katonáélet szomorú eseményeiből. Így termett manapság a következő vadvirág :

Szombathelyi kaszárnyában temetnek,
Szemefényét temetik az ezrednek
Könybe borult a félváros miatta,
Még a dob is, trombita is siratja.

Róla, hogy a véres ruhát levették,
Szíve fölött találtak egy levélkét.
Az nap hozta messze földről a pósta.
Az volt benne: — Férfjhez ment az Ilonka.

A katonaballadák legszebbje a melódiája miatt már említett *Gyöngye Sándor nótája*, megható tragédia nótában, minek igazán kár, hogy akár képzőművészeti, például festményen, akár műzenei feldolgozására, például afféle népoperában, mint a „Parasztbecsület“ vagy akár népszínműben nem vállalkozott még senki.

Általában sajnálattal jelenthetjük ki, hogy míg a népélet többi jeleneteit festészetünk életképei meg lehet-

sen feldolgozták. sőt népéletünk jellemző alakjait újabb szobrászatunk is előszeretettel iparkodik plasztikusan feltüntetni Izsó nyomdokain haladva, addig a katonaelet ilyenén feldolgozását sem festészetünkben, sem szobrászatunkban nem találjuk, kivéve talán egy-két festményt, pedig az életkép-festészet egész külön ága lehetne ez s a szobrászat is művelhetné. Nem kis okát találjuk ennek a hiánynak a politikai viszonyokban. Életképfestészetünk és szobrászatunk ép a népies, nemzeti jellemvonásokat keresi. No már micsoda nemzeti van a mi nem nemzeti hadseregünkben és micsoda népies, népszerű a mi szegény bakáink „komisz“ életében?

Azért keserű a róla szóló nótaköltészet alaphangja is, azért nem dolgozza fel művészetünk sem a különben a nép fia javakorának legszebb esztendeit magába foglaló s így ilyenén feldolgozásra éppen alkalmasnak kínálkozó katonaeletet.

*

Külön kell megemlékeznünk itt a népköltészetnél a régi betyáréletről és költészetéről, a *betyárballdákról*. Az alföldi balladákat ugyanis a betyárélet rajza szülhette.

Ilyen alföldi betyárballdák *Fehér László*, a vásárhelyi pusztáról elszakadt *Török Palkó*, *Albert Jóska*, *Bekő Ambrus*, *Csehó Pista*, *Angyal Bandi*. Angyal Bandiről külön tudjuk például, hogy Ónody András volt igaz neve, Nyíriben született s atyja a Károlyi grófoknak volt gazdatisztje. Róla járta a híres nóta:

Lám megmondtam, Angyal Bandi, ne menj az Alföldre,
Csikósoknak, gulyásoknak közibe, közibe;
Mert megtanulsz lovat lopni ézibe, ézibe,
Majd úgy kerülsz a vármegye kezibe, kezibe.

A betyárvilág nem oly sötét még sem, mint amilyenek erkölcsi szempontból s merőben idegen szemlélő előtt látszhatik. Megvan ennek a csirájában a maga hatalmas, épp erkölcsi mentő motívuma s ez az, hogy az elzüllött hajdúságból, szabadsághősökből, bűjdosókból alakult ki eredetileg. A régi kuruc bűjdosó hajdúk világának folytatása ez. Ép ez adta a nép előtt sajátos nimbuszát is a betyár-, a zsvány-

210. A betyár. Liezen-Mayer Sándortól. Az Athenaeum Petőfi-kiadásából.

költészetnek. És bár a mai rendes állapotok mellett csak kárhozthatni lehet, régi betyárköltészetünk pszichológiájának megítélésénél nem szabad kifelejtenünk e csodálatos nimbuszt, e sajátos szuggesztív tényezőt.

Egy-egy betyárnótában még ez a régi bűjdosó hang szólal meg. Ilyen Gesztely Jóska, a negyvenes években öt vármegyét rettegésben tartó betyárának nótája :

Erdők, mezők, vad ligetek,
De sokszor jártam bennetek!

De sok nappalt éjszakával
Töltöttem el bújdosással

Zöld erdőnek lombos ága,
Sokat búsultam alatta.
Gesztely Jóska két szép lánya,
Mindig aztat siratgatja.

Édes anyám sok szép szava . . .
Kit fogadtam, kit meg soha.
Fogadnám most, de már késő,
Hull a könnyem, mint az eső . . .

A betyárballadák határozottan külön műfaj volt tehát nálunk s joggal vethetők össze az angol Robin Hood-féle határballadákkal.

Ha ezt a betyárköltészetet közelebbről vizsgáljuk, könnyű belátnunk, hogy ez mindig tragikus. A betyár üldözés tárgya; üldözik a zsandárok. Előbb-utóbb hurokra kerül s elnyeri büntetését. Ez a *külső tragikum*. De a betyár érzi is, tudja is, hogy rossz életre adta fejét. Sokszor valami szerencsétlen, boldogtalan szerelmi viszony adta elkeseredésében e lépésére a döntő elhatározást. Sokszor bántja a lelkiismeret. Tudja, hogy rossz vége lesz. Ezért hallunk sokszor ilyesmit:

Édes anyám sok szép szava,
Hogy nem hajtottam rá soha,
Ráhajtanék, de már késő,
Hull a könnyem, mint az eső . .

Vagy:

Édes anyám be sokat kért a jóra,
Hogy ne menjek este későn sehova,
Nem hallgattam édes anyám szavára,
Bejutottam kecskeméti fogházba . . .

Vagy:

Hej mint ősszel a falevél,
Hervad, ha megcsípi a dér,
Az én két halvány orcámat,
Elhervasztotta a bánat!

És ez a lelkiismereti furdalás, a rossz élet e bánata a *belső tragikum*. A betyárélet tehát e kettős tragikumával nagyon alkalmas volt épp a tragikai dal, a balladaköltészet kifejlődésére.

Tudtunkkal ezt még nem emelték ki, pedig a dolgot nagyon érdekesnek tartjuk. Nemcsak e műfaj kifejlődésének természetes magyarázatát kapjuk így, hanem e műfaj, a magyar betyárballada költői értékére, becses voltára is világot vet. Határozottan nagyon értékeseknek kell ugyanis tartanunk a magyar betyárballadákat, *nem csak mint különös magyar műfajt, hanem költői szempontból is kiválóan becses magyar sajátosság ez a betyárköltészet épen mély tragikumával.*

A betyár büntetése vagy hosszú fogság, amiről így szól a nóta:

Ne csudálkozzatok,
Hogy én sárga vagyok,
Harminchárom fontos vasat
Máris elszagगतok.

Vagy pedig elítélik az akasztófára s akkor siralomházba kerül. Ezt festette meg Munkácsy a legtisztább tragikumot kifejező képek egyikén. A *Siralomház* mély és tiszta tragikuma csak nyer előttünk tartalomban és értékben, ha forrásával, a betyárköltészet tragikumával kapcsolatban fogjuk fel. A *Siralomház* igazi magyar kép s magyarságát a betyárköltészet tragikuma adja. Szinte halljuk a nótát:

Látom, az életem
Nem igen gyönyörű,
Ha csak az Úristen
Rajtam nem könyörül.

Jönnek nézéseemre
Mintha halva volnék,
Talán még jobb volna,
Ha halva feküdnék.

Kezemen, lábamon
 Egy nagy fene bilincs,
 Jaj, de sokat nyílik
 Az az ajtó-kilincs!

Mind ez elemekhez hozzájárult még a régi bújdosó-nóták fenmaradt nimbusza, melyekből e betyárköltészet fejlődött s ez adta meg azt a sajátos varázsát, melylyel a nép fiára hatott. Szeretettel vette ez alakokat körül, akár a régi bújdosó vitézét. Hozzájárult még az is, hogy a rend fentartói egy időben idegen hivatalnokok voltak és ezekkel szemben a népképzelet és szeretet a puszta fiának pártjára állott, még ha ez rossz életre adta is magát. Megható szépen, a mulás örök bánatával kapcsolódva nyilatkozik ez talán legszebb betyárballadánkban, a *Bogár Imre* nótájában, akinek ugyanazzal a költői képpel kezdi s végzi a történetét:

Zavaros a Tisza,
 Nem akar higgadni,
 Az a híres Bogár Imre
 Által akar menni.

Majd a vers végén visszatérve e képre festi az ellenkező hangulatot:

Kiapadt a Tisza,
 Csak iszapja maradt:
 Meghalt szegény Bogár Imre,
 Csak a hire maradt . . .

Abban is volt valami, hogy ép a legdaliásabb, legügyesebb, legszebb, de duhaj és mulató természetű legényekből kerültek ki a lókötők, a betyárok, mint a nóta is mondja:

Ha benyúlok a kis lajbim zsebébe,
 Jaj de kevés száz forintos van benne;
 Kiszakitok a ménesből egy csikót,
 Rongyos kupec ad érette nagy bankót.

Daliás, karesú természetükről is szól a nóta :

Reeski Bandi szép legény volt,
Nadrágszítja két lyukra volt;
Által is ment a Körösön,
Bele is fült örökösön.
Hej! Nyírfalevél, nyárfalevél,
Mind elsodri az őszi szél . . .

Az utolsó két sor pompásan siratja el a karesú szép legényt, hogy úgy elpusztul minden, mint az őszi szélben a levelek, akár kicsi, akár nagy, amit a nyírfa- és a nyárfalevéllal példáz.

E daliás, mulatós, alapjában jó természetű, de rossz életre került legények tragikus betyáréletébe jól illeszkedik bele a betyárszerelem. Akivel a zsandárok se bírtak, bír a rózsája :

Nagy az én rózsám ereje,
Kilenc pandur nem bír vele,
De ha az én szavam hallja,
Sírva borul az asztalra . . .

Sokszor e szerelem lesz a betyárélet tragikumának középpontjává. Vagy akkor fogják el a zsandárok a szerelmes betyárt, mikor rózsájánál időz, rózsája ölében felejtí fejét, vagy maga a leány lesz esetleg szerelmi gyűlölségből, vagy bosszúból árulója.

A műköltészet is feldolgozta a betyáréletet, főleg Petőfi, kinek *Fürdik a holdvilág az ég tengerében* . . . kezdetű elbeszélő nótája kitünő kép a betyáréletből, felöleli külső és belső tragikumát.

Az első sorok a betyár bujdosó életét festik :

Fürdik a holdvilág az éj tengerében,
Méláz a haramja erdő közepében . . .

A belső tragikum szól a következőkből :

Fokosa nyelére támaszkodik s mondja:
Mért is adtam fejem tilalmas dologra!

Édes anyám, mindig javamat akartad,
Édes anyám, mért nem fogadtam szavadat?

S a külső tragikum a befejező sorokból:

Édes anyám meghalt . . . , kis házunk azóta
Régen összeroskadt . . . , s áll az akasztófa.

A betyárballadák mellett aztán egyéb *alföldi balladák* is fejlődtek ki, ilyenek *Szögvári Katica*, *Bátori Ilonka*, az agyontáncoltatásról szóló *Sági bíró lánya*, *Igacs Rózsi*, *Az áspis kígyó*, melyet csak a mátká mer kivenni a kedvese kebeléből s a *Megöltek egy legényt* . . . kezdetű, akit a Tiszába dobtak s mikor a halászok kiszedik, senkinek a szavát nem hallja, csak a babáját:

Oda ment babája,
Kelti, meg is hallja:
„Kelj fel, kelj fel, édes rózsám,
Gyere velem haza!”

„Csináltatsz-e nékem
Diófa koporsót?”
„Csináltak, csináltak
Márványkő koporsót!”

„Megsiratsz-e engem
Három leány előtt?”
„Megsiratlak, megsiratlak
Egész világ előtt!”

Az alföldi balladák mintáin indult el aztán Arany János, mikor a magyar műballadát megteremtette. Balladánk története tehát így követhető: A régi középkori vitézi énekekből kerekednek ki a balladák már a kuruc kor előtt s főleg a kuruc korban, mint kuruc balladák. Ezek helyébe lépnek a bújosó-nóták s nyomukban a betyárballadák, melyek körül egyéb tárgyú alföldi balladák is fejlődnek. Ezek mintájára teremti meg Arany János a műballadát.

Egészen külön fejlődést mutat e téren s kiválóan művészi balladákat termelt a bérees hazájú székelység, mintha e műfaj művészibb kifejlődésére csakugyan alkalmasabb természeti környezet volna a bérees, változatos, hegyvidéki táj, mely egyrészt kihívja s felesigazza a képzelő erőt, másrészt a róna egyenességével, nyíltságával szemben a rejtett, a titokzatos sejtelmeivel tölti el az emberi lelket. Ily igazán művészi szerkezetű székely balladák: *Kádár Kata*, *Kőmives Kelemenné*, mely régi, állítólag az egész Balkánban elterjedt monda magyar feldolgozását adja művészileg fejlesztett végzetszerűséggel, *Bátori Boldizsár*, *Bodrogi Ferencné*, *Balog Józsi*, *Budai Ilona*, *Fogarasi István*, *Biró Máté*, *Ugron János*, *Dániel Imre*, *Váradi József*, *Dakó Sándor* s a megható balladácska. *Teleki Évi*, ki Palkó Pistát szereti, de erről, mint jobbágyfiúról hallani sem akar Évike édes anyja:

Telekiné lánya, Évi
Anyját de hiába kéri.
Fájdalmába', keservibe'
Kimenyen a ház elibe,
Ház elibe, kerek dombra . . .

Ott zuhog az Olt folyója.
„Édes anyám jaj énnekem!
Pistát el nem felejthetem.
S mintsem haragodat lássam,
Legyen az Olt hitestársam.

A bukott leány sorsát adja elő mintaszerű balladában a *Homlódi Zsuzsánna* című. A bukott leány sorsáról szól a *Török Zsófi* című is. A legrégebbiek közül való pedig *Molnár Anna*, mely még jobbára rímtelen ősi nyolcasokban beszéli el, hogy Molnár Anna, akit Ajgó Márton magával csalt s az erdőben el akar csábitani s aztán arra a fára felakasztani,

amelyen már több nőszemélyt akasztott fel így, — mint vágja le Ajgónak a nyakát Ajgó saját kardjával. Azután felveszi a vitéz ruháját s lován haza vágat. Mikor ura megigéri neki, hogy nem fogja szidni, verni visszatérő feleségét, csak akkor fedezi fel magát.

Sajátos műfaját teszik népköltészetünknek a régi, Dunántúlon ma is divó *regős énekek*. E regős énekek szövege nem fordítás, hanem mindamellet szláv és pedig horvát hatás eredménye,¹ mint a melódia is, amin szintén megérzik már a magyar ritmizálás változtató hatása. De ha horvát hatás eredménye is e szövegek, mégis csak közülök eredetibb alakban maradt fenn minálunk, mi ismét ép fajunk erős konzervativizmusát mutatja.

Népköltészetünkkel kapcsolatosan említjük fel az úgynevezett *kurjantásokat*, főleg lakodalmi kurjantásokat, göcseiesen „rikéttások“-at vagy „hujéntás“-okat, például:

Akinek itt kedvő ninesen,
Annak ees esőpp eszű sinesen.

A magyar jókedvnek sokszor találó termékei ezek.

A jókedv e termékei mellett a *magyar néphumorról* is meg kell emlékeznünk. Nótákban is találjuk, noha itt erősebb gúnynyal vegyül és szókimondó kanász nyelven mondja meg a magáét. Ártatlan humor szól a különféle mesterlegényekről, kiknek egyike a csirizes tálba, másika a festékes tálba fullad bele, vagy az egyes vidékeket gúnyoló nótákban, például:

Dorozsmai legények
Jaj de szíépek szegínyek,
Egyik siket, moásik vak,
Neki megy a moásiknak,
Neki megy a moásiknak.

¹ *Kuluc Xav. Ferenc. Ethnogr. 1901. 5.*

Sokkal több humor szólal meg azonban prózában, a népmesékben. Ily hamisítatlan néphumor derít jókedvre az *Apám lakodalma* című székely népmesében Kriza „Vadrózsák“ című gyűjteményében. A székely góbé furfangos, kacskaringós képzelete valósággal remekelt benne. Jó e nemben ugyanabban a gyűjteményben *A huszár, a szolgáló és a rák*.

Népmeséink anyagában, amint Arany László¹, Sebestyén Gyula² s legújabban Katona Lajos³ is kimutatták, hiába keresünk ősi, faji, nemzeti jellemvonásokat. „Őseredeti magyar mesék, melyekben a pogánykor mitoszai tükröződnének“, ma már nincsenek. A keresztény kultúrával nemzetközi anyaggal látott el minket is a mesék vándorlása. De amint Arany László jól megfigyelte s utána Sebestyén és Katona is hangsúlyozták, nem a mesék gondolatvilágában kell a faji jellemző vonásokat keresnünk, hanem az előadásmódban, a feldolgozásban, az elrendezésben, a meseszövegszövegben, a hangban, a stílusban, a fordulatokban. És ezekben fel is találjuk a magyar faji, nemzeti jellemvonásokat s itt első sorban a jóízű magyar humort, a magyar jellemerőt, az erős faji érzést, hazaszeretetet, a fatalista megnyugvást, szóval az összes jellemvonásokat, melyekkel az általános jellemzésnél foglalkoztunk.

Érdekes, hogy a magyar józanság mily humoros

¹ Arany László: „Magyar népmeséinkről“. Székfoglaló a Kisfaludy-Társaságban 1867 máj. 29. Évtapok. IV. Pest. 1870. 108—191. l.

² Dr. Sebestyén Gyula: „Beöthy-féle képes irodalomtörténet“. II. 488—491, 490—504. l.

³ Katona Lajos: „A magyar népmese irodalma“. Ethn. 1901. 8. 10.

hangon nyilatkozik meg a mesélő előadásmódjában. „Oly régen volt, talán igaz sem volt...“, „úgy láttam, mint most“ ... célozgató kifejezésekkel kíséri a mesét. Kedvelt bekezdés: „Egyszer volt, hol nem volt, az óperenciás tengeren is túl volt, kidőlt-bedőlt kemenének oldala sem volt, mégis pogácsát sütöttek benne“... A befejezésnél meg: „Most is élnek, ha meg nem haltak“ ... „Holnap legyenek a kietek vendégei“ ...

A népköltészetben megnyilatkozó népeletet pompásan rajzolták az irodalomban Petőfi, Arany, Jókai, különösen ez utóbbi a „Népvilág“-ban s a „Sárga rózsa“ című regényében.

* * *

Ha végig tekintünk most egész költészetünkön, nyilvánvaló előttünk, hogy költészetünk mindenkor hatalmas hazafias tényező volt a nemzet életében. Ő fejezte ki a nemzet érzéseit, vágyait s a nemzeti összetartás érzésének lett ezzel mindenkor leghatalmasabb ápolója, fentartója. Magán viseli így a magyar faji, nemzeti jellem összes vonásait. Így természetesen túlnyomóan jellemzi az erő, a méltóság, a faji büszkeség ősi érzése. Közelebbről pedig a népköltészet csakugyan hű tükré a nép egész életének, de nemcsak a népelet külső jeleneteinek, hanem belső világának is, az érzések, vágyak víg-szomorú világának.

Nemcsak költészetünk, hanem egész irodalmunk is többé-kevésbé hű kifejezője volt a nemzeti érzésnek. Voltak idők, mikor valóságos menedéke, máskor meg fegyvere volt.

A forradalomra következő elnyomatás szomorú napjaiban úgyszólván tojásokon kellett táncolnia az irodalom embereinek nálunk a mindenre gyanakodó rendőrség miatt s mégis ép az irodalom volt talán legerősebb

menedéke a nemzeti érzésnek. Császár Ferenc, majd Kemény *Pesti Napló*-ja, Nagy Ignác *Hölgyfutárja* s később a *Vasárnapi Ujság* hazafias hivatást teljesítettek. A *Pesti Napló* főleg vezércikkeivel s egyéb politikai tárgyú közleményeivel, a *Vasárnapi Ujság* meg első sorban a történelmet és a népeletet ismertető, e korban eléggé meg nem becsülhető közleményeivel és képeivel. A *Vasárnapi Ujság* egész kincses háza ezeknek. Ismertette egész sorozatokban a nemzeti történelem különféle korszakait s főleg nagyjait, kiknek ép arcképeit hozza az első oldalon s ismertette a népeletet írásban és a „Képek a népeletből“ című Lotz, Jankó s főleg Greguss íróvesszője alól kikerült képsorozattal. Bizonyára egyike volt a *Vasárnapi Ujság* a nemzeti érzés legjobb ápoló orgánumainak e szomorú korszakban.

A szónoklatból csak Kossuthot említsük fel, kinek gyűjtő szónoklatai csak úgy a hazafias érzésből eredtek, akár Petőfi e fajta költeményei. Sajátos ellenállhatatlan hatású nyelven tudott szólni. A haza védelméről tartott híres országgyűlési beszéde elején így szól: „Úgy érzem magamat, mintha Isten kezembe adta volna a tárogatót, mely fölkiáltsa a halottakat, hogy ha vétkesek, vagy gyöngék, örök halálba sülyedjenek; ha pedig van bennök életerő, örök életre ébredjenek . . .“ E beszédnek végén, mikor már látja, hogy megajánlják a haderőt, mondja ama csodás szavakat töredezett, mély hangon, keresztbefont karokkal: „s én — leborulok e nemzet nagysága előtt“.

Vagy lehet-e szebben írni a hazáról prózában, mint Kölcsey parainesisében „Szeresd a hazát!“ címen ír. Mi a haza, mondja, mint a legszentebb kapcsokkal egybefoglalt emberek társasága? ezerféle édes emlé-

kezet, megszokás, haszon és szeretet összefont érdekei teszik azt a szív előtt kedvessé... stb.

A színművészet kiválóan nemzeti hivatást teljesített hazánkban. Már fejlődése első korszaka sem más, mint küzdelme a német műzsával és diadala vele szemben. A tespedő nemzet felébresztői közt első helyen áll a nemzeti színpad műzsája. Kisfaludy Károly komoly darabjaiban a történet nagy képeivel, vígjátékaiban a magyar társasélet rajzával ébreszti s éleszti továbbra is a nemzeti érzést. Elsőrangú szerepet játszott, ahogy az egykoruak mondták volna, Pannonia ébredésében. S nem hiába volt kezdete ilyen színművészetünknek, e kezdet adta meg a későbbi fejlődés irányát is. Az 1837-ben megnyílt nemzeti színház Vörösmarty régi dicsőséget ábrázoló darabjaival csak tovább folytatja az ébresztés munkáját. A színház megnyitó darabja *Árpád ébredése* akár allegorikusan érthető a nemzeti érzés, a nemzeti szellem ébredésére. Így tartott ez a reformkorban a forradalomig.

A forradalom után a színház is egyik menedéke maradt a vérbe fojtott nemzeti érzésnek. Minthogy pedig a nemzeti színház közadakozásból épült fel s létrejötté körül József nádor is buzgólkodott, az elnyomatás németesítő rendőri szervezete sem merte német színházzá alakítani. Színművészetünk bár magyar maradt, de épp oly veszedelmes tojástáncot kellett járnia a folytonos rendőri felügyelet alatt, mint az irodalomnak. Itt is inkább a történeti operákban talált kifejezést a nemzeti érzés, mint történeti színművekben. Az operákban jobban elrejtőzhetett a rendőri felügyelet mindig gyanakvó s mindenben tüntetést látó szemei elől. Így fejlődött ki, mint láttuk, a magyar opera.

Régi színészetünk, egy Lendvay, egy Egressy Gábor

és Béni, egy Megyeri, egy Déryné stb. kiváló előharcosai voltak a nemzeti, a hazafias törekvéseknek s művészetük talán egyike volt a leghatalmasabb szuggesztív tényezőknek a nemzeti összetartozás érzésének ápolásában. Rég elporladt szíveik nemes lelkesedésének nagy része volt jelenünk nemzeti érzésének kifejllesztésében.

* * *

Ha most már az összes művészeti ágak virágzó birodalmán végig tekintünk, láthatjuk, hogy mindegyiknek legszembeötlőbb jellemvonása ép a benne lüktető, rajta elhatalmasodó *hazafias érzés, nemzeti jelleg*.

Es amint ez a hazafias érzés, mint a faj sajátos védő fegyvere, akkor erősbödik, hatalmasodik el s acélozza meg az egyesekben az egész nemzetet, mikor veszedelemben forog, úgy a különféle művészetek is épp ez érzés fokozódásával ilyenkor vagy ezt szorosan követő korokban termették legszebb formáikat, leggazdagabb, legszínesebb virágaikat.

Igy mutatta ezt a török küzdelem, mely legnagyobb époszunkat termi, és főleg a kuruc kor, mely régi költészetünk leggazdagabb fellendülése a hazafias érzés legnagyobb fellángolásával kapcsolatban, a kettő szoros összefüggést mutat. De így mutatja a XIX. század elején a nemzeti szellem, a hazafias érzés ébredésének korszaka, vele ébred népies nemzeti költészetünk, egyik ébreszti a másikat s a kettő elválaszthatatlan s a hazafias küzdelmek kora termi műköltészetünk s népköltészetünk legszebb virágait.

És még inkább az elnyomatás szomorú korszaká-

ban, a XIX. század ötvenes-hatvanas éveiben. Mikor a nemzetet minden elhagyta, mikor a jövőben megrendült hite és bizalma is majdnem oda, akkor a művészet, főleg a történeti és népeletet ábrázoló képírás, a zene, a költészet múzsái törülték le a nemzet könnyeit és ápolták, élesztették, fentartották a hazafias, a nemzeti érzés titkon lobogó lángjait.

Ily nemzetfentartó küldetést teljesített e szomorú napokban tehát a jellemzően épp ekkor oly gazdag, elhatalmasodó fejlődésre kapott történeti képírásunk mely csupa hazafias, lélekemelő jeleneteket varázsolt az erőszakkal elhallgattatott nemzet szemei elé, megédzve a sivár jelentől és a bizonytalan jövőtől eler nyedt nemzeti érzést. Ugyanezt tette genrefestészetünk, mely úgyszólván az előző és e kor gyermeke s mely a népelet képeit vitte a kétségek közt vergődő nemzet elé, a népelet tarka, változatos, de jellemzően nemzeti formáival, kifejezéseivel erősítve mintegy a faj megrendült bizalmát

Ugyanezt tette a zene, mert mikor ebben sírt fel névtelen alakban a hazafi mély bánata, vérbefojtott önérzete, megkönnyebbült és megenyhült egy időre, de a nemzeti, a magyar ritmus, a régi magyar melódiák újból visszasírták az elveszett szabadságot és újra feledték új tettekre, ha majdan eljövend ideje, a nemzet erejét. Ekkor termette a magyar nóta leggazdagabb s legszebb virágait.

Ugyanezt tette a költészet s ha a mindent kimondó s így rendőri beavatkozást előidéző nyelven nem is, hát annál inkább azokban a fájó-siró, édesen szép, hazafias allegóriákban. Nem is volt soha több érzés allegóriákban. Nem is volt soha elevenebb, az élethez közelebb álló, e különben oly absztrakt, oly száraz

műfaj. De épp így sohasem tanult meg jobban a sorok közt beszélni az irodalom, mint akkor.

A dalköröket is épp e kor hozta létre s ezek csak oly menedékei voltak a nemzeti érzésnek, mint akár a tüntetően magyar viselet, nagyszerű sujtásdíszíté-
seivel.

Azóta — hála Isten — óriási mértékben javultak a viszonyok. De azért a hazafias érzésnek a szabadság-
harccal járó hatalmas fellendülésének s az elnyoma-
tás alatt történő növekedésének kell betudnunk a
későbbi fejleményeket is, újabb szobrászatunk diadalait,
melyek mind a nemzeti irányt érvényesítik e téren is
s ép úgy iparművészetünk, ornamentikánk páratlanul
gazdag s jellemzően nemzeti formákban való virág-
zását, melyet régi, ősi formák alapján épített fel
ugyanaz a nemzeti érzés.

* * *

Szemmel látható, hogy művészetünk, zenénk, köl-
tészettünk összes fajtái mindig lépést tartottak a ben-
nük nyilatkozó hazafias, nemzeti érzés útján a nemzet
életével, életének különféle korszakaival.

Így ki is mondhatjuk azt az alapigazságot, hogy
mind annak a szépnek, amit a magyar faj létrehozott,
legfontosabb eleme a hazafias érzés, a nemzeti jel-
leg volt.

Feltüntetni részleteiben „a magyar nemzeti szép“
jellemző vonásait e munka részletes feladata volt. De
egy alapigazság szól felénk mind e részlet elemzésé-
ből, amint már Taine is és mások is megállapították a
művészetek s az irodalom más népekre vonatkozó
vizsgálatában. Ez pedig az, hogy csakis a nemzetet

mozgató nagy érzések, eszméktől áthatva, csakis a megfelelő nemzeti milieuban s nemzeti jólismert anyaggal alkothat a művészi lángész nagyot.

Mi sem adhatunk jobb tanácsot az új alkotások után tapogatózó fiatal nemzedéknek, az új Magyarországnak, mint amit Taine szűrt le hasonló vizsgálatokból: Mélyedjenek el koruk vezető eszméiben, gondolataiban, érzéseiben s a nemzeti jellemvonásokban keresve az általános emberit, törekedjenek csak első sorban korukat, nemzetüket, — koruk, nemzetük, fajuk érzéseit, gondolatait kifejezni. A többi az alkotó képzelet, az alkotó lángelme dolga.

R25979

